ISSN 2181-3035
28.02.2023. №6

ILM-FAN MUAMMOLARI YOSH TADQIQOTCHILAR TALQINIDA

RESPUBLIKA ILMIY KONFERENSIYASI

KITOB
ILM
TADQIQOT
TAHLIL
FAN
TA'LIM
YANGI O'ZBEKISTON
INNOVATSIYA
MAKTAB
BUYUK KELAJAK
UCHINCHI RENESSANS

doi
zenodo
CYBERLENINKA
OPEN ACCESS
Google Scholar

@TALQINVATADQIQOTLAR

KONFERENSIYA QATNASHCHILARI:

- TALABALAR
- MAGISTRANTLAR
- DOKTARANTLAR
- YOSH OLIMLAR
- YOSH O'QITUVCHILAR

Aniq fanlar
Tabiiy fanlar
Tibbiyot fanlari
Texnika fanlari
Ijtimoiy-gumanitar fanlar
San'at va madaniyat fanlari
Jismoniy tarbiya va sport
Iqtisod fanlari
Filologiya fanlari
Pedagogika fanlari
Psixologiya fanlari

WWW.TALQINVATADQIQOTLAR.UZ
+99891-152-93-14

Ushbu ilmiy-onlayn konferensiya “Ilm-fan va ilmiy faoliyat to’g’risida” O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ilm-fan va ta’lim sohasini rivojlantirishga qaratilgan tegishli qarorlarida ko‘zda tutilgan vazifalar ijrosini ta’minlash, talabalar, magistrantlar, doktarantlar va yosh olimlarning ilmiy tadqiqot natijalarini keng yoritish maqsadida “Talqin va tadqiqotlar” ilmiy-uslubiy jurnali tahririyati (O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikasiyalarni rivojlantirish agentligining 1540-sonli Guvohnoma, ISSN 2181-3035, talqinvatadqiqotlar.uz veb-sayti) tomonidan har oyda bir marota tashkil etib boriladi.

“Ilm-fan muammolari yosh tadqiqotchilar talqinida”

mavzusidagi 6-sonli respublika ilmiy konferensiyasi

MATERIALLARI TO‘PLAMI

28-fevral, 2023-yil

1-QISM

“Ilm-fan muammolari yosh tadqiqotchilar talqinida” mavzusidagi respublika ilmiy konferensiyasi tahrir kengashi:

Abdukarimov Jamoliddin Ahmadaliyevich
Xo‘jand davlat universiteti dotsenti (Tojikiston)
Masharipova Gularam Kamilovna
Falsafa fanlari doktori, professor
Toshkent to‘qimachilik va yengil sanoat instituti
Qozoqov Tohirjon Qodiraliyevich
Namangan davlat universiteti, tarix fanlari nomzodi, dotsent
Zokirov Sanjar Ikromjon o’g’li
Farg’ona politexnika institutining “Intellektual muhandiislik tizimlari” kafedrasi katta o‘qituvchisi,
fizika-matematika fanlari bo'yicha falsafa doktori
Abdullayev Ravshanjon Inomjon o‘g‘li
O‘z FA Tarix instituti
Ubaydullayev Farxod Baxtiyarullayevich
Toshkent davlat agrar universiteti "O‘rmonchilik va landshaft dizayn” kafedrasi dotsenti
Umarova Maxliyo Yunusovna
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti lingvistika va ingliz adabiyoti kafedrasi dotsenti, filologiya fanlari doktori
Raximova Zuxraxon Maxmudovna
O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti
Baymenova Kamshat Saparbayevna
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
Bazarov Otabek Odilovich
Qo‘qon davlat pedagogika instituti, PhD
G‘ulomova Nargiza Sa’dullayevna
Navoiy VXTXQTMOHM Tillarni o‘qitish metodikasi katta o‘qituvchisi
Rahimova Maftuna Odilovna
Qo‘qon davlat pedagogika instituti, PhD
Mirzaahmedova Kamola Toxirovna
Toshkent pediatriya tibbiyot instituti farmakologiya, fiziologiya kafedrasi dotsenti
Djumaniyozova Enajon Kutimovna
Toshkent arxitektura qurilish instituti xorijiy tillar kafedrasi katta o‘qituvchisi
Urazmetova Shoira Azatbayevna
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalar universiteti Urganch filiali o‘qituvchisi,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori
Jo‘rayeva Dilnoza Shokirjonovna
Termiz davlat universiteti algebra va geometriya kafedrasi o‘qituvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR RIVOJLANISHIDA DIDAKTIK O'YINLAR VA ULARNING AHAMIYATI

Xo‘jayeva Kamola Otabek qizi
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
Maktabgacha va boshlang‘ich ta'lim fakulteti talabasi

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida didaktik o‘yinlarning ahamiyati, mashg‘ulot davomida didaktik o‘yinlarni o‘ziga xos tarzda tashkil etish haqida va bolalarda o‘yinlar orqali turli umuminsoniy fazilatlarini tarbiyalash, o‘yinning bola hayotidagi o‘rni yoritilgan.

Tayanch so‘zlar: o‘yin, didaktik o‘yinlar, o‘yinning qoidasi, amaliy faoliyat, O‘yinning vazifasi "Nima qilyapti" o‘yini, tafakkur mustaqilligi, rag‘batlantirish.

O‘tgan qisqa vaqt mobaynida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2017-2021 yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi, «Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi, «O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida»gi farmon va qarorlari, shuningdek, “Maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha 2017-2021 yillarga mo‘ljallangan Dasturi hamda respublikada maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha «Yo‘l xaritasi» asosida misli ko‘rilmagan ishlar amalga oshirilib kelmoqda. Har bir mamlakatning iqtisodiy qudrati, ijtimoiy-ma’naviy hayot darajasining yuksalishi ta’lim tizimining raqobatbardoshligi, ilm-fan taraqqiyoti bilan belgilanadi. Shu bois, O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida ta’lim sohasini tubdan takomillashtirish, ta’lim sifatini oshirish, intellektual salohiyatli, jismoniy barkamol avlodni shakllantirish, aniq fanlarni chuqurlashtirib o‘qitish va iqtisodiyotning turli sohalari uchun malakali kadrlarni tayyorlash ustuvor vazifalar sifatida belgilangan bo‘lib, pirovardida bugungi davr talabiga javob bera oladigan ta’lim tizimni yaratish ko‘zda tutildi.

Shu maqsadda maktabgacha ta'lim sohasida olib borilayotgan islohatlar ko'lamini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ma‘lumki maktabgacha ta'lim tashkiloti ostonasiga ilk qadam qo‘ygan bolaning faoliyatida o'yin asosiy o'rinni egallaydi. O'yin ularning eng sevimli mashg'uloti bo'lib, ular har qanday mashg'ulotni o'yin bilan uyg'unlashtirishga harakat qiladilar. Shunday ekan mohir tarbiyachi bolalarning faoliyatidan ularning sevimli mashg'uloti - o'yinni siqib chiqarmasdan, undan maqsadga muvofiq foydalanish bilan ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga imkon beradi.

O'yin - bola hayotining uzviy qismidir. O'yin orqali bola atrof - muhit, tabiat hodisalari, manzaralari, buyumlar, o'simliklar, hayvonlar dunyosi bilan tanishadi.

Didaktik o’yin –maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh xususiyatlariga, aqliy imkohiyatlariga mos keladigan ta’lim berish metodidir. Tajribali tarbiyachi bu o’yindan nofaol bolalarni jamoaga aralashtirish, har xil rejalar, vazifalarni qo’rqmasdan bajarishlari uchun foydalanadi. Didaktik o’yin bolalarning amaliy faoliyati hisoblanadi, chunki unda bolalar mashg’ulotlarda olgan bilimlaridan foydalanadilar. Shu nuqtai nazardan qaraganda, didaktik o’yin bolalarning aqliy faoliyatlarini kuchaytiradi, olgan bilimlaridan har xil usuldan foydalanishlari uchun hayotiy sharoit yaratib beradi. Didaktik o'yinlar jarayonida bolalar o'yin qoidalariga qat'iy rioya qilishga o'rganadilar, inoqlik his - tuyg'ulari, dunyoqarashlari shakllanib boradi. Mashg‘ulot jarayonida didaktik o'yinlar bolalarnining xususiyatiga ko'ra tashkil etilishi kerak. Bu esa ularga bilim berishni yengillashtirishga, ko'rgazmalilikni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, bolalarni toliqtirmaslik, zeriktirmaslik imkonini yaratadi.

Didaktik o'yinlarni xilma-xil tarzlarda tashkil qilish mumkin. Qo'g'irchoqlar, o'yinchoqlar, rasmlar va tarqatmalar, turli geometrik shakllardan ham foydalanish mumkin. Didaktik o'yinlar maqsadiga ko'ra 4 omilni o'z ichiga oladi:

1. O'yinning vazifasi. 2. O'yinning harakati. 3. O'yinning qoidasi. 4. O'yinning yakuni.

Har bir didaktik o'yinni boshlashdan oldin bolalarga o'yinning qoidasi, mazmuni, yakuni nimadan iborat ekanini tarbiyachii tomonidan tushuntiriladi. Bolalar uni tushunib, anglab, shu asosda harakat qiladilar.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida tarbiyalanayotgan bolalarning dunyoqarashini kengaytirish, bilimlarini mustahkamlash, ijodiy tafakkurini shakllantirish, tasavvurini kengaytirishga yo‘naltirilgan didaktik o‘yinlardan biri «Nima qilyapti?» deb nomlanadi. Bu o‘yin jihozi uy hayvonlarining harakatdagi suratlaridir. Tarbiyachi tarbiyalanuvchilarga harakatdagi birorta uy hayvoni suratini ko‘rsatadi. Ular uy hayvonining nomi va harakatini topib aytishadi. Masalan, bu ot. U chopyapti. Bu it. U huryapti. Bu mushuk. U yotibdi va hk. So‘ngra bolalar shu surat mazmuni asosida ot qayoqdan kelayotgani, qayoqqa chopayotgani, nega chopayotgani, u chopyaptimi yoki yo‘rg‘alab ketyaptimi va hk.larni, it kimga, nima uchun hurayotgani, ya’ni tasvirdagi holatdan oldingi va keyingi hodisalarni tasavvur qilgan holda kichik hikoyachalar tuzishga yo‘naltirilishi talab qilinadi. Kichik hikoyachalarda suratdagi hayvonlarning bir-biri bilan suhbatini ham tashkil etish mumkin. Suhbatlarning mazmunini bolalarning o‘zlari belgilashadi. SHu tariqa ularda tafakkur mustaqilligi, ijodkorlik va yaratuvchanlik hissi shakllana boradi.

O‘yin qatnashchilarini rag‘batlantirish, maqtash, yaxshi qatnashganliklari uchun ularga yetakchi rolni berish,ba'zan esa o‘yinlarda foydalanilgan o‘yinchoqni o‘ynashga berish yoki mevalarni yeyishga berish mumkin, ammo bolalar bunday mukofotlarni olaman deb har qanday yo‘l bilan bu ishga intilishlariga yo‘l qo‘ymaslik kerak.

Didaktik o‘yin jarayonida turli-tuman aqliy jarayonlar faollashadi va ixtiyoriy tus oladi. O‘yin g‘oyasini tushunish va unga amal qilish, o‘yin harakatlari va o‘yin qoidalarini o‘zlashtirish uchun tarbiyachining gaplarini yaxshilab tinglash va tushunib olish zarur. O‘yindagi vazifalar diqqatni bir joyga to‘plashni, narsalarni farq qilish, taqqoslash, umumlashtirish jarayonlarning faolligini talab qiladi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, didaktik o‘yinlar orqali tarbiyachilar ham o‘z ustida ishlaydi hamda mashg‘ulotlarda bolalarning yaxshi qiziqarli bilim olishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining «2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida»gi PQ-2707-sonli Qarori. T.: 2016 yil

2. A. M. Karimova. Nutq o’stirish mashg’ulotlari jarayonlarida didaktik o`yinlardan foydalanish. Samarqand: SamDU, 2020.

3. M.Marufova "Bolalarni nutqini o‘stirish nazariyasi va metodikasi". Samarqand-2022 Ma'ruzalar matni

NUTQNING SHAKLLANTIRISH OBYEKTIDA AYOLLARNING O‘RNI

Akramova Shohista Islom qizi

BuxDU o‘zbek tilshunosligi kafedrasi 70230101− Lingvistika

(o‘zbek tili) mutaxassisligi 2- bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu mavzu o‘rganilishi jihatdan mamlakatimizga kirib kelganiga ancha vaqt bo‘lgan bo‘lsa ham, chuqur o‘rganish sifatida asosiy ilmiy ishlar hozirda takomillashib va mukammallashtirib borilayotganligi, adabiy nutqda muhim o‘rni haqida manbalar asosida ma’lumotlar keltirilgan.Ushbu tavsiyalarda pedagoglar foydalanishlari uchun muhim hayotiy omillar bilan boyitilgan.

Kalit so‘zlar: Emotsiya, psixolingvistika, nutq idroki, an’ana.

Nutqning ta’sir quvvati, tegishli axborotni tinglovchiga tugal va qulay “yuqumli” tarzda yetkazish imkoniyati so‘zlashuvda muhim ahamiyat kasb etadi. Adabiy til me’yorlari, nutqning sifatlari, nutq madaniyati masalalari o‘zbek, rus umuman, dunyo tilshunosligida ham amaliy, ham nazariy jihatdan yetmish-sakson yildan beri faol o‘rganib kelinadi. O‘zbek tilshunosligida Abdurahmonov, R.Qo‘ng’urov, E.Begmatov, M.Sodiqova, Yo. Tojiyev, B.O‘rinboyev, M.Asomiddinova, T.Qudratov, S.Karimov, T.Qurbonov, A.Boboyeva, B.Umirqulov, A.Ahmedov, Q.Samadov, S.Inomxo‘jayev va boshqa ko‘plab olimlar nutq madaniyati masalalarini tadqiq etishga o‘z hissalarini qo‘shganlar. Ular yaratgan asarlarda o‘zbek nutqi madaniyatining nazariy masalalari bilan bir qatorda bevosita amaliyot bilan daxldor, mavjud kamchilik va nuqsonlarni bartaraf etishga doir taklif va tavsiyalar ham ishlab chiqilgan.

Har qanday narsaga baho berilganda, avvalo, uning aslligi, boshqa keraksiz unsurlardan xoliligi, o‘z mohiyatiga muvofiq toza tarkibga egaligi kabi me’yorlardankelib chiqiladi.Soflik sifati nutqning ana shunday baholash mezonlaridan hisoblanadi. Boy nutq tinglovchining joniga tegmaydi, balki u bunday nutqni jon qulog’i bilan tinglaydi.

Nutqning boy yoki kambag’alligi unda tilning bir-biridan farq qiladigan unsurlari (so‘zlar, ma’nolar, intonatsiya, sintaktik tuzilmalar,iboralar…) dan qay darajada foydalanganligi bilan belgilanadi. Ayni bir til unsuri nutqda qanchalik kam takrorlangan bo‘lsa, bu nutqning boylik darajasi shunchalik yuqori bo‘ladi yoki aksincha, muayyan til unsurining takrori ko‘p bo‘lgan nutq kambag’al hisoblanadi va unig ta’siri ham shunga yarasha bo‘ladi .Ulug’ mutafakkir Alisher Navoiy aytganidek, “Bir deganni ikki demak hush emas, So‘z chu takror o‘ldi, dilkash emas”. Shuning uchun ham nutqning bu sifati rang – baranglik tarzida ham talqin etiladi. O‘zbek tili har jihatdan, lug’at xazinasi nuqtai nazaridan benihoya boy va rivojlangan tildir. Shuning uchun ham bu qadim tilda “oldidan o‘tganda bugungi kun adabiyoti ham shapkasini olib salom berib o‘tadirg’an” (Fitrat) adabiyoti yaratilgan.

Agar nutq o‘zida barcha kommunikativ sifatlarini mujassam etsada, yetkazib beruvchida mahorat bo‘lmasa bunda ham so‘zlivchi maqsadiga erishishi samarasiz bo‘lib, so‘z qadrini yo‘qotadi. Insonlarda nutq chiroyli, so‘zlar betakror va ifodalayotgan paytda uning suhbati yuzida emotsiyalar bilan ifodalanishi tinglovchining qiziqishini yanada orttiradi .Zamonamizning so‘z ustalariga e’tibor beradigan bo‘lsak, ularda bu tizim yani, nutq bilan birga yuz, tana emotsiyalarini ishtirokidan foydalanib faoliyat olib borishadi. Emotsiya o‘zi nima? Emotsiya-shaxsning voqelikka o‘z munosabatini his qilishidan kelib chiqadigan, uning ehtiyoj va qiziqishlari bilan bog’liq bo‘lgan yoqimli va yoqimsiz kechinmalaridir. Emotsiyani ta’sirchanligini esa hissiyot keltirib chiqaradi. Hissiyot –bizning tuyg’ularimizning o‘ziga xos aks ettirish jarayonida bizda tug’iladigan ichki kechinmalar va munosabatlar aks ettiradi.

Hissiyot va tuyg’ular o‘rtasida hislar emotsional kechinmalarning ifodalanishlardan biridir. Biz bu maqolada bugun hissiyot va kechinmalarni ifodalovchi nutq imkoniyatlari to‘g’risida yondashmoqchimiz. Texnika rivojlanib borayotgan davrda yashar ekanmiz, barcha sohalarda yangiliklarga duch kelamiz. Bu rivojlanishda, nutqning yangi yo‘nalishlarini o‘rganuvchi bo‘limlarining o‘zbek tilida ham o‘rganilayotgani yangi fanlarga asos solmoqda. Ana shunday nutqning

zamonaviy yo‘nalishlaridan biri, psixolingvistika- psixologiya va lingvistika qo‘shilishidan shakllanadigan fan hisoblanadi.

Psixolingvistika nutqning hosil bo‘lishi, shuningdek nutqni idrok etish va shakllantirish jarayonlarini ularning til tizimi bilan o‘zaro bog’lanish holatida o‘rganuvchi fan; psixologiya va lingvistikaning sintezidan paydo bo‘lgan. Psixolingvistika inson nutqiy faoliyati modelini va psixofiziologik eksperimentlar yo‘li bilan tekshiradi. Tadqiqot manbayi bo‘yicha tilshunoslikka yaqin bo‘lgan psixolingvistika o‘z tekshirish usullari bo‘yicha psixologiyaga yaqin turadi. Unda o‘zaro bog’lanishli eksperiment, “samantik differensial” kabi va boshqa eksperimental usullar qo‘llaniladi. Psixolingvistika termini XX asrning 60-yillarida amerikalik olimlar tomonidan amaliyotga kiritilgan. O‘zbekistonda ushbu soha boyicha bir qancha ishlar amalga bajarilgan bo‘lsada, haqiqiy ma’nodagi psixolingvistik tadqiqotlar endigina boshlanmoqda.

Psixolingvistika asoschisi nemis tilshunos olimi G.Shteyntal (1823-1899) hisoblanadi. Uning eng muhim asarlari sifatida “Tillarni tasnif etish va ularning taraqqiyot qonuniyatlarining maqsadi” deb nomlangan bo‘lib, 1850-yilda yozilgan. Undan keyin 1851-yilda “Tillarning kelib chiqishi”, 1855-yilda yozilgan “Grammatika, lingvistika va psixologiya”, 1860-yillarda yozilgan “Muhim tipdagi tillarning tuzilishi xarakteriskasi” asarlarini sanab o‘tish lozim. Shuni alohida ta’kidlash joizki, lingvistik biologizmning o‘ziga xos hususiyatlari Shleyxer ta’limotida o‘z ifodasini topgan bo‘lsa, logikgrammatizm Bekker ta’limotida jonlantiriladi.

Shteyntal ta’limiy qarashlariga Potebnya va Boduen de Kurtene ham Sossyur, Sepira va Sherbalar e’tibor qaratdi. Biroq psixolingvistika birgina xalq misolida rivoj topgan emas. Psixologik maktab XIX asrning birinchi yarmi XX asr boshlarida vujudga kelgan bo‘lib, til va nutq muammosiga oid amaliy ishlar amalga oshirila boshlandi. Zamonaviy tilshunoslik tobora kengayib, taraqqiy etib bormoqda. Buning asosini shubhasiz, tilshunoslik va boshqa fanlar o‘rtasidagi aloqadorlik ta’minlaydi. Psixolingvistika ham mana shunday jarayonning mahsulidir. Psixolingvistikaning

asosiy tadbiq obyekti nutqiy faoliyat subyekti bo‘lgan shaxs, til sohibi hisoblanadi. Rus tilshunosligi mazkur soha rivojiga katta hissa qo‘shgan.

A.A. Zalevskaya psixolingvistikaning vazifasi haqida yozar ekan, “T ilning amal qilishini psixik fenomen sifatida tavsiflash va tushuntirish” ushbu sohaning asosiy maqsadi hisoblanadi. Psixolingvistika nutqda bevosita psixologiya bilan aloqador fan bo‘lgani, inson psixologiyasida ayol jinsi vakillarining obyekt sifatida muhim rol o‘ynashini kuzatamiz. Ayol farzandni dunyoga keltirish bilan birga juda ko‘p rivojlanish bosqichlari aynan ayol kishiga bog’liq hisoblanadi.

Ayollar psixolingvistikasini o‘rganar ekanmiz, bu hilqat ichida dunyocha mo‘jiza va sirlarga duch kelamiz. Bunga yaqqol misol tariqasida o‘zbek ayollarini psixolingvistikasiga e’tibor qaratmoqchimiz. Dunyo xalqlarini etnografiyasiga, urf – odatlariga nazar tashlaydigan bo‘lsak, sharq ayollari g’arb ayollariga nisbatan so‘zlarida ham, harakatlarida ham mehr- murruvatni his qilib turasiz. Bu bag’rikenglik azaldan merosdir. O‘zbek ayollari farzand tarbiyasidagi so‘zlariga e’tibor bersak, kattalarga hurmat, kichiklarga izzatda bo‘lish g’oyalari keng shakllantiriladi. Ayniqsa, qizlarning so‘zlash odobidagi kamchiliklarni bartaraf etishga alohida e’tibor beriladi. Chunki, o‘zbek qizlarining boshqa xonadonga kelin bo‘lib borganda uning gap-so‘zlariga alohida e’tibor qaratilib, o‘z ota-onasinikida sizlab gapirmagan singlisi, ukasini turmushga chiqqan joyidagi turmush o‘rtogi barcha oila vakillarini har qanday holatda ham sizlab, muloyim bo‘lishi, shu oilada tezroq ildiz otishiga imkon yaratuvchi omillardan biridir. Ayollar erkaklarga nisbatan, hissiyotga beriluvchi bo‘lishini psixologiyani o‘rganganimizda amin bo‘lganmiz. Erkak aqliga suyanib so‘zlasa, ayol hissiyotlarini tiliga chiqaradi. Bu borada qizini uzatayotgan onaning nasihatlariga e’tibor beramiz, “Qizim qaynonang so‘zlayotganda gaplariga quloq sol, senga yoqmaydigan gaplar bo‘lsa ham aslo javob berishga shoshilma, chunki u ona, sening turmush o‘rtogingni voyaga yetkazgan, ularnikidagi turmush tarzi biznikidan tamomila farq qilishi aniq, chunki Alloh ikkita bir xil inson yaratmaganidek, aslo solishtirma, shunday bo‘lishi kerak edi, deya qabul qilsang juda yaxshi, biror savol berganlarida yoki xizmatga chorlaganlarida “labbay” deb javob bersang, senga ham chiroyli so‘zlar bilan siylashlariga ishonaman… ”.

Ayollardagi bunday holatlarni psixolingvistikaga qanday bog’lashimiz mumkin. Bugungi kunda ayollarni ta’lim olishiga juda katta e’tibor qaratilmoqda.Avvallari o‘qigan qiz o‘zini uddalaydi, oilasiga moddiy ta’minotiga ko‘maklashadi deb e’tibor berilgan bo‘lsa, inson ongini rivojlanishi bilimli, ko‘p ilm olishga harakat qilgan qizlar komil inson tarbiyasiga, barkamol avlodlar ulg’aytirishiga munosib hissa qo‘sha olishiga imkon deya qaralmoqda. Chunki, bilimli, ilmli ayollardan qalban, aqlan, hushkayfiyat energiyalarini his qilib yashashlari mumkinligini ko‘ramiz. Ayollar psixolingvistikasini o‘rganish uchun kuzatuvlar olib borgan paytlarimda shunga amin bo‘ldim, qalbiga yoqmasada, siz bilan majburlikdan muloqot qilish, soxta tabassum yoki chiroyli so‘zlar ham ularni hissiyotlarini to‘liq yashirib bera olmas ekan. Buni his qilgan qalbingiz chiroyli tabassum yoki chiroyli soxta so‘zlardan uzoqlashgisi kelar ekan. Aksincha, ona farzandiga noma’qul ish qilgan paytlarida dakki berib tanbeh berganida, onaga yana yaqinlashgingiz keladi. Bunga sabab nima deb o‘ylaysiz? Albatta,ona o‘z farzandini qalbida sevgini o‘chirib turib so‘zlamasligidandir. Psixolingvistikani o‘rganish bilan ayollardagi bir qancha holatlardagi ehtimoli ko‘p bo‘lgan so‘zlarni ifoda etadigan hissiyotlar ko‘rinishlari quyidagilarda ifoda topadi:

- Sizni gaplaringizni lablarini tez-tez tishlab eshitayotgan bo‘lsa, bu ishonchsizlik belgisi;

- Atrofni kuzatib eshitish, sizga e’tiborsizlik, kasb joylarda bo‘lsa kamchilik qidirish;

- Salom alikdan so‘ng o‘zini ishlari haqida so‘zlashlik, shoshilayotganligidan darak beradi ;

- Qoshlarini ko‘tarish jahl, nafrat;

- Qoshlarni o‘rtaga yig’ib eshitish, achinish, dardkashlik;

- Qo‘llaringizni ushlab gapirish, sizga judayam yaqinlik, do‘stlik;

- Qo‘llarini iyagiga qo‘yib, ko‘zlaringizga qarash muammolaringiz yechimida yordam berish:

Ushbu hissiyotlar so‘z bilan nutqda to‘liq ifodalanmasligi mumkin, lekin shunday ko‘rinishlardan anglashingiz mumkin. Buning uchun,albatta, kuzatuvchanligingiz va bilimingiz sizga to‘g’ri yo‘l ko‘rsata oladi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, psixolingvistikani o‘rganish nutqimizning chiroyli ifodalarini, hayotning yozilmagan qonuniyatlaridan uni sifatlarini ko‘plarini anglab, mag’zini chaqa olishimizda muhim ahamiyat kasb etadi desak mubolag’a bo‘lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Filichyeva T.B. Logopediya

2. Nosirov Po‘lat. O‘zbek nutq madaniyati.Toshkent.2004

3. Muydinov K.A.,Vahobova K.U. Nutq madaniyati ma’ruzalar matni.Toshkent .2001

4. Ziyonet. uz

CRITICAL PERIOD HYPOTHESIS OF LANGUAGE DEVELOPMENT

Qutbiddinova Gulhumor

Master's student of NamSU

Abstract: this article defines that about critical period hypothesis of language development. Moreover, there are given much information based on Critical hypothesis of language improvement.

Key words: hypothesis, language acquisition, language learning, critical period.

What is the critical period hypothesis? This hypothesis is an important element of the study of language acquisition, or the ability of humans to learn languages. The critical period hypothesis states that there is a relatively short space of time in an individual's early life during which it is possible to learn a second language with native-like fluency. People learning a new language after this point, the hypothesis states, will always make certain predictable errors and will likely speak their second language with an accent. The exact critical period definition (the number of years during which people can successfully learn a new language) is up for debate. The original researchers suggested that nine years of age was the upper limit for native-like language learning, while newer research suggests that the critical period might extend to the age of seventeen or eighteen.

According to Penfield, Roberts, and later researchers, the critical period of language development exists for a specific reason. Young children are better at learning new languages because they have a lot of **neuroplasticity**, which means that the brain is more adaptable and more open to learning new information. After the critical period, older language learners tend to struggle in particular with grammatical systems, never quite absorbing all of nuance of a new language's grammar.

Besides neuroplasticity, there are two major factors in the critical period. The first is opening: a child must have the right environment and stimuli to begin learning a first or second language. This means that they need consistent exposure to the target

language and a supportive learning structure. The second major factor is closure, which is the time when the critical period ends. There are several theories that seek to explain why and exactly when the critical period ends. Some researchers have suggested that the myelination of neurons impacts the brain's ability to learn, effectively locking in the elements of language that have already been learned.

Wilder Penfield and fellow researcher Lamar Roberts published research in 1959 that first proposed the critical period hypothesis. Their research suggested that in order to learn a second language fluently, children must begin learning it before the age of nine. Penfield and Roberts also discussed the critical period in relation to learning a first language. They argued that a child who did not learn a first language by age nine would not only fail to learn a new language with native-like fluency, but would in fact never be able to acquire more than a basic linguistic understanding, regardless of future study.

Critical Factors of Language Development

According to Penfield, Roberts, and later researchers, the critical period of language development exists for a specific reason. Young children are better at learning new languages because they have a lot of **neuroplasticity**, which means that the brain is more adaptable and more open to learning new information. After the critical period, older language learners tend to struggle in particular with grammatical systems, never quite absorbing all of the nuance of a new language's grammar.

Besides neuroplasticity, there are two major factors in the critical period. The first is opening: a child must have the right environment and stimuli to begin learning a first or second language. This means that they need consistent exposure to the target language and a supportive learning structure. The second major factor is closure, which is the time when the critical period ends. There are several theories that seek to explain why and exactly when the critical period ends. Some researchers have suggested that the myelination of neurons impacts the brain's ability to learn, effectively locking in the elements of language that have already been learned.

Criticisms of the Critical Period for Language Acquisition

The critical period for language acquisition is a significant theory that has been supported by further research. However, some researchers have criticized some or all of the theory based on their own studies. David Singleton, a researcher from Trinity College, Dublin, studied bilingual adults who learned a second language after the age of nine and found that some of them had managed to learn the language without encountering the problems Penfield and Roberts initially posed.

All in all, other studies have noted that adults actually do learn new languages with similar fluency to children, particularly if they are able to do so in a sufficiently immersive environment. They may even be better language students in some ways because of their metacognition abilities and understanding of linguistic structures. Ultimately, language learning is a complex topic influenced by many factors, including environment, social factors, and personal motivation. The critical period hypothesis is one important part of this field of study.

References:

1. Abulkhanova-Slavskaya K.A. Activity and personality psychology. / K.A. Abulkhanova-Slavskaya. – M.: Nauka, 1980. – 335 p.

2. Bezmozdin, L.N. Artistic design activity of a person. / L.N. Bezmozdin. - Tashkent, 1990. - 311s.

3. Bruno Munari. Art as a craft. / Per. with it. M. Wiesel. - M.: Publisher: D-Aronov, 2014. - 228 p.

4. Glazychev V.L. Design as it is. / V.L. Glazychev. - M.: Europe, 2006. - 320s.

5. Kagan M.S. A new word in design theory. / M.S. Kagan // Technical aesthetics. - M., 1991. - No. 4. - P. 3-5.

6. Koskov M.A. Subject creativity. / M.A. Koskov. - St. Petersburg: St. Petersburg State University, 2004. - 344 p.

7. Brief shorthand of the seminar in Bruges. M., VNIITE, 1964. - 14 p.

ERGASH GAPLI QO’SHMA GAPLARNI TAHLIL QILISH USULLARI

Jo’rayeva Dilfuza Raxmatullayevna
Qashqadaryo viloyati Kitob tumani
39-maktab o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’limda o’quvchi yoshlarga ergash gapli qo’shma gaplarni erkin tahlil qilib, gaplar tarkibidagi bosh va ergash gapni aniqlab, tushuna olish ko’nikmasini shakllantirish usullari izohlangan.

Kalit so’zlar: o’qituvchi, o’quvchi, ona tili, sintaksis, qo’shma gaplar,ergashtiruvchi bog’lovchilar.

O’qituvchi o’sib kelayotgan yosh avlodga ta’lim –tarbiya beruvchidir. Ta’lim –tarbiya berish, odatdagi tarzda darsni o’tish bilan chegaralanib qolmasligi lozim. Agarda o’qituvchi o’z kasbini yetuk mutaxassisi, kasb fidoyisi bo’lsa, hech qachon dars samarasiz bo’lmaydi. Bugungi kun davr talabi ham har bir pedagogdan izlanuvchanlikni, o’z fanining bilimdoni bo’lishni talab etmoqda. Kelajak yoshlarining yetuk, barkamol avlod bo’lib ulg’ayishi, biz pedagoglar zimmasida. O’qituvchi zimmasidagi mas’uliyatni anglab yetsa, ta’lim taraqqiy etadi. Ta’lim taraqqiyotini esa,ona tili fanisiz tasavvur etib bo’lmaydi.

Ona tili- millat ko’zgusi! Har bir millatning jamiyatda mavjudligini ko’rsatuvchi vosita ham bu tildir. Yoshlarimizning ona tiliga mehr-muhabbatli,hurmat-e’tiborli qilib tarbiyalash, o’z tilini mukammal darajada bilishi, bu kabi ko’nikmalarni shakllantirish, biz ona tili fani o’qituvchilardan jonkuyarlikni talab etadi.

Avvalo, har bir fanni o’rganishdagi muammolarni hal qilib olinmasa, o’quvchilar o’rtasida fanga bo’lgan qiziqishlar so’nib boraveradi. Qaysi o’quvchi bilan suhbatda bo’lmaylik, ona tili fani juda murakkab,degan javobni olamiz. Nega, ular bunday fikrlaydi? Sababi oddiy. O’qituvchilarning darslarda mavzularni tushuntirish jarayonida sodda usullardan foydalanmasliklari oqibatida,o’quvchi mavzu haqida kerakli bilimni o’zlashtira olmaydi. Men pedagoglarni ayblamoqchi

emasman, faqat bizning aybimiz, o’z dunyoqarashimizdan kelib chiqib, mavzularni darslik bilan cheklangan holda tushuntirib beramiz. O’quvchilarning yoshi, ularning bilim saviyasi, qabul qilish darajasiga e’tibor bermaymiz. Biz barchamiz 4 yil universitetda ta’lim olib, o’z faninimizning mutaxassisi bo’lganmiz. Yoshlarimiz bizdan ko’ra, zukko, bilimli, mustaqil fikriga ega, hozirjavob bo’lishi mumkin, ammo bizning fanimizni mutaxassis sifatida bilmaydi-ku!

Ona tili fanini o’qitish jarayonida, Sintaksis bo’limi mavjud.Bu bo’lim asosida, o’quvchilar ongida so’z birikmalari, gap va uning tuzilishi va mazmuniy turlari haqida bilim va ko’nikma hosil qilinadi. Mazkur bo’limni o’qitishda,asosan, o’qituvchilar uchun “Ergash gapli qo’shma gaplar” mavzusi murakkab mavzu. Pedagogik faoliyatim davomida, o’quvchilarning darslikdagi mashqlarni tahlil qilishda, hamda abituriyentlarning testlarni ishlash jarayonida, ergash gapli qo’shma gapni turini aniqlashda, bosh va ergash gapni o’rnini topishda qiyinchiliklarga dush kelishmoqda. Ergash gapli qo’shma gaplarni tahlil qilish, o’quvchilar ongida yetarli darajada bilim va ko’nikma hosil qilish uchun quyidagi holatda mavzuni tushuntirilsa, albatta, samarali bo’ladi.

Birinchi o’rinda, o’quvchilarga gaplarning tuzilishiga ko’ra turini aniqlashni o’rgatish lozim. Bunda, gapning kesimi asosiy vazifani bajarishini tushuntiramiz. Kesimsiz gap shakllanmasligini aytamiz.Gaplardan kesimni topib olamiz. Kesim topish uchun, gapdagi qaysi so’z fe’llarning zamon, mayl, shaxs-son qo’shimchasini olganini aniqlaymiz. Bu shakl kesim bo’lib kelgan har qanday fe’lga va boshqa so’z turkumlarida bo’ladi. Gapdagi kesimni sonini topib olamiz. Agar shu holatda shakllangan kesimlar soni miqdori ikki va undan ortiq bo’lsa, qo’shma gap bo’lishini tushuntiramiz.Masalan: Eshik sekin ochildi (sodda gap),bir kesimlik shakliga ega. Eshik sekin ochildi va Qalandarovning yuzi ko’rindi(qo’shma gap),chunki kesim soni ikkita.

Ikkinchi o’rinda, qo’shma gap turlarni aniqlash, juda oson. Bu jarayonda qo’shma gapni bog’lovchi vositalarga e’tibor qaratamiz. Ayrim darsliklarda qo’shma gap bog’lovchi vositasiga ko’ra:

1.Bog’lovchilar: a) teng bog’lovchilar ; b) ergashtiruvchi bog’lovchilar 2. Bog’lovchi vazifasidagi vositalar ; 3. Ohang kabi turlarga ajratiladi.

Uchinchi o’rinda, qaysi bog’lovchilar bog’langan qo’shma gapni, qaysi vositalar ergashgan qo’shma gapni hosil qilishini o’quvchiga tushuntiriladi. Masalan: teng, zidlov, ayiruv bog’lovchilari, bo’lsa,esa so’zlari, -u,-yu,-da yuklamalari bog’langan qo’shma gapni bog’lash uchun xizmat qiladi.Ergashtiruvchi bog’lovchilar, deb so’zi, ko’makchili qurilmalar, nisbiy so’zlar, shart mayli qo’shimchasi kabilar ergash gapli qo’shma gapni bog’lash uchun foydalaniladi.

To’rtinchi o’rinda, bog’langan qo’shma gap bilan ergash gapli qo’shma gapning farqi, asosan, ikki sodda gapning qanday munosabatda birikayotgani aniqlanadi. Masalan: bog’langan qo’shma gapni teng, bir- biriga zidlab, bir biridan ayirib, inkor etib, qiyoslab bog’laymiz. Go’yoki, ikki arqonni teng qo’yib bog’lagan misoli… Ergash gapli qo’shma gapda esa, gaplar bir –biri bilan hokim va tobelik munosabatida bo’ladi. Gaplarning biri,ikkinchisini doimo izohlab keladi. Solishtiramiz: Vatanimizni jon- dilimizdan sevamiz va ko’z- qorachig’imizdek asraymiz. (bog’langan qo’shma gap). Vatanimizni jon- dilimizdan sevamiz, shuning uchun ko’z –qorachig’imizdek asraymiz.(ergash gapli qo’shma gap). (Ko’z – qorachig’imizdek asraymiz -bosh gap, nima uchun asraysiz? Vatanimizni jon-dilimizdan sevganimiz uchun –ergash gap)

Beshinchi o’rinda, ergash gapning tarkibidagi bosh va ergash gapning asosiy vazifasini tushuntiramiz.(Aniqlanayotgan, izohlanayotgan gap- bosh gap, aniqlaydigan,izohlaydigan,bosh gapni to’ldirib keladigan gap-ergash gap).

Oltinchi o’rinda, o’quvchi uchun murakkab bo’lgan jarayon, bosh gap va ergash gapning o’rnini aniqlay olmasligi. Bunda biz qaysi vositalar bosh gapning tarkibida, qaysi vositalar ergash gapning tarkibida kelishini o’rgatamiz. Shundan so’ng, o’quvchilar hech qiynalmay, bosh va ergash gapning o’rnini topa olishadi. –ki yuklamasi va ko’makchili qurilmalar doimo bosh gap tarkibida keladi. Ergashtiruvchi bog’lovchilar, deb so’zi, nisbiy so’zlarning so’roq qismi hamisha ergash gap tarkibida keladi. Bosh gap va ergash gapning tarkibidagi vositaga qarab, gaplarning

o’rnini hech qiynalmay topa olish mumkin. Masalan: Siz shuni unutmangki(bosh gap), kurashchilar yolg’iz emas(ergash gap).

Bosh gap	Ergash gap
Shunisi……..ki,	Kimda,nimada,qanday?
…… shuki,	deb
…….sinki……	Go’yo,go’yoki,xuddi
……shunday…….ki	Chunki,negaki
Ko’makchili qurilmalar	toki
……shuning uchun…ki	Agar,agarda, basharti, mabodo

Ergash gapli qo’shma gaplarni turini aniqlayotganda ham maxsus shakllarga e’tibor qaratilsa, o’quvchi bu mavzu haqida bilim va ko’nikmani hosil qila oladi.

Darslarda turli interfaol “Zanjir”, “Issiq kartoshka”,Charxpalak” metodlaridan foydalanilsa, mavzuni o’quvchi ongida singdirish o’qituvchiga qulaylik yaratadi. Bunda sinf o’quvchilari guruhlarga bo’linadi. Birinchi guruh biror gap misol keltiradi, ikkinchi guruh bu gapni izohlab, davom ettirib, ergash gapli qo’shma gapga aylantiradi, uchinchi guruh esa bu gap tarkibidagi bosh va ergash gap, bog’lovchi vositani va turini aytadi. Bugungi kunda AKT va turli interfaol metodlardan foydalanib,darslar tashkil etilmasa, o’quvchidan kutilgan natija olish mushkul. Bugun texnika asri.

O’qituvchi go’yoki bog’bon, ko’chatni qanday o’tqazib, parvarishlasa, hosil ham mehnatga loyiq bo’ladi. Biz ustozlar, yoshlar qalbida o’z ona tiliga mehr-muhabbatli, qiziquvchan, qiyinchilikka qaramasdan tilimizni o’rganishga intiluvchi kadr bo’lib yetishishiga birgalikda harakat qilaylik!!!

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Mengliyev .B. O’zbek tilidan universal qo’llanma .Toshkent.”Akademnashr” -2015

2. A.Nurmonov, A Sobirov,N.Mahmudov,N.Qosimova,Sh.Yusupova. Hozirgi o’zbek adabiy tili.(Akademik litsey va kasb-hunar kollejlarining I,II,III bosqich talabalari uchun darslik) .Toshkent.”Ilm ziyo”- 2013

TRANSPORT VOSITALARI VA ATROF MUHIT

Mamajonov Mirkamol
Farg'ona politexnika instituti
Murodov Mirshohid
Farg'ona politexnika instituti
mmirkamol107@gmail.com

Annotatsiya: Bu mavzu yuzasidan qisqacha hulosam shuki transport vositalaridan kundalik hamda boshqa ilojisi bor bo’lgan kasiplarda iloji bo’lsa velosepedlardan foydalanishimiz lozim. Aqalli shu yo’l bilan atrof muhidni ifloslanishini qisman bo’lsa ham oidini olishga hissamizni qo’shgan bo’lamiz.

Kalit so’zlar: transport, atrof muhit, transport vositalarini atmosferaga tasiri, atrof muhitni ifloslanishini oldini olish, ekologik toza transport vositalar.

Transport vositalari va atrof muhit - hozirgi kunda turli hil transport vositalari mavjud bo'lib turli markalari ham mavjud va ular soni kundan kunga ortib bormoqda. Shu bilan birgalikda atrof muhitga o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmayapti. Transportlardan chiqayotgan gazlar atrof muhitga jiddiy zarar keltirmoqda.

Xozirgi davrda inson salomatligi uchun eng xavfli manbalardan yana biri avtotransport vositalaridan chiqadigan zaxarli gazlardir. Ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, AQSH va Yaponiyada atmosfera havosini ifloslantiruvchi asosiy manbalar ichida avtotransport vositalari oldingi o'rinda turadi. Xorijiy mamlakatlar atmosfera havosini ifloslantiruvchi gazlar ichida is gazi, uglevodorodlar, shuningdek, azot oksidlari barcha tajovuzkor gazlarning 60-70 % ini tashkil qilsa, bizda 14 % ini tashkil qiladi. Umuman, ichki yonuv vositalari atmosfera xavosini ifloslantirish borasida salmoqli o'rinni egallaydi. MDXda avtotransport vositalari 1988-yilning o'zida 35,8 mln.tonna zararli moddalarni havoga chiqarib tashlagan. Moskva, Sankt-Peterburg, Toshkent, Erevan va boshqa shaharlar havosida is gazi ruxsat etilgan mikdoridan 3-10 barobar ziyod ekanligi qayd etilgan.

Qizig'i shundaki, sulfat angidridi atmosfera xavosida turli reaksiyalarga kirishib, atmosfera xavosi namligida erib, qataliz hamda fotokimyoviy jarayonlar vositasida oqsidlanadi va pirovardida, sulfat kislotasini hosil qiladi. Bunday kimyoviy birikmalar 750-1500 metr balandlikka ko'tarilib, hatto 3000-4000 metr masofaga yetadi. Shuning uchun sanoat korxonalari joylashgan markazlar atrofidagi turar joylarda sulfat kislotasi yomg'ir bo'lib yog'adi va tabiatga shu jumladan, tirik organizmlarga katta zarar etkazadi.

Agar 1950-yili atmosferaga 70 mln.tonna, 1975-yili 120 mln.tonna, 1980- yili 181 mln.tonna zaxarli moddalar chiqarib tashlangan bo'lsa, 2000-yilda 280 mln.tonna tajavvuzkor moddalar atmosferani bulg'ashi taxmin qilinmoqda. Atmosfera havosining kundan-kunga, yildan-yilga bunchalik ifloslanib borishiga avtotransportning "aybi" borligi yaqqol ko'rinib turibdi. Shuni ham qayd qilish kerakki, avtomabillar purkagan gazlar tarkibidagi is gazlari (SO), azot kush oksidi(NO2), uglevodorodlar bilan bir qatorda juda zaxarli modda qurg'oshin ham mavjud.Avtotransport vositalari tomonidan atmosfera havosining ifloslanishi dudbo'ronlardan chiqadigan gazlarning tarkibi va mikdoriga, transport xarakati tezligiga, mashinalar soniga, ko'chalarning katta-kichikligiga ularning loyixasiga, relefiga, turar joylarning topografik xolatiga, joylarning xolatiga, iqlim sharoitiga va meteorologik omillariga bog'lik bo'ladi. Avtotransportlarning atmosfera havosini ifloslantiruvchi asosiy moddalari is gazi, uglevodorodlar, azot oksidlari, aldegidlar, ketonlar, akrolein, qo'rg'oshin va boshqalar aksariyat xollarda gigienik nuktai nazardan juda zararli hisoblanib, belgilangan me'yordan ortgan xolda bo'ladiAvtomobil transporti -yuk va yo‘lovchilarni relssiz yo‘llarda tashishga mo‘ljallangan transport turi. Xalq xo‘jaligining barcha tarmoqlarida keng foydalaniladi. Bajaradigan ishiga qarab umumiy foydalanilmaydigan (ayrim korxonalar, tashkilotlar uchun xizmat qiladigan) Avtomobil transporti hamda qaysi tashkilotga mansubligidan qat’i nazar yo‘lovchi va yuk tashuvchi umumiy foyda-lanishdagi Avtomobil transporti ga bo‘linadi. Shuningdek shaxsiy foydalanishdagi yengil va yuk avtomobillari, avtobuslar ham mavjud (qarang Avtomobil). Avtomobillarning har qanday yo‘llarda yura olishi, yo‘lni tez o‘zgartira olishi, yuk

ortish va tushi-rish joylariga bevosita bora olishi, yuk hamda yo‘lovchilarni bir transport turidan ikkinchisiga o‘tkazmay tashishga imkon beradi. Natijada yo‘lovchi va yuk tashish tezlashadi. Avtomobil transporti sanoat va qishloq xo‘jaligi, markazlashgan tartibda xalqaro, shaharlararo va mahalliy yo‘llarda ta-shishda qo‘llaniladi. Avtomobil transporti aviatsiya, dengiz va daryo transporti, shuningdek temir yo‘l transporti bilan uzviy bog‘langan. Avtomobil transporti uncha uzoq bo‘lmagan masofalar uchun foydalanishda eng qulay transport turi hisoblanadi. Shu bilan birga boshqa transport turlarida tashish noqulay bo‘lgan yuklar, xususan, tez buziladigan mahsulotlarni uzoq, masofalarga tez va qulay yetkazib berishda ham ko‘p foydala-niladi.Avtomobil transporti 19-asr oxirida paydo bo‘ldi, 20-asrning 20-yillaridan qisqa masofalarga yuk va yo‘lovchi tashishda temir yo‘l va daryo trans-porti bilan raqobat qila boshladi. Avto-mobil sanoatining rivojiga qarab, tez sur’atlarda taraqqiy etdi. Mamlakatlar avtomobil parkining asosiy qismi yi-rik ixtisoslashtirilgan yuk va yo‘lovchi tashish korxonalari va birlashmalari tarkibiga kiradi. Bu esa mehnat unum-dorligini yuqori sur’atlarda o‘stirish va Avtomobil transporti vositalaridan samarali foydala-nishni ta’minlaydi.Bozor iqtisodiyoti rivojlangan mam-lakatlarda tashilgan yuklarning umumiy hajmida Avtomobil transporti hissasi katta salmoqqa ega. Buyuk Britaniya, Fransiya, GFR, Yaponiya, Kanada, Rossiyada Avtomobil transporti taraqiy etgan. AQShda yuk avtomobil parki turli sa-noat va savdo kompaniyalari, korxonalar va ayrim shaxlarga tegishli bo‘lib, jami avtotransport vositalarining 10% umu-miy foydalanishdagi yuk tashish kompa-niyalariga to‘g‘ri keladi.O‘zbekistonda A.T. 20-asr boshlarida paydo bo‘ldi, unga qadar ot-ulov asosiy transport vositasi bo‘lgan. Dastlabki avtobus katnovi 1906 yilda Farg‘ona – Marg‘ilon marshrutida yo‘lga qo‘yilgan. Toshkentda birinchi avtobus 1909 yildekabrda qatnay boshladi, 1910 yil chet ellarda ishlab chiqarilgan 8 ta kichik va 1 ta 40 o‘rinli avtobus ishladi.1921 yilda Avtomobil transporti ixtiyorida 40 yengil va 15 yuk avtomobili hamda Toshkent avto-mobil ta’mirlash ustaxonasi bo‘lgan. 30-yillarda Avtomobil transporti rivojlanishi bilan qattiq qoplamali yo‘llar qurilishi boshlandi, ta’mirlash va texnik xizmat ko‘rsatish korxonalari, kadrlar tayyorlaydigan o‘quv yurtlari ochildi. 1939 yil 25 iyulda O‘zbekiston Avtomobil transporti xalq

komissarligi tashkil etildi. 50-yillarda avtotransportda yuk va yo‘lovchilar tashish o‘sdi. 60–80-yillarda respubli-kada avtotransport vositalarining tur tarkibi ko‘paydi. 1991 yilga qadar O‘zbekiston xalq xo‘jaligida asosan Rossiya ("ZIL", "Moskvich" – Moskva shahri; "GAZ" yuk va "Volga" yengil avtomo-billari – Nijniy Novgorod shahri; "Ka-mAZ" – Naberejniye Chelni shahri; "Jigu-li" – Tolyatti shahri; "UAZ" kabi mashina rusumlari ishlab chiqarila boshladi. Hozirgi kunda esa mashinalarni soni kundan kunga oshib bormoqda va bu o'z navbatida atrof muhitni yomonlashishiga olib keladi. Biz atrof muhitni ifloslanishini oldini olish maqsadida ko'proq piyoda yurishimiz va uzog'imizni yaqin qilish maqsadida velosipedlarda foydalansag atrof muhitni iflaslanishini qandaydir ma’noda oldini olishga o'z xissamizni qo'shgan hisoblanamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N.Jabbarov "Ximiya va atrof-muxit", Toshkent "O'qituvchi", 1992 yil 13-27 betlar.

2. M.Nabiev "Inson va biosfera", Toshkent "O'qituvchi", 1995 y. 2435 bet.

3. Yu.SHodimetov "Ijtimoiy ekologiyaga kirish", Toshkent "O'qituvchi", 1994 yil, 169- 171 betlar.

ASSESSMENT OF THE WEARING PROCESS IN THE DETAILS OF THE GAS DISTRIBUTION MECHANISM

Qurbonov B.B

Doctoral student of Tashkent State Technical University

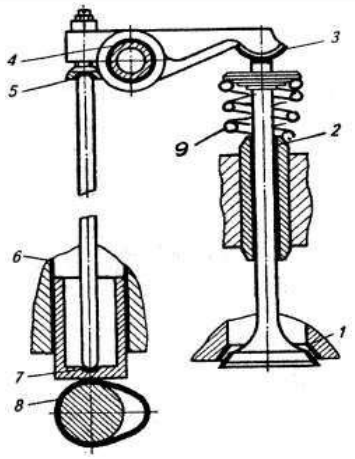
Abstract: In this article, a final conclusion is made by studying the factors that affect the elasticity of the parts that are subject to bending in the negative change of the optimal performance of the gas distribution mechanism. Factors influencing bending resistance are evaluated based on the state of coupling of pairs subjected to bending, i.e. mechanical, chemical and geometrical parameters.

Key words: Camshaft, cam, wear resistance, valve, bushing, pressure angle, cam profile, contact area, roughness, wear rate.

As a result of the wearing of the parts of the gas distribution mechanism, the wearing on their surface, wearing on the inner surface of the guide bushing, wearing of the distribution shaft chain, wearing of the gear pulley wearing of the bearings, wearing of the oil deflector covers, wearing of the valves and guide bushings and the gear wheel driving the distribution shaft as a result of the contact of the cam - follower pair.

An external sign of these parts wearing is knocking, loss of compression in the cylinders, a decrease in engine power, difficulty in starting it, and an increase in fuel consumption. Analyzing defects in parts from the point of view of ductility is a very complex process, and to do this, the factors affecting ductility are studied separately, analyzing the process in pairs of each bend.

The main reason for the wearing of the parts of the gas distribution mechanism is the roughness on the surface of the parts, the abrasive environment, the load, the component of the oil, and the temperature exceeding the standard value in a short period of time.

1-Figure.Schematic diagram of joints of the gas distribution mechanism. 1 – seat – valve face; 2 – valve stem – guide bush; 3 - cylinder bed surface - valve side; 4 - bushing - axle; 5 - adjustment screw - bar; 6 - hammer - block; 7 - barbell - hammer; 8 - thumb - pusher; 9 - spring

When analyzing the deflection of the camshaft wearing in contact with the pusher, we study the bearing surface symmetrically, three on each side, for a total of six parts. The greatest amount of wearing occurs in the upper part of the shoulder profile. We can see the graphic representation of this wearing in the section of the profile areas, in figure 2. Such uneven wearing is caused by uneven loading on the wearing surface, and this has a negative effect on the wear resistance.[1, p. 84].

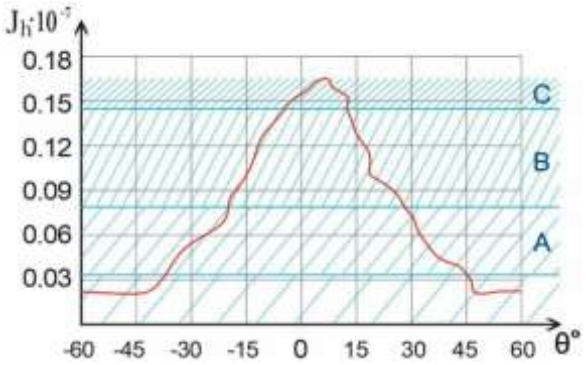

Figure 2. Graph of dependence of wearing speed on pressure angle (tension) in the profile of the cam.

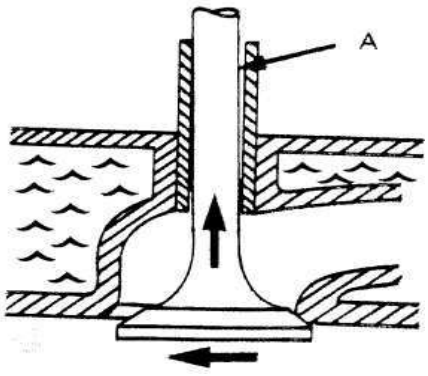
In addition, the bending that occurs as a result of sliding (being in contact) on the inner surface of the guide bush on the stem of the cams, which is one of the main

details of the gas distribution mechanism, also has negative consequences. If the intake cam is periodically cooled by the air-fuel mixture entering the cylinder when the intake cam is opened, the exhaust valve will work under more severe conditions. Opening during the exhaust stroke, it is further heated by the hot exhaust gases, and the temperature of its plate reaches 850-900 °C. This accelerates the wearing process [2, p.4].

A special hard material, stellite, is often placed on top of the chamfer to reduce warping at high operating temperatures. Sodium valve cooling is less commonly used: the sodium moving through the valve's internal cavity when it opens and closes transfers heat from the hot plate to the cooler stem.

Thus, a good connection of the plate with the seat provides two advantages at the same time: it reduces the temperature of the valve to an acceptable level, which is necessary for the operation of the valve, and ensures hermeticity, which does not adversely affect the overall engine power. Otherwise, the expansion of the thermal gaps in the valve (Fig. 3) will increase the load, and as a result, the release of gases will cause the valve to become unusable.

3-Figure. A view of the gap (A) between the guide bushing and the steering column.

Irregular and high acceleration of the valve stem can cause an increase in the rate of bending of the valve stem, breakage of the mechanism parts or shocks that adversely affect their elasticity. Especially important is the speed of the valve during

the descent to the seat - the smaller it is, the less the deflection in the chamfer and the valve seat [3,p.27].

References:

1. Mirzayev N.N., Qurbonov B.B., Hamroyev R.K. Estimation of the rotation speed of gears in oil depending on the load // Technical science and innovation. – Tashkent, 2020. – № 4 (06). – P. 198–204.

2. Kh Ishmuratov, Qurbonov.B.B. R K Hamroev, N N Mirzaev *Method for modeling the process of wear of gear teeth//* Journal of Physics: Conference Series- Tashkent, 06.05.2022 й 2176 (2022) 012096

3. Mirzayev Q Q, Irgashev A 2014 *Journal of Friction and Wear.* 35(5) 439-442

THE ROLE OF THE PAMPHLET GENRE IN LITERARY CRITICISM

Gulshoda Khusniddinova

Student of Samarkand State Institute of Foreign Languages

Abstract: Literary criticism has its own place and status in world literature and journalism. At this point, we got answers to the questions of what is criticism, what is critical thinking, and what are its features in the course of our work. Including, we thought about the role, purpose and tasks of the pamphlet genre in literary criticism. We touched on what kind of ideas the pamphlet genre actually promotes.

Key words: Publicist, literary criticism, journalism, feuilleton, pamphlet, irony, image.

The pamphlet genre, which has been forming for centuries, has gained an important importance in the history of the world press. Today's journalism, on the other hand, has become more refined as a result of such a truthful and critical approach to the life of the society, the happenings, the laws and decisions being issued.

Pamphlet is a literary genre. For this reason, it has a special place in art criticism. At this point, let's focus on literary criticism.

Literary criticism is a type of literary activity, analysis and interpretation of a work of art, as well as life events reflected in this work. Criticism is often described as a part of literary studies. But Criticism is an independent field of literary activity, unlike literary studies, it mainly observes the processes taking place in modern literary life, identifies the leading principles in this process, reacts to the literary works published in the pages of newspapers and magazines, and usually analyzes them based on the ideological and aesthetic requirements of the time. Criticism appeared almost at the same time as artistic creation.[1]

[1] https://uz.wikipedia.org/wiki/Tanqid_(faoliyat)

Critical thinking is a complex process of combining ideas and possibilities with creativity, rethinking and reconstructing concepts and information. It is also a process that takes place simultaneously at several levels of active and interactive cognition. A critical thinker is less affected by tricks, and because of his own personal system of views, he is free from various dangers.

In critical thinking, ideas and their importance are examined from the perspective of diversity and compared to other ideas. This is the highest level of thinking, a mental activity that focuses on analyzing, comparing, interpreting, applying, arguing, innovating, solving problems, or evaluating a thought process. Critical thinking develops communication and teamwork skills.

Critical thinking is especially important in journalism. A journalist should be able to say what is right and what is wrong is wrong, and should be able to give an objective and truthful attitude to the events taking place in the life of the society. In journalism, there are critical genres with a touch of humor, in which the issue is approached with a bitter criticism. These are feleton and pamphlet genres. Although feleton and pamphlet are considered similar concepts, in fact there are certain differences between them. Both of them have a special place in literary criticism. The pamphlet genre stands out. Its uniqueness lies in the fact that the author of the pamphlet is not satisfied with empty talk, "taking away". He approaches the issue with humor and laughter. And this laugh has the power to "pierce the heart" of the hero. In this respect, pamphlets and feuilletons are part of comic journalism.

Pamphlet is one of the brightest genres of journalism. At the heart of the pamphlet, there are always signs of sarcasm, mockery, laughing at the enemy, passionate appeal to the reader. The topic of a pamphlet is usually about politics. It may contain an object of rejection, a philosophical or an aesthetic concept. The pamphlet is characterized by a sharper, negative orientation, a desire to "destroy" the enemy, and an attitude of denial. The most important features characterizing the pamphlet as a genre are the synthesis of satirical artistic and journalistic image tools; mutual political views, discussions and debates, personal critical thinking in the content of the work.

A pamphlet, like any ideological construction, always creates a new reality. His text is always a judgment based on evaluation. He relies on openness and truth in the selection of facts, images, figurative, rhetorical devices, etc. This is a topical satirical work, the meaning of which is aimed at a clear socio-political criticism aimed at completely discrediting the object of criticism. Its purpose is to arouse the reader's anger, sometimes hatred. This is especially important during times of war, including information warfare. The pamphlet genre, which goes down in history as the era of information warfare, becomes one of the most popular.

The pamphlet genre plays such an important role in literary criticism that works of each type can find their readers throughout the centuries. The person or events that become its subject are distinguished by their commitment to the fate of all mankind.

References:

1. [1] https://uz.wikipedia.org/wiki/Tanqid_(faoliyat)
2. https://medium.com/@alicewilde88/what-is-a-pamphlet-2ed922f1c3d1
3. Одилов О. О. Муҳаббатнинг бадиий талқини. Тошкент: Тамаддун, 2016

TAKRORIY EKIN SIFATIDA YETISHTIRILADIGAN KUNGABOQARNING XALQ XO’JALIGIDAGI AXAMIYATI, KELIB CHIQISHI, TARQALISHI, HOSILDORLIGI

Xabibullayev Xoljo‘ra Abduxalil o‘g‘li
Don va dukkakli ekinlar ilmiy tadqiqot instituti doktoranti
Shaxnoza Xudoyberdiyeva Davlatovna
Don va dukkakli ekinlar ilmiy tadqiqot instituti doktoranti
Mirzabdullaev G’olibjon Nurali o’g’li
Don va dukkakli ekinlar ilmiy tadqiqot instituti doktoranti

Annotasiya: Kungaboqar moyi asosan oziq-ovqatda qo’llaniladi. U sariq rangli, tiniq yarim quriydigan, urug’ tarkibida 29-50% moy va 15% oqsil bo’ladi. Moy tarkibida 62% gacha biologik faol mekol kislotasi va vitaminlardan A,D,E,K fosfatorlar mavjud. Kungaboqar moyi margarin, mayonez, baliq va sabzavot konservalari, qandolat maxsulotlari ishlab chiqarishda, lok, bo’yoq, sovun tayyorlashda ishlatiladi. Ushbu maqolada kungaboqarning o’sishi va rivojlanishi xalq xo’jaligidagi axamiyati, kelib chiqishi, tarqalishi, hosildorligining ahamiyati bayon qilingan.

Tayanch so’zlar; chaqiladigan kungaboqar, moyli kungaboqar, oraliq kungaboqar, suv va boshqa resurslarni tejaydigan zamonaviy agrotexnologiyalar, o’suv davri davomiyligi issiqlikka, unib chiqish dinamikasi, vegetatsiya

Kirish

Kungaboqar –murakkabguldoshlar oilasiga mansub bir yillik o’simlik, asosiy moyli ekinlardan biri. Vatani – Shimoliy Amerika. YOvvoyi holda o’sadigan kungaboqarni ispanlar yevropaga 1510 yilda keltirganlar. Dastlab manzarali o’simlik sifatida ekilgan.

Ildizi o’q ildiz, yaxshi rivojlangan, poyasi tik o’sadi, dag’al, yuqori qismi shoxlanadi, bo’yi 4 m ga boradi. Bargi oddiy, yirik, ketma-ket joylashgan, dag’al

tuklar bilan qoplangan. To’pguli savatcha (diametri 35–40 sm) ko’rinishida bo’ladi. Savatcha markazidagi gullar yoysimon, ikki jinsli, chetdagilari qizg’ish-sariq, tilsimon bo’ladi. CHetdan changlanadi. Mevasi – pista, 4 qirrali, rangi oq, kulrang, qora tusda bo’ladi.

Kungaboqar urug’ining kattaligiga, moyining miqdoriga va mag’zining chiqishiga qarab 3 guruhga bo’linadi:

▪ **Moyli kungaboqar** – pistasi mayda, 1000 donasining vazni 35–80 g, mag’zi tarkibida 53–63% moy bor.

▪ **Chaqiladigan kungaboqar** – pistasi yirik, 1000 donasining vazni 100–170 g, mag’zining tarkibida 20–35% moy bo’ladi, poyasidan silos ham bostiriladi.

▪ **Oraliq kungaboqar** – hamma ko’rsatkichlari o’rtacha bo’ladi.

Kungaboqar urug’i 4–6°S haroratda 10–15 kunda unib chiqadi. Maysasi – 6°S sovuqqa bardoshli (qisqa qorasovuqlarga chidaydi). Issiqlikka talabchan, yorug’sevar, qisqa kunli, qurg’oqchilikka chidamli, namsevar o’simlik. Soya joyda yaxshi rivojlanmaydi. O’suv davri 80–140 kun bo’ladi. Ozuqaga talabchan, 1 tonna pista va poyabarg hosil qilishi uchun 50–60 kg azot, 20–25 kg fosfor, 120–160 kg kaliy talab qiladi. Kungaboqardan, asosan, ovqatga ishlatiladigan kungaboqar moyi olinadi. Silosbop navlaridan silos bostiriladi, chiqindilaridan shrot olinadi. Kunjarasidan chorva mollariga yuqori sifatli ozuqa sifatida foydalaniladi. Kungaboqar erta bahorda tuproq harorati 8–12°S ga yetganda va takroriy ekin sifatida kuzgi bug’doy va arpadan keyin ekiladi. Ekishdan oldin yer tekislanadi. yer haydashdan oldin go’ng (20 t/ga), azotli, fosforli va kaliyli o’g’itlar solinadi. Ekish uchun mahalliylashtirilgan navlar urug’i keng qatorlab va punktir usulda 5–8 sm chuqurlikda ekiladi. Sug’oriladigan maydonlarda ko’chat qalinligi 60 ming tup/ga bo’lishi lozim (1 ga maydonga pista uchun 5–8 kg, silos uchun 35–40 kg urug’lik sarflanadi).

Kungaboqar urug’i ekishdan oldin zararkunanda va kasalliklarga qarshi dorilanadi. Ekishda makkajo’xori ekiladigan seyalkalardan foydalaniladi. O’suv davrida qator orasi 2–3 marta kultivatsiya qilinadi, 5–6 marta sug’oriladi. Gullash davrida ekinzorda asalari uyalari qo’yilsa kungaboqar gullari yaxshi changlanadi.

Gullash davrida ko’p suv talab qiladi. Sug’orish me’yori 600–800 m3/ga. Kungaboqarning yetilganligini savatining sariq-jigarrangga kirganligiga qarab aniqlash mumkin. Hosil don kombaynlarida maxsus moslama bilan o’rib olinadi.

Navlari: O’zbekistonda VNI-IMK 8931, CHkalov giganti navlari ekiladi.

Zararkunandalari: simqurtlar, soxta simqurtlar, kungaboqar kapalagi, kemiruvchi tunlamlar va boshqalar.

Kasalliklari: oq chirish, kulrang chirish va boshqalar, begona o’tlardan shumg’iya juda zararlidir.

Kungaboqar moyi asosan ozi—ovqatda qo’llaniladi. U sariq rangli, tiniq yarim quriydigan, urug’ tarkibida 29-50% moy va 15% oqsil bo’ladi. Moy tarkibida 62% gacha biologik faol mekol kislotasi va vitaminlardan A,D,E,K fosfatorlar mavjud. Kungaboqar moyi margarin, mayonez, baliq va sabzavot konservalari, qandolat maxsulotlari ishlab chiqarishda, lok, bo’yoq, sovun tayyorlashda ishlatiladi. Moy olingandan keyin qoladigan chiqindilari shrot va kunjara chorva mollarga yuqori sifatli oziqa xisoblanadi. Kungaboqar vatani SHimoliy Amerikaning Janubiy tumanlari bo’lib, Ovro’paga XI-asrning boshlarida keltirilgan. Dastlab kungaboqar manzarali o’simlik sifatida ekilgan. Ilk kungaboqar moyli 1835 yili Rossiyada ishlab chiqilgan. yer yuzida kungaboqar 18,3 mln ga yerga ekiladi. Rossiyada 3,13 mln gektar yerga ekiladi. Kungaboqar ko’proq Orgentina, Kanada, Xitoy, Ispaniya, Turkiya, Ruminiya, Ukrainada, ekiladi.

Kungaboqar almashda ekishda kuzgi va bohorgi boshoqli donli o’simliklarni o’rniga ekiladi. yerga ishlov berishda qo’yiladigan asosiy talab ko’p yillik begona o’tlardan tozalash, tekislash namni saqlashdan iborat. Ekishdan oldin yer tekislanadi, 8-10 sm chuqurlikda kultivatsich qilinadi va berona, mola bostiriladi.

O’g’itlash. yer xaydashdan oldin organik va fosforli, kaliy o’g’itlar solinadi. Organik o’g’it sifatida 15-20 t\ga,45-60 kg don fosfor va kaliy va ekish bilan birga 10-15 kg NPK beriladi. Kungaboqar ertagi bu muddatlarda va erta pishar Alvaorini takroriy ekin sifatida ekish mumkin. Umumiy o’rtacha urug’ olish uchun gektorga 5-8 kg, silos dalerlash uchun 3-40 kg urug’ ekish lozim, ekish chuqurligi 6-10 sm, qator orasi 70 sm qilib maxsus seyalkalarda ekiladi. Ekinlarni parvarish qilish qatqaloqa

qarshi kurash 2-3marta sug’orishdan iborat. Xosilni kungaboqar savatlari 60-65% qorayganda yig’ib olinadi. Xosil don kombayinlarida maxsus moslamalar o’rnatib yig’ib olinadi.

Foydalanilgan aadabiyotlar:

1. Amanova M.E, Rustamov A.S Kungaboqar va uning istiqbolli namunalari». O’zbekiston agrar fani xabarnomasi 2004 yil №2 (16);

2. Baymanov A.S. Priyemi polucheniya visokokachestvennix semyan gibridov podsolnechnika v Zapadnoy Sibiri// Nauch.-texn. byul. VNII masl. kultur 2008.№2. S. 4-7,90.

3. Amanova M. Kungaboqar urug’chiligining muhim jihatlari//J.Agro Ilm. 2014.№1 (22). B. 31-32.

Internet ma’lumotlari:

1 https://agronet.uz

2 https://agronet.uz/makkajoxori-yetishtirish/.

3 https://qomus.info/encyclopedia/cat-k/kungaboqar-uz./

TURKISTON QISHLOQ XO’JALIGI JAMIYATINING TASHKIL ETILISHI

Narziyeva Maftuna Adhamovna
Navoiy davlat pedagogika instituti tayanch doktaranti

Annotatsiya: Turkiston qishloq xo‘jaligi jamiyati 1885 yil 16 yanvarda Dehqonchilik va mulk vaziri tomonidan tasdiqlangan “Rossiya bog‘dorchilik jamiyatining” Turkiston bo‘limi sifatida faoliyatini boshlagan. 1895 yilda bo‘lim Turkiston qishloq xo‘jaligi jamiyati sifatida qayta tashkil etiladi va 1895 yil 4 iyulda uning nizomi Dehqonchilik va mulk vaziri tomonidan tasdiqlanadi.

Kalit so’zlar: Turkiston qishloq xo’jaligi jamiyati, Rossiya imperiyasi, Turkiston general gubernatorligi, Rossiya bog’dorchilik jamiyati

Turkiston general-gubernatorligida tashkil etilgan ilmiy jamiyatlar avvalo o‘lkada Rossiya imperiyasi davlatchiligini targ‘ib etish va mustahkamlash vositasi sifatida vujudga kelgan. Markaziy va mahalliy imperiya amaldorlari ilmiy jamiyatlarni birlamchi vazifasi sifatida rus davlatchiligi manfaatlarini ta’minlashdan iborat deb bilishar edi[1]. Xususan, masalani Turkiston qishloq xo‘jaligi jamiyati misolida o‘rganadigan bo‘lsak, bunda ular avvalo mahalliy aholining qishloq xo‘jaligidagi faoliyatini o‘rganish va o‘sha davrdagi ilg‘or texnologiyalarni qo‘llashni targ‘ib qilishgan. Qolaversa, Rossiya hukumati O‘rta Osiyoni har tomonlama o‘rganish orqali iloji boricha tezroq ilmiy ma’lumotlarga ega bo‘lishga qiziqardi[2]. Bundan ko‘zlangan asosiy maqsad uning yer osti va usti boyliklari joylashgan manzillar haqida batafsil ma’lumotga ega bo‘lish va o‘lkaga har xil yo‘llar orqali kirib borish bo‘lgan. Turkiston diyori qadim zamonlardan zamindorlik rivojlangan makonlardan biri bo‘lgan. Bu hududda dehqonchilikning turli ko‘rinishlari bog‘dorchilik, polizchilik va qishloq xo‘jaligining boshqa sohalari rivojlangan. Rossiya imperiyasi O‘rta Osiyoni zabt etgandan so‘ng o‘lkaning qishloq xo‘jaligi salohiyatidan to‘la foyda olish uchun bir qator tadbirlarni amalga oshirgan[3]. Qolaversa, Imperiyaning amaldorlari va mahalliy mustamlaka ma’muriyati o‘lkadan

ko‘proq iqtisodiy foyda olish vositalaridan biri sifatida qishloq xo‘jaligini ko‘rar edi. Shu maqsadda Turkiston general-gubernatori tashabbusi bilan o‘lkada qishloq xo‘jaligi sohasini rivojlantirish maqsadida Rossiya Imperatorlik bog‘dorchilik jamiyatining Turkiston bo‘limi tashkil etildi.

Ushbu mavzuni tadqiq etishda tarixiylik, ob’ektivlik, tarixiy izchillik tamoyillaridanfoydalanilgan holda, O‘zbekiston Milliy Arxivi hujjatlari asosida Turkiston qishloq xo‘jaligi jamiyati faoliyati tarixi ilmiy tahlil etilgan. Ushbu ilmiy jamiyat faoliyati natijasida o‘lkani har tomonlama o‘rganishda ko‘plab ilmiy natijalar qo‘lga kiritilgan. Turkiston qishloq xo‘jaligi jamiyati faoliyati natijasida yig‘ilgan hujjatlarni arxiv manbashunosligi nuqtai nazaridan tahlil qilinsa, ushbu jamiyatning o‘lkani qishloq xo‘jaligi nuqtai nazaridan tadqiq etishda salmoqli faoliyat yuritganligi ma’lum bo‘ladi. Turkiston qishloq xo‘jaligi jamiyatining tarixi turli davrlarda tadqiqotchilar diqqat e’tiborida bo‘lgan. Ularda asosan ushbu jamiyatning faoliyati tahlil etilgan. Lekin O‘zbekiston Milliy arxivida saqlanuvchi Turkiston qishloq xo‘jaligi jamiyati faoliyati natijasida vujudga kelgan I-103 fondi alohida o‘rganilmagan. I-103 fondi – Turkiston qishloq xo‘jaligi jamiyati deb nomlangan. 1885 yil 16 yanvarda Dehqonchilik va mulk vaziri tomonidan tasdiqlangan “Rossiya bog‘dorchilik jamiyatining” Turkiston bo‘limi sifatida faoliyatini boshlagan. 1895 yilda bo‘lim Turkiston qishloq xo‘jaligi jamiyati sifatida qayta tashkil etiladi va 1895 yil 4 iyulda uning nizomi Dehqonchilik va mulk vaziri tomonidan tasdiqlanadi. Jamiyat 1917 yil to‘ntarilishidan so‘ng ham, to 1921 yilgacha faoliyat yuritgan. Jamg‘armada jamiyatning nizomi, Yer ishlari va mulk vazirligining sirkulyarlari va boshqaruv kengashi yig‘ilishlari jurnallari hamda bayonnomalari, jamiyatning faoliyati haqida bayonot va hisobotlar mavjud. Shuningdek, jamg‘armada jamiyatning turli masalalarga doir yozishmalari, jamiyat a’zolari ro‘yxati, smetalar va shu kabi hujjatlar mavjud. Jami 317 ta saqlov birligidan iborat. Ular bir ro‘yxatga kiritilgan. Fonddagi saqlov birliklari 1 dan 317 gacha tartib raqamlari bilan belgilangan bo‘lib, 3a, 141a, 258a literli (harf bilan belgilangan) saqlov birliklari ham mavjud[4]. Ushbu fond “I” (istoricheskiy) indeksi bilan belgilangan bo‘lib, shuningdek, hamma saqlov birliklariga “OS” (osobo sennыy) grifi ham qo‘yilgan.

Barcha saqlov birliklari mikrofilmli zaxira nusxalariga ega. Arxiv hujjatlarida ta’kidlanishicha jamiyat nizomi 1885 yil 11 yanvar kuni Davlat mulk vazirligi tomonidan tasdiqlagan[5]. Nizom 10 banddan iborat bo‘lib unda markaziy jamiyatga ko‘maklashishi hamda Turkiston hududida qishloq xo‘jaligini rivojlantirish bo‘yicha keng ko‘lamda faoliyat olib borishi belgilab qo‘yilgan edi[6]. Jamiyat faoliyati uning boshqaruvi tomonidan amalga oshirilgan bo‘lib, boshqaruv tarkibiga rais, vitse-rais, sekretar hamda soni iktadan to‘rttagacha bo‘lgan a’zolardan iborat bo‘lgan. Bo‘limning faxriy va haqiqiy a’zolari hamda xodimlari bo‘lgan. Jamiyatning bir yillik faoliyati hisobotida qayd etilishicha uning birinchi yig‘ilishi 1885 yil 5 martda bo‘lib o‘tadi. Unda rais N.N. Kosyanov, vitse-rais D.P. Pasevich, kotib N.K. Smirnov va a’zolar I.I Krauze, V.F. Oshanin, N.A. Maeva va N.F. Ulyanovlardan iborat boshqaruv saylanadi. Yil oxiriga borib bo‘limning haqiqiy a’zolari soni 100 ta kishidan iborat edi. Bir yillik faoliyati davomida bo‘lim jami 12 ta yig‘ilish 2 ta ko‘rgazma tashkil qildi. Xususan uning yig‘ilishida amaldagi nizomga qo‘shimchalar kiritish joriy ishlar bog‘dorchilik va o‘rmonchilik bo‘yicha turli masalalar ko‘rib chiqilar va jamiyat a’zolari tomonidan turli ma’ruzalar qilinar edi. Jamiyat o‘z faoliyati doirasida bir qator ilmiy tadqiqotlarni ham olib bordi. Xususan, o‘lkada dehqonchilik va irrigatsiya masalalari o‘simliklarning yangi navlarini olib kelish va o‘lkada yetishtirishga oid bir qator ilmiy izlanishlar jamiyat boshchiligida amalga oshirildi. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida qishloq xo‘jaligini ixtisoslashtirish jarayoni boshlandi, bu birinchi navbatda paxta bilan shug‘ullanadigan o‘lkaning tumanlariga ta’sir ko‘rsatdi. Rossiya sanoatining to‘qimachilik xom ashyosi paxta tolasiga bo‘lgan katta talabi O‘rta Osiyoda paxta etishtirishni rivojlantirishga turtki berdi. Uning monopol iste’molchisi Rossiyaning markaziy mintaqalari edi. Qishloq xo‘jaligining ixtisoslashishi nafaqat paxtachilik rayonlarini, balki g‘alla, meva-sabzavot va Turkistonning boshqa mintaqalarini ham qamrab oldi. Arxiv materiallari, hisobotlar va boshqa manbalardan ma’lum bo‘lishicha, jamiyat amaliy faoliyatni bog‘dorchilikning tor doirasi bilan cheklamagan va iloji boricha mintaqaning asosiy qishloq xo‘jaligini rivojlantirishga intilgan. XIX asr oxirida mintaqaning o‘sib borayotgan iqtisodiy ehtiyojlariga muvofiq Turkiston qishloq xo‘jaligi jamiyati jadal

ishlar boshladi. Uning tarkibida turli xil muassasalar, filiallar, qo‘mitalar, komissiyalar mavjud edi. 1900 yilda jamiyatda 8 ta: bog‘dorchilik, uzumchilik va vinochilik, paxtachilik, chorvachilik va parrandachilik, sug‘orish, iqtisodiyot va statistika, dehqonchilik va asalarichilik maxsus bo‘limlari mavjud edi. Turkiston qishloq xo‘jaligi jamiyatining rivojlangan davri Rossiyaning taniqli eksperimental olimi Rixard Rixardovich Shreder jamiyatning rahbari sifatida o‘n to‘rt (1904-1918 yy.) yillik faoliyat yuritgan davriga to‘g‘ri keladi. XX asrning birinchi o‘n yilligi o‘rtalarida Turkiston qishloq xo‘jaligini o‘rganish uchun chuqur va ixtisoslashgan turli bo‘limlarni tashkil etish jamiyat tarixidagi muhim voqea bo‘ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Nazarov, A. Y. (2020). Scientific societies in the Turkestan governorate-general as an instrument of colonial statehood (archival source study). Journal of Critical Reviews, 7(7), 1068- 1073.

2.Nazarov, A. (2020). History Of The Emergence And Development Of Scientific Societies In The Governor-General Of Turkestan. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(10), 82-88.

3.Nazarov, A. Y. (2019). The fund of national archive of Uzbekistan about the scientific institutions in Turkestan. Theoretical & Applied Science, (10), 587-589.

4.Назаров, А. Ё. (2016). Организация использования документов Центрального Государственного архива кинофотофонодокументов Республики Узбекистан. Документ. Архив. История. Современность.—Екатеринбург, 2016, 484-489.

5.Азимбаев, М. С. (2014). Традиционное образование в Туркестанском крае по архивным материалам Центрального государственного архива Республики Узбекистан. Документ. Архив. История. Современность.—Екатеринбург, 2014, 270-274.

6.Адилов Ж.Х. Архивные документы о завоевании Туркестанского края Российской империи (На примере похода В.А. Перовского)// «Документ.

Архив. История. Современность». Материалы V Международной научно-практической конференции. Екатеринбург, 2014. С. 160-162.

7.Путеводитель. Центральный государственный исторический архив УзССР. Сост. Агафонова З.И., Халфин Н.А. 1948. – С. 142

GILOSNI ZARARKUNANDALARDAN ASRAYLIK

Xolmirzayeva Zulfizarxon Baxodirjonovna
Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti assistenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Farg‘ona vodiysi sharoitida gilos agrobiotsenozida uchrovchi zararkunandalarning turlari va ularga qarshi kurash choralari haqidagi ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Gilos, zararkunanda, olcha shilliq arrakashi, kulrang kurtak uzunburuni, gilos pashshasi, biologik samaradorlik, pestitsid qoldig‘i.

Bugungi kunda Dunyo bo‘yicha gilos yetishtirish va uni zararli organizmlardan himoya qilishga alohida e’tibor berilmoqda. Inson salomatligi uchun foydali bo‘lgan gilos dunyo bo‘yicha 65 ta mamlakatda ekilib, har yili umumiy xisobda o‘rtacha 9 mln tonna gilos yetishtiriladi. FAO ma’lumotiga ko‘ra 2020 yil O‘zbekiston gilos etishtirish bo‘yicha 5-o‘rinni egallagan bo‘lib, har yili o‘rtacha 218 ming tonna gilos yetishtirilib kelinmoqda[1]. Hozirda gilos yetishtiriladigan mamlakatlarda gilos hosildorligi va sifatiga katta iqtisodiy zarar yetkazadigan zararkunandalariga qarshi kurash choralarini takomillashtirish va shu asosida inson va atrof muhit uchun kam zararli bo‘lgan kurash tadbirlarini ishlab chiqishga jahonda alohida e’tibor qaratilmoqda.

Bugungi kunda O‘zbekiston gilos bog‘larida uchrayotgan 22 tur zararkunandalardan 10 turdan ortiq zararkunandalar hosildorlikni kamayishiga, eksportbopligi, meva sifatini pasayishiga olib kelmoqda [86; 3 – 43-b., 87; 46 – 47-b., 88; 52 – 55-b., 89; 66 – 68-b., 90; 621 – 625-b., 91; 11 – 12-b., 92; 364 – 369-b.].

Sh. Abrorov (2018) qayd etishicha bugungi kunda gilos daraxti zararkunandalaridan sharq mevaxo‘ri – *Grapholitha molesta* Bussk., olcha shilliq arrakashi – *Caliroa cerasi* L., oddiy o‘rgimchakkana – *Tetranychus urticae* Koch, qizil o‘rgimchakkana –*Panonychus ulmi*, Kaliforniya qalqondori – *Diaspidiotus*

pernisiosus Comst, gilos pashshasi – *Rhagoletis cerasi* va hakazo hasharotlar uchrashi keltirilgan [44; 3 – 148-b.].

Shuningdek, O.Allanazarov ma’lumotlarida olcha shirasi, yashil barg o‘rovchisi va gilos pashshasi Toshkent viloyati sharoitida gilos agrobiotsenozida uchrashi haqida ma’lumotlar keltirilgan bo‘lib, [46; 3 – 114-b., 47; 3 – 114-b.], bizning ilmiy tadqiqotlarimizda Farg‘ona vodiysi sharoitida gilos agrobiotsenozida olcha shirasi uchrashi kuzatilmadi.

2020-2022 yillarda Farg‘ona vodiysi (Andijon, Farg‘ona, Namangan) sharoitida o‘tkazilgan ilmiy tadqiqotlarimiz natijasida gilos bog‘larida mavsum davomida kulrang kurtak uzunburuni, olcha shilliq arrakashi, oddiy o‘rgimchakkana, qizil o‘rgimchakkana, binafsharang qalqondor, kaliforniya qalqondori, sharq mevaxo‘ri, komstok qurti, nok qandalasi, olcha filchasi kabi zararkunandalar, shuningdek arilar, qushlar ham katta zarar keltirishi aniqlandi [86; 3 – 43-b., 87; 46 – 47-b., 88; 52 – 55-b., 89; 66 – 68-b., 90; 621 – 625-b., 91; 11 – 12-b., 92; 364 – 369-b.].

Farg‘ona vodiysi sharoitida gilosda uchraydigan zararkunandalarning gilosga yetkazadigan zarari turlicha bo‘lganligi sababli ularning ichidan dominant turlarini aniqlash bo‘yicha tadqiqotlar olib bordik. Tadqiqotlardan ma’lum bo‘ldiki, gilosning yer ostki qismini may qo‘ng‘izi kuchli zararlasa, yer ustki qismida olcha shilliq arrakashi, kulrang kurtak uzunburuni, oddiy o‘rgimchakkana dominant turlar hisoblandi.

Olcha shilliq arrakashining zarari natijasida fotosintez jarayoni 80% gacha pasayib hosilning nafaqat shu yilgi sifatiga, balki kelgusi yilgi hosilning sifatini pasayishiga hamda meva tarkibidagi qand miqdorini 2 barobarga pasayganligi hisobiga mevaning saqlanish muddatini qisqarishiga olib kelishi tajribalarimizda isbotlandi.

Gilos plantatsiyalari uchun eng xavfli hisoblangan karantin zararkunanda gilos pashshasi Farg‘ona vodiysining Vodil, Qo‘rg‘ontepa, Buloqboshi, Jalaquduq kabi chegara zonalarida qayd etildi.

Shuningdek, gilos yetishtiriladigan bog‘larda dominant tur oddiy o‘rgimchakkanadan tashqari bog‘ o‘rgimchakkanasi va qo‘ng‘ir meva kanasi iqtisodiy miqdor mezonidan past miqdorda uchradi. Bundan tashqari komstok qurti,

nok qandalasi, yashil bronza qo‘ng‘izi, do‘lana girdak kuyasi, sharq mevaxo‘ri kabi zararkunandalar ham sezilarli darajada zarar keltirayotganligi aniqlandi.

O‘zbekistonda hozirgi kunda gilos zararkunandalariga qarshi kimyoviy kurashning bugungi ahvoli judayam qoniqarsiz bo‘lib, bog‘bonlar o‘z holicha istalgan preparatlar bilan kimyoviy kurash olib bormoqdalar. Chunki bugungi kungacha gilos zararkunandalariga qarshi kurash bo‘yicha “O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligida o‘simlik zararkunandalari, kasalliklariga va begona o‘tlarga qarshi foydalanish uchun ruxsat etilgan kimyoviy va biologik himoya vositalari, defoliantlar hamda o‘simliklarning o‘sishini boshqaruvchi vositalar RO‘YXATI”da olcha shilliq arrakashi, kulrang kurtak uzunburuni va hakazo zararkunandalariga qarshi kurashda foydalaniladigan biologik, kimyoviy preparatlar kiritilmagan. Qo‘llash muddatlari va me’yorlari haqida ma’lumotlar berilmagan [86; 3 – 43-b.].

Shu kabi muammolarni hisobga olgan holda olcha shilliq arrakashi lichinkalariga qarshi kurash muddatlarini va kimyoviy preparatlarni qo‘llash me’yorlarini aniqlash maqsadida 2020-2022 yillar davomida Farg‘ona vodiysining Andijon viloyati Paxtaobod, Izboskan, Xo‘jaobod, Buloqboshi, Namangan viloyatining To‘raqo‘rg‘on, Farg‘ona viloyatining Quva tumanlaridagi gilos bog‘larida turli kimyoviy guruhga mansub preparatlarni qo‘llab tajribalar olib bordik.

Escape 20% n.kuk. (atsetamiprid), Nurell Ekstra (Xlorprifos 50%+tsipermetrin 5%, 1l/ga, 08 l/ga, 0,7 l/ga) turli hil sarf me’yorda, Karat Gold, 5% em.k. (lyambda-tsigalotrin), Dnoks (imidaklorid 20% + tiadimefon 20%), Nurell Gold (Xlorprifos 50%+tsipermetrin 5%) variantlarda o‘rtacha 94,1-99,8% gacha biologik samaradorlikka erishildi, hamda bu variantlarda keyinchalik ikkinchi va avlod lichinkalari paydo bo‘lmadi. Ammo, Aprokleym Gold preparati bilan ishlov berilgan variantda esa birinchi avlod lichinkalariga qarshi 69,2-76,8% biologik samaradorlikka erishilgan bo‘lsada, keyinchalik iyun oyining 3-dekadasida ikkinchi va sentyabr oyining 2- dekadasida uchinchi avlod lichinkalari zarar keltirganligi qayd etildi. Xuddi shu hol kimyoviy ishlov berilmagan nazorat variantda ham qayd etildi. Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, Avermektinlar guruhiga mansub ta’sir etuvchisi Emamektin benzoat bo‘lgan preparatlarni olcha shilliq arrakashiga qarshi qo‘llash qoniqarsiz kurash chorasi ekanligini ko‘rsatdi.

2020 yil gilos xosili pishib terib olingandan so‘ng kimyoviy preparatlar bilan tajribalar o‘tkazilganda 2021 yil may xolatiga bog‘da arrakash lichinkalari iqtisodiy miqdor mezonidan juda yuqori darajada paydo bo‘ldi, bu esa daraxtlarni kuchli zararlanishiga va bu yildan so‘ng bundan ham yuqori darajada zarar keltirishiga olib keldi. Bundan xulosa shuki, gilos hosilini yig‘ib olingandan so‘ng kimyoviy ishlov berilganda bu yilgi zararkunandaning zararini kamayishiga lekin kelgusi yilda zararkunandaning ko‘payishiga hamda xosilning sifatini tez buzilishiga, mevadagi qand miqdorini kamayganligi, daraxtlarni kuchsizlanganligi sababli kasallikka chalinuvchan bo‘lib yo‘qotilishiga sabab bo‘lishi tajribalarimizda o‘z isbotini topdi. Chunki xosil yig‘ib terib olingungacha bo‘lgan muddatda zararkunandaning 80% tuproqda g‘umbaklanish fazasiga o‘tib keyingi yilga erta muddatda juda katta zarar keltirishi isbotlandi.

2022 yil 19 may kuni kimyoviy ishlov berilgan har bir variantdan namunalar olinib, O‘zRFA O.S.Sodiqov nomidagi Biorganik kimyo instituti olimlari bilan hamkorlikda gilos mevasi tarkibidagi pestitsid qoldig‘ini aniqlash, xavfsizlik ko‘rsatkichlari bo‘yicha aholi salomatligiga ta’sirini o‘rganish va Yevropa Ittifoqi mamlakatlariga gilos maxsulotlarini import qilishda qo‘yiladigan maxsus talablarga mosligini tekshirtirish uchun na’munalar tahlil qilindi. Tahlil natijlariga ko‘ra 3 xil na’munadagi gilos mevasini maxsus Gaz xromatografiga moslashtirilgan mass spektrometr yordamida tahlil qilinganda namunalar tarkibida tsipermetrin va xlorprifos qoldiqlari aniqlanmadi. Bundan xulosa shuki, Nurell ekstra preparati bilan gilos zararkunandalariga qarshi gilos xosili pishishidan 18-20 kun oldin ishlov berilganda meva tarkibida pestitsid qoldiqlari qolmasdan parchalanib ketishi hamda xavfsizlik ko‘rsatkichlari bo‘yicha aholi salomatligiga ta’siri yo‘qligi, shuningdek, yevropa Ittifoqi mamlakatlariga gilos mahsulotlarini import qilishda qo‘yiladigan maxsus talablarga mos kelishligi aniqlandi (1-jadvalga qarang).

1- jadval

Tajribada qo‘llanilgan ayrim preparatlarning gilos mevasi tarkibidagi pestitsid qoldig‘i ko ‘rsatkichlari. 2022 yil

(O‘zRFA O.S.Sodiqov nomidagi Biorganik kimyo instituti)

№	Variantlar	Ta‘sir etuvchi moddasi	Sarf-me’yori	Meva tarkibi-dadi pestitsid qoldig‘i
1	Nurell ekstra, 55% em.k.	*Xlorprifos 50% + tsipermetrin 5%*	1,0	-
2	Nurell ekstra, 55% em.k.	*Xlorprifos 50% + tsipermetrin 5%*	0,8	-
3	Nurell ekstra, 55% em.k.	*Xlorprifos 50% + tsipermetrin 5%*	0,7	-

Farg‘ona vodiysi sharoitida gilos bog‘lariga Nurell ekstra, Nurell gold, Karat Gold, Dnoks preparatlari bilan ishlov berilganda nafaqat olcha shilliq arrakashi lichinkalariga balki o‘rgimchakkanalar, kulrang kurtak uzunburuni, qalqondorlar, komstok qurti, nok qandalasi kabi zararkunandalarga ham yuqori darajadagi samarani qayd etdi. Ishlov berilgan bog‘dorchilik xo‘jaliklarida yil mobaynida zararkunandalarning zarari sezilmadi.

Tajriba tahlili natijalariga ko‘ra 0,7 l/ga sarf-me’yorda qo‘llanilganda iqtisodiy va biologik tomondan a’lo deb baholandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abrorov, SH. Zamonaviy intensiv gilos bog‘lari – Toshkent: “Baktria press”, 2018. – 148 b

2. Алланазаров О., Болтаев Ш., Насекомые - вредители вишни и черешни в условиях ташкенцкой области. Ўзбекистон республикаси агросаноат мажмуаси тармоқларида инновацион бошқарув фаолиятини модернизациялаш ва ривожлантириш муаммолари илмий-амалий конференцияси материаллари. 2-қисм. Тошкент – 2013й

3. Allanazarov O., Tinibekov B. Olcha shilliq arrakashining Toshkent viloyati Qibray va Parkent sharoitida rivojlanish xususiyatlari// O‘zbekiston respublikasi agrosanoat majmuasi tarmoqlarida innovatsion boshqaruv faoliyatini

modernizatsiyalash va rivojlantirish muammolari: ilmiy-amaliy konferentsiyasi materiallari. 2-qism. – Toshkent, 2013. – B. 24-25.

4. Tufliyev N.X., Xolmirzaeva Z.B. Olcha shilliq arrakashi-(Saliroa serasi L.) unnig rivojlanish xususiyatlari, zarari, hisobga olish usullari va unga qarshi kurash bo‘yicha uslubiy qo‘llanma. – Andijon: Classic, 2021. – 43 b.

5. Tufliyev N.X., Xolmirzaeva Z.B., Normurodov Sh.Ch. Kulrang kurtak uzunburuni – Sciaphobus squalidus Gyll., va uning zarari. // Agro kimyo himoya va o`simliklar karantini jurnali. – Toshkent, 2020. – №5. – B. 46-47.

6. Tufliyev N.X., Xolmirzaeva Z.B., Umaraliyeva D.A. Farg‘ona vodiysi sharoitida olcha shilliq arrakashi(*Saliroa cerasi* L.)ning bioekologiyasi, zarari va unga qarshi kurash choralari// MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS: a Collection Scientific works of The International Scientific Conference (30th November, 2020) – Warsaw, Poland. - P. 52-55.

7. Tufliyev N.X., Xolmirzaeva Z.B. Gilosda olcha shilliq arrakashining zarari va uning bioekologiyasi// Agro kimyo himoya va o`simliklar karantini jurnali. – Toshkent, 2020. – №6. – B. 66-68.

8. Tufliyev N.X., Xolmirzaeva Z.B. Farg‘ona vodiysi sharoitida gilosning asosiy zararkunandalari va bioekologiyasi// Agrar fan nazariyasi va amaliyotidagi dolzarb muammolar va ularning yechimlari “Toshkent davlat agrar universiteti tashkil etilganligining 90 yilligiga” bag‘ishlangan xalqaro konferentsiyaning materiallari to‘plami (14-15 dekabr, 2020 yil). – Toshkent, 2020. – B. 621-625.

9. Tufliyev N.X., Xolmirzaeva Z.B. Gilosni olcha shilliq arrakashidan asraylik // Agro kimyo himoya va o`simliklar karantini jurnali. – Toshkent, 2021. – №1. – B. 11-12.

10. Туфлиев Н.Х., Холмирзаева З.Б. Изучение основных вредителей черешни в условиях Ферганской долины и методы борьбы с ними// Oziq-ovqat xavfsizligida o‘simliklar himoyasining innovatsion texnologiyalari mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani материаллари. 2-қисм. – Тошкент, 2021. – Б.364-369.

AEROPORTLARNING MINTAQADA TURIZMNI RIVOJLANTIRISHGA TA’SIRI: SAMARQAND XALQARO AEROPORTI MISOLIDA

Xamroyeva Muxayyo Baxrilloyevna

“Ipak yo’li” turizm va madaniy meros xalqaro universiteti 1-bosqich doktoranti

Annotatsiya: Maqolada yangi aeroport infratuzilmasi mintaqaviy turizmga qanday ta'sir qilishini Samarqand Xalqaro Aeroporti misolida o'rganiladi. Yangi aeroport terminali 2022 yilda ishga tushurilgan va unda sayyohlar uchun alohida qulayliklar yaratilgan. Maqolada ushbu aeroport faoliyatining ichki va xalqaro turizmga ta’siri tadqiq etiladi.

Kalit so’zlar: Samarqand, aeroport, turizm, yangi terminal, sayyohlar

Transport infratuzilmasi hududlarni bir-biriga bog'lab, mintaqaning iqtisodiy rivojlanishiga turtki beradi. Yo'llar, temir yo'llar va aeroportlar uchun qilingan xarajatlarlar insonlar uchun transport xarajatlarini kamaytiradi va shuning bilan birga yangi korxonalar va ish o'rinlari yaralishiga sabab boladi. Bundan tashqari, infratuzilma xalqararo va ichki turizm oqimining asosiy omili hamdir. Yo'llar, temir yo'llar va aeroportlar qulay va arzon sayohatlarni shaklantiririshga xizmat qilganda o’sha hududga tashrif buyuruvchi sayyohlar oqimi keskin ortadi. Bugungi kunda xalqaro sayyohlarning 70% dan ko’pi o'z manzillariga yetib borish uchun havo yo’lini tanlashadi [Air Transport Action Group, 2017]. Har bir turist byudjetining asosiy ikkita komponenti bu - turar joy va aviabiletdir [Asaf va Josiassen, 2012]. Sayyohlar turar joy va ular uchun muhim bo’lgan qulayliklar, teatrlar va ko'rgazmalar, ko'ngilochar bog'lar va boshqalar kabi turistik mahsulotlarga xarajat qiladilar va ularning bu sohalarga sarflagan xarajatlari ko'pincha mintaqaning iqtisodiy rivojlanishini yaxshilanishiga olib keladi. Quyida Samarqand Xalqaro aeroportining yangi terminali ishga tushishining shahar turizmiga qanday ta’sir qilganini ko’rib chiqamiz.

Samarqand Xalqaro Aeroporti tarixi va bugungi holati

Samarqand aeroporti o’tmishi o’tgan asrning birinchi choragiga borib taqaladi. Bino 1925 yilda boshlangan va 1927 yilda transport va fuqarolik aviatsiyasi uchun yangi havo stantsiyasi ochilgan. Ammo biroz vaqt o’tib, 1940-yillarning ikkinchi yarmida u qadimgi Afrasiyob tepaliklari yonidagi yangi joyga ko'chirilgan. XX asrning ikkinchi yarmida Samarqand havo uzellari Osiyodagi eng yiriklaridan biri edi. Moskva, Leningrad, Toshkent kabi qator ittifoq Respublikalarining poytaxtlari va kurort shaharlariga parvozlar amalga oshirilgan.

Mustaqillik yillarida aeroport rivojlanishda davom etdi. Aeroportda kapital rekonstruktsiyasi amalga oshirilgandan so’ng, uning uchish-qo'nish yo'lagining o'lchamlari 3160x60 metrga yetdi. Shundan so’ng u barcha turdagi og'ir samolyotlarni qabul qilish qobiliyatiga ega bo'ldi va 2004-yilda Samarqand Xalqaro aeroporti “100 000 yo‘lovchi tashish hajmi” nominatsiyasi bo‘yicha MDH davlatlari ichida eng yaxshisi deb topildi. 2022 yilda qurilishi tugallanga yangi terminal ishga tushgandan so’ng, uning faoliyati butkul yangicha ijobiy tus oldi va shaharga tashrif buyuruvchi sayyohlar sonining keskin oshishiga xizmat qila boshladi. O’zbekiston tarixidagi birinchi davlat va xususiy sektor sherikchiligida faoliyat olib boradigan bu aeroport terminalini “Air Marakanda” boshqaradi. Bugungi kunda ushbu aeroportdan dunyoning qator shaharlariga, xususan, Istanbul, Dubay, Abu Dabi, Quvayt; MDHning Moskva, Sank Peterburg, Yekaterenburg, Minvodi, Baku, Ufa, Almata kabi shaharlarga to’g’ridan to’g’ri parvozlar amalga oshirilmoqda.

Samarqand Xalqaro Aeroportidan 2022 yil 01.01.2022 yildan 28.04.2022 vaqt mobaynida jami 51549 nafar sayyoh tashrif buyurgan.

Jami: 51549				
AVSTRALIYA	4		MONGOLIYA	8
AVSTRIYA	15		MOLDOVA	58
AZARBAYJON	17		MEKSIKA	1
ARMANISTON	16		LYUKSEMBURG	2
AFG’ONISTON	4		LITHUANIA	4
BELORUSIYA	53		LATVIYA	1

BELGIYA	26		KIRG’IZISTON	43
BOSNIYA	1		JANUBIY KOREA	23
BUYUK BRITANIYA	17		XITOY	5
VENGRIYA	1		KANADA	17
GERMANIYA	213		KOZOG’ISTON	923
FRANSIYA	116		YEMEN	1
ISPANIYA	279		ITALIYA	109
YAPONIYA	10		IRLANDIYA	7
GRETSIYA	38		ERON	28
TURKIYA	3525		IORDANIA	2
ROSSIYA	8079		HINDISTON	8
SHVETSIYA	18		ISROIL	51
CHEXIYA	21		DENMARK	11
UKRAINA	100		GEORGIA	8
PORTUGALIYA	11		GRETSIYA	38
POLSHA	17		VENESUELA	3
POKISTAN	7		RUMANIYA	27
UMMAN	3		AQSH	93
BAA	10		SERBIYA	11
NORVEGIYA	15		SURIYA	3
YANGI ZELLANDIYA	1		TURKMANISTON	20
NIDERLANDIYA	29		TOJIKISTON	15533

Manba: Samarqand Xalqaro Aeroprtidan olingan 2022 yilning yakuniy hisoboti bo’yicha Samarqand Xalqaro aeroporti 493 417 ming yo’lovchiga xizmat ko’rsatgan. 2019 yil bilan taqqoslaganda bu ko’rsatkich 12 406 taga ko’p. [Samarkand.Airport, 2023]

Samarqand Xalqaro Aeroportida turistlar uchun yaratilgan sharoitlar:

Aeroportlar har bir mamlakatning kirish darvozasi hisoblanadi. Aynan ana shu yerdan qanday kutib olinishi va kuzatilishi usha yurtning mehmondo’stligini qay daraja ekanligini bir qarashda namoyon etadi. Turistlarning mamlakatga tashrif

buyurish tajribasi o’sha joy aeroportining xizmat ko'rsatish sifati imidjiga sezilarli darajada ta'sir qiladi (Kastilo-Manzano, 2010). Qisqa qilib aytganda, yurtimizga tashrif buyurayotgan sayyohlar eng avvalo aeroportlardagi qulayliklarga e’tiborini qaratadi. Ularning stressiz bu joyni tark etishlari qilgan sayohatlari yoqimli bo’lganligiga to’g’ridan to’g’ri ta’sir etadi. Agar ular aeroportda muammolarga duch kelsalar yoki xizmat ko’rsatishdan norozi bo’lar ekan, bu ularning ushbu mamlakatga qilgan sayohati haqida salbiy tushunchani keltirib chiqarishi mumkin va bu esa ularning sayohatdan qoniqmaganlik xissini keskin oshiradi va kelajakda turistik oqimning kamayishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun ham Samarqand Xalqaro Aeroportida yo’lovchilarga sifatli xizmat ko’rsatish, ularga jarayonlardan o’tish uchun ko’plab qulayliklar yaratilgan. Endilikda ular o’zlari mustaqil ro’yxatdan o’tishlari, alohida tashkil etilgan yo’laklar tufayli tez va oson bagajlarini topshirishlari yoki olishlari mumkin. Aeroportda turistlar uchun turizm axborot markazining ochilishi bu yerga tashrif buyurayotgan turistlar uchun ko’pgina qulayliklar tug’diradi. Bu turizm axborot markazi O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022 yil 24-dekabrdagi “Samarqand viloyatining turizm va transport salohiyatidan samarali foydalanish, viloyatni “Samarqand – Yangi O’zbekistonning turizm darvozasi” konsepsiyasi asosida rivojlantirish bo’yicha qo’shimcha chora tadbirlar to’g’risida”gi PQ-455-son Qaroriga asosan tashkil etilgan [Samarkand Tourism, 2023]. Bundan tashqari shaharga tashrif buyuruvchilar uchun taksi yoki mashina buyutma qilish shaxobchasi, mobil telefon uchun O’zbekiston hududida ishlatiladigan SIM kartalar olish, valyuta ayirboshlash uchun bank va shunga o’xshash ko’pgina sharoitlar yaratilgan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bugungi kunda turizm sohasida olib borilayotgan islohotlar nafaqat bir tomonlama, balki shu bilan birgalikda aeroport infrastrukturasini takomillashtirish bilan birga olib borilayotganligi sababli, yaqin kelajakda O’zbekistonda turizmni yanada rivojlanishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Air Transport Action Group (2017) https://www.icao.int/sustainability/Documents/AVIATION-BENEFITS-2017-web.pdf

2. Asaf va Josiassen (2012) https://www.academia.edu/954678/ The_Operational_ Performance_of_UK_airlines

3. Samarkand.Airport (2023)

4. Kastilo-Manzano (2010) Determinants of commercial revenues at airports: lessons learned from Spanish regional airports Tourism Manag.

KOLLEMBOLALARNING KEMIRUVCHI TUXUMLARIDA ORALIQ XO'JAYINI SIFATIDA ISHTIROK ETISHI

Atoyeva Dilsora Odil qizi

O’zbekiston Milliy universiteti 1-kus magistranti

Annotatsiya: Dunyoda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga bo'lgan talabning ortishi agrotsenozlar hosildorligini oshirish va bioxavfsizligini ta’minlashga bo'lgan talabning ham oshishiga olib kelmoqda. Biroq so'nggi yillarda Kollembolalarning kemiruvchilar tsestodalarining oraliq xo'jayini sifatida aniqlashgan. Bu o'rinda, agrotsenozlardagi kollembolalar faunasini aniqlash hamda ekologik-taksonomik tarkibini baholash dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so’zlar: Kemiruvchi, tsestoda, oraliq xo'jayin, Kollembola, biogeotsenoz

Turli biogeotsenozlarning strukturasida kollembolalar o'ziga xos o'rinni egallaydi. Past haroratga nisbatan keng doiradagi moslashish qobiliyatiga ega bo'lgan kollembolalarning ko'pchilik turlari o'z rivojlanishining istalgan bosqichida qishlashi mumkin [1].

Kollembolalar keng ma’noda saprofaglar hisoblanadi, biroq o'zining ozuqa ratsionida hayvonot kelib chiqishiga ega ozuqaning sezilalari ulushiga egadirlar. Kollembolalar ichagidagi ovqat qoldiqlarini o'rganish shuni ko'rsatdiki, unda boshqa umurtqasiz hayvonlar, shu jumladan boshqa turdagi kollembolalarning mavjudligi aniqlandi [2]. Laboratoriya tadqiqotlarida kollembolalar o'simlik ozuqasiga emas, balki ko'proq hayvonot kelib chiqishiga ega ozuqaga moyillik ko'rsatishgan.

Bizning tadqiqotlarimizda laboratoriya sharoitidagi yuqtirishda kollembolalar tsestodalar yetuk urg'ochi proglottidlarining tuxumlarini ishtaha bilan yeyishgan. Tabiatda kollembolalar zamburug'larning meva tanachalari, o'simliklarning tugunaklari va ildizpoyalari atrofida to'planishadi va shu bilan ular kemiruvchilar tomonidan substrat bilan iste’mol qilinishi va kemiruvchilarni tsestodalarning oraliq xo'jayini sifatida ularning hayotiy tsiklini davom etishida ishtirok etadi.

Kollembolalarning kemiruvchilar tsestodalarining oraliq xo'jayini sifatidagi dastlabki ma’lumotlar Chaunsk pasttekisligida L.V. Smirnova tomonidan olingan. *H. horrida (sin.) va P. omphalodes* larning lichinkalari ularni spontan ravishda yuqtirib olgan Hypogasrura tullbergi (Hypogastruridae) da aniqlangan.

Onychiurus octopunctatus va O. flavorufulus (Onychiuridae) larni eksperimental yuqtirishda tsestodalarning beshta turidagi tsistitserkoidlarning rivojlanishi o'rganilgan.

Kemiruvchilar tsestodalarining oraliq xo'jayinlarini aniqlashga bag'ishlangan tadqiqotlarda *Supraphorura furcifera (Onychiuridae) i Tomocerus sibiricus Reuter, 1891, T. Minutus Tuelberg, 1876 (Tomoceridae)* kollembolalarining laboratoriya kulturalaridan foydalanildi [3].

Mazkur tur tsistitserkoidlarining ba’zi bir belgilari ularni dilepididlar bilan qardoshligidan guvohlik beradi. *Monocercus (Dilepididae*) avlodi tsestodalari xuddi A. tenuicirrosa ga o'xshab, yopuvchi klapanlarning yo'qligi, tserkomerning metatsestodani to'liq shakllanishigacha ajralishi, ekskretor mag'izning shakllanishi bilan xarakterlanadi [4].

A. arctica tsestodalari lichinkalarining turli rivojlanish bosqichlarida eksperimental zararlangan Onychiurus (Protaphorura) taimyrica va O. (P.) furcifer berilgan. Rivojlangan tsisterkoidlar infektsiyadan 70 kun o'tgach kuzatilgan. Kollembola tabiiy sharoitda A. arctica tsestodalarining oraliq xo'jayini, kemiruvchilarning parazitlari bo'lishi taxmin qilinadi.

Ta’kidlash joizki, adabiyotlardagi ma’lumotlar hisobga olinsa, kollembolarning ko'pchilik turlari va oilalari tsestodalarning tuxumlari bilan osongina zararlanishi mumkin. Bizning tadqiqotlarimizda turlarni tanlash kulturani saqlashning oson bo'lishi uchun qilingan bo'lishiga qaramasdan, yuqtirish muvaffaqiyatli o'tdi. Bu shundan guvohlik beradiki, tabiatda ham keng doiradagi kollembolar turlarining o'ziga tsestodalarni yuqtirib olishi va ularda invazion lichinkalarning shakllanishi ehtimoldan holi emas.

Shunday qilib, o'rmon biogeotsenozlarida keng tarqalgan kollembolalar tajribalarda kemiruvchilar tuxumlarini yuqtirib oladi va *A. tenuicirrosa* ning oraliq

xo'jayinlari sifatida ishtirok etishi mumkin. Shuningdek, ular laboratoriya sharoitlarida yaxshi ko'payadi va parazitlar hayotiy tsiklini o'rganish uchun ob’yekt sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ishlari:

1. Bajer A, Behnke JM, Pawelczyk A, Kuliś K, Sereda MJ, Siński E. Medium-term temporal stability of the helminth component community structure in bank voles (*Clethrionomys glareolus*) from the Mazury Lake District region of Poland. Parasitology. 2005;130:213–28.

2. McAllister CT, Tkach VV, Conn DB. Morphological and molecular characterization of post-larval pre-tetrathyridia of *Mesocestoides* sp. (Cestoda: Cyclophyllidea) from ground skink, *Scincella lateralis* (Sauria: Scincidae), from southeastern Oklahoma. J Parasitol. 2018;104:246–53.

3. D. P. Kozlov collembola as possible intermediate hosts of avitellina arctica cestoda, anoplocephalata) Moskva 1994

4. Yanchev YI, Petrov IK.*Mesocestoides melesi* sp. n. (Cestoda, Mesocestoididae) in *Meles meles* L. from Bulgaria. Comput Rend Acad Bulg Sci. 1985;38:247–51.

ABDULLA AVLONIYNING PEDAGOGIK QARASHLARI

Axrorov Ixtiyor Donyorovich
BuxDPI o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk jadid ma’rifatparvari Abdulla Avloniyning pedagogik qarashlariga oid fikrlar ilmiy-nazariy tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: Guliston, Bo’ston, ko’rgazmalilik, aniqlik, ifodali o’qish, Ismoilbek, milliy zamin, Rossiya, darslik, adabiyot va hokazo.

Bizga ma’lumki, jadidlar ma’rifatparvarlik, vatanparvarlik, millat kamoli yo’lida jonbozlik ko’rsatganlar.Doimo jadidchilik harakati haqida fikr yuritganda, uning milliy ozodlik harakatida tutgan o’rni, madaniyat va san’at sohasidagi ishlari, teatrlar tashkil qilgani, gazetalar nashr etganiga e’tibor qaratiladi. Ammo bu harakat vakillari faoliyatining asosiy qirralaridan biri maktablar uchun darslik va o’quv qo’llanmalari yaratganliklari, yosh avlodning savodli, ilmli bo’lishiga katta hissa qo’shganliklarida ekanligini ham ta’kidlash joizdir.

«Usuli jadid» maktablari vujudga kelishi bilan an’anaviy o’qitish usullarini tubdan isloh qilish, ona tili va adabiyot o’qitishning yangi usullarini ishlab chiqish va shu asosda darsliklar, o’quv qo’llanmalar yaratish jadid pedagogikasining dolzarb masalasiga aylandi. Jadid pedagoglarining o’qitish metodlari sohasidagi faoliyatlari, asosan, ularning darslik va o’quv qo’llanmalarida o’z ifodasini topgan. O’qitishda ko’rgazmalilik, ifodali o’qish va uning turlari, ularda texnik vositalardan foydalanish, og’zaki va yozma nutq o’stirish usullari kabi ona tili va adabiyot o’qitishning muhim dasturiy masalalari aynan jadid pedagoglari tomonidan ishlab chiqildi.

Jadid pedagoglarining buyuk xizmatlari shundaki, ular ona tili hamda milliy adabiyotni o’qitishga millatning hayot yoki mamoti masalasi sifatida qaradilar, ona tili va adabiyot o’qitishning nazariy asoslarini ishlab chiqdilar. Bu masala ularning darsliklarida o’z ifodasini topdi. Milliy va diniy zaminga qurilgan «usuli savtiyai tadrijiya» maktablarining Rossiyada boniyi muassisi Ismoilbek hazratlaridur» deydi

Behbudiy. Usuli jadid maktablarining xuddi shu milliy zamin asosida vujudga kelganligi chor ma’murlari mafkurasiga butunlay zid edi. Jadid mutafakkirlari tomonidan ochilgan maktablar va ularning ta’lim-tarbiya sohasidagi faoliyati chor Rossiyasining g’ayrirus millatlarni ruslashtirish siyosatini amalda yo’qqa chiqarar edi.Abdulla Avloniy «Turkiy guliston yoxud axloq» darsligi vositasida boshlang’ich sinflarda axloqdan ta’lim berishga qaratilgan fanni maktab dasturiga kiritdi. Adibning bir qator maktab o’quvchilari uchun yozilgan darslik va o’quv qo’llanmalari singari ushbu darslik ham mazmuni jihatdan boshqa darsliklarga uzviy bog’liq. Mazkur darslik yosh avlodga axloqiy tarbiya berishga xizmat qilgan asl durdona asardir. Olimlar M. Maxsumov va l.Xalilovlarning yozishicha, «asar Kaykovusning «Qobusnoma», Yusuf Xos Hojibning «qutatg’u bilig», Nosir Xusravning «Saodatnoma», Sa’diyning «Guliston», «Bo’ston», A.Jomiyning «Bahoriston», Alisher Navoiyning «Mahbubul qulub», Ahmad Donishning «O’g’illarga nasihat» kabi asarlari tipidagi o’ziga xos bir asardir». Ular fikrlarini davom ettirib, bunday asar xx asr boshida o’zbek tilida birinchi bo’lib Abdulla Avloniy tomonidan yaratildi va ta’lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etdi, deydilar .

Ulug’ ustozning bir qancha xorijiy tillarni bilganligi «Turkiy guliston yoxud axloq»dek darslikning yaratilishiga poydevor bo’ldi va u xorij allomalari tajribalaridan o’rinli foydalana oldi. Pedagogning ushbu darsligi 64 ta katta va kichik boblardan iborat bo’lib, har bir bob ta’lim-tarbiya masalasiga bag’ishlanadi. Ushbu darslikni tuzishda muallif, o’zbek xalqining milliy an’analari, xalq og’zaki ijodi materiallaridan unumli foydalangan. Darslikning nomidan ham ko’rinib turibdiki, unda odamlarning odobi, xulqi va hatti-harakatlari haqida fikr yuritiladi. Pedagog insonlarni xulq-atvor jihatidan 2 guruhga, ya’ni, yaxshi xulqli kishilar va yomon xulqli kishilarga ajratadi. Har ikki guruhga mansub kishilarga ta’rif berib, yaxshi xulqli kishilar fatonat, nazofat, sa’y-g’ayrat, riyozat, shijoat, qanoat, ilm, sabr, hilm, intizom, miqyosi nafs kabi ijobiy xislatlarni o’zida namoyon qilsa, yomon xulqli kishilar esa g’azab, jaholat, razolat va shu kabi salbiy xislatlarni o’zida aks ettiradi. Darslikda «yaxshi xulqlar», «yomon xulqlar» nomli matnlarda xulqning har qaysi turiga alohida-alohida to’xtalib o’tilgan. Muallif darslikda bola tarbiyasiga katta

ahamiyat beradi. Abdulla Avloniyning aytishicha, bolaning bekami ko’st voyaga yetishiga uchta omil, ya’ni, ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit va uning atrofidagi do’st-birodarlari ta’sir qiladi. Shuni e’tiborga olish kerakki, hozirgi zamon fani ham ma’rifaparvarning mazkur fikridan kelib chiqib, bolaning har tomonlama barkamol shaxs bo’lib yetishishiga: oila, ijtimoiy muhit, maktab va jamoatchilik ta’sir ko’rsatishini ilmiy jihatdan asoslab bermoqda.

Xulosa qilib aytganda, ajdodlarimizning madaniy - ma’naviy va ilmiy-pedagogik merosi qadimiy va boydir. Milliy qadriyatlarimizni anglash, milliy g’oya va mafkurani xalq ongida shakllantirish hozirgi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dolimov U.”JADID MAKTABLARI: ULARDA ONA TILI VA ADABIYOT QITISHNING ILMIY-NAZARIY HAMDA AMALIY ASOSLARI”.Ped. fan.nom dissert. Avtoref.Toshkent. 2008.

2. Ne’matov Sh.E.Turkistonda darsliklar yaratishning tarixiy yo’li va ularning didaktik asoslari. Ped.fan.nomz.dissert.avtoref. Toshkent. 2009.

3. Hayitov H. A. QUSHLARGA IBRAT-HAZRATI XIZR! //Интернаука. – 2020. – №. 12-3. – С. 72-73.

4. H H Akhmadovich Khoja nasriddin afandi as people’s hero. AKADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL 11(2).1562.

5. T. Khoja o’g’li, K H Ahmadovich Advanced Characteristiks of the Tradition of Using Uzbek Folk Humor Art in Written Literature. Amerikan Journal of Social and Humanitarian Research 3 (9).1-4.

6. K K Akhmadovich, NS Ubaydullayevna THE PRACTICAL SIGNIFICANCE OF EDUCATIONAL INTEGRATIONS IN THE FORMATION OF INDEPENDENT WORK IN PRIMARY GRADES.Conferencea, 66-75..

7. K K Akhmadovich, O B Togmurodovich NEW STAGES AND PRACTICAL CONDITIONS FOR CREATING NATIONAL TEXTBOOKS AND ALPHABET BOOKS.Conferencea, 54-58.

8. K K Akhmadovich, SG Badriddinnovna THE CONCERT OF READING, SPECIAL FEATURES OF CHILDREN’S READING E Conferencea,28-33.

9. KK Akhmadovich, N O Alisherovna THE AESTHETIC VALUE OF LINGUISTIC FLORIONYMS IN WORKS OF ART IN AROUSING LAUGHTER

“BAHTIM SHUL, O‘ZBEKNING ZULFIYASIMAN”

.

Rahmatova Gavhar

Navoiy viloyati Zarafshon shahar 1-XTCHO`IUDU maktabi

o`zbek tili fani o`qituvchisi

Nafaqat o`z she`rlari,balki butun hayoti bilan o`zbek ayolining ma`naviy qiyofasini namoyon etgan atoqli shoiramiz Zulfiyaxonimni fidoiy insonlar qatoriga qo`shsak arziydi. Uning jahon minbarlaridan yangragan she`rlari Sharq ayolining aqlu zakosi, fazlu kamolining yorqin ifodasi sifatida millionlab she`riyat muxlislariga odamiylik, muhabbat va sadoqatdan saboq bergan,desak, mubolag`a bo`lmaydi.

Ayolini asragan,uluglagan xalq- buyuk xalq. Ayollari baxtli elning esa farzandlari barkamol, kelajagi nurafshondir. Zotan, O`zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov ta`kidlaganidek,ayol baxtli bo`lsa, oila sog`lom bo`ladi, oila sog`lom ekan- jamiyat mustahkam, jamiyat mustahkam ekan, mamlakat barqarordir.

Butun mamlakatimiz ahli har bahorni shoira Zulfiya tavallud topgan kunni nishonlash bilan kutib olishni an`anaga aylantirgan. Shoira kitoblarini yurtimizdagi ko`plab oilaviy kutubxonalar javonida ko`rish mumkin.

Zulfiya xalqimiz tarixining ajralmas qismi sifatida bugun yoshlar qalbida, ongu shuurida o`z ijodiy nafasi, yashab o`tgan fidoiy umri bilan mangu qolishga haqlidir. Shoira merosidan bahra va o`rnak olib ulg`aygan xotin-qizlar oila va mahallada, jamiyatimizda tinch va osoyishta hayotning, mehr-oqibat, shafqat va muruvvat tuyg`ularining qadriga yetish, o`zaro hurmat va hamjihatlik kabi sog`lom muhitni mustahkamlashga munosib hissa qo`shaveradi.

Zulfiyaxonimning mehrigiyosi, ohangrabosi bor edi. Bir marta u kishining suhbatida bo`lgan har qanday inson shoiraning mehru muhabbati, o`zgacha salobati, ulug`vorligiga maftun bo`lar, bu uchrashuvni umrbod eslab yurardi . Uning jo`shqin, o`ktam ovozi dunyo minbarlarida o`zbekning shonu- shavkatidan so`ylagan, Sharq she`riyatining sehru -jozibasini jahonga tarannum etgan.

Shonu -shuhratning yuksak cho`qqilarda turgan shoiraning behad go`zal samimiyati, odamjonligi hammani lol qoldiradi.

Shoira Zulfiya inson qadrini, so`zini ulug` tutar, muhlislarining maktublariga mehr va muhabbat javob xatlari bitardi.

Zulfiyaning yuragini she`riyat katta olam, olis yo`llar bilan bog`ladi, taniqli shoira, jamoat arbobi sifatida jahon minbarlarida ovozi yangray boshladi. Uning “Mushoira” si she`riyatni insoniyat baxtu- saodati, tinchligi, do`stu -birodarligining buyuk elchisi maqomiga ko`tardi.Poezziyaning jozibasi, o`zbek tilining kamalak ranglari, Tinchlik, Do`stlik degan nonday aziz so`zlar oftobi dunyo xalqlarining yuragiga kirib bordi uning mag`rur ovozida Sharq mumtoz adabiyotidagi mushoira janriga yangi mazmun, ma`no bag`ishladi . Sharq she`riyati osmonida “Zulfiya” degan go`zal yulduz charaqlab porladi.

Har yili bahorning birinci kunida ko`ksida Zulfiya siymosini porlatib navnihol Zulfiyalar safimizga kirib keladilar.Zulfiyaning ovozi, so`zlari, yoshligi bo`lib ko`zimizni quvontirib yuradi ular. Zulfiyaning bog`larida navqironlik, mehr-muhabbat, sadoqat, nafosat, Vatanga so`nmas e`tiqod chechaklari ochilaveradi . Bu bog`lar xazon bo`lmaydi, shoira aytganidek, uni mahv etolmas xazon lashkari…

O`zbekiston xalq shoirasi Zulfiyaxonimda asarning ruhan kuchli qahramoniga o`xshash iroda,cidam,bardosh, ayni damda ulug`lik bor edi. U kishini mehridan bahramand bo`lib adabiyotga kirib kelgan ayollar – buni har lahzada his qilamiz.

Ulkan odam bo`lib yashash, bu ulkanlikni boshqalar uchun xaloskorlikka, tayanchga, suyanchga aylantirish, bir so`z bilan aytganda, Zulfiyaxonim ijodidagi mag`rur, ayni damda kuchli inson obrazi hamma zamon va makonlarga bo`larli timsoldir…

Zulfiyaxonim shaxsidagi buyuklikning yana bir ildizi ularning ustozlik maqomlari bilan bog`liq. Ustoz yoshlarga “oq yo`l” tilagan,nafaqat ilk she`rlarni mehr nazaridan o`tkazib berganlar. Bu ustozlikning, ustozlik maqomining oliy belgisi bo`lsa kerak. Darhaqiqat, “Halq mehrida yorman el shuhratiga”, deya ijod qilgan, yashagan ulug` inson qalbiga yaqinroq boramiz.

Biz yoshlar uchun Zulfiyaxonim mehr va muhabbat, vafo timsoliga aylanib bo`lgan inson. Shu bois ham shoira nomidagi davlat mukofotini ko`ksiga tumordek taqib olgan yoshlarni ko`rib ko`zimiz quvnaydi. Zero, Zulfiyaxonimning o`zi orzu qilgandek,

Men ketsam mung`aymas umrim hech qachon,

Bu bog`lar bir bog`lar bo`ladi hali…

Zulfiya ijodi – ayol shiddati, yurakning shamchiroqqa aylanishi, o`zi yonib atrofga yorug`lik taratishi . Ayni paytda undagi sokinlik qudrati, hayol mavjlanishlari, qalbning o`z chegarasini anglashi, tuyg`ularning tartiblanishi tartiblanishi his (olov) va aql (suv) muvozanatining go`zal ifodasidir.

Zulfiya ijodiy yo insoniy farzandlarga mehribonlik, vafodorlik, sadoqat jihatdan ijodkor shaxs sifatida Hamid Olimjon maktabida tarbiya oldi, charxlandi, kamolga yetdi,deyish mumkin. Shoira uchun Hamid Olimjon talabchan ustoz, adolatparvar

Salohiyatli ijodkor, bilimli – mehribon do`st edi. Zulfiya xotiralariga tayansak, Hamid Olimjon unga ko`proq sevikli yor, farzandlarining onasi va shogird sifatida qaraganini anglaymiz.

Zulfiyaning bahor kelgan kunda tug`ilgani va baxtni hamisha ko`klam timsolida ifodalashi bejiz emas. Buni “Bahor keldi seni so`roqlab ” she`rida misolida ham ko`rish mumkin.

Shoira xalqimiz va Vatanimiz tarixida buyuk kun- Mustaqillikni katta quvonch bilan qarshi oldi. Uning el taqdirida mangu yashashini niyat qildi:

Hurriyat, kelding-ey, nahotki kelding,

Kelar yo`llaringda pinhona toldim.

Mening ota-onam, jon Vatanimda,

Elim taqdirida abadiy qolding!

Kelding-ey, Istiqlol, istiqbol bo`lib,

Qalbimga nasiming bilan yo`l solding.

Sen shu hur nazmga ixtiyor berib,

Men og`ir bulutdek bir yog`ub oldim…

Bugun mamlakatimizda qiz o`stirayotgan aksariyat ota-ona farzandining Zulfiyaga munosib voris, ma`naviy izdosh bo`lishini istaydi. Zotan, xalqimiz hayot ekan Zulfiyaning ijodiy va hayotiy merosi donolik, sadoqat, vafo, e`tiqodi ning eng hayotbaxsh o`zanlaridan saboq beraveradi.

Bandaman, ey, Tangrim, kashfi tabiat,
Axir bir kun so`nar ko`zlarimda nur.
Kalimaga zaif qolganda qudrat,
Senga so`nggi sajdam - umrim to`kilur …

ZAMONAVIY LINGVISTIK TERMINLAR TAVSIFI

G`ofurova Barchinoy Xursanboy qizi
Andijon davlat universiteti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: ushbu tezisda tilshunoslikning zamonaviy yo`nalishlaridan biri kognitiv tilshunoslikka oid lingvistik terminlar tavsifi bayon etiladi.

Kalit so`zlar: kognitiv tilshunoslik, freym, geshtalt, konsept, kategoriyalash, ssenariy, skript, slotlar.

Barcha sohalarda bo`lgani kabi tilshunoslikning ham bugungi kunning talablari va ehtiyojlari asosida rivojlanayotgan zamonaviy tilshunoslik yo`nalishlari mavjuddir. Zamon va makondagi o`zgarish va yangiliklar tilga bevosita o`z ta’sirini o`tkazadi. Lingvistika bu so`zning asosi *ligua* bo`lib, til degan ma’noni anglatadi. O`zbek tilidagi muqobili esa tilshunoslik. Bu ikki termin bir-biri bilan o`zaro sinonimik munosabat hosil qiladi. Zamonaviy tilshunoslik yo`nalishlari quyidagilarni tashkil etadi:

Kognitiv lingvistika, pragmalingvistika, lingvokulturalogiya, kompyuter lingvistikasi, matematik lingvistika, sotsiolingvistika, psixolingvistika, paralingvistika, ekstralingvistika, diaxron lingvistika, sinxron lingvistika, statik lingvistika, dinamik lingvistika, neyrolingvistika, etnolingvistika va boshqa bir qator yo`nalishlar va ular o`z ichida yana bir qancha tarmoqlarga bo`linib ketadi. Bu sohalarning rivojlanishi natijasida ularning mohiyati va asosini ochib beruvchi terminlar ham shakllana boradi. Ular orqali bu yo`nalishlarni tushunish oydinlashib boradi. Masalan, kognitiv tilshunoslik shakllanishi orqali shu bilan bog`liq tushunchalar kognitivlik, turkumlashtirish, konseptualizatsiya, kognivitizm, kulturologik, lingvokulturologik, mantqiy, falsafiy-semiotik; kognitiv semantika, kognitiv grammatika, kognitiv fonologiya, konsept, ssenariy, slotlar, skript, freym, geshtalt kabi terminlar bor.

Dastlab kognitiv tilshunoslik va unga doir terminlarga murojaat qilamiz.

Biz o`zimizni qurshab turgan olamni aql va tafakkurimiz bilan idrok etamiz. Til va ong o`rtasidagi munosabatlar muammolarini, dunyoni konseptuallashtirish va

turkumlashtirishda tilning ro`li, kognitiv jarayonlarda va inson tajribasini umumlashtirishda, insonning individual kognitiv qobiliyatlari bilan bog`liqligini va til va ularning o`zaro ta’siri shakllarini o`rganadigan tilshunoslik yo`nalishi – *kognitiv tilshunoslik.* Bu terminning mazmuni inglizcha “cognivite – bilishga oid” so`zi bilan bog`liq.

Turkumlashtirish – olingan bilimlarni tartibga solish jarayoni tushuniladi, ya’ni yangi bilimlarni inson ongid mavjud bo`lgan ma’lum sarlavhalar bo`yicha taqsimlash va bu ko`pincha bir shaxs ona tili bo`lgan til toifalari bilan belgilanadi.

Konseptualizatsiya – bu real yoki xayoliy olamning ba’zi bir hodisasining kognitiv xususiyatlari to`plamini aniqlash jarayoni bo`lib, ular odamga ushbu hodisa haqidabiroz aniqlngan tushuncha va g`oyaga ega bo`lish, yodda tutish va yangi ma’lumotlar bilan to`ldirish imkonini beradi.

Kognivitizm – bu fikrlash jarayonlarini boshqaradigan umumiy tamoyillarni o`rganishni birlashtirgan fanlar majmuidir.

Kulturologik – madaniyat elementlari sifatidagi tushunchalarni turli fanlar ma’lumoti asosida o`rganish.

Lingvokulturologik – til birliklari tomonidan milliy til madaniyatining elementlari sifatida atalgan tushunchalarni milliy qadriyatlar va ushbu madaniyatning milliy xususiyatlari bilan bog`liq holda o`rganish.

Mantiqiy – tushunchalarni ularning lingvistik shakliga bevosita bog`liqliksiz. mantiqiy usullar bilan tahlil qilish.

Semantik-kognitiv – tilning leksik va grammatik semantikasini tushunchalar mazmuniga kirish vositasi sifatida, ularni til semantikasidan konsepsiya sohasiga modellashtirish vositasi sifatida o`rganish.

Falsafiy va semiotik – belgining kognitiv asoslari o`rganiladi.

Konsept – lotin tilidagi “conceptus” – tushuncha so`zining kalkasidir. Konsept rus tilshunosligida XX asrning 1-choragida faylasuf S.Askoldov tomonidan ilmiy muomalaga kiritildi. Konsptga taniqli rus tilshunosi V.A.Maslova quyidagicha ta’rif bergan: bu lingvomadaniy o`ziga xoslik qayd etilgan va muayyan etnomadaniyat galarini u yoki bu tarzda tavsiflovchi semantik tuzilmadir.

Ssenariy – biror bir tipik hodisaga xos o`zaro bog`liq faktlarning ularning uzviyligini aks ettiruvchi namunaviy shakl misolida yoritilishidir. Ushbu namunaviy struktura ma’lum voqelik bo`lagiga oid harakatlar, holatlar uzviy munosabatlaridan iborat. Ssenariy (scenarios) tushunchasini kognitologiyaga oid tadqiqotlar doirasiga birinchilardan bo`lib, sun’iy intellekt bo`yicha mutaxassislar R. Shenk va R. Abelsonlar kiritishgan [S. Chank.et.al.1975] ularning talqinicha, ushbu tushuncha voqealar ketma-ketligini, ularning oo`zaro bog`lanishini ko`rsatish uchun zarur. *Slotlar* – har bir ssenariy tarkibidagi kichik mazmundagi qismlar.

Skript – inglizcha script so`zining tub ma’nosi “qo`lyozma, yozuv” namunaviy konseptual tuzilmalarning bir turi sifatida qaralib, u inson tafakkurida aks etayotgan borliqdagi voqelarning me’yoriy ketma-ketligi namunasidir. Skript tarkibiga kiruvchi voqealarning sabab-oqibat munosabatlari asosida tizimiy bog`lanishi, ketma-ketligi hamda ushbu voqealarning streotip takrorlanuvchanlik xususiyati uning asosiy tavsifi belgisi sifatida qaraladi. [Shank and Abelson. 1977]

Freym – inglizcha “frame”, “karkas” “ramka”, “skelet” ma’nolarini anglatadi. Dastlab “freym” termini XX asrning 70-yillarida Marvin Menskiy tomonidan freymni “andozali voqelik holatini aks ettiruvchi axborot strukturasi” deb ta’riflaydi[Minsky 1975: 212; Минский 1979]. Freym tushunchasini tilshunoslikka birinchi bo`lib, CH. Filmor tadbiq etdi. Filmor freym tajribani andozaga soluvchi kognitiv tuzilma bo`lib, ushbu tuzilma lisoniy birliklar vositasida shakllanadi.

Geshtalt – olmoncha gestalt (obraz, sruktura,yaxlit shakl) so`zidan olingan bo`lib, ushbu tushuncha ruhiy tuzilmalar, obrazlarning o`ziga xos yaxlitlikni ta’minlovchi belgi va xususiyatlarining umumlashmasini anglatadi. Geshtalt nazariyasining asoschilaridan biri Maks Vertxaymer ushbu muammoni quyidagicha bayon qilgan edi: «…mavjud bog`liqliklar asosida yuzaga keladigan yaxlitlik avval alohida bo`laklar ko`rinishidagi elementlarning keying jamlanishidan iborat bo`lmasdan, balki ushbu yaxlitlikning ichki strukturaviy qonuniyatlari bilan belgilanadi»[Vertxaymer 1987:6] Har bir sohaning mohiyatini ochib beruvchi terminlar hisoblanadi. Bu esa fandagi muammolarni bartaraf etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`rxati:

1. Д.Попова, Н. А.Стернин, Когнитивная лингвистика. Монография.. – АСТ: «Восток – запад». 2007 – 314с. – ISBN 9785170451036

2. N.Mahmudov, Til tilsimi tadqiqi. Toshkent. “Mumtoz so`z” 2017. 60-bet.

3. Safarov. Sh. Kognitiv tilshunoslik. Jizzax – 2006. 25-bet.

4. H.Dadaboyev, Z.T. Xolmonova Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi //o`quv qo`llanma. T.: “Tafakkur Bo`stoni”, 2015. 150-b.

5. A.Hojiyev. Lingvistik terminlarning izohli lug`ati .T – 1985. 158. 81-bet

6. A. Nurmonov. O`zbek tilshunosligi tarixi. Toshkent –“O`zbekiston”-2002. 156-b.

7. A. Nurmonov «Tanlangan asarlar. I jild». «Akademnashr» nashriyoti, 2012-yil.

INCENTIVE TRAVEL MANAGEMENT: THEORITICAL PERSPECTIVES

Latofat Tolibovna Yuldosheva

PHD student at the department of Tourism management discipline,

"Silk Road" International University of Tourism.

latofatyuldosheva@gmail.com

Annotation: The business events or MICE(meetings, incentives, conferences and exhibitions) industry is a vital part of the events sector globally. The business event sector involves meetings, conventions, incentives and exhibitions. According to Judith Mair (2015), global figures for the MICE industry are challenging task to find, but there are estimations for individual countries. Some aspects of the business events are widely recognized and researched by scientists, for example, the conference and convention sector is better understood, whereas the incentive sector remains under researched with only few articles and books published in some scientific sources. This article defines the managerial role of incentive travel in the tourism industry and the main factors of implementing companies' mission and vision.

Key words: SMART goals, leisure travelers, VIP clients, employee engagement, adrenaline incentive travel, rural incentive travel.

A vast variety of organizations decide to use rewards and recognition programs to motivate their employees achieve the goals. Incentive travel is one of three important segments of business-related travel. The incentive travel is a hybrid segment including pleasure travel which is financed by top management for business concerns. The individuals on incentive trip are leisure travelers and buyers are businesses. Because that is all expenses paid trip: organizations can decide to organize the travel perk to their employees, departments, partners or VIP clients. It is considered as both motivational and management tool to attain business objectives through individual and group targets. Generally, companies set individual or group targets at different levels so as to each employee/contributor has a chance of meeting

or hopefully exceeding the targets successfully. It is important aspect of incentive travel that the targets must be clearly discussed in order to provide clear understanding and commitment. Each level must be announced with its own reward in this process.

The Society of Incentive Travel executives (SITE) identifies more than 40 business objectives. The following are the most important parts of business life:

- Increasing overall sales volume;
- Increasing sales of special products;
- Increasing sales of a high-profit products;
- Creating, designing and launching new products.

Companies should allocate the incentive money to the most crucial business objectives to be attained.

It is also good opportunity to the top management to gain productivity and excellent performance amongst mid-level achievers who have the potential to be top achievers through working hard. The Incentive Research Foundation cites that the potential performance is achieved by middle 80 % of employees, in comparison to the only 10 % of performers are top achievers. If companies can achieve to shift those middle performers towards higher, the productivity increases which delivers ROI.

In the past, commonly the top management tiered incentive travel offerings, such as a top achiever would go on a long destination to experience a once-in a lifetime trip, while lower earners would go on a short-haul travel. Recently, organizations are offering individual incentive travel opportunities, in which the earners can opt for the pre-arranged trip or travel voucher to experience a customized trip.

Benefits of incentive travel

For the worker:

1.Encouragement

Motivation in the workplace can be referred as "the set of forces that initiates, directs, and makes people persist in their efforts to accomplish a goal" (Williams & Mc Williams,2014)

2.unique and exciting experience

3.a feeling of integral part of a team

Sheldon (1995) confirmed that incentive travel is popular within large companies, because it can be seen as a tool to foster a strong feeling of corporate culture among employees.

4.relieved stress

For the company:

1. Increased loyalty
2. The Productivity of employees
3. Improvement of company brand in the eyes of VIP clients and suppliers

Types of incentive travel

•Cultural visits-leisure travelers experience the enriched culture of a particular destination: for example, visiting museums, art galleries, historical monuments and ancient buildings. In order to create an absolute cultural atmosphere, incentive managers normally choose historical magic cities or countries like Samarkand, Bukhara or Egypt.

•Sightseeing-in these trips, visitors spend their valuable time connecting with nature: a destination can be a real paradise with coasts, mountains and amazing waterfalls such as Morocco.

•Adrenaline trips-including extreme sport activities: for example, parachute jumping, taking a hot air balloon ride, windsurfing and etc.

•Village tourism-according to the personal demographics of the performers, suitable destination must be selected by incentive managers. If the majority of earners are near the retirement, in this case, relaxing environment in the middle of nature of villages is the most appropriate option for them.

Every details of incentive travel must be planned and gone hand in hand with corporate culture of the organization in advance, if not properly planned and arranged, the incentive reward can have zero potential benefit.

Incentive Market Association cites that incentive trip must be developed consisting of several stages:

1. Set goals and objectives

The goals and objectives need to be identified to accomplish them such as improving attendance of employees, increasing sales volume. The goals must be SMART: specific, measurable, attainable, realistic and time bound, following being briefly stated amongst the participants.

2. Identify the target audience

All the staff or customers may not become the target for the arranged trip. The individuals who can help to attain the pre-set goals need to be selected as the participants.

3. Inviting input from the target audience

The right input from the representatives of the participants are likely to be a tool to design the entire program according to the taste and desires of the participant audience.

4. Organize program structure and budget

The methodology needs to be chosen carefully to strengthen the foundation of the incentive trip program. Two types of program design can be used by the managers: open-ended design and close ended one. The financial source of open-ended program is gained by incremental sales or other income; a close-ended program can usually cover the larger audience to reward, it is easier to budget using some clear methods.

5. The selection of rewards

Rewards need to fit the audience’s likes and desires and also these should be select considering the budget parameters of the company.

If the company has a set of branches globally, technological possibilities can give opportunity to fulfill the program online: earners can get their digital rewards easily.

6. Evaluation and measurement

In this stage, all the internal and external factors contributed to the success of the incentive travel program, the level of employee engagement, the attained objectives

and the potential benefits to ensure future greater success are analyzed by the program evaluators.

7. Celebration

The employee rewards and results are communicated with the participants in the recognition event. Top management and distant team achievers should be involved in such a celebratory party.

COVID-19 changed our attitude towards the reward related programs and the strategies have completely shifted considering safety and strict regulations set by governments. People started to focus on new experiences at safe locations with shorter flights. Incentive travel program owners decided to cancel pre-arranged trips, instead they altered travel programs into merchandize points or gift cards. The pandemic has drastically harmed the global incentive travel market as well as GDP of countries which hosted incentive travelers. The global incentive travel market size was estimated at $42 billion in 2021, and it is projected to reach $216.8 billion by 2031.

Reference:

1.Mair.J.(2015)Incentive travel: a theoretical perspective-Event management.VOL.19,pp.543-552.

2.Sheldon, P. (1995). The demand for incentive travel: empirical study. Journal of Travel Research.

3.Williams,C.,& Mc Williams, A. (2014).MGMT2 Asia Pacific edition. Australia: Cengage Learning.

Retrieved from https://www.incentivemarket

ZAMBURUG’LI KASALLIKLAR QO’ZG’ATUVCHILARINING RIVOJLANISHI UCHUN IMKON BERUVCHI XAVF OMILLARI

Qirg’izov Shaxobiddin Mirzaraimovich
Andijon davlat universiteti, kimyo kafedrasi professori
Ismailova Madinaxon Kozimjon qizi
Andijon davlat universiteti kimyo ta’lim yo’nalishi 2-bosqich magistranti
madinaxonismailova00@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamburug’li kasalliklarning keltirib chiqaruvchilari, kasallik qo’zg’atuvchisini aniqlash usullari, kasallik turiga ko’ra kasallikni tashxislash usullari va mezonlari, olib boriladigan laborator tekshiruvlar hamda kasallikka chalingan bemorlarda kasallik o’chog’i paydo bo’lishiga sharoit yaratuvchi kasalliklar va profilaktika ishlari haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so’zlar. Mikroskopiya, serologik taxlil invaziv mikozlar, biosubstrat, trombotsitopeniya, mikotik sinusit, OITS.

Аннотация. В данной статье рассмотрены причины грибковых заболеваний, методы определения возбудителя заболевания, методы и критерии диагностики заболевания по типу заболевания, лабораторные исследования, заболевания, создающие условия для возникновения очага заболевания в даны рекомендации больным с заболеванием и меры профилактики.

Ключевые слова. Микроскопия, серологический анализ инвазивных микозов, биосубстрата, тромбоцитопении, микотического синусита, СПИДа.

Annotation. In this article, the causes of fungal diseases, methods of determining the causative agent of the disease, methods and criteria for diagnosing the disease according to the type of disease, laboratory tests, and diseases that create conditions for the appearance of a disease center in patients with the disease and preventive measures are given.

Key words. Microscopy, serological analysis of invasive mycoses, biosubstrate, thrombocytopenia, mycotic sinusitis, AIDS.

Yuzaki mikozlarning aksariyat turlari tizimli antimikotiklarga va davolashda keng qo’llaniladigan topikal preparatlarga sezgir hisoblanadi. Faqatgina mikoz turini aniqlash uchun zararlangan joydan olingan namunani mikroskopiya qilish kifoya qiladi. Yuzaki mikoz turini aniqlashda qayd etilgan ma’lumotlar va klinik bardoshliligi keying kasallikka chalinish davrida va kasallangan pasientni izolyatsiya qilishda muhim axamiyatga ega.

Yuzaki mikoz turini aniqlashda serologik taxlil olib boorish shart emas. Biroq, invaziv mikozlarni aniqlash va bu turga tashxis qo’yish ancha qiyin hisoblanadi. Xatto olib boriladigan KT, MRI, ultratovush va boshqa tekshiruvlar ham samara bermaydi. Shuning uchun ham kasallikni bu turini aniqlashda mikologik analiz usullaridan foydalaniladi. Biroq, biosubstratlarni (qon va boshqa) olishda kasallanish soxasining noqulay bo’lishi, kasallikning yuqori darajadagi og’irligi va bemor ahvoli og’irligi sababli qiyin bo’lishi mumkin. Trombotsitopeniya (qon tarkibidagi trombotsitlar kamayib ketishi, qon oquvchanligi ortishi) bilan og’rigan bemorlarda invaziv (kam chokli) muolajalar vaqtida qon ketish ehtimoli yuqori bo’ladi. Oson olinishi mumkin bo’lgan biosubstratlarni tekshirish to’liq tahlil bo’lmasligi mumkin. Bu esa yana o’z navbatida kasallikka to’liq tashxis qo’yishga to’sqinlik qiladi.

Masalan: o’tkir tarqalgan kandidozli bemorlarning deyarli 50% miqdorining qon tahlilida Candida spp uchraydi. Shu bilan bir qatorda gistalogik va madaniy hayotga oid tahlillar ko’p vaqt olishi mumkin. Invaziv mikoz turlari esa davolash vaqti cho’zilishida halokatli bo’lish ehtimoli yuqori bo’ladi. Kasallik turini tezlik bilan aniqlash va tashxislash, davolash ishlarini zudlik bilan davolash uchun tekshirish usullarini aralash olib borish tavsiya etiladi. Invaziv mikozlarni muvaffaqiyatli tashxislash uchun kasallangan bemorda kasallikning rivojlanib borayotgan darajasini aniqlash, turli xildagi biosubstratlarni, biopsiyalarni o’rganish natijalarni baholash, tarqalish o’choqlarini aniqlash uchun instrumental tadqiqotlar (oftalmoskopiya, MRI, KT va boshqalar), hamda serologic tahlil o’tkazish zarur bo’ladi.

Invaziv mikozlarning rivojlanishi uchun asosiy xavf omillari 2.1-jadvalda keltirilgan. Bu xavf omillari immunitet tanqisligi bor bo’lgan bemorlar uchun juda o’rinli asos bo’lib xizmat qiladi. Invaziv mikozlarning klinik ko’rinishlari o’ziga xos

emas bu esa kasallikka faqat klinik belgilar bilan tashxis qo’yish imkonini cheklaydi. Invaziv mikozli aksariyat bemorlarda uzoq davom etadigan 38^0 C dan yuqori tana harorati, ko’p qamrovli antibiotiklarga chidamlilik, ba’zan juda uzoq vatto 96 soatgacha davom nafas qisishi va gemoptiz (qon aralash yo’talish) kuzatiladi. Mikotik sinusit(tana bo’shliqlarining yallig’lanishi) belgilar hisoblangan burun oqishi, burun tiqilishi, burun bo’shlig’ida yara hosil bo’lishi, burundan qon kelishi, ichki bo’shliqda shish hosil bo’lishi, yuqori jag’ning sezuvchanligi, qattiq tanglang teshilishi kabi belgilar ham kuzatilishi mumkin. Immunitet tanqisligi bo’lgan bemorlarda o’tkir tarqalgan mikozlar populyar yoki tugunlar bilan bo’lishi mumkin. Shuningdek teri toshmalari, ko’rishning buzilishi kabi belgilar oftalmoskopiya paytida aniqlanadi. Immunitet tanqisligi bo’lgan bemorlarda ong, mentalitet va miya qon aylanish tizimining buzilishi, doimiy kuzatiladigan bosh og’rig’i, meningeal simptomlar va tutilish beldilari paydo bo’lsa, markaziy asab tizimining invaziv mikozini istisno qilish kerak. Immunitet tanqisligi kuzatilgan bemorlarda diagnostika ishlari tezlik bilan o’tkazilishi kerak chunki, invaziv mikozlar juda tez rivojlanadi va yuqori o’lim xavfini oshiradi.

Teri mikozlarining asosiy qo’zg’atuvchilari dermatomitsellali mikozlardan Trichophyton, Microsporum va Epidermophyton spp. kabi turlar bo’lib, asosiy patogen turlar shu qo’zg’atuvchilar hisoblanadi. Bu turlar asosan imminiteti zaif bemorlarda kasallik keltirib chiqaradi. Bu turga kiruvchi qo’zg’atuvchilar odatda kasal odamlar yoki kasallangan hayvonlar bilan yaqin aloqada bo’lishdan, ifloslangan kiyim va poyabzallardan, shuningdek sanitariya qoidalariga rioya qilmasdan vannalar, suzish havzalari, sport zallari va boshqa jamoat joylaridan foydalanishda yuqishi ehtimoli juda yuqori. Dermatomikozlar yuqorida ta’kidlanganidek immunitet tizimi past bemorlarda uchraydi. Bu mikozlarning progressive yoki takroriy davom etishi farqlanadi.

2.1-jadval. Invaziv mikozlarning rivojlanishi uchun asosiy xavf omillari (immunitet tanqisligi bo’lgan bemorlar uchun).

1.	Birlamchi immunitet tanqisligi
2.	Orttirilgan immunitet tanqisligi sindromi (OITS)
3.	Uzoq muddatli neyropeniya (periferik neyrofillar soni oxirgi 10 kunlikda 500 hujayra/mm^3) tashxisi yoki oxirgi 60 kun ichida shu kasallikka qarshi davolanish kursini tugatganda.
4.	Uzoq muddatli glukokortikoidlarni qo’llashda (3 haftadan ortiq muddat, prednizalon 0.3mg/kg/kun oxirgi 60 kun ichida qabul qilingan bo’lsa).
5.	Sezilarli immunosupressiv ta’sirga ega bo’lgan dori-darmonlarni yaqin yoki hozirgi vaqtda qo’llash (siklosporin, takrolimus, sirolimus va boshqalar).

Shuni ta’kidlash kerakki, ushbu xavf omillari bo’lgan bemorlarning turli guruxlarida patogenlarning uchrashi sezilarli darajada farqlanadi. Masalan, neyropeniya bilan kasallangan bemorlarda o’pka mikozlarining asosiy qo’zg’atuvchilari Aspergillus va Candida spp. Kamroq uchrasa, tez-tez zigomitsellalar, Fusarium spp va boshqalar uchrab turadi. OITS bilan kasallangan bemorlarda shuningdek, steroidlar va immunosupressantlarni uzoq muddatli qo’llash natijasida o’pka mikozlarining qo’zg’atuvchilari bo’lgan Pneumocystis, Cryptococcus, Aspergillus kabi qo’zg’atuvchilar tez-tez uchrab turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Климко Н. Н. Микозы: диагностика и лечение 2008.
2. Машковский М.Д. Лекарственный средства. I том Ташкент. Медицина 1987 г.
3. Машковский М.Д. Лекарственный средства. II том Ташкент. Медицина 1987 г.
4. Azizova S.S. Farmakologiya. “Yangi asr avlodi”-2006.
5. https://oxford-med.com.ua

ABU NASR FAROBIY ILMIY ME’ROSINING MILLIY MA’NAVIYATIMIZGA TASIRI

Jumayev Abdimo‘min Fayziyevich
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o`qituvchisi
abdumo`minjumayev71@gmail.com
Sultonov Abdullaziz Jamshid o`g’li
Denov tadbirkorlik va pedagogika institute II kurs talabasi
abdullazizsultonov74@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada O`rta Osiyolik mutafakkir qomusiy olim Abu Nasr Farobiyning hayoti, uning ilmiy merosi hamda bu ilmni o`rganishning bugungi kundagi ahamiyati haqida so`z boradi.

Kalit so`zlar: Farobiy, ilm, sharq, g’arb, falsafa, faylasuf, madaniy, xalifalik, yunon, sharh, o`rganish, asarlar, mutafakkir, Ibn Sino, o`rganish, musiqa, tabiat, maqola.

Kirish: Bundan ming yillar oldin diyorimizda dunyo ilm ummoniga ulkan hissa qo`shgan qomusiy olimlar yashab ijod etganlar. Bugungi hayot bilan taqqoslaganimizda ularning ilm olish imkoniyatlari biznikidan ancha qiyinroq va xafliroq edi. Ammo ularni bu to`xtata olmagan. Hayotning har onini ilmga baxshlashdi. Shunday allomalardan biri Abu Nasr Farobiydir. Har birimiz faxrlanishimiz kerak va eng muhimi Farobiyga munosib avlod bo`lishimiz uchun undan qolgan boy merosni o`rganishimiz lozim.

Asosiy qism: Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlug‘ Tarxon Forobiydir (873—950) o`z zamonasi ilmlarining barcha sohasini mukammal bilganligi va bu ilmlar rivojiga katta hissa qo`shganligi, yunon falsafasini sharhlab, dunyoga keng tanitganligi tufayli Sharq mamlakatlarida uning nomi ulug‘lanib, “Al-Muallim as-soniy” - “Ikkinchi muallim” (Aristoteldan keyin), “Sharq Arastusi” deb yuritilgan. Forobiy turkiy qabilalardan bo`lgan harbiy xizmatchi oilasida, Sirdaryo

qirg‘og‘idagi Forob - O`tror degan joyda tug‘ilgan. U tug‘ilgan hudud Somoniylar tomonidan boshqarilib, Arab Xalifaligining shimoliy chegarasi hisoblangan.

Forobiy boshlang‘ich ma’lumotni ona yurtida oldi. So`ng Toshkent (Shosh), Buxoro, Samarqandda o`qidi. Keyinroq o`z ma’lumotini oshirish uchun arab xalifaligining madaniy markazi bo`lgan Bag‘dodga keldi. Bag‘dodda bu davrda musulmon dunyosining turli o`lkalaridan, xususan Markaziy Osiyodan kelgan ko`p ilm ahllari to`planishgan edi. U yerga bora turib Forobiy Eron shaharlari - Isfahon, Hamadon, Rayda va boshqa joylarda bo`ldi. Abu Bashar Matta ibn Yunusdan (870-940) yunon tili va falsafasini, Yuhanna ibn Xiylon (860-920)dan tabobat va mantiq ilmini o`rgandi. “Abu Nasr Forobiyning o`zi ham juda ko`p qadimiy tillarni yaxshi egallagan, xotirasi nihoyatda kuchli shaxs bo`lgan.”(2. B 2) Taxminan 941 yildan boshlab Forobiy Damashqda yashagan. Shahar chekkasidagi bog‘da qorovul bo`lib, kamtarona kun kechirib, ilm bilan shug‘ullangan. So`nggi yillar u Halab (Aleppo) hokimi Sayfuddavla Hamdamid (943-967) iltifotiga sazovor bo`ldi. Tadqiqotchilar uning Halabdagi hayotini eng samarali davr hisoblaydilar. Chunki bu hokim hurfikrliligi, ilm-fanga e’tibor berganligi bilan ajralib turgan. U Forobiyni saroyga taklif etadi, lekin Forobiy bunga ko`nmaydi, oddiy hayot kechirishni afzal ko`radi. Forobiy 949-950 yillarda Misrda, so`ng Damashqda yashab, shu yerda vafot etgan va “Bob as-sag‘ir” qabristoniga dafn qilingan deyiladi. Forobiy o`rta asr davri tabiiy-ilmiy va ijtimoiy bilimlarining qariyb barcha sohalarida 160 dan ortiq asar yaratgan.

U turli bilimlarning nazariy tomonlari, falsafiy mazmuni bilan ko`proq qiziqqanligi uchun uning asarlarini 2 guruhga ajratish mumkin:

1) yunon faylasuflari, tabiatshunoslarining ilmiy merosini izohlash, targ‘ib qilish va o`rganishga bag‘ishlangan asarlar;

2) fanning turli sohalariga oid mavzulardagi asarlar. Forobiy qadimgi yunon mutafakkirlari - Platon, Aristotel, Evklid, Ptolemey, Porfiriylarning asarlariga sharhlar yozgan. (1. B 60)

Ayniqsa, Aristotel asarlari (“Metafizika”, “Etika”, “Ritorika”, “Sofistika” va boshqalar)ni betafsil izohlab, qiyin joylarini tushuntirib bera olgan, kamchiliklarini ko`rsatgan, ayni vaqtda bu asarlarning umumiy mazmunini ochib beruvchi maxsus

asarlar yaratgan. Forobiy sharhlari O`rta va Yaqin Sharq ilg‘or mutafakkirlarining dunyoqarashini shakllantirishda, ularni Aristotel g‘oyalari ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega bo`ldi. Abu Ali ibn Sino Forobiy sharhlari (“Metafizika” - “Moba’diy tabiat”)ni o`qib, Aristotel asarlarini tushunganligini alohida ta’kidlaydi. Forobiyning sharh yozish faoliyati faqat Sharqnigina emas, o`rta asr Ovro`posini ham yunon ilmi bilan tanishtirishda katta rol o`ynadi. Bu faoliyat uning ilmiy faoliyati taraqqiyotining birinchi bosqichini tashkil etadi. Bu bosqich Forobiyga o`ziga xos maktab xizmatini o`tagan va yangi mavzularda tadqiqotlar olib borish uchun zamin hozirlagan.

Abu Nasr Farobiydan boy ilmiy me’ros qolgan va dunyo bo`ylab tarqalgan. Toshkentda Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida qadimgi Sharq faylasuflari asarlaridan jami 107 risolani, jumladan, Forobiyning 16 risolasini (arabcha) o`z ichiga olgan “Hakimlar risolalari to`plami” (“Majmuat rasoil al- hukamo”, Qo`lyozmalar fondi, 2385-in.) bor. Bu noyob qo`lyozma Forobiy asarlarini o`rganishda muhim aamiyatga ega. To`plamdagi Forobiy risolalari 1975 yili qisman o`zbek tiliga tarjima qilinib, nashr etildi. Forobiyning tabiiy-ilmiy fanlar haqidagi qarashlari “Ilmlarning kelib chiqishi va tasnifi” asarida batafsil yoritilgan. Ovro`po olimlaridan B. M. Shtrenshneyder, Karra de Vo, T U. Buur, R. Xammond, R. de Erlanje, F. Deteritsi, G. Farmer, N. Rishar, G. Ley, Sharq olimlaridan Nafisiy, Umar Farrux, Turker, M. Maxdi va boshqalar Forobiy merosini o`rganishga muayyan hissa qo`shdilar.

Forobiyning tabiiy-ilmiy fanlar haqidagi qarashlari «Ilmlarning kelib chiqishi va tasnifi» asarida batafsil yoritilgan. Kitobda o`rta asrda ma’lum bo`lgan 30 dan ortiq fanning ta’rifi, ahamiyati ko`rsatib beriladi. Barcha fanlar 5 guruhga ajratiladi: 1) til haqidagi ilm (7 bo`lim — grammatika, orfografiya, she’riyal); 2) mantiq va uning bo`laklari; 3) matematika (arifmetika, geomelriya, optika, astronomiya, musiqa, og‘irliklar haqidagi ilm, mexanika); 4) tabiatshunoslik va metafizika (8 bo`lim — bashorat qilish, tibbiyot, alkimyo); 5) shahar haqidagi fanlar — siyosiy ilm, fiqh, kalom (etika, pedagogika).(1. B 62)

Farobiy har bir fan yoki fanlar tarmog’ini insonning qaysidir xislati yoki hayot faoliyatiga bog’liqligini, uni rivojlantirishini aytgan. Masalan Forobiy insonning amaliy faoliyati uchun tabiiy fanlarning ahamiyatli deb hisoblasa, matematika, tabiatshunoslik, metafizika fanlari inson aqlini bilimlar bilan boyitish uchun, grammatika, mantiq, she’riyat kabi ilmlar fanlardan to`g‘ri foydalanishni, bilimlami boshqalarga to`g‘ri tushuntirish, ya’ni aqliy tarbiya uchun xizmat qilgan. Siyosat, axloq, ta’lim-tarbiyaga oid bilimlar esa kishilaming jamoalarga birlashuvini, ijtimoiy hayotga tegishli qoidalami o`rgatadi.(1. B 63)

Farobiy qo`lyozmalari dunyoning ko`plab kutubxonalaridan joy olgan. Shuningdek, Farobiy ijodini o`rganuvchi olimlar safi ham shunchalik keng. Farobiy asarlarini nashrdan chiqaruvchi, uning chinakam ensiklopedik merosinining turli jihatlardan o`rganuvchi olimlar farobiyshunoslikka o`z xissasini qo`shib kelishmoqda.

Xulosa: Farobiy, jahon miqyosidagi inson bo`lgan, u o`zining ijodiy yutuqlarida arab, fors, yunon, hind va o`zining shaxsiy turk madaniyatini o`rganib, umumlashtirgan Abu Nasr Farobiydan qolgan ilmiy meros bugungi Sharqning ham G’arbning ham sivilizatsiyasida bor. Fuqarolik jamiyatini qurmoqchi bo`lgan jamiyat albatta “fozil odamlar shahri’ni o`qiydi. Zamon tanlamas ruhda yozilgan bu asarda chin demokratik qarashlar yaqqol o`z ifodasini topgan. Yunon ilmining sharhi Farobiyning eng yirik ishidir meni nazarimda. Keyingi zamon olimlari murakkab yunon falsafiy merosini Farobiy yozgan sharhlar orqali mukammal o`rgangan. Xususan Abu Ali ibn Sino ham antik madaniyat falsafasini Farobiyning sharhi orqali o`rgangan.

Milliy ma’naviyatimizga ta’sir etishi uchun avalo uni bugungi zamonaviylashgan mentalitetimiz olib kirish lozim. Asarlarini nafaqat tarjimasini, balki mukammal sharhini ham ilov aetish kerak deb o`ylayman. Chunki Forobiy asarlarining ta’sirida juda ko`p asarlar dunyoga keldi.

Abu Nasr Farobiy bir so`z bilan aytganda sharq uyg’onish davri madaniyatining yirik olimi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ma’naviyat yulduzlari (Markaziy Osiyolik mashhur siymolar, allomalar, adiblar). Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, Toshkent-2011.

2. Xayrullayev M. M., O‘rta Osiyoda ilk uygonish davri madaniyati, T., 1994.

3. Qurbonova O` U., Abu Nasr Forobiyning “Fozil odamlar shahri” asarida ta‘lim-tarbiya masalalari

4. Каршиев, А. А. (2021). О денауских событиях в позднее Средневековье. Бюллетень науки и практики, 7(3), 333-336.

“NUTQIY KOMPETENSIYALARNI OSHIRISH YO’LLARI”

Djo‘rayeva Jamila Toxirovna

Qashqadaryo viloyati Kasbi tumani XTB ga qarashli 42- umumta‘lim maktabining boshlang‘ich sinf o’quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya: Maqolada Nutq o’stirish bolalarning bilish qobiliyatini rejali, aniq maqsadni ko’zlagan holda rivojlantirish, ularning atrof-olam haqidagi eng oddiy bilimlarini va tegishli lug’atni o’zlashtirish, nutqiy malaka va ko’nikma, kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni ochib berilgan .

Kalit so‘zi: kompetensiyal, kichik soha, Qo’l motorikalari, kordinasiya, Tormozlanish, individual.

Bizning hududda ham bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta’lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta’lim dasturlarini tatbiq etish, malakali pedagog kadrlar bilan ta’minlash, ularni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish, ta’lim tashkilotlarining moddiy texnika ba’zasini mustahkamlash ishlarini izchil davom ettirish maqsad qilib olindi.

“Ilk qadam” davlat o’quv dasturida “Nutq, muloqot, o’qish va yozish malakalari” sohasi kompetensiyalari quyidagi uchta sohaga bo’linadi:

1-kichik soha: 3-7 yoshli bolalarda nutq va til malakalari;

2-kichik soha: o’qish malakalari;

3-kichik soha: qo’l mayda motorikasini rivojlantirish.

Nutq o’stirish bolalarning bilish qobiliyatini rejali, aniq maqsadni ko’zlagan holda rivojlantirish, ularning atrof-olam haqidagi eng oddiy bilimlarini va tegishli lug’atni o’zlashtirish, nutqiy malaka va ko’nikma, kompetensiyalarni shakllantirish jarayonidir.

Ma’lumki insonning ilm olishi, hayoti davomida yetarlicha bilim, ko’nikma, malakaga ega bo’lishi uchun nutqiy kompetensiyaning o’rni juda katta. Nutqida

kamchiligi bo’lgan yoki nutq malakalarini yetarlicha egallagan kishi o’z fikrini erkin va to’liq bayon eta olmasligi natijasida ko’plab noqulayliklarga duch kelishi tabiiy. Nutqiy kompetensiyalarni bolada ilk yoshdan boshlab shakllantirish va maktabgacha yoshga yetganda rivojlantirib, takomillashtirib boorish shaxs kamolotida muxim omil sanaladi. Qolaversa, maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining rivojlanganligi ularning maktabga sifatli tayyorlashni ta’minlaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o’stirishning asosiy shakli – mashg’ulotdir.

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning nutqini o’stirish masalasini pedagogic muammo sifatida o’rganib, ko’plab ilmiy - tadqiqotlar olib brogan olima, pedagogika fanlari doktori, professor O.Ushakova bolaning nutqini rivojlantirishda asosiy maqsad avvalo unga o’z ona tili adabiy til me’yorlarini ijodiy o’rganish, ulardan aniq vaziyatda unumli foydalana olish ko’nikmalarini shakllantirishda deb hisoblaydi.

O.Ushakova ma’lum yoshdagi tarbiyalanuvchilar nutqining o’ziga xos jihatlarini quyidagicha belgilangan:

- adabiy normalar va ona tili qoidalarini bilish, fikrlarini bayon etishda leksika va grammatikadan erkin foydalana olish, nutqning har qanday turini tuza olish;

- muloqot madaniyatining rivojlanganligi, kattalar va tengdoshlari bilan muloqot qila olish: eshitish, so’rash, javob berish, e’tiroz qilish, tushuntirish;

- Nutq madaniyati qoidalari va me’yorlarini bilish, vaziyatga ko’ra ulardan unumli foydalana olish.

S.Ushakovaning yuqoridagi fikriga qo’shimcha tarzda tayyorlov guruhi bolalari nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida yana ushbu jihatlar namoyon bo’ladi deb hisoblaymiz:

- ikkinchi tilni o’rganishga qiziqishning paydo bo’lishi;

- tengdoshi yoki suhbatdoshining nutqidagi kamchiliklarni aniqlash va tuzatish kiritishga intilish;

- o’z nutqida to’g’ri talaffuz, qulaygrammatik shakllar va xilma-xil gap konstruksiyalaridan foydalanish;

- yozishning dastlabki malakalari va vositalaridan foydalanishni o’rganish.

Bu borada pedagogning nutqi ham muhim omillardan biri hisoblanib uning nutq darajasi, madaniyatning shakllanganligi, nutq tarkibi va shakli qatorida eng muhimi bolalarning bu nutqni tushunish darajasidir.

“Ilk qadam” davlat o’quv dasturida “Nutq, muloqot, o’qish va yozish malakalari” sohasi kompetensiyalari quyidagi uchta kichik sohaga bo’lingan:

1 – kichik soha: 3 – 7 yoshli bolalarda nutq va til malakalari;

2 – kichik soha; o’qish malakasi;

3 – kichik soha; qo’l mayda motorikasini rivojlantirish.

Nutuq o’stirish bolalarning bilish qobiliyati rejali, aniq maqsadni ko’zlagan holda rivojlantirish, ularning atrof-olam haqidagi eng oddiy bilimlarini va tegishli lug’atni o’zlashtirish, nutqiy malaka va ko’nikma, kompetensiyalarni shakllantirish jarayonidir. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o’stirishning asosiy shakli – mashg’ulotdir.

Bolalar har doim ham sog’lom bo’lib tug’ulmaydi. Ayrim bolalar kuchli, harakatchan, muskullari to’g’ri rivojlangan bo’ladi. Ammo ayrim bolalar turli sabablarga ko’ra nerv tolalarining shikastlanishi bilan dunyoga keladi va bu bolalarda nutq muskullarining rivojlanishi ortda qolishi holatlari kuzatiladi. Mayda qo’l motorikalari yirik motorikani rivojlanishini kechiktirishi ham mumkin. Bu bolalarning fikrlashi boshqa bolalarga nisbatan biroz kechikadi, nutq va ba’zi muskullar tormozlanishi ham mumkin.

Tormozlanish ikki xil ko’rinishda bo’ladi: tashqi va ichki.

Tashqi tormozlanishda genetic holat va markaziy asab tizimiga hech qanday holat va markaziy asab tizimiga hech qanday holat ta’siri bo’lmasada tormozlanadi.

Ichki yoki shartli tormozlanish individual xarakterga ega bo’lib, asab tizimini kuchli bosim o’tkazib ichki tormozlanishni shakllantirib boradi yani “qiziqish o’chib qoladi”. Asab tolalarining zo’riqishi yuzaga keladi.

Ushbu tashqi va ichki tormozlanish natijasida bolaning psixik jarayonlari me’yoridan past, darajada rivojlanadi. Mayda qo’l motorikasi meyoridan past bo’lsa nutq ham kech, ham nuqsonli rivojlanadi.

Demak bolaning nutq, tana muskullarini rivojlantirishda psixolog, logoped, pedagog va ota onalar hamkorlikda ish olib borishi zarur.

MTTda qo’l motorikasini rivojlantirish va mustahkamlash uchun quyidagi mashqlardan foydalanish mumkin.

1. Masalan, koptok bilan o’ynash, grender kubigi bilan ishlash, bolaningtafakkurini rivojlantirish mashqlar, yuzuvga tayyorlov va disfagiyaning oldini olish.
2. Logopedik massaj, o’z-o’zini massaj qilish.
3. Nafas mashqi va unli tovushlar bilan o’yinlar.
4. Artikulyatsion mashqlar.

Qo’l motorikalari yaxshi rivojlansa, nutq, ongli fikrlash, harakat kordinasiyalari ham rivojlana boshlaydi. Quyidagi mayda qo’l motorikasi hamda nutqqa javobgar

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Hasanboeva O.U. va boshqalar. Maktabgacha ta’lim redagogikasi. T.: ‘Ilm ziyo’. 2006.

2. Amirova. G.A., Sulaymonov A.R., Djuraeva B .R. Maktabgacha ta’lim muassasalarda arrlikaцiya mashg’ulotlari. T., 2014. 608

CHO'LLANISHNI OLDINI OLISH OROL DENGIZI MISOLIDA

Abdulloyeva Go`zal Xidirboy qizi
Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada tobora cho`llashib borayotgan Orol dengizi hududlariga tarixiy nazar,cho`llashishga zamin bo`luvchi geografik sabablar hamda unga qarshi kurashish choralari to`grisida ayrim malumotlar keltirib o`tilgan.

**Kalit so`zlar:** Cho`llashish,Orol gengizi, Xorazmiy, Arang, BMT, Trast fondi, Amu 1, Amu 2, saksovulzorlar.

Yer quruqligining 40 mln km.kv maydoni qurg'oqchilik mintaqasi bo`lib, dunyo aholisining 15% dan ortig'i ushbu hududga mos ravishda qishloq xo'jaligining tezkor rivojlanishi, sug'oriladigan yerlar va yaylovlardan noto`g`ri foydalanish oqibatida, o'rmonlarning betartib kesilishi natijasida cho'llanish darajasi yil sayin ortmoqda. Inson ta'siri natijasi vujudga kelgan cho'llar 9,1 mln. km. kv.ga yetdi. Dunto miqyosida ekologik muammolarga baho berishning mezoni havo va suvning ifloslanishi, tuproq eroziyasi, yaylovlarning ishdan chiqishi, o'rmonlarda daraxtlarning kesilishihamda ularning belgilangan miqdordan oshib ketishi va boshqalar hisoblanadi. Markaziy Osiyodagi mintaqaviy ekologik muammolardan eng muhimi Orol va Orol bo'yi ekologik muammosidir.

Orolning yoshi haqida tarixiy manbalarda aniq ma’lumot bo‘lmasa-da, juda qadim zamonlarda dengizning sharqiy bo‘ylarida massaget va saklar, janubiy tomonida esa ugar qabilalari yashab, chorvachilik, baliqchilik, dehqonchilik bilan kun kechirganliklari uning tarixi ming yillarga borib taqalishidan dalolat beradi.

Miloddan oldin yashab o‘tgan antik davr tarixchilari Strabon va Varron, xitoylik sayyoh va olim Jon Syan Orol haqida qimmatli ma’lumotlar yozib qoldirishgan. Abu Rayhon Beruniy "Geodeziya" asarida Orol dengizining uzoq tarixiga oid batafsil ilmiy ma’lumotlar keltirgan. Al-Xorazmiy Orol chekka nuqtalari koordinatalarini quyidagicha bergan: uzunligi $86^0 30^0$-90^0, kengligi $30^0 10^0$-42^0. Bu ko‘rsatkichlar IX

asrda Orol uchun birinchi kartografik ma’lumot edi. Orolning kattaligi haqida qadimda yashab o‘tgan olimlarda turlicha fikrlar mavjud. Agar Al-Istaxriy dengizning aylanasi 103 farsax (bir farsax 6-7 km) deb yozgan bo‘lsa, Muhammad ibn Najib Bakron 100 farsax, Ibn Rusta esa 80 farsax deb hisoblagan.

Dengiz uning atroflarida yashovchi odamlarga bosqinchilar hujumidan saqlanish uchun mustahkam qal’a bo‘lgan. Rivoyat qilishlaricha, Iskandar Zulqarnayn (Aleksandr Makedonskiy) Xorazmga bostirib kirishi oldidan u yerga o‘z ayg‘oqchilarini yuborgan. Ayg‘oqchilar qaytib kelishgach, buyuk fotihga shunday deyishgan: "Xorazmni fath qilib bo‘lmaydi, sababi uni himoya qiladigan, balo-qazolardan saqlaydigan ulkan dengizi bor ekan". Bu gapni eshitgan Iskandar Xorazmga hujum qilish niyatidan qaytgan.

Yana bir rivoyatga ko‘ra, Chingizxonning o‘g‘illari Chig‘atoy va Jo‘ji Urganchni egallagach, Orol bo‘yida yozgi qarorgoh qurishni rejalashtirishadi. Ammo dengiz atrofida yashovchi qabilalar mo‘g‘ullarga tez-tez hujum qilib, ularni bezovta qilishgan. Shu vajdan ular yozgi qarorgoh qurishdan voz kechgan ekanlar.

Orol shuncha yillardan buyon barhayot bo‘lib, atrofida yashovchi xalqlarga rizqu nasiba berib kelganligi ikki azim daryo - Amudaryo va Sirdaryo bilan chambarchas bog‘liq. Chunki bu daryolar dengiz uchun asosiy suv manbai bo‘lgan. Orol eng ko‘p suvni Amudaryodan olgan. "Avesto"da daryo "Arang" deb tilga olingan.

"Osiyoda chor atrofi tog‘lar bilan o‘ralgan vodiy bor, - deb yozadi tarixchilar otasi Gerodot... Atrofidan ka\tta daryo oqib o‘tadi. Uni Araks deb ataydilar. Uning 40 ta tarmog‘i bo‘lgan, ulardan biri Xasar (Kaspiy dengizi)ga qo‘yilgan. Bunday fikrni Strabon va Polibey kabi qadim dunyo olimlari ham bildirishgan.

Aleksandr Makedonskiyning O‘rta Osiyoga harbiy yurishlari ishtirokchisi Aristobul shunday yozadi: "Men ko‘rgan daryolarning eng kattasi Oks (Amudaryo) edi. Bu daryoda kemalar qatnab turardi, hind savdogarlari Kaspiy dengiziga shu daryo orqali kemalarda suzib borishgan".

Abu Rayhon Beruniy qadimgi geologik davrda Amudaryo Zaim (Kerki, Turkmaniston) yonidan Qoraqum orqali Kaspiy dengiziga oqqan deb hisoblaydi.

Keyinchalik u shimolga burilgan va bu yerdan bir qismi Qiz dengizi (Sariqamish) tomonga, yana bir qismi Xorazm (Orol) dengiziga oqqan.

XV asrda yashagan tarixchi olim Hofizi Abru "Jug‘rofiya" va "Zubat ut-tavorix" asarlarida Amudaryo va Sirdaryo o‘z suvini Kaspiy dengiziga eltganligi sababli Orolning suvi qurib qolganligini yozadi. Bu Amudaryoning o‘z uzanini o‘zgartirib, O‘zboy orqali oqqanligi bilan bog‘liq bo‘lgan. Ispaniya qiroli nomidan Sohibqiron Amir Temur huzuriga elchi bo‘lib kelgan Klavixo, shuningdek, arab muarrixi Ibn Arabshoh ham Amudaryoning Kaspiy dengiziga quyilganligini qayd etganlar. 1558 yilda Antoniy Jenkinson Angliyadan sayyoh va elchi sifatida Xorazmga keladi. U bu vaqtda Amudaryoning Kaspiyga emas, Orol dengiziga oqqanligiga guvohlik beradi.

Abulg‘ozi Bahodirxon o‘zi tug‘ilishidan (1603 yil) o‘ttiz yil oldin Amudaryo Qoraayg‘ir to‘qayidan suv olib, Orol dengiziga oqa boshlaganini yozadi. Shu sababli Urganch atroflari deyarli cho‘lga aylangan. Bu Jenkinson Xorazmga kelib ketganidan o‘n besh yil o‘tib yuz bergan. 1625 yilda Urganch o‘zbeklari suv yo‘qligidan Buxoro, shuningdek, qozoqlar, mang‘itlar yashaydigan o‘lkalarga ko‘chib ketishga majbur bo‘lishgan.

Demak, Orol daryo uzani o‘zgarganligi bois qurib qolgan, ammo yillar, zamonlar o‘tishi bilan Amu va Sirdaryodan suv olib, yana dengizga aylangan, o‘z holiga qaytgan.

Mamlakatimiz davlat mustaqilligiga erishgach, Orol muammolariga ham jiddiy e’tibor berildi. Istiqlol yillarida dengiz qurishi bilan bog‘liq zararli oqibatlarni kamaytirish, Orolbo‘yi mintaqasida yashovchi odamlarning sihat-salomatligini saqlash, turmush sharoitlarini yaxshilash borasida katta ishlar amalga oshirildi. Uning qurigan joylariga saksovulzorlar, yashil o‘rmonlar yaratishga qaratilgan tadbirlar ko‘rildi. Ayniqsa keyingi ikki yilda bu boradagi ishlar yangi bosqichga ko‘tarildi, shiddatli, keng qamrovli tus oldi. 2018 yil 27 noyabrda BMTning Orolbo‘yi mintaqasi uchun inson xavfsizligi bo‘yicha ko‘p tomonlama sheriklik asosidagi Trast fondi tashkil etildi. Aynan ushbu tashabbusni Prezidentimiz taklif qilgan edi, uni xalqaro tashkilot Bosh kotibi Antoniu Guterrish qo‘llab-quvvatladi. 2018 yil 5 iyunda Orol muammolariga bag‘ishlangan Toshkent xalqaro konferensiyasida ishtirok etgan

butunjahon suv kengashi prezidenti Benedito Braga (Fransiya) "Orol muammosi faqat O‘zbekistonga yoki Markaziy Osiyo mintaqasiga tegishli emasligini barchamiz yaxshi anglaymiz", dedi. Bu esa Orol fojiasi yaqin va uzoq mintaqalarga tegishli global muammo ekanligining e’tirof etilishidir.

Hozir Orolbo‘yi qayta uyg‘onib, poyonsiz, ko‘z ilg‘amas sahroga yangidan hayot baxsh etish uchun misli ko‘rilmagan ishlar olib borilmoqda. Qish oylarida 500 ming gektar maydonda saksovulzorlar tashkil etildi. Nihoyatda sho‘rxok yerlarning 100 ming gektariga tamarind o‘simligi ekildi. Uning gulidan nektar olishni asalarilar juda xush ko‘radi, binobarin bu yerda asalarichilikni rivojlantirish imkoniyatlari tug‘iladi.

Orol fojiasi natijasida birinchi navbatda xalqimiz, so‘ngra butun dunyo jabrlanayotgani bot-bot takrorlanib kelinmoqda. Uning oqibatlarini yengillashtirish maqsadida bir qancha chora-tadbirlar olib borildi. Xo‘sh, ahvol o‘zgardimi?

– Birinchidan, Orol dengizining suvi tortilib, qurigan qismida yangi tuproq qatlamining paydo bo‘lish jarayoni ketmoqda. Tabiiy tarzda o‘t-o‘lanlar o‘sib chiqmoqda. Demak, qurib qolgan maydonlar zaharli chang-to‘zonlardan tozalanib, bu yerdagi tuproq hosildorligi ortmoqda. Ikkinchidan, hozirgi paytda suvsizlanib qolgan maydonlarda yuz minglab gektar yerlarga o‘rmon xo‘jaliklari tomonidan o‘simliklar (saksovul, qandim va hokazo) ekilib, o‘rmonlar barpo etilmoqda. Orol dengizining 5,5 million gektar maydonidagi qurib qolgan yerlarning kamida 3,5 million gektar yerida tabiatning kuchi bilan o‘t-o‘lanlar o‘sib ketsa, bu yerlarda ulkan yaylov maydonlari paydo bo‘lishi mumkin.

Hozirgi paytda ekologik vaziyatlar sababli Qizilqum va Ustyurt yaylovlarining tabiiy hosildorligi kamayib bormoqda. Shu sababli dengizning suvsiz maydonlarini chorvachilik uchun yaylov sifatida foydalanish kelajakda dolzarb muammoga yechim bo‘la olar edi. Bu choralar uzluksiz amalga oshirilsa, hududdagi ekologik ahvol ham yaxshilanishi kutilmoqda.

O‘t-o‘lan o‘smaydigan yerlarda chang-to‘zon ko‘tarilishda davom etishining ham chorasi topildi. Yaqinda Qoraqalpoq davlat universitetining Ekologiya va tuproqshunoslik kafedrasi doktoranti Maxmud Allamuratov ilmiy yangilik –

dengizning o‘simlik o‘smaydigan qumli yerlarida qumlarning ko‘chishini to‘xtatish uchun sepiladigan (purkaladigan) kimyoviy birikmani ixtiro qildi. «Amu 1», «Amu 2» nomi berilgan ushbu birikmalar qumning yuzasini 8 millimetr qalinlikda qotirib tashlaydi. Har yomg‘ir yog‘ishi birikmaning mustahkamlanishiga zamin yaratadi.

Ba`zi professor olimlarning ta`kidlashicha, Orol dengiziga suv olib kelishning imkoni bor. Jizzaxda katta ko‘llar tizimi bor. 1969-yili Sirdaryo suvining to‘lib, 21 kub kilometr suvning qirg‘oqlaridan chiqib ketishi natijasida paydo bo‘lgan ushbu Aydar-Arnasay ko‘llar tizimi hozir Qizilqumni botqoqlikka aylantirmoqda. Chunki, 1993-yildan buyon bir necha bor Sirdaryoning ortiqcha suvi shu ko‘llarga quyilib, ko‘llar tizimining maydoni yildan-yilga kattalashib bormoqda. Uning suvini bekorga cho‘lga oqizib yuborilgandan ko‘ra, Orol dengiziga quyishning chorasi ko‘rilsa, maqsadga muvofiq bo‘lardi. Bundan, albatta, dengiz to‘lib qolmaydi, lekin uning minerallashuv (tuz ko‘lamining ortishi) darajasining pasayishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Gerasimov I P ekalogicheskie problem’ v prrshloy nostoyashiy ibudushey geografii mir M Nauka 1985

2. Izrael’ Yu A ekalogiya ikontrol sostoyaniya prirodnoy sred’ M Gidrameteozdat 1984

3. Manitoring prirodnoy Srediu v basseyne Aral’kogo morya L Gidrometedizdat 1991

4. Berg L. S, Aralskoye more, SPB,1908;

5. Shuls V. L., Mashrapov R., O‘rta Osiyo gidrografiyasi, T., 1969;

6.Rafikov A. A.,Tetyu yan G. F., Snijeniye urovnya Aralskogo morya i izmeneniye prirodnix usloviy nizovyev Amudari, T., 1981;

7. Glazove kiy A. F., Aralskiy krizis, M., 1990; Akramov 3., Rafikov A. A., Proshloye, nastoyasheye i budusheye Aralskogo morya, T., 1990;

8.Xikmatov B. F., Izucheniye dinamiki elementov vodnogo balansa i mineralizatsii Aralskogomorya, Dissertatsiya na soiskaniye akademicheskoy stepeni magistra gidrologii, T., 2003.

THE ROLE OF HOTEL BUSINESS IN DEVELOPMENT OF TOURISM INDUSTRY

Mardonova Dilrabo Shirinboyevna
PhD student, "Silk Road" International
University of Tourism and Cultural Heritage

Abstract. This article discusses the role and advantages of hotel industry in the sphere of tourism. In current conditions, there is a competitive environment in the field of tourism, the market despite the complexity of their relations, a number of tourism companies in Uzbekistan and hotels are being established, but most of them are from a certain time then, unable to cope with the competition, it leaves the tourism market. Hotels are not only an important type of economic activity enterprises, but also a complex organizational structure characterized by the distribution of management goals and tasks between departments and specific employees. All about these are discussed in this article.

Keywords: tourism industry, hotel management, economy, infrastructure, restaurants, tour operator service, tourist

TURIZM INDUSTURASINI RIVOJLANISHDA MEHMONXONA BIZNESINING O'RNI.

Mardonova Dilrabo Shirinboyevna
PhD talabasi, “Ipak yo‘li” xalqaro
Turizm va madaniy meros universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada mehmonxona industriyasining turizm sohasidagi o'rni va afzalliklari muhokama qilinadi. Hozirgi sharoitda turizm sohasida raqobat muhiti mavjud bo’lib, bozor munosabatlari murakkab bo‘lishiga qaramay, O‘zbekistonda bir qator sayyohlik kompaniyalari va mehmonxonalar tashkil

etilmoqda, biroq ularning aksariyati ma’lum bir davridan buyon faoliyat yurita olmayapti. Raqobatga dosh bera olsa ham, k’opgina joylashtirish korxonalari turizm bozorini tark etadi. Mehmonxonalar nafaqat korxonalarning iqtisodiy faoliyatining muhim turi, balki boshqaruv maqsadlari va vazifalarini bo'limlar va aniq xodimlar o'rtasida taqsimlash bilan tavsiflangan murakkab tashkiliy tuzilmadir. Bularning barchasi haqida ushbu maqolada muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: turizm sanoati, mehmonxona boshqaruvi, iqtisodiyot, infratuzilma, restoranlar, turoperator xizmati, turist.

РОЛЬ ГОСТИНИЧНОГО БИЗНЕСА В РАЗВИТИИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНДУСТРИИ

Мардонова Дильрабо Ширинбоевна

Аспирант Международной организации "Шелковый путь"

Университет туризма и культурного наследия

Аннотация. В данной статье рассматриваются роль и преимущества гостиничного хозяйства в сфере туризма. В нынешних условиях в сфере туризма сложилась конкурентная среда, на рынке, несмотря на сложность их взаимоотношений, создается ряд туристических компаний Узбекистана и гостиниц, но большинство из них с определенного времени не в состоянии справиться с конкуренцией, уходит с туристического рынка. Гостиницы представляют собой не только важный вид хозяйственной деятельности предприятий, но и сложную организационную структуру, характеризующуюся распределением целей и задач управления между подразделениями и конкретными работниками. Обо всем этом и пойдет речь в этой статье.

Ключевые слова: индустрия туризма, гостиничный менеджмент, экономика, инфраструктура, рестораны, туроператорские услуги, турист.

Entrance. Tourism is one of the most promising and rapidly developing sectors of the economy. Tourism is the main type of activity that has a significant impact on economic growth and employment in the country, as it affects transport, hotel and restaurant services, trade, construction, consumer goods and several sectors of the economy.

Providing services in our country since the first days of independence tourism services as a priority direction of economic development was interpreted, and attention to it was raised to the level of state policy. For the development of the industry the necessary organizational and legal mechanisms have been created by the government relevant regulatory documents have been adopted and work in this direction is still ongoing continues.

In the current conditions, there is a competitive environment in the field of tourism, the market despite the complexity of their relations, a number of tourism companies in Uzbekistan and hotels are being established, but most of them are from a certain time then, unable to cope with the competition, it leaves the tourism market. Statistics according to data, in 2022, 959 hotels were operating in the republic if comparing with 2011 their number was 254 and 3139 guest houses catered to internal and international tourists in 2022.[2]

Tourism and the hotel industry are always side by side, and the adequacy of hotels also contributes greatly to the economy of the region and brings many facts. The existence of a hotel alone is not enough to develop regional tourism.

There some important aspects of the hotel industry are as:

- It generates Income
- It generates employment
- It is a source of foreign exchange earnings
- Developing Infrastructure
- It promotes peace & stability
- Increases government revenue

[2] Speech of the Ministry of Tourism and Cultural Heritage of the Republic of Uzbekistan, Deputy Minister of Tourism and Cultural Heritage - B. Shakhriyorov. investment@uzbektourism.uz www.uzbektourism.uz

- It improves the quality of life of locals
- It provides recreational facilities

Hotels are not only an important type of economic activity enterprises, but also a complex organizational structure characterized by the distribution of management goals and tasks between departments and specific employees. The organizational structure of management means a set of management links that are located in a subordinate manner and provide communication between the managing and managed systems.[3] The organizational structure of management is the composition, interrelationship, location and is formed from their interactions. The establishment of such a structure first of all implies the distribution of rights and responsibilities between certain departments of the organization. The following components are distinguished in the hotel management structure: management links (departments), management levels (steps) and management relationships - horizontal and vertical relationships. Management links include structural departments of the hotel, as well as certain specialists who perform the relevant management functions or some of them (for example, managers who regulate and coordinate the activities of several structural departments).

An example of a hotel's strategic goal, which is determined by the owner of each hotel, can be the orientation of the enterprise to a certain segment of the market, for example: group tourists or individual travelers, tourists trying to relax and restore health, or congresses and service to conference participants. To develop a strategic goal, a hotel owner can determine that the restaurant in the hotel complex serves only its guests.

Also, in accordance with the main purpose of the enterprise, a certain level of prices can be set for accommodation in the hotel. Such decisions and tasks fall into enterprise, the choice of a place for its construction, its architecture and interior, furniture, equipment, Personnel Selection will depend on these decisions and tasks. In international experience, a standard description of tourist accommodation facilities

[3] Ch. Medoy. Tourism of management. 2013.

developed by the World Tourism Organization (WTO) has been adopted. According to him, placement tools are divided into collective and individual categories (Table 1)

According to WTO experts, collective placement tools are an object that provides the traveler with a place to rest. In this case, the living space must reach at least one family and be in a single commercial management.

The hotel industry is a unique economic complex, it has its own production culture, which can affect the good or bad side of the culture, for example, on production, workers on their personnel, legal staff, personal affairs . When complaints about service are received, the reasonable remedy remains to investigate the culprit, not the cause. The knowledge and skills of the manager of the hotel organization should be perfect in all respects, and should be wider than the scope of knowledge about some of his activities.

Table 1

Standard Classification of tourist accommodation facilities [4]

categories	types	groups
1. Collective placement tools	1.1.Hotels	1.1.1.Hotels. 1.1.2.Similar business
	1.2.Cpecial enterprises	1.2.1.Healthcare facilities 1.2.2.Holiday camps 1.2.3.Public transport 1.2.4.Congress halls
	1.3. Other community enterprises	1.3.1.Vocation homes 1.3.2.Camping 1.3.3.Others
2.Indual placement tools	2.1. Individual placement tools	2.1.1.Private homes 2.1.2.Rented 2.1.3.Rented house 2.1.4.Living with relatives free 2.1.5.Others

[4] WTO World Tourism Barometer. Madrid. WTO.2017

Currently, this model has been in depression for the last 25 years from the global hotel services market for 2 million dollars in the style of "pales" rooms in love from finished. The second model is associated with the name of the American entrepreneur Kemons Wilson (Hotel system "Holiday Inn") in which, along with a high level of Service, great importance is attached to satisfying the wishes of the client. The hotel system, established on the basis of this model, has the following basic requirements:

1. Style unit (architecture, interior). 2. The unity of indicators and external information. 3. Spacious and functional case. 4. Speed of customer registration. 5. Availability of rooms designed for regular customers. 6. Breakfast "Swedish table". 7. Conference-availability of HAL. 8. Flexible system of tariffs. 9. Unified management, marketing and communication service. Currently, 50% of hotel rooms in the world belong to the second model.

Table 2.

World leading hotel systems

Name of company	The country where the headquartes are located	Number of rooms
Hospitality Franchise system Blanstone Part	USA	490000
Holiday Inn World Wide	England	386323
Best Western International	USA	295305
Accor	France	279145
Choice Hotel International	USA	271812
Mariott International	USA	251425
Itt Sheraton Corp.	USA	130528
Promus Corp.	USA	105930
Hilton Hotel Corp.	USA	101000
Carlson Hospitality World Wide	USA	91177

As for the hotel business of our country, today there are 97 requirements for establishing a hotel in our country, and 138 requirements for receiving a "star".

As a result, out of 1,165 hotels in our country, there are only 40 "star" hotels, of which only 4 are "five" and 15 are "four-star".

There are no "star" hotels in Karakalpakstan, Jizzakh, Kashkadarya and Fergana, and only 1 in Andijan, Navoi, Syrdarya and Tashkent regions. Or, the price of staying in a hotel for one night is on average 35-40 dollars in our country, which is 20-25% more expensive than in developed countries. [5]

The fact that the accommodation has good conditions, the environment is peaceful, and the services provided to customers are at a high level have a great influence on the customers' use of hotel services. This puts them on a level playing field with larger enterprises, as foreign tourists often have soft feelings towards local products and familiar services offered by start-ups and micro-entrepreneurs.

One of the most significant and vital things about the hospitality industry is that it gives a unique service that is important to the tourism sector. Hospitality educates you on how to properly supervise and manage guests, and how to go the extra mile to satisfy guests.

Our country has a good infrastructure for the development of the hospitality industry. Our people usually study by highlighting the existing shortcomings in the field, but the tourism infrastructure in our territory of Uzbekistan is well established. Due to the growth of the industry, it is allowed for the governments to see the necessary products to improve the roads and transport services, which paves the way for the safety and security of the economic capital.

Based on the analyzed data, it is felt that there is a demand and supply gap between hotels and tourism industry in Uzbekistan and an urgent need for more hotels over time. Tourists naturally experience a shortage of available hotels, which is especially evident in the area where festivals, conventions, international conferences are organized, and the need for standard budget hotels is very high. Currently, there is

[5] Speech of the Ministry of Tourism and Cultural Heritage of the Republic of Uzbekistan, Deputy Minister of Tourism and Cultural Heritage - B. Shakhriyorov. investment@uzbektourism.uz www.uzbektourism.uz

an urgent need for budget and mid-market hotels in Uzbekistan, which will add more budget options for all types of tourists and also add value to the tourism sector. It is very important to solve the existing problem taking into account the above points.

Conclusion and suggestions

- We need to increase additional services in our hotels.
- The main of them is the currency exchange service, which is always encountered by tourists. They should have the opportunity to exchange their currency for Uzbek soums at any time.
- The most attentive treatment of a guest has a great impact on his morale. The more quickly and qualitatively the service requested by the client is performed, the more the client will want to visit the hotel again and the hotel will have its regular client.

In most cases, there are no serious requirements for service staff, but this does not mean that everyone can find a job in a hotel or hotel. For example, knowledge of a foreign language is often required, which is already a feature of working in the hotel business. Here, education plays a very important role, because building or organizing a successful hotel requires training. At the same time, the presence of a hotel business diploma does not guarantee successful work for a graduate, because the employer has not only the "shell", but also the practical skills, knowledge and skills of a potential employee. Many hotel courses are offered for this purpose.

References:

1. Bozarov, E., & Babayeva, L. (2021). TURIZM SOHASIDA KLASTERLARNING SAMARASI VA AHAMIYATI. Scientific progress, 2(6), 208-212.

2. Omanov Rustam Farmonovich, G., & ErgashevTohir, B. (2021). Socio-Economic Aspects of the Development of Small Enterprises in the Kashkadarya Region of Uzbekistan. Design Engineering, 6523-6531.

3. Bozarov, E. B. (2021). ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN UZBEKISTAN. Scientific progress, 2(6), 213-216.

4. Shukhratovna, Y. S. (2021). Innovative Approaches for Modeling the Impact of Monetary Policy on Economic Development. Academic Journal of Digital Economics and Stability, 311-318.

5. Ikramovich, R. Z. Z., Shukhratovna, Y. S., To‘lqinovich, S. B., & Ibragimovna, B. L. (2021). Monetary Policy Of The Uzbekistan And Its Improvement Ways In Implementing. Journal of Contemporary Issues in Business and Government, 27(1), 1551-1557.

6. G’Ulomxasanov, E., Ruziyev, B., Lazizova, M., & Ochildiyev, B. (2022). TURIZM—MAMLAKAT IQTISODIYOTINING STRATEGIK TARMOG ‘I. Scientific progress, 3(1), 458-464.

7. Gulomkhasanov, E., & Rakhmatova, N. (2022). THE ROLE OF TASHKENT IN THE DEVELOPMENT OF TOURISM. Scientific progress, 3(1), 183-188.

8. G’ulomxasanov, E., Abdullayev, N., & Madina, L. (2021). Turizm Va Ta’lim: Holati Va Istiqboli. Барқарорлик ва Етакчи Тадқиқотлар онлайн илмий журнали, 1(6), 343-348.

9. Gulomxasanov, E., Amirova, F. S. Q., & Amirov, A. S. O. G. L. (2021). IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA ICHKI TURIZIMNING ORNI VA AHAMIYATI. Scientific progress, 2(6), 171-174 10. Makhmudov, S. S., & Raimova, M. (2017). Comparative analysis of the Germany and Uzbekistan corporate governance codes. Austrian Journal of Humanities and Social Sciences, (5-6), 60-65.

10. Speech of the Ministry of Tourism and Cultural Heritage of the Republic of Uzbekistan, Deputy Minister of Tourism and Cultural Heritage - B. Shakhriyorov. investment@uzbektourism.uz www.uzbektourism.uz

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARIDA ZAMANOVIY RAQAMLI TEXNOLOGIYALARI SHAROITIDA PEDOGIGIK LOYHALASHTIRISH

Allamuratova Venera Ziuatdinovna

Qoraqalpog‘iston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi huzuridagi

Respublika ta’lim markazi metodisti

Annotatsiya. Loyiha usuli - muammoni batafsil ishlab chiqish orqali didaktik maqsadga erishish usuli bo‘lib, u yoki bu tarzda ishlab chiqilgan juda real, aniq amaliy natija bilan yakunlanishi kerak.

Tayanch so’zlar: loyihasi, tadqiqot, kontseptual, Mono-loyihalar, intellect.

Аннотация. Метод проектов – это метод достижения дидактической цели путем детальной разработки проблемы, которая должна заканчиваться вполне реальным, конкретным практическим результатом, разработанным тем или иным способом.

Ключевые слова: Проект, исследование, концептуальность, монопроекты, интеллект.

Annotation. The project method is a method of achieving didactic goals through detailed development of problems, which must begin with fully real, concrete practical results developed in this or other ways.

Key words: Project, issledovanie, konceptualnost, monoproekty, intellect.

Kirish. Loyha usulida raqamli texnologiyalarning o‘rni va vazifazi katta ahamiyatga ega. Bunda o‘quvchilar o‘z bilimlarni mustaqil fikrlashga va muammolarni topish, hal qilishi mumkin. Shunday qilib, maktabdagi loyihalar usuli bir vaqtning o‘zida muammoli va kreativ yondashuvlardan foydalanishga imkon beradi. Bu o‘quvchining har tomonlama rivojlanishiga hissa qo‘shadi. Loyiha faoliyati faqat iqtidorli bolalar bilan shug‘ullanish mumkin degani noto‘g‘ri talqin. Iqtidorli o‘quvchilar uchun loyihalarda ishlash ularning bo‘sh vaqtlarini qiziqish faoliyati bilan to‘ldiradi, ularga o‘zini va qobiliyatlarini rivojlantirishga, o‘z-o‘zini

o‘qitishni tashkil etishga va ko‘proq bilim olish ehtiyojini qondirishga imkon beradi. Hatto zaif o‘quvchilar bilan ham, agar o‘qituvchi o‘quvchini loyiha mavzusiga qiziqtira olsa, loyiha ustida ishlashning barcha bosqichlarini tushunsalar, loyihalar ustida ishlash o‘zining ijobiy natijalarini berishi mumkin. Loyiha ustida ishlash jarayonida nafaqat faoliyat usullari, balki axborotni mustaqil egallash va rivojlantirish jarayonida olingan yangi bilimlar ham belgilanadi.

Maktab loyihasi- tadqiqot ishining bir shakli bo’lib, unda o‘quvchi mustaqil ravishda ish mavzusi bo‘yicha ma‘lumot topadi, uni o‘rganadi, xulosalar chiqaradi va materialni jamoatchilikka taqdim etadi. O‘quvchilar nafaqat ishning asosiy mavzusini o‘rganishlari, balki tadqiqot qilishlari kerak. Professor E.S. Polat Loyiha usuli bo‘yicha muammoni (texnologiyani) batafsil o‘rganish orqali kognitiv maqsadga erishish yo‘lini ko‘rib chiqadi, buning yakunda haqiqiy, amaliy, mos ravishda ishlab chiqilgan natijaga ega bo‘ladi. Uning fikriga ko‘ra, qo‘yilgan vazifaga - jarayonning barcha ishtirokchilari uchun alohida ahamiyatga ega bo‘lgan va ma’lum bir mahsulot shaklida ifodalanishi kerak bo‘lgan muammoni hal qilish uchun oziga xos ketma-ketlikdagi uslublar, dizaynerlarning harakatlaridir. [5] **Loyiha faoliyati** - muayyan natijaga, maqsadga erishish yoki muammoni hal qilishga qaratilgan mustaqil faoliyat (ilmiy, shaxsiy yoki ijtimoiy).

Loyiha - bu yangi mahsulot/natija yoki muammoni hal etishni yaratish va ishlab chiqarish uchun amalga oshiriladi.

loyiha ustida ishlash - bu o‘quvchining qiziqishini hisobga olgan holda, uning erkin tanlashiga asoslangan aniq ishi jarayonida o‘quvchiga yo‘naltirilgan ta’lim amaliyotidir. 1990-yillarda Amerikada paydo bo‘lgan. Jon Dyuining (1859-1952) pedagogik g‘oyalari va tadqiqotlari bilan boshlandi. Olim birinchi marta pedagogik jarayonga “loyiha usuli” atamasini kiritdi, uning aniq formulasi va mazmunini asoslab berdi. J.Dyui loyihaning asosiy kontseptual xususiyatlarini ajratib ko‘rsatdi:

- dizayner amaliy faoliyat orqali kundalik masalalarda mustaqil ravishda qaror qabul qiladi;
- loyiha ishtirokchisi ijodiy qobiliyatlarni jamoaviy faoliyat orqali rivojlantiradi;

- har bir ishtirokchining ish natijasiga shaxsiy qiziqishi paydo bo‘ladi.

Maktab loyihalari turlari

- Tadqiqot
- Axborot
- Ijodiy
- Amaliy

Tadqiqot. O‘quvchilar nafaqat ishning asosiy mavzusini o‘rganishlari, balki tadqiqot qilishlari kerak. Bu ma’lum bir muammo ustida ishlaydigan olimlarning tajribalarini takrorlash yoki nazariyani tasdiqlash uchun yangilarini o‘rnatish bo‘lishi mumkin.

Axborot. Loyihalarni bajarishda o‘quvchilar faqat ma’lumotlarni qidirish va tahlil qilish bilan cheklanib, mustaqil xulosalar chiqaradilar.

Ijodiy. Tadqiqot ishi ijodkorlik bilan loyiha modellashtirish (masalan, "Birinchi mashinaning paydo bo‘lishi" mavzusidagi avtomobillar va yo‘llarning modellari), kostyumlar tayyorlashni (masalan, "XVIII asrda Frantsiyadagi to‘plar" mavzusida) o‘z ichiga olishi mumkin.

Amaliy. Agar mavzu kundalik hayot bilan chambarchas bog‘liq bo‘lsa (masalan, "Kompyuterlar insoniyatga qanday yordam beradi"), o‘quvchilar asosiy e’tiborni ishning amaliy qismiga qaratishlari kerak bo‘ladi. [3]

Ishtirokchilar soni bo‘yicha maktab loyihalarini tasniflash

- individual

- juft

- guruh

Bilimlar profiliga ko‘ra maktab loyihalarini tasniflash

Mono-loyihalar. Bir mavzu loyihasi. Bunda dasturning eng qiyin bo‘limlari yoki mavzulari tanlanadi. Mono-loyihalar ustida ishlash ba’zan muayyan muammoni hal qilish uchun boshqa sohalardagi bilimlardan foydalanishni o‘z ichiga oladi.

Fanlararo loyihalar. Qoida tariqasida, ular maktabdan tashqarida amalga oshiriladi. Bular ikki yoki uchta mavzuga ta’sir qiladigan kichik loyihalar bo‘lishi mumkin yoki ular juda katta hajmli, uzoq muddatli, maktab miqyosida bo‘lishi

mumkin, loyihaning barcha ishtirokchilari uchun muhim bo‘lgan u yoki bu juda murakkab muammolarni hal qilishni rejalashtiradi.[4]

Loyihalarning davomiyligi bo‘yicha tasnifi

- qisqa muddatga
- o‘rtacha davomiylik (bir-ikki oy)
- uzoq muddatli (bir yilgacha)

Loyiha pasporti

Loyihani bajarish uchun sizga uning pasporti kerak bo‘ladi, bu ishning sarlavha sahifasiga o‘xshash narsa. Unga yozilishi kerak:

- Loyiha nomi
- Loyihalar bo‘yicha menejer
- dizayn jamoasining tarkibi
- loyiha turi
- loyihaning maqsadi
- zarur jihozlar
- loyihaning qisqacha tavsifi
- maktab loyihasi rejasi

Maktab loyiha bosqichlari

Muammoni tahlil qilish. O‘qituvchidan (yoki o‘z-o‘zini tanlashdan keyin) ish mavzusini olgandan so‘ng, savol nima ekanligini, qanchalik muhimligini tasvirlab berishi kerak.

Maqsadni belgilash. Loyiha ishining maqsadi odatda asosiy mavzu bo‘yicha ma‘lumotlarni o‘rganishdir. Ammo nazariyani tajriba orqali tasdiqlash, muammo bo‘yicha turli nuqtai nazarlarni izlash, nazariyani rad etish va boshqalar kabi qo‘shimcha maqsadlar bo‘lishi mumkin.

Muvaffaqiyatga erishish vositalarini tanlash. Odatda maqsadga bog‘liq. Agar bu faqat ma’lumotni o‘rganish bo‘lsa, unda manbalar tanlanadi, gazeta va jurnallarni, tarmoqda nashr etilmagan kitoblarni qo‘shib, faqat Internet bilan cheklanib qolmaslik yaxshi bo‘lardi. Agar qo‘shimcha maqsad tajriba (vizual tasdiqlash) bo‘lsa, siz uni

amalga oshirish rejasini ishlab chiqishingiz, ish uchun asbob-uskunalar va materiallarni tanlashingiz kerak.

Axborotni qidirish va qayta ishlash. Eng qiziqarli bosqich. Asosiy mavzu bo‘yicha materiallarni birlashtirish, faktlar va fotosuratlar bilan tasdiqlash kerak. Agar munozarali masala yuzaga kelsa, mutaxassislar va tadqiqotchilarning barcha mumkin bo‘lgan fikrlari taqdim etilishi kerak.

Olingan natijalar va xulosalarni baholash. Bajarilgan barcha ishlardan so‘ng, o‘zingizga tanqidiy qarash va ishingizni baholashga arziydi. Bu qanchalik foydali bo‘ladi? o‘quvchi undan qancha saboq oladi? Ish jarayonida qanday yangi va qiziqarli narsalarni o’rgandingiz? [5]

Loyihani himoya qilishning mumkin bo‘lgan shakllari

-sinfda taqdimot

- maktab miqyosidagi konferentsiyadagi nutq

- ixtiyoriy kursda ishlash

Xulosa

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarda loyha usulini zamanoviy raqamli texnologiyalardan foydalanib takomillashtirish va ta’lim sifatini oshirish mumkin. loyha usulida ₀‘quvchilar o‘z bilimlarni mustaqil ravishda raqamli mediya resurslardan olishi va olgan bilimlardan yangi kognitiv va amaliy muammolarni hal qilishda foydalanadi. loyha usulida raqamli texnologiyalar ₀‘quvchining har tomonlama rivojlanishiga hissa qo‘shadi, ularni axborot-kommunikatsiya bilan mustaqil ishlashga, asosiy narsani to‘g‘ri tanlay olishga, tahlil qilish va xulosa chiqarishga o‘rgatadi. Bularning barchasini bilish va hayotda qo‘llash juda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar va internet resurslari:

1. Polivanova K. N. Maktab o‘quvchilarining loyiha faoliyati: o‘qituvchi uchun qo‘llanma. – 2-nashr. - M .: Ma’rifat,

2. Abramova S.V. Rus tili. O‘rta maktab o‘quvchilari sinflarining loyiha ishi: umumiy ta’lim o‘qituvchilari uchun qo‘llanma – 2-nashr. - M .: Ma’rifat,)

3. https://gramopod.ru/kak-sdelat-shkolnyj-proekt/

4. https://vyuchit.work/samorazvitie/sekretyi/chto-takoe-proekt-v-shkole.html
5. http://gymnasium4.ru/new/uchebnaya-i-vospitatelnaya-deyatelnost/304-shkolnyj-proekt#:~:text=Школьный%20проект%20–

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA KO'RGAZMALI O‘YIN MASHG'ULOTLARIDAN NAMUNALAR

Tog'ayeva Fariza Fayzullo qizi
Qahqadaryo viloyati Kasbi tumani 42- umumta'lim maktabining
boshlang'ich sinf o'qituvchisi

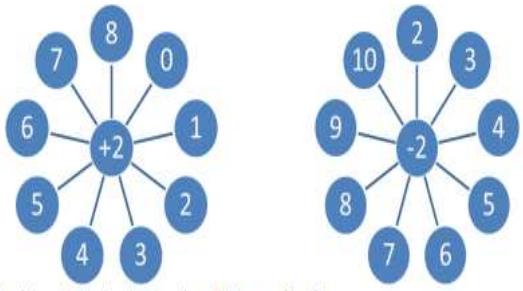
Annotatsiya: Ta'lim jarayonida didaktik o'yinlar mazmuni va ahamiyatini chuqur va aniqroq tasawur qilish maqsadida bu maqolada ta'lim, o'yin, didaktik topshiriq, o'yin topshiriqlari singari tushunchalarning ta'rifiga va ularning ma'nosini ochib berilgan

Kalit so'zi: O'yin, ob'yektiv voqelik, Didaktik o'yin, Teatr, Doiraviy misollar.

Ta'im — o'quvchilarga ko'nikma va malakalar berishning, bu bilim, ko'nikma va malakalarni o'quvchilar uqib olishi, egallab olishi va ularni mustahkamlab olishining rejali jarayonidir. O'yin — bolalarning ongi, qalbiga singib ketgan faoliyatdir, ularning bu faoliyati, o'yin turlariga qarab, ob'yektiv voqelikni, hayotni muayyan darajada o'zida aks ettiradi. O'yin sinfda o'tilgan o'quv faoliyatining ma'lum darajada davomi va mustahkamlanishidir. Tajribada shu narsa isbotlanganki, o'yin kichik maktab yoshidagi o'quvchi bolalarning zarur hayotiy ehtiyojidir. Didaktik o'yin — ta'lim beruvchi usul bo'lib, bu usul muayyan ta'limiy maqsadlarga erishuvga, ya'ni o'tilgan o'quv materialini aniqlashga, mustahkamlashga va uni chuqurlashtirishga qaratilgan bo'ladi. Har bir didaktik o'yinni o'tkazishda muayyan bir vazifa maqsad qilib olinadi. Masalan, «Teatr» o'yiniga qo'yiladigan didaktik topshiriq bolalarning oldingi darslarda tanishgan 5 soni haqidagi tushunchalarini mustahkamlashdan iborat. «Doiraviy misollar» o'yinida esa ikkinchi o'nlik ichida hisoblash malakalarini mustahkamlashdan iborat bo'lgan didaktik topshiriq qo'yiladi. O'yin topshirig'i — o'qituvchining bolalarga o'yinning qanday o'ynalishini, kim g'olibligini aniqlashdan iborat. «Ikkini qo'shish va ayirish» Didaktik o'yin: «Jimjitlik» Didaktik topshiriq: o'ngacha og'zaki sanash. O'yin topshirig'i: o'qituvchi ko'rsatgan narsalarning «hayolda» sanash, doskaning oldiga borib, son natijasini topib, uni o'chirib tashlash.

Bu o'yin turli usullarda o'tkaziladi. O'qituvchi doskaga oldinroq doira chizib, uning atrofiga 1 dan 10 gacha bo'Igan raqamlarni yozib, doiraning o'rtasiga 2 raqamini amal belgisi (qo'shish yoki ayirish) bilan yozib qo'ygan bo'ladi. O'yin uyga berilgan topshiriq tekshirilgandan keyin o'tkaziladi. O'qituvchi bolalarga o'yin qoidalarini tushuntiradi: — O'yin mutlaqo jimjitlik vaziyatida o'tkaziladi, — deydi o'qituvchi.- Avval men doira ichidagi raqamni, keyin qo'shish yoki ayirish ishorasini va doira atrofidagi raqamlardan birini ko'rsataman.

Sizlar qaysi raqamni ko'rsatishimni yaxshilab kuzatinglar, u raqam bilan nima qilinishi kerakligini o,'ylab ko'ringlar. Mana deb tayyorlab kelgan ko’rgazmali quroli

Jadaldagi katakchalar ichiga javoblar yoziladi:

3	4	5	6	7
□	□	□	□	□

orqali bajarib ko’rsatadi. Kimda-kim topshiriqni bajargan bo'lsa, ovoz chiqarmay, qo'l ko'tarsin. Men chaqirishim bilan u kataklar ichiga javobni yozadi deb o’rgatadi . Shundan keyin o'yin boshlanadi. O'qituvchi ikkiga to'rt qo'shilishi kerakligini ko'rsatadi. U 5 sekund davomida kerakli son va belgilarni ko'rsatkich bilan ko'rsatib turadi. Uning chaqirig'i bilan o'quvchilar topshiriqni ovoz chiqarmasdan bajarishadi. So'ngra o'qituvchi sur'atni tezlashtiradi (2 sekunddan). Sinfda jimjitlik. Bolalar butun diqqatlarini bir yerga to'plab ish qiladilar. 10 nafar bolaning bergan javobi aniqlanadi va ulardan kim g'olib chiqqanligi e'lon qilinadi. O'yin 5-6 rninut davom etadi. Xulosa: o'yin juda sodda bo'lib, undan keng miqyosda foydalanish mumkin. Bu o'yin bolada iroda, tirishqoqlikni tarbiyalashga va ularda sanoqqa bo'lgan qiziqishni oshirishga ko'p jihatdan yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Дилова Н.ГБошлангич таълимда укувчиларда шахслараро муносабатларга киришиш куникмаларини шакллантириш имкониятлар. 524-533 бетлар.

2. Dilova N.G. (2021). Ajdodlarimiz merosi vositasida bo'lajak o'qituvchilarga ta'lim-tarbiya berishning ahamiyati. Science and Education. Vol. 2, Issue 10, 515-523 betlar.

EKOLOGIK TURIZMNI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI

Toyirova Shohista Bobobekovna
“Ipak yo’li” turizm va madaniy meros xalqaro universiteti
doktorantura talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ekologik turizmning jamiyat va tabiatning o’zaro munosabatlaridagi ahamiyati va ekoturizmning barqarorlik talablariga qay darajada javob berishi haqida ma’lumotlar keltirilgan. Ekologik turizmni qanday usullar bilan tashkillashtirilganda ijobiy natijaga erishish mumkinligi to’g’risida ekologik turizmni samarali yo’lga qo’yib, bu sohada yutuqlarga ega bo’lgan hududlar misolida yoritib berilgan. Maqolada aynan bir hudud bilan cheklanmasdan, bir qator manzillar keltirilib, bu sohada sohaning rivojlanishda turlicha yondashish mumkinligi ko’rsatib o’tilgan.

Kalit so’zlar: Ekologik turizm, mahalliy aholi, tabiatni muhofaza qilish fondi, Jahon yovvoyi tabiat fondi, ekoturistik loyihalar

Ekologik turizm tabiiy hududlarga tashrif buyurish, shaxsiy rivojlanish, mahalliy aholining turmush darajasining rivojlanishi, tub aholi huquqlari va madaniyatini hurmat qilish ko’rinishidagi turizm turidir. Ekologik turlarning tashkil etilishida barqarorlik talablariga rioya etish talab etiladi. Turizmning bu turida qimmatbaho restoranlar va mehmonxonalar o’rniga mahalliy aholi tomonidan taqdim etiladigan uylarda yashash taklif etiladi. Atrof-muhitga zaharli gazlar chiqaruvchi transport vositalari o’rniga velosiped, otlar, fillar kabilardan foydalanish ma’qul ko’riladi. Ko’p hollarda tabiatga zararni kamaytirish uchun piyoda yurish qo’llab-quvvatlanadi [1,B4] Mintaqada istiqomat qiluvchi aholining doimiy ish bilan ta’minlanishida ekologik turizmning o’rni beqiyos. Ekologik turizm bugungi kunda ko’plab insoniyat kelajagiga tahdid solayotgan muammolarga eng maqbul yechimlardan biri sifatida qaralmoqda. Dunyo bo’ylab sut emizuvchilarning, qushlar va boshqa noyob turlarning yer yuzidan yo’qolib ketishini oldini olishda ekoturizm muhim ahamiyatga

kasb etadi. Ekologik turizm-bu inson faoliyatinig salbiy ta’siri sezilmagan tabiiy hududlarga tashrif buyurishdir. Odatda ekoturistlar ma’lum bir maqsadlarga asoslanib, ushbu turizm turidan foydalanishadi. Ularning tabiiy hududlarga tashrifdan maqsadlari quyidagicha bo’lishi mumkin:

*tabiat go’zalligidan bahra olish

*ko’pchilik ko’rishga ulgurmagan hududlarni o’zi uchun kashf qilish

*noyob o’simlik va hayvon turlarini izlab topish

*fanga noma’lum hayvon va o’simlik turlarini o’rganib, ular haqida ma’lumot top’lash

*turli ilmiy tadqiqotlar olib borish

Ekologik turizm inson va tabiat munosabatlarini rag’batlantiruvchi vositadir. Ekologik turizm turizmning boshqa turlaridan farqli ravishda olingan foydaning katta qismi asosan hudud tabiatining asl holatini saqlab qolishga va tub aholining turmush tarzini yaxshilashga qaratiladi. Ekologik turizmning to’g’ri boshqarilishi mahalliy aholining sohaga maksimal darajada jalb qilinishiga bog’liq[2, B.5] Ekoturizmning to’g’ri tashkillashtirishda aholining ekoturizm haqidagi tushunchaga va yetarlicha bilimga ega bo’lishlarini ta’minlash zarur. Tashkiliy ishlarning yana bir muhim jihati o’zaro fikrlar, g’oyalar almashishga imkoniyat yaratilishi sohaning rivojlanishiga ijobiy ta’sir etadi.

Turizm sohasi boshqa ko’plab iqtisodiy sohalar kabi tabiiy resurslarga tayanadi. Tabiiy resurslar turist ehtiyojlarini qondirish va sohani rivojlantirishda o’ta muhim ahamiyatga ega. Slovakiyaning Koshits viloyatida EkoVeloTour loyihasi ishlab chiqilib, barqaror turizmga o’zining ijobiy hissasini qo’shdi [3, B.5] Ushbu strategiya ekoturizm va yashil harakatchanlik tadqiqotlariga asoslangan. Bu harakat viloyatda ekoturizmni sezilarli darajada jonlantirishga sabab bo’ldi. Ushbu loyiha boshqa bir qator loyihalarda keltirilgan bilimlarni o’zaro almashish asnosida tashkil etildi. Loyiha asosan tabiatni kuzatishda velosipeddan foydalanishni targ’ib qildi.

Ekologik turizm tabiatga yetkaziladigan zarar miqdorini kamaytirishga va barqaror turizmni rivojlantirishga yordam beradi. Hudud aholisi o’zning asrlar davomida asrab kelayotgan madaniayti va urf-odatini, o’ziga xos turmush tarzini

turistlarga bor holicha ko’rsatish imkoniyatini beradi. Olingan daromad mintaqada maktablar, sog’liqni saqlash xizmatlarining yaxshilanishiga, ichimlik suvi bilan bog’liq bi’lgan muammolarning bartaraf etilishi va aholining turli loyihalarini qo’llab-quvvatlashga qaratiladi. Bunday ijobiy o’zgarishlar ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlat iqtisodiyotida juda muhimdir.

Aynan biologik xilma-xillikni asrab qolish uchun dunyo mamlakatlari turli ekologik turizm loyihalariga maxsus grantlar taqdim etilib, tabiatni asrash fondlari tashkil etilmoqda. Ekologik turizmning beqiyos ahamiyati sabab barcha mamlakatlar o’zinining ekologik turizmni rivojlantirish bo’yicha strategiyalarini ishlab chiqqan. Amerika qit’asi mamlakatlari bu borada yetakchilikni bermay kelmoqda.

Amerika ekologik turizmni rivojlantirish uchun barcha imkoniyatga ega: geografik qulay hududlar, ushbu hududlardagi tabiiy resurslar, bir-birini takrorlamas o’simlik va hayvonot dunyosi. Janubiy Amerikadagi dastlabki ekoturizm manzillari Braziliya Amazoni va Ekvadordagi Galapagos orollari edi [2,B.7] Ekologik turizmning mukammal boshqarish strategiyalari sabab bu hududlar bugungi kunga qadar o’z qadrini saqlab kelmoqda. Ekologik turizmni rivojlantirishning eng muhim talablaridan biri milliy bog’larning tashkil etilishi hisoblanadi. Masalan, Ekvadorning eng muhim turizm mahsuloti Galapagos Orollari Milliy Parki va dengiz qo’riqxonasidir. U Jahon merosi obyekti va Dunyo Biosfera qo’riqxonasi hisoblanib, 1993-yilgi kirish chiptalari narxlarining oshirilishi ham u yerga tashrif buyuruvchilarning sonini kamayishiga ta’sir qilmadi. Hozirda qit’aning Pantanol tropik botqoqligi tabiat shinavandalari e’tiborini tortuvchi o’ziga xos yovvoyi tabiatga ega bo’lib, u yerda mukammal qishloq fermasi tashkil etilgan. Bu yerda mehmonlar tabiatdan bahra olish bilan bir qatorda qishloq xo’jaligi yumushlarini tajriba sifatida bajarib ko’rish imkoniyatiga ega bo’lishadi. Janubiy Amerikaning Braziliya davlati ekoturizmni rivojlantirishda kadrlar masalasiga alohida ahamiyat beradi. Insonlarning yetarli bilimga ega bo’lishi soha rivojida muhim omil hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda sezilarli foyda keltirgan tijorat sohasi bilan hamkorlik loyihalarini yo’lga qo’ydi. Janubiy Amerikadagi boshqa davlatlar o’zlarining tropik o’rmonlari, And tog’lari, ko’plab suv havzalari va undagi

mavjudotlarini ekoturizm resursi sifatida turizm sohasida ulkan yutuqlarga erishishmoqda. Janubiy Amerikaning Beliz va Kosta Rika hududlari o’tgan o’n yillikda dunyoning ekologik turizm timsoli sifatida tan olinib, hozirgi kunda ham sohaning yetakchi manzillari sirasiga kiradi. Kosta Rikaga tashrif buyuruvchilarning 2/3 qismi ekologik turlarni ma’qul ko’rishadi [2,B.7] Natijada hududning betakror tabiatini asrab qolishda bu holat yetarlicha imkoniyat yaratdi. Xalq tomonidan boshqariladigan Babuin jamoat qo’riqxonasi Jahon yovvoyi tabiat fondi bilan hamkorlikda qator loyihalar ishlab chiqishib, bajarilayotgan ishlarga asosan tub aholi jalb qilindi. 120 nafar yer egalari va jami 8 ta qishloq ekologik turizm faoliyati bilan shug’ullanishariga imkoniyat yaratildi va ekologik turizm sohasining rivojlanishining dastlabki omillaridan biri bo’ldi.

2018-yilga qadar Indoneziyada ekoturizmning eng muhim omillaridan hisoblangan muhofaza qilinadigan hududlar va milliy bog’lar davlat nazorati ostida edi va mahalliy aholining ishtiroki cheklangan edi. Ammo 2004-yilda barpo etilgan Bukit Duabelas milliy bog’i bundan mustasno. Ushbu bog’ shu yerda istiqomat qiluvchi aholi tomonidan boshqarilishi kafolatlangan edi. Buning asosiy sababi aholining milliy bog’ egalari tomonidan mahalliy xalqning o’rmonlar borasidagi bebaho bilimga egaligi edi[4,B4] Shunday ekan, milliy bog’ egalari, hududda yashovchi aholi va tadbirkorlarning o’zaro hamkorligi doimo manfaatli bo’lgan. Bu o’z navbatida sohaning rivojlanishiga zamin yaratadi. Misol tariqasida Indoneziyaning Sumatra orolini keltirish mumkin. 2000-2012-yillar oralig’ida mahalliy aholining bog’ egalari va tadbirkorlarning hamkorligi natijasida olib borilgan tadqiqotlar hudud tabiati deyarli zarar ko’rmaganligini ko’rsatdi.

Ekologik turizm faoliyati bilan shug’ullanuvchi tashkilotlar amaliy tajribalar hamda ma’lum muddatli turlar tashkil etishlari foydali hisoblanadi. Bu jamiyatning barqaror rivojlanishida ta’lim sifatini oshirishga ham zamin yaratadi. O’z faoliyatlari davomida tashkilotlar tabiiy resurslarining foydalanish me’yorlariga ayniqsa, ichimlik suviga e’tiborli bo’lishlari zarur. Olib borilayotgan faoliyatdan tabiat hech qanday zarar ko’rmasligi talab etiladi. Jahon tabiatni muhofaza qilish kongressi

rezolyutsiyasiga ko’ra ekoturizm faoliyatini samarali yo’lga qo’yishning 4 ta strukturaga diqqatni qaratishni zaruriyat qilib qo’ydi. Bular:

*qashshoqlikni kamaytirish

*ochlikka barham berish

*aholi salomatligi va turmush tarzining yaxshilanishi

*tengsizlikka chek qo’yish

Tashkilotlar oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash barobarida ovqatlanish holatini yaxshilash orqali aholi salomatligiga ta’sir ko’rsatishlari talab etiladi. Ekologik turizm tushunchasi faqat tabiatni asrash bilan cheklanmasdan ma’lum hududda yashovchi aholining turmush darajasini ko’tarishda ham ko’maklashadi. Shunday ekan turizmning bu sohasi to’g’ri boshqarilganda atrof-muhit muhofazasiga, ijtimoiy va iqtisodiy samaradorlikka erishiladi. Tayvand ekoturizmida ijobiy natijaga erishishda quyidagi masalalarni o’z oldiga maqsad qilib qo’ydi:

a) Ekologik turizm jihatlarini kengroq targ’ib qilish uchun malaka osjirish kurslarini tashkil etish;

b) Ekologik turizm faoliyatini ishlab chiqarish bilan hamorlikka chaqirish;

c) Ekologik turizmni rivojlantirishni maqsad qilgan barcha tashkilotlar faoliyatini bitta platformaga birlashtirish;

d) Ekologik turizm faoliyatini yaxshilashda sertifiktlashtirish va baholash dasturini yaratish;

e) Xalqaro turizm talablariga javob ber olish uchun xalqaro hamkorlikni yo’lga qo’yish

Hozirda dunyoda 200 dan ziyod yashil maqomini beruvchi sertifikat va ekoturizm faoliyati bilan shug’ullanish imkonini beruvchi sertifikatlar mavjud bo’lib, ular tashkilotlarning va kompaniyalarning o’ziga xos maqsadlariga yo’naltirilgan[5,B11] Ushbu sertifikatlar ularga atrof-munitni va madaniyatlarni himoya qilishda boshqaruv narxlarini belgilash va kompaniya imidjini yaratishning o’zgacha yondashishlariga ko’maklashadi. Jahon tabiatni himoya qilish kongressi rezolyutsiyasiga ko’ra ekologik turizm istiqboli 3 muhim baholash mezoniga asoslangan bolib, ular quyidagilardir:

-Resurslarni asrash, tabiatga ziyon keltirmaydigan binolar va infrastruktura

-Joriy etilgan qonun va qoidalarga rioya qilish, moliyaviy sug’urta, barqaror boshqarish strategiyalariga ega bo’lish, boshqaruv birliklarining mavjudligi, monitoring guruhini tashkil etish, iqlim o’zgarishlarini kuzatib borish strategiyalariga ega bo’lish, tegishli qonun-qoidalarni joriy etish, inqiroz va favqulodda vaziyatlarni boshqarish, tashrif buyuruvchilarning ehtiyojlarining qondirilishi, marketing ma’lumotlar bazasini shakllantirish, intellectual mulkni himoya qilish

-Faol tabiat boshqaruvi tizimini joriy qilish, yashil maqomidan foydalanish, qattiq chiqindilar boshqaruvi, energiyani boshqarish, shovqin va havo sifatini boshqarish, zaharli gazlarni nazorat qilish boshqaruvi, ta’sir doirasi kam transport vositalarini joriy qilish, yovvoyi tabiatni himoya qilish

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Najibullah M., Shafiullah G., Stanikzai H. (2020) a Review of Ecotourism and its economic, environmental and social impact.

2. Huang C.,(2022). Preliminary Research on the Sustainable Determinants of Taiwanese Ecotourism with the International Standards. International Journal of Environmental Research and Public Health

3. Jurkova L.,(2020). Strategy of Ecotourism in Ko’sice Region .Danube Transnational Program

4. Wiratno W.,(2022). Ecotourism as a Resource Sharing Strategy: Case Study of Communication-Based Ecotourism at the Tangkahan Buffer Zone of Leuser National Park, Langkat District, North Sumatra, Indonesia. Sustainability

5. Wight A.(2002). Ecotourism in the Americas in the International Yearof Ecotouism

O‘ZBEK QISSALARI TAHLILINING INNOVATSION USULLARI

Saburova Gulruh Ravshanbekovna
Xorazm viloyati Urganch tumani 2- sonli maktab
ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga o‘zbek qissalarining g‘oyaviy badiiy tahlil qilish ilmiy nazariy talqin qilingan.

Tayanch so‘zlar: Obraz va obrazlilik, qahramon, metod, xilma-xillik, zamon va makon, adabiy qahramon, tabiat tasviri, IMAK texnologiyasi, Skarabey texnologiyasi, shakl va mazmun, To‘maris, Doro, massagetlar.

“San`at – mo‘jizadir. Yurak va miyaning shunday xilvat joylari borki, unga faqat san`at vositasidagina kirish mumkin”. San`atning turli ko‘rinishlari voqealikning, undagi hodisa, narsa va holatlarni o‘zlariga xos usullar yordamida aks ettiradi. Hozirgi paytda turli janrlarda yozilgan asarlarni tor ma`noda “Poetika” deb atashmoqda. Hozirgi kunda “Poetika” so‘zi o‘rniga “adabiyot nazariyasi” termini qo‘llanilmoqda. Mana shu Arastuning asarida adabiyotni turlarga ajratish an`anasi davom etgan holda uch guruhga ajratilgan. Drama, poeziya, epos – bular adabiy turlar hisoblanib, bunday asarlar o‘zlarining nutqiy shakllanishi jihatidan bir-biridan farqlanadi. Lirik asarlar tizma(she`riy) va sochma(nasriy) nutq shaklida bo‘ladi. Epik asarlar asosan sochma tarzda yoziladi. Epik asarda “o‘tmishda bo‘lib o‘tgan” voqealar qalamga olinadi, zero, zamonda kechib yuz berib bo‘lgan voqealarnigina hikoya qilib berish mumkin bo‘ladi. Epik asarda makon va zamonda kechuvchi voqea-hodisalar aks etadi. Hayotni badiiy qamrash ko‘lami jihatidan epik turni quyidagi tartibda tasniflash mumkin:

1.Kichik epik shakllar: latifa, masal, hikoyat, rivoyat, ertak, afsona, badia, etyud, ocherk, esse; 2.O‘rta epik shakllar: qissa(povest)

3. Katta epik shakllar: epos, epik doston,roman,epopeya

Yuqoridagi tasnifdan kelib chiqib, qissa haqida to‘xtalib o‘tadigan bo‘lsak, sujet jihatdan olinsa, roman ko‘p planli murakkab sujetga egaligi, qissa sujeti asosan bosh qahramon tevaragida uyushishi, hikoya syujeti odatda bitta yoki bir-biriga uzviy bog‘liq bir necha voqea asosiga qurilishi kuzatiladi. Qissada u yoki bu shaxsning, uning hayotining ma`lum bir davri ketma-ketlik tarzda bayon qilinadi. Qissaning ham roman kabi bir necha turlari bor. Mana shunday tarixiy qissalardan biri bu Sarigul Bahodirovaning “To‘maris” qissasi boshlang‘ich o‘qish kitobidagi alohida ahamiyatga egadir. Bu qissada jasurlik, vatanparvarlik va insoniylik jihatlari yaqqol namoyon etilgan. Texnalogiyaning maqsadi: o‘quvchilarda ishontirish va boshqara olish malakasini hamda tashkilotchilik qobiliyatlarini shakllantirish, shuningdek, ularni jamoada va turli xil vaziyatlarda o‘zini tuta olishga o‘rgatish. Mashg‘ulotni o‘tkazish tartibi: o‘quv jarayoni boshlanishida o‘qituvchi o‘quvchilarni mashg‘ulotni o‘tkazish tartib-qoidalari bilan. tanishtiradi. O‘quvchidan biri mashg‘ulot shartlariga binoan xonadan chiqadi. Qolgan ishtirokchilar esa o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi ziddiyatni nazarda tutuvchi muammoli holatni o‘ylab chiqadilar. Muhokama qiladilar va tayyorlaydilar. Boshqacha aytganda, muammoli holatni rollarga bo‘lingan holda ijro etishga tayyorgarlik ko‘radilar. 5- sinf adabiyot kitobida qissadan berilgan parcha haqida tahlil qiladigan bo‘lsak avvalo, badiiy matn 5 asosiy tamoyildan iborat ekanligini yoddan chiqarmagan holda uni o‘quvchilarga chuqur holatda tahlil qilib berishimiz kerak. Bunda o‘quvchi qissadagi qahramonlarni o‘zi anglab o‘zi tahlil qilib ichiga kirib ketadi. Hattoki o‘zi bilmagan holatda qahramonlarni ijobiy va salbiy qahramonga ajratadi. Bunda o‘quvchi asar mazmunini uning qahramonlarini unutmaydigan holda eslab qoladi. Chunki ularda amaliy ko‘rsatiladi, rollarga bo‘linadi va o‘zi ijro etadi. Eng asosiysi esa asar mazmunini to‘liq tushunadi. Mana shu IMAK texnologiyasi yakunida o‘quvchilar "ishontirish uslublari" mavzusida mustaqil o‘qish uchun tarqatmalar oladilar. Mashg‘ulot yakunlangach, Skarabey texnologiyasidan foydalanib (universal texnologiya) qissa tahlili yakunlanadi.

Xulosa qilib aytganda, ona tili va adabiyot darsliklaridagi kichik epik asarlarni o‘qitishda innovatsion texnologiyalar stilizatsiyasi asosida dars jarayonlarini tashkil qilish davr talabidir. Epik asarlarning g‘oyaviy-badiiy mohiyatida didaktik tarbiya

asosnoma vazifasini o‘tovchi bosh g‘oyadir. Bugungi zamon yoshlarini milliy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularga zamon talablari asosida ta'lim berish davrimiz o‘qituvchilaridan jiddiy mas'uliyat talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ravshan Ishmuhamedov, Maqsudjon Yuldashev - "Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar"- o‘quv qo‘llanma. Toshkent-2013

2. Arastu - Poetika (Nafis san'atlar haqida).Toshkent ("Yangi asr avlodi") 2011

3. Mamarasul Jumaboyev. Bolalar adabiyoti (darslik-majmua). Toshkent, “O‘qituvchi” nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013.

NASRIDDIN AFANDI OBRAZIGA OID AYRIM MULOHAZALAR

Xaitov Xamza Axmadovich
Bux DPI dotsenti, f.f.f.d(PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada Nasriddin Afandi obraziga aloqador dalillar ilmiy-nazariy tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: Oqshahar, xoja, mulla Nasriddin, Turkiya, Saltuknoma, Manzilnoma, Avliyo Chalabiy, Mehmed Poshsho, Boyazid va hokazo.

Nariddin Xo’ja tarixiy shaxs bo’lganmi? – degan savol barcha adabiyot ixlosmandlarini qiziqtirib keladi. Dalillarning yetarli emasligi ko’plab tadqiqotchilarning uning tarixdagi haqiqiy, tarixiy shaxs ekanligiga shubha bilan qarashlariga asos bo’lmoqda. Nasriddin Xo’ja va uning hayoti haqidagi hikoyalar bilan bir qatorda ushbu tarixiy ideal obraz xususida turli xil ilmiy dalillar mavjud. Ulardan birinchisi uning Turkiya davlatidagi qabristondagi qabrlardan birida toshga yozilgan ustun mavjud bo’lib, tosh ustunda joylashgan yozuv: 1393-1394-yillarda Boyazid xizmatidagi Yoman Mehmed tomonidan yozib qoldirilgan bir nechta satr: “Nasriddin Xo’janing qabri v asana 683-yil”. Bugungi kunda Oqshahar muzeyida saqlanayotgan Nasriddin Xo’ja qizlari qabridan lavhalar ham muhim dalil sifatida qabul qilingan. Bular Nasriddin Xo’janing katta qizi Fotima Xotunning 1931-yilda Sivrihisardagi qabristondan topilgan va hijriy 727 va milodiy 1326-1327 yoshi bilan, Nasriddin Xo’ja qabri etagidan topilgan “Duru malak binti Nasriddin Xo’ja “,-deb yozilgan ashyolardir. 1476-yilda viloyat yozuvlarda keltirilgan Nasriddin Xo’ja maqbarasini parvarish qilish “Nasriddin Xo’ja taqvodor” jamg’armasidan olingan daromad haqidagi ma’lumot eng muhim dalildir. Nasriddin Xo’janing nomi 1480-yilda yozib tugatilgan asar Abul Xayr Rumiyning “Saltuknoma” kitobining ikki joyida tilga olingan. “Telba birodar”taxallusi, laqabi bilan tanilgan Bursalik Mehmet Gazali tomonidan yozilgan “Kitobi dafiyul-gumum- raviyul numum” deb nomlangan asarida Nasriddin Xo’ja latifalaridan namunalar keltirilgan. Taxminan 1527-yilda

yozilgan Guhis Pandnomasida ham Nasriddin Xo’ja haqida qimmatli ma’lumotlar mavjud. [6] XVI-asrning yana bir manbasi Xo’ja Nasriddin latifalari bilan boshlangan. Boyazid davridagi noma’lum shoir o’zining “Letdif” asarida Nasriddin Xo’janing latifalari haqida hikoya qiladi. Xuddi shu tarzda to’rtta latifa va birta hikoyatni keltiradi. Duman Mustafo ham o’z asarlarida Nasriddin Xo’janing latifalaridan bir qancha misollar keltiradi.Nasriddin Xo’ja haqida qimmatli ma’lumotlar halik sayyoh Simyon tomonidan ham keltirilgan. U 1618-yilda Oqshaharga kelganda Nasriddin Xo’janing qabrini ziyorat qilganini aytadi. Ushbu voqealar Semyonning “Shimoliy sayohatlar” kitobining III-jildida yozib qoldirilgan. 1638-yilda Oqshaharga kelgan Avliyo Chalabiy “Sayohatlar”kitobida Nasriddin Xo’ja haqida qimmatli ma’lumotlar keltiradi. XVII-asrda yozilgan Ziyosoz Mehmet Afandi va Yusuf Nabiy (vafoti 1712-yil) tomonidan yozilgan “Tuhfatil Haramayn” asarlarida ham Nasriddin Xo’ja haqida muhim fikr- mulohazalar mavjud. XVIII asrda noma’lum muallif tomonidan yozilgan “Manzilnoma” deb nomlangan asarda Oqshahar haqida ma’lumotlar keltirilgan. Ushbu asarda muallif Nasriddin Xo’ja maqbarasi shaharda ekanligi haqida aytilib, kimki shu shaharga kelsa, ushbu qabrni ziyorat qilishi ta’kidlanadi. Ayvonsaroylik Husayn Afandi tomonidan yozilib, 1675-yilda tugatilgan, To’pqopi saroyi g’aznachilik kutubxonasida saqlanayotgan asarda Nasriddin Xo’janing hayotiga oid ma’lumotlar mavjud. XV asrning ikkinchi yarmida Nasriddin Xo’ja haqidagi ma’lumotlar ilgari aytib o’tilgan ma’lumotlarni, dalillarni takrorlaydi. XVI asrdan boshlab, xususan, Nasriddin Xo’janing latifalari og’zaki madaniyatdan yozma adabiyotga o’tkazila boshlandi va ko’plab hujjatlarda qayd qilina boshlaydi. Xuddi shu tarzda XVI asr boshlaridagi Nasriddin Xo’janing hikoyalarini alohida yozuvlarda yoddan yozib olinganini ko’rish mumkin. Husayn ismli shaxs tomonidan 1571-yilda yozilgan “Hikoyati kitobi Nasriddin Xo’ja” asarida 43 ta hikoya keltiriladi. Pertevi Neyli Varatovning xabar berishicha, Parijdagi milliy kutubxonada Nasriddin Xo’ja haqida 12 ta kitoblar mavjud bo’lib, ularning eng qadimgi tarixiysi XVI asrga oid, eng yangisi esa XIX asrga tegishli ekanligini manbalar tasdiqlaydi. Anqara universiteti tillar, tarix va geografiya fakulteti kutubxonasida Ismoil Sa’ibning

[6] Varatov P.N.””Nasriddin Xo’ja”. Anqara. Adabiyotchilar. 1996,b-17-24.

asarlari qatori (hij.1171- mil. 1177-y.) da yozilgan va 1|1838 raqami bilan kataloglangan 142 betlik kitob mavjud. Uning nomi “Hikoyati Xo’ja Nasriddin Xoja Afandi” . Ushbu asarda ham Nasriddin Xo’ja haqida qimmatli ma’lumotlar keltirilgan. Turk adabiyotshunosi Mustafo Duman Nasriddin Xo’ja haqida qimmatli 68 ta qo’lyozmani topgan va to’plagan.[7]Mustafo Dumanning ma’lumotlariga qaraganda Nasriddin Xo’ja bir necha xil ish turi bilan shug’ullangan bo’lsa ham, umrining ko’p qismini imom, voiz, ilohiyotshunoslik, qozi yoki dehqon sifatida o’tkazganligi aytiladi. U 1285- yilda 77 yoki 78 yoshida Oqshaharda vafot etdib, uning qabri besh tomoni ochiq, bir tomoni ulkan qulfli eshik va gumbaz bilan oltita marmar ustunlar bilan ko’tarilgan. Oqshahar shahrining markazidagi buyuk qabristondan- Saljuqiylar qabristonidan joy olgan. Nasriddin Xo’jaga yozilgan birinchi qabr tosh bugungi kunda mavjud emas. Ba’zi ma’lumotlarga ko’ra so’nggi tiklash paytida (hij.683. milod. 1285-y.) tosh topilgan.[8]

Rus adiblari L. Salavyev, Viktor Vitkovichlar Nasriddin Afandi haqida 10 ga yaqin badiiy asarlar yozib, latifalardan to’plab nashr qildilar. 1910-yillarda Azarbayjon davlatidan bizning “Mushtum”jurnali xarakterida “Mullax Nasriddin”jurnali muntazam ravishda nashr qilib borilgan. Bizning qo’limizda shu jurnalning Ozarbayjon arxividan olingan bir nechta nusxalari mavjud. Jurnalda Xoja Nasriddin Afandi latifalaridan turli namunalar berilgan bo’lib, ular rangli suratlar asosida ifodalangan.

Keyinchalik Kastamonudan Nasriddin Xo’ja, Oqshahardan Xoja Nasriddin Afandi, Zivrihisordan Nasriddin Xo’ja, Ozarbayjondan Mullax Nasriddin Tusiy, Buxorodan Nasriddin Afandi kabi kishilar paydo bo’ldi. Bularning bari bir xil najotkor va estetik mutoyiba kishilari edilar. Biz yuqorida sanab o’tgan obrazlarning ilmiy dalililari yo’q ammo bu hol Nasriddin Xo’janing an’anaviy aql-idrokining kuchi va keng ta’sirini ko’rsatadi.[9]

Buxorolik taniqli shoir Sadriddin Salim Buxoriy Nasriddin Afandi nomiga ba’zan qo’shib aytiladigan “Xoja” so’zini izohlar ekan, uning “sardor”, “sarvar”,

[7] Duman Mustafo “Nasriddin Xo’ja va 1555 fikran”. Istambul. Heyamola. 2008.b-26-27.
[8] O’zdemir Nebi “Faylasuf Nasriddin Xo’ja falsafasi”. Anqara. Ministr of culture. 2011.b-13-14.
[9] Lamizoda Abdulloh Chalabiy”Latifalar”. Istambul. 2006. B-38-39.

“sohib”, “xo’jayin” ma’nosini bildirishini, chahoryorlar- Abu Bakr Siddiq, Umar, Usmon Zunnurayn, Ali roziollohu anhularning avlodlarini ham “Hoja” deyishganini, buning qadimdan rasm bo’lganini, Xoja Nasriddin deganda, uning tariqat borasidagi yo’liga ishora qilinganini bildiririshini ta’kidlaydi.[10]

Rus adabiyotida yaratilgan deyarli barcha asarlarda Xo’ja Nasriddin Afandi obrazi bevosita Buxoro shahri bilan bog’liq. Bizningcha, bunga sabab g’oyatda ommaviy va hozirjavob, nozik qochirimli, mayin kinoyali, kichik kulgili hikoya bo’lgan latifalarni maxsus to’plab o’rganish Buxorodan boshlanganligi bo’lishi mumkin. 1223-yilda Muhammad Avfiy Buxoriy (1172|1176: 1223|1242) latifalarni yig’ib, “Javomeul- hikoyot va lavomeur-rivoyot” (hikoyatlar to’plami va rivoyatlar ziyosi) nomi ostida alohida kitob sifatida tartib bergan va chop ettirgan. Ehtimol shu hodisa ham Xo’ja Nasriddin Afandining(latifa janrining) yurti Buxoro deb qarashga zamin yaratgandir.[11]

Bu boyagi yasangan kishi edi. Bu g’alamiz odamni “hamma” degan so’zini bek va shohga tiqayotganini Nasriddin tushundi. Sekin u tomonga bora boshladi.

-Siz bu gapingiz bilan hammani g’irromlik, haromxo’rlik qiladi demoqchimisiz? – So’radi unga mos zaxarxanda va tahdidona ohangda. –Qani qimirlamay turingchi, yuzingizda bitta pashsham borga o’xshaydi.

Kulgi ko’tarilda. Yasangan kishi ko’zlari chaqchayib, tisarila boshladi.”[12]

Xo’ja Nasriddin Afandi obrazi mana shunday zukko va donishmand, kambag’alparvar va tadbirkor sifatida ijobiy ifoda topadi. “Gapirayotgan odam o’zi tanlagan qahramonning og’zidan foydalanadi. Shunda odamlar Nasriddin Xo’ja tilida o’z ovozlarini chiqaradilar”.[13]Zero, xalq kulgisi el ko’zida qilib bo’lmaydigan ishlarni bajaruvchi, gapirib bo’lmaydigan so’zlarni gapiruvchi, shaxslarni fosh qilish vositasidir.

Nasriddin Afandi obrazi va uning latifalari insonlar ongini turli yo’llar bilan tarbiyalashda davom etmoqda. Uning an’anaviy hamurasi ijodiy faoliyatning asosi va

[10] Sadriddin Salim Buxoriy “Biz bilmagan Nasriddin”.-Tafakkur-1996, 2-son, b-86.
[11] O’rayeva D.S.”Nasriddin Afandi- ezgulik va haqiqat himoyachisi”.Nasriddin Afandining xalqaro kulgi madaniyatidagi o’rni. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Buxoro. 2019.b-60.
[12] Osha joyda. B-117.
[13] Koshkun Dugmachi” Eng go’zal Nasriddin Afandi fikralari”. Anqara. Qizil oy. 2003.b-7.

manbaiga aylanmoqda. Nasriddin Afandi haqidagi betakror latifalar hayotning turli sohalarini qamrab olgan boy mavzular silsilasidir. Latifalardagi teran fikr va g’oyalar, hayot falsafasi zamonamiz kishilarini hayratda qoldirish qudratiga egadir. Xo’ja Nasriddin Afandi obrazi bizning bugungi ma’naviy idealalrimiz bilan ham uzviy bog’liqdir.

MILLIY ADABIYOTDA KULGI MADANIYATI MASALASI

Xaitov Xamza Axmadovich

Bux DPI dotsenti, f.f.f.d(PhD).

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy o’zbek adabiyoti namunalari taraqqiyotida xalq kulgisining o’rni va ahamiyati masalasi ilmiy-nazariy tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: Abdulla Qodiriy, “Qoravoy”, “Qiztaka”, “Telefonchi”.laqab, xalq kulgisi, lo’li xola, qoravoy, xalq madaniyati, askiya, latifa, lof.

Gap madaniy qadriyatlar, ma’naviy me’ros haqida ketar ekan, ulug’ ajdodlarimiz qoldirgan ulkan ma’naviy merosni o’rganish va asrab avaylashga bo’lgan e’tiborni kuchaytirish zarurligi oydinlashadi.Yurtimiz mustaqillikka erishgach, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy sohalarda bo’lgani kabi adabiyotshunoslikda ham,jumladan, askiya,lof, latifa janrlarining yozma adabiyotga ta’sirini o’rganish masalasida bosib o’tilgan yo’lni kuzatish, erishilgan yutuqlarni saralash, ularni yangicha mafkura, yangi nuqtai nazardan baholash zarurati yuzaga keladi. Zero, “Jahon madaniy merosining,jumladan,o’zbek adabiyotining o’lmas asarlari bizga insoniyatning naslu nasabi, tarixiy ildizlari, oliyjanob ideallari bir ekanini “[14], xalqimizning xoxish-irodasi asosida dunyoga kelgan adabiy asarlarni chuqur mantiqiy mushohada qilish mas’uliyatini yuklaydi. Zamonaviy o’zbek adabiyoti taraqqiyotiga xalq maydon kulgisi ta’sirini o’rganish yangi tadqiqot hisoblanadi. Odatda odamzod uchun yangilik bo’lgan hodisaga nom berish jarayonida qanday so’z taklif etilmasin, ularning barchasida allaqanday saktalik bordek, atamaning ifoda qudrati hodisaning asl mohiyatiga qaraganda ancha cheklangandek tuyiladi. Lekin vaqt o’tishi ko’pchilik tilida qayta-qayta takrorlanishi natijasida o’sha so’z yoki atama tom ma’noda o’zi ifoda etishi kerak bo’lgan hodisaning ayniyatiga, aniqroq

[14] Mirziyoyev Sh.M.”Folklor san’ati insoniyatning bolalik qo’shig’I”. Xalq baxshichilik san’ati festivali ochilishiga bag’ishlangan nutq. 2019-yil 6-aprel.

aytganda o’ziga xos ramz va obrazga aylanib ketadi.Ya’ni avvalida qo’pol va beo’xshov ko’ringan har qanday atama ham ming-minglab insonlarning his-tuyg’ulari yomg’iri ostida sayqal topib, bora- bora bamisoli o’zi ifoda etayotgan hodisaning uzviy bir qismi, ta’bir joiz bo’lsa, kaliti bo’lib qoladi. E’tiqodi, dunyoqarashi, kayfiyati, qalb intilishlari turlicha bo’lib kelgan millionlab insonlarning sezgilari, fikr- mulohazalari ularning o’zlari o’ylab topmagan, ajdodlaridan meros bo’lib kelayotgan behisob so’zlarning o’zanidan erkin oqishga majbur bo’ladi.

Binobarin,zamonaviy o’zbek adabiyoti namunalari syujetida uchraydigan og’zaki qiziqchilik, masxarabozlik, xalq satirasi va yumori, askiya, lof, latifa kabi kulgiga asoslangan folklor janrlariga xos xususiyatlarning ta’sirini o’rganish tadqiqotnong vazifasi hisoblanadi. Ayni shu nuqtai nazardan qaraganda, o’zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini xalqaro miqiyosda o’rganish va targ’ib qilish, ko’p qirrali bu mavzuni bugungi kunda dunyo adabiy jarayonida yuz berayotgan eng muhim jarayonlar bilan uzviy bog’liq holda tahlil etib, zarur ilmiy-amaliy xulosalar chiqarish tadqiqot maqsadi hisoblanadi. Har bir inson ichki olami, tuyg’ular dunyosidagi ma’naviy quvvat orqali so’z qobig’idagi ma’no sarhadini yangilash va kengaytirishga harakat qiladi. Mana shu ma’naviy quvvat badiiy adabiyotdir. Badiiy adabiyot musiqa san’atiga xos bo’lgan tovush va ohang imkoniyatlaridan ham, rassomlik san’atida qo’llanadigan rang va tasvir usullaridan ham, ilm-fan sohasidagi kuzatish, tanlash, baho berish, tahlil etish, xulosa chiqarish kabi prinsiplardan ham foydalanishi mumkin. Lekin xalqning yurak ohanglariga benihoya mos bo’lgan folklor adabiyoti ta’sirida yozilgan zamonaviy o’zbek adabiyoti namunalari lutfu nazokat beqiyosdir. Davlatimiz rahbari ta’kidlaganidek, Folklor san’ati, ta’bir joiz bo’lsa, insoniyatning bolalik qo’shig’idir.

Atoqli adib Abdulla Qodiriy nasrda ijtimoiy kulgining turlari haqida gapirar ekan, uning yana bir uslubi- xarakter kulgisi ham mavjudligini ta’kidlagan edi. “Sizni nafratlantirgan masala yoki yaxshi o’z hayotidan, o’z xususiyatidan olib kulgi holiga qo’yishingiz kerak.Ya’ni siz bu kulgilikni yasagan bo’lib ko’ringan bo’lib ko’rinmang, balki o’zi yasalgan bo’lib ko’rinsin.O’z holini o’zi arz qilsin”,-deb

ta’kidlaydi.[15] Uning bu so’zlari o’zbek adabiyotida kulgi tiplari, kulgili obrazlar yaratish bilan bog’liq. Chunki hajviyot, mutoyiba, kulgi ijtimoiy hayotni aks ettirar ekan, undagi illatlar, salbiy voqea yoki faktlarni oddiy qayd etmaydi, balki uning mohiyatini ochib berishi shart. Bu hodisa badiiy adabiyotda hajvni umumlashtirish, tipiklashtirish orqali obrazlar, tiplar, hajviy xarakterlar yaratish asosida amalga oshiriladi. Xalq kulgi san’ati ta’siri ostida vujudga kelgan asarlarda yuqoridagi kabi aniq umumlashma va umumlashma- to’qima obrazlar bilan birgalikda badiiy ijodning mukammal unsuri bo’lgan hajviy tiplar ham mavjud:

“Qoravoy hamon cho’miladi. Qiztaka ko’zoynakli otinoyining raqamini izlaydi.”Kechirasiz, raqamini bering”.Ko’zlaridan tashnaligi bilinib turibdi mehr-muhabbatga. Telefonchi telefonini o’padi, silaydi, peshanasiga qo’ygancha bir daqiqagina uxlaydi.so’ng yana o’yin va internet dengizigz sho’ng’iydi”.[16]

Badiiy matndagi “Qoravoy”, “Qiztaka”, “Telefonchi”kabi hajviy tiplar yuqoridagi obraz turlaridan shu bilan farq qiladiki, unda ma’lum bir sinf, ijtimoiy tabaqa yoki guruh kishilariga tegishli bo’lgan belgilar bilan bir qatorda bu obrazning o’ziga tegishli bo’lgan shaxsiy xususiyatlar ham keng ifoda etiladi.O’quvchining ko’z oldida ham butun bir ijtimoiy tabaqaga mansub xususiyatlarni tashuvchi, ham jonli insonga xos bo’lgan fe’l-atvorli odam obrazi gavdalanadi.Bunda ikki tomon shaxsiy va umumiy sifatlar uyg’unlashgan bo’ladi. Yani umumiylik yakkalik orqali ochiladi. Hajviy tip- xarakter yaratish hiyla murakkab adabiy-ijodiy muammo bo’lib, yozuvchidan hayotni chuqur bilishni, katt mahoratni talab qiladi.

“Meshpolvon odatdagidek maqtanib yuborganini o’zi bilmay qoldi:

-Tashvishlanmang, lo’li xola, biron yil yonimda yursa, suvda baliqni quvib ushlaydigan qip qo’yaman. Ana, Go’ro’g’li boboning chevarasi menga qo’shilib, kam bo’ptimi ?”[17]

Keltirilgan badiiy matndagi “Meshpolvon”, “Lo’li xola”, “Go’ro’g’li bobo”kabi obrazlar orqali milliy xususiyatlarga xos kulgi tiplari yaratilgan.Kulgi tiplari ijtimoiy tabaqa yoki guruhga mansub bo’lgan ko’p kishilarning fe’l- atvorlarini, odat va

[15] Qodiriy A.”Yozuvchilarimizg’a”.Kichik asarlar. Toshkent . G’afur G’ulom. 1969.b-187.
[16] Jovliyev J. “Qo’rqma”. Roman. Toshkent. Nihol. 2020. B-130.
[17] Obidjon Anvar.”Yengilmas Meshpolvon”. Toshkent. Ziyo nashr. 2019. B-46.

turmush kechirish tarzlarini o’rganib, to’plab, ularning xarakterli tomonlarini yig’ib, shuningdek bir obrazgagina xos bo’lgan jonli, individual xususiyatlarini ham topib, uni tiriltirishi va estetik ifodalashi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodiriy A.”Yozuvchilarimizg’a”.Kichik asarlar. Toshkent . G’afur G’ulom. 1969.b-187.

2. Jovliyev J. “Qo’rqma”. Roman. Toshkent. Nihol. 2020. B-130.

3. Obidjon Anvar.”Yengilmas Meshpolvon”. Toshkent. Ziyo nashr. 2019. B-46.

4. K K Akhmadovich, SG Badriddinnovna THE CONCERT OF READING, SPECIAL FEATURES OF CHILDREN’S READING E Conferencea,28-33.

5. KK Akhmadovich, N O Alisherovna THE AESTHETIC VALUE OF LINGUISTIC FLORIONYMS IN WORKS OF ART IN AROUSING LAUGHTER 59-63.

6. K K Akhmadovich, O B Togmurodovich THE ISSUE OF THE CONTENT OF EDUCATION IN THE HISTORY OF THE PEOPLES OF THE EAST Conferencea, 95-101.

7. K K Akhmadovich, S G Badriddinovna HISTORICAL GENESIS OF UZBEK CHILDREN’S READING, PRINCIPLES OF DEVELOPMENT AND AESTHETIC EXPE=RESSION OF NATIONALITY IN THEM E Conference Zone, 47-51.

YANGI INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING PEDAGOGIK JARAYONDAGI ROLI

Gulbahor Yuldasheva

Farg‘ona davlat universiteti Axborot texnologiyalari kafedrasi katta o‘qituvchisi

Mohlarbegim Yo‘ldosheva

Farg‘ona davlat universiteti Iqtisodiyot yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Innovatsion texnologiyalar bugungi kun ta’lim tizimining ajralmas qismiga aylanib ulgurdi. Ushbu maqolada tizimning pedagogik jarayondagi roli ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: ta’lim, pedagogika, innovatsiya, metod, texnologiya.

KIRISH

Ta’lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o‘quv jarayonida qo‘llashga bo‘lgan qiziqish, e’tibor kundan – kunga kuchayib bormoqda, bunday bo‘lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an’anaviy ta’limda talabalarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o‘rgatilgan bo‘lsa, zamonaviy texnologiyalarda esa, ularni egallayotgan bilimlarni o‘zlari qidirib topishlariga, mustaqil o‘rganib tahlil qilishlariga, xatto xulosalarni o‘zlari keltirib chiqarishlariga o‘rgatadi. Pedagog bu jarayonga shaxsning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olish va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo‘naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Ta’lim jarayonida talaba asosiy figuraga aylanadi.

Shuning uchun oliy o‘quv yurtlari malakali kasb egalarini tayyorlashda zamonaviy o‘qitish metodlari interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalarning o‘rni va roli benihoya kattadir. Bunda pedagogning yangi texnologiyalar va pedagogik mahoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlarni dars jarayonida qo‘llashi talabalarni bilimli, yetuk malakaga ega bo‘lishlariga zamin yaratadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o‘qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o‘zgarishlar kiritish bo‘lib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan to‘liq foydalaniladi.

Interaktiv metodlar – bu jamoa bo‘lib fikrlashdan iborat deb yuritiladi, ya’ni pedagogik ta’sir etish usullari bo‘lib, ta’lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning o‘ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va talabalarning birgalikda faoliyat ko‘rsatishi orqali amalga oshiriladi.

Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, ularga quyidagilar kiradi:

- talabaning dars davomida befarq bo‘lmaslikka mustaqil fikrlash, ijod etish va izlanishga majbur etishi;
- talabalarni o‘quv jarayonida bilimga bo‘lgan qiziqishlarini doimiy ravishda bo‘lishini ta’minlashi;
- talabaning bilimga bo‘lgan qiziqishini mustaqil ravishda har birmasalaga ijodiy yondoshgan holda kuchaytirishi;
- pedagog va talabaning hamisha hamkorlikdagi faoliyatini tashkillanishi.

Pedagogik texnologiyalar – pedagogik texnologiyalar masalalarining muammolarini o‘rganayotgan o‘qituvchilar, ilmiy – tadqiqotchilar, amaliyotchilarning fikricha – bu faqat axborot texnologiyasi bilan bog‘liq, hamda o‘qitish jarayonida qo‘llanishi zarur bo‘lgan TSO – O‘TV (ta’lim samaradorligini oshirish), (o‘qituvchining texnologik vositalari), kompyuter, masofali o‘qitish, yoki turli xil texnikalardan foydalanish deb belgilanadi. Pedagogik texnologiyaning eng asosiy negizi - bu o‘qituvchi va talabaning belgilangan maqsaddan kafolatlangan natijada hamkorlikda erishishlari uchun tanlangan texnologiyalariga bog‘liq deb hisoblaymiz, ya’ni o‘qitish jarayonida, maqsad bo‘yicha kafolatlangan natijaga erishishda qo‘llaniladigan har bir ta’lim texnologiyasi o‘qituvchi va talaba o‘rtasida hamkorlik faoliyatini tashkil eta olsa, har ikkalasi ijobiy natijaga erisha olsa, o‘quv jarayonida talabalar mustaqil fikrlay olsalar, ijodiy ishlay olsalar, izlansalar, tahlil eta olsalar, o‘zlari hulosa qila olsalar, o‘zlariga, guruhga, guruh, va ularga baho bera

olsa, o‘qituvchi esa ularning bunday faoliyatlari uchun imkoniyat va sharoit yarata olsa, ana shu, o‘qitish jarayonining asosi hisoblanadi.

Bundan tashqari o‘qitish jarayonini oldindan loyihalashtirish zarur, bu jarayonda o‘qituvchi o‘quv predmetining o‘ziga xos tomonini, joy va sharoitini, talabaning imkoniyati va ehtiyojini hamda hamkorlikdagi faoliyatini tashkil eta olishini hisobga olishi kerak, shundagina, kerakli kafolatlangan natijaga erishish mumkin. Qisqa qilib aytganda, talabani ta’limning markaziga olib chiqish kerak.

O‘qituvchi tomonidan har bir darsni yaxlit holatda ko‘ra bilish va uni tasavvur etish uchun bo‘lajak dars jarayonini loyihalashtirib olish kerak. Bunda o‘qituvchiga u tomonidan bo‘lajak darsni texnologik haritasini har bir mavzu, har bir dars uchun o‘qitilayotgan predmet, fanning xususiyatidan, talabalarning imkoniyati va ehtiyojidan kelib chiqqan holda tuzishi zarur bo‘ladi.

Bunday texnologik haritani tuzish oson emas, chunki buning uchun o‘qituvchi pedagogika, psixologiya, xususiy metodika, pedagogik va axborot texnologiyalardan xabardor bo‘lishi, shuningdek, juda ko‘p metodlar, usullarini bilish kerak bo‘ladi. Har bir darsni rang-barang, qiziqarli bo‘lishi avvaldan puxta o‘ylab tuzilgan darsning loyihalashtirilgan texnologik haritasiga bog‘liqdir.

XULOSA VA MUNOZARA

Darsning texnologik haritasini qay ko‘rinishda yoki shaklda tuzish bu o‘qituvchining tajribasi, qo‘ygan maqsadi va ixtiyoriga bog‘liq. Texnologik harita qanday tuzilgan bo‘lmasin, unda dars jarayoni yaxlit holda aks etgan bo‘lishi hamda aniq belgilangan maqsad, vazifa va kafolatlangan natija, dars jarayonini tashkil etishning texnologiyasi to‘liq o‘z ifodasini topgan bo‘lishi kerak. Texnologik haritani tuzilishi o‘qituvchidan darsni kengaytirilgan konspektini yozishdan xalos etadi, chunki bunday haritada dars jarayonining barcha qirralari o‘z aksini topgan bo‘ladi.

Adabiyotlar ro`yxati:

1. Хуммаматова, К. (2020). Педагогика олий ўқув юртларида кредит ўқитиш тизимини ташкил этиш. Архив Научных Публикациий ЖСПИ.

2. Conversations about a foreign language lesson: a guide for pedagogical students. intov / E.I. Passov [i dr.]. - L .: Education, 2015. - 176 p.

3. Bim, I.L. To the question of teaching methods for foreign languages / I.L. Bim // IYaSh. –2014. - No. 2. - p. 19-32.

4. Introduction to the communicative method of teaching English: a guide for Russian teachers. - Oxford: Oxford University Press, 2018. - 48 p.

5. Yuldasheva, G., & Shermatova, H. (2022). Ta’limda innovatsion texnologiyalarning qo ‘llanilish istiqbollari. Science and innovation, *1*(B8), 5-9.

6. Yuldasheva, G. I. (2021). Axborot texnologiyalari-ta’lim sifati kafolatidir. Электронное научно-практическое периодическое издание «Экономика и социум, (4), 83.

7. Yuldasheva, G. I. (2022). Ta'lim samaradorligini oshirishda elektron darsliklardan foydalanish. Youth, Science, Education: Topical Issues, Achievements And Innovations,(5), 36-38.

8. Yuldasheva, G., & Yo'ldosheva, M. (2022). Factors of informatization of the process of primary education.“. Электронное научно-практическое периодическое издание «Экономика и социум, 12(91), 689-692.

9. Yuldasheva, G., & Yo‘ldosheva, M. (2022, September). Axborot xavfsizligiga tahdidlar va ularning oldini olish omillari. In International scientific conference" innovative trends in science, practice and education" (Vol. 1, No. 2, pp. 231-236).

10. Йулдашева, Г. И., & Тешабаева, О. Н. (2020). Развитие цифровой экономики Республики Узбекистан. Universum: экономика и юриспруденция, (7 (72)), 4-6.

11. Йулдашева, Г., & Йўлдошева, М. (2022). Использования информационных технологий в организациях. Scientific progress, 3(3), 477-480.

12. Yuldasheva, G. I., & Shermatova, K. M. (2021). The use of adaptive technologies in the educational process. Экономика и социум, (4-1), 466-468.

13. Shermatova, Z., & Shermatova, H. (2022). The role of electronic educational manuals in the field of ICT. Интернаука, 4(1), 46-47.

14. Ibragimovna, Y. G., & Xokimovna, K. Z. (2022). Informatika fanini o‘qitish jarayonida Mobil texnologiyalardan foydalanish. *Miasto Przyszłości*, *29*, 385-387.

15. Yuldasheva, G. I., & Begmatova, D (2022). Zamonaviy ta’lim tizimida axborot texnologiyalaridan foydalanish. International Academic Research 1(6), 57-61.

ГЛОБАЛЛАШУВ ВА РАҚАМЛАШТИРИШ ДАВРИДА ИҚТИСОДИЁТ

Насирова Наргиза Шарофдиновна
Мухаммад ал-Хоразмий номидаги Тошкент ахборот технологиялари университети катта ўқитувчиси

Annotaton: Бу мақолада глобаллашув ва рақамлаштириш даврида чет тилини ўқитиш ҳақида гапирилган.

Калит сўзлар: Кредит, ренессанс система, интеллектуал, материал, инновацион мустақил, иқтисод, технология, рақамлаштириш, ўқиш, замонавий, келажак.

Ўзбекистонимизда олиб борилаётган давлат сиёсатининг марказида инсон ва унинг манфаатларини таъминлашни устувор вазифа этиб белгиланган. Ватанимизда инновацион технологияларини қўллаб-қувватлаш, инвестициялар ҳамда ижтимоий ривожланиш, илм-фанни тизимли рақамлаштириш, иқтисодни ривожлантириш жуда катта эътибор берилиб келмоқда.Хамма соҳаларда рақамлашаётган бир пайтда иқтисодни ривожлантириш ўрни беқиёс каттадир. Бу йил2023 йилни "Инсонга эътибор ва сифатли таълим" йили деб эълон қилинди. Яхши таълим олиш ва яхши мутахассис бўлиш учун барча шароитлар яратилиб берилган. Ўзбекистонда инновацион технологияларини қўллаб-қувватлаш, инвестициялар ҳамда ижтимоий ривожланиш, илм-фанни тизимли рақамлаштириш, иқтисодни ривожлантириш, ёшларни қўллаб-қувватлаш ва аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш жуда катта эътибор берилиб келмоқда.Шу борада хамма соҳаларда рақамлашаётган бир пайтда хорижий тилларни ўрганишнинг ўрни беқиёс каттадир.Яхши таълим олиши учун барча шароитлар яратилиб берилган. Хорижий тилларни ўрганишда **ўқиш**, **ёзиш**, **гапириш**, **эшитиш** каби кўникмалар **ёзма таржима** ва **оғзаки таржима** кўникмалари билан мантиқий тарзда тўлдирилиши мумкин ва бу ҳол **илмий** асосларга эга. Масалан, бизга жуда яхши маълум бўлган ўша тўртта кўникмадан иккитаси,

яъни ёзиш ва гапириш продуктив, нутқни тушуниш билан қай даражада боғлиқ бўлса, оғзаки ёки ёзма таржима ҳам муайян нутқ ёки нутқ бирлигини тушунишни тақозо қилади. Сўнги йилларда замонавий ўқитиш усулларига анча янгиликлар киритилди.Маълумки, олий таълимни ислоҳ қилиш, янгилаш, такомиллаштиришда замон талабларига жавоб берадиган мутахассисларни тайёрлашнинг асосий йўлларидан бири компетентли ёндашув ҳисобланади. Компетентли ёндашув қуйидаги вазифаларни амалга ошириш имконини беради:

- талабаларнинг мақсадлари билан педагогларга қўйилган таълим мақсадини мувофиқлаштириш;

- ўқишда талабаларнинг масъулиятлилиги ва мустақиллигини секин-аста ошириш ҳисобига ўқитувчининг меҳнатини енгиллаштиришталабалар ишини таълим мазмунини механик қисқартириш ҳисобига эмас, балки индивидуал мустақил таълим улушини ошириш ҳисобига енгиллатиш;

- ўқув ва тарбиявий жараёнлар бирлигини назарияда эмас, балки амалиётда таъминлаш; - талабаларни онгли ва масъулиятли таълимга тайёрлаш. Бугунги кунда мамлакатимизда педагогик таълим ривожланишини белгилаб берадиган. Ҳозирги кунда ривожланиб бораётган иқтисодиёт ва эркин меҳнат бозори унинг барча талабларига жавоб берадиган, мукаммал педагогик компетентликга эга рақобатбардош мутахассислар тайёрлашни тақозо этмоқда.

Юқорида айтилганлардан хулоса қилиб, аралаш таълим шароитида талабаларда педагогик компетентликни ривожлантириш муаммосини ҳар томонлама ўрганиш, шунингдек, педагогик компетентликни муваффақиятли ривожлантириш жараёни боғлиқ бўлган масалаларни аниқлаш ва тизимлаштириш, бу муаммони умумий касбий компетентликни ривожлантиришнинг долзарб масалалари устувор вазифаларидан бири эканлигини таъкидлаб ўтиш жоиз.Республикамизда сўнги йилларда олий педагогик таълимга айниқса рақамли технологияларни кенг тадбиқ этишга катта эътибор қаратилмоқда. Жаҳон миқёсида рўй бераётган глобаллашув, интеграция жараёнларида, иқтисодий жамиятдаги мақом ўзгарди. Чет тилидан

маданиятлараро мулоқотни амалга оширувчивоситадир, шунингдек, ҳар бир мутахассис касбий лаёқатининг етакчи компонентларидан бири сифатида қаралмоқда. Республикамизда хорижий тилларни ўқитишга катта эътибор қаратилмоқда. Биз хорижий тилларни ўргатаётганда талабаларни билимни текшираётганда уларнинг сўз бойлигини,сўзларни ёдланган жараёнларини текшириш мухим аҳамиятга эга. Лексикографиянинг бир бўлими сифатида пайдо бўлган терминография ҳар доим терминологик бирликларни қамраб олган бўлади.

Давлат раҳбари илм-фанга бўлган юксак эътиборни янада оширмоқда.Ҳозирги кунда мамлакатимиз ривожланишида илм-фаннинг ўсиш сурати жадаллашмоқда. Илмий-инновацион тузилмалар, илмий марказлар, илмий-тадқиқот институтлари ва янги олий таълим муассасаларига қаратилган. Малакали мутахассис ўз касбига қизиқиши, касбининг ижтимоий аҳамиятига ишончи, тарбиявий мақсадларга эришишга эҳтиёж, ижтимоий фаоллик, малакали сифатли кадрларни етказиб беришга мисол бўл олади. Республикамизда сўнги йилларда олий педагогик таълимга айниқса рақамли технологияларни кенг тадбиқ этишга катта эътибор қаратилмоқда. Шунинг учун хам давлат раҳбари илм-фанга бўлган юксак эътиборни янада оширмоқда. Ҳозирги кунда мамлакатимиз ривожланишида илм-фаннинг ўсиш сурати жадаллашмоқда. Катта эътибор илмий-инновацион тузилмалар, илмий марказлар, илмий-тадқиқот институтлари ва янги олий таълим муассасаларига қаратилган. Ўқитувчининг профессионал жиҳатдан муҳим сифатларини, шунингдек педагогик йўналганлигини унинг иқтисодиёт дарсида бериш мотивациясидан ва маҳоратнинг шахсга оид ташкил этилгани дарс жарёнида яққол кўринади. Профессионал малакали мутахассис ўз касбига қизиқиши, касбининг ижтимоий аҳамиятига ишончи, тарбиявий мақсадларга эришишга эҳтиёж, ижтимоий фаоллик, малакали кадрларни етказиб беришга мисол бўлади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Баскаев Р. М, О состоянии и некоторых тенденциях современной подготовки педагогических кадров в России и за рубежом // Вестник Университета Российской Академии Образования. - 2007. - N 2. - С.. 81.

2. Турниёзов Н.қ. «Нутқ ва унинг эгоцентрик характери хусусида баъзи мулоҳазалар» Тил ва нутқ систем-сатҳ талқинида. Самарқанд ДЧТИ, 2005. - Б. 21-22.

3. Ёқубов Ж.А. «Модаллик категориясининг мантиқ ва тилда ифодаланишининг семантик хусусиятлари». - Т.: Фан, 2005. -Б. 224

4. Якубов Ж.А. Модальность условных предложений и их синонимические

5. Xorijiy filologiya til-adabiyot-ta’lim//Ilmiy-uslubiy, adabiy-badiiy jurnal. Samarqand. 2007 4 (25)

6. Eshmuhammedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta’limda innovatsion t

7. Комарова З.И. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991. – С. 40. texnologiyalar. Toshkent 2008.

САДРИДДИН АЙНИЙ АСАРЛАРИДА КОМОНИМЛАРНИНГ ЛЕКСИК ТАҲЛИЛИ

Рўзиқул Холиқулович Жумаев
БухДПИ, Бухоро катта ўқитувчи

Аннотация: Ушбу мақолада Садриддин Айний асарларидаги комонимлар уларнинг тарихи, гуруҳларга бўлиниши, келиб чиқиши ва аҳамияти илмий-назарий таҳлил қилинган.

Калит сузлар: топоним, комоним, некроним, ойкодоним, Қорасў, Қоракўл, Кўктош, турк, ўзбек ва ҳоказо.

С.Айний асарлари топонимларида ойконимлар салмоқли ўрин тутган. Табиийки, Ўрта Осиё харитасида астионимлардан кўра комонимлар кўп, шунинг учун ҳам адиб асарларида бошқа топонимларга қараганда комонимлар кўпроқ учрайди.

Дарбанд. Бу комоним сўзма-сўз таржимада дар. таж.(форс.) – “ешик” ва банд таж. (“ёпиш” - “ёпиқ эшик”). Аммо бу ном метафорик маънога эга. Бу қишлоқ ҳозир Сурхондарё вилояти ҳудудида жойлашган.

Туркий тилларда бу сўз бир хил маънога эга, гарчи бу тилларда тегишли тушунчалар турлича ифодаланган бўлса-да, ўзбек тилида “ешик” сўзи билан, “ёпиқ” эса ёп сўзи билан, яъни. Эшикни ёп.

Дарбанд топоними, қоида тариқасида, дараларда, икки тоғ оралиғида ёки тоғ тизмасининг қийин қисмларида жойлашган ҳудудларни англатади. Э.М.Поспелов Дарбанд топонимини изоҳлар экан, шундай ёзади: “Шаҳарнинг мавқеи унинг туркий тилда номини белгилаб берди ва эрон тилларда дарбанд атамаси “тоғ довони, дара”, шунингдек, қўрғон, маъноларини билдиради.

Е.Мурзаев Дарбанд сўзини қуйидагича изоҳлайди: “тоғ довони, дара, қалъа (Озарбайжон) тоғ довони, дара, ўтиш (турк): дарбанд “дара”, “тор тоғ довони” (Ўзб.). туркга ланг. (ерондан.); таж. Дарбанд - “дара, тоғлардаги тор йўлак”,

“довон”, “дара”, “қалъа”, “бўғоз” (Розова, 1975; Савина, 1971). Қўшма сўз дар, дер - “ешик”, “чиқиш”, “ўтиш”, “тўхташ”, банд- “тўғон”, “вал”, “тўсиқ”. Дервент - “дара”, “бўрттирма”, “тоғ йўлаги”. (Арабча “тоғ йўлаги”, “ўтиш" сўзларини ҳам эслайлик; “дара”, “чиқиш”, (лит. - “ешик”,”). дарвоза”), бу ерда форс ва тожик тилларида юнон дервенида ўзлаштирилган – “дара”.

О. Ғофуров **Дарбанд** сўзини тушунтириб ёзади: Доғистондаги шаҳар ва порт. Бу вақтда Кавказ тизмаси Каспий денгизига яқинлашиб, Эвропа ва Осиё ўртасида фақат тор ўтиш жойини қолдиради. Араблар бу ўтиш жойини Боб-ул-ха-дид “темир-ешик” деб аташган. Арабча номини форс-тожикча **Дарбанд** номининг сўзма-сўз таржимаси деб ҳисоблаш керак. О.Ғофуровнинг бу талқини ишончлироқ кўринади. Бу ном турли фарҳангларда, хусусан, Муҳаммад Ғиёсиддин луғатида ҳам шундай талқин қилинган.

Деҳаи Гулобиён. Гулобиён - Бухоро яқинидаги аҳоли пункти номи. 1. Икки тожикча гул ва об “сув”, “шарбат” сўзидан иборат бўлиб, сўз ясовчи қўшимча – ва формантли – ён; атиргул суви деб талқин қилиш мумкин бўлган комонимдир. Гулоб сўзи эрон тилида сўзлашувчи қабилалар яшаган шарқ мамлакатларида қадим замонлардан бери кенг тарқалган. Бу сўз хушбўй қизил атиргул ва шакардан тайёрланган ширин ичимликга ишора қилади. Тайёрланиш усули Муҳаммад Ғиёсиддин луғатида арабча “Жаллоб” номи қўшилганда тасвирланган. 2. Фақат Муҳаммад Ғиёсиддин луғатида гулоби сўзи қуйидагича берилган ва изоҳланган: “**Гулобӣ** навъе аз шишаи кӯчаки мудаввар ва рангину мунаққаш бошад” (аз Мусталаҳот).

Кўриниб турибдики, бу комоним ўз аҳолисининг касби билан боғлиқ. Эҳтимол, бу қишлоқ аҳолиси гулоб ичимлик ишлаб чиқариш ва сотиш билан шуғулланган ёки шиша идишлар ясаган ва бу уларнинг яшаш жойининг номида ўз аксини топган.

“Ичимлик” маъносидаги **гулоб** сўзи тожик-форс мумтоз шеъриятида кенг қўлланилади. 3.Гулоб юрак-қон томир касалликларига даво ва “кўз ёшлари” мажозий маъносини ҳам.

Бу маъноларга қўшимча равишда тожик тилининг баъзи шеваларининг сўзлашув нутқида **гулобӣ** сўзи пушти маҳаллий олма навларидан бирини ҳам билдиради.

Сари жӯй маҳаллий номи икки аппелативдан тузилган 1. **Сар** (тож.) а) “бошланиш; манба; б) чўққи, марра ..... ”(Яғноб, Сўғддан..) “бош; юқори; бошлаш. 2. – ариқ. Э.М. Мурзаев луғатидаги иккинчи компонент. “**жӯй, жӯ**(тож.) - ариқ,” деб изоҳланади. Туркман джоя- “ариқ”, “суғориш учун ариқ”, “узумзорлардаги суғориш тармоғи (М.Телдихонова маълумоти);” форсча **ҷӯй, ҷӯйоб, ҷӯб**- "ариқ", "суғориш канали", "дарё", "оқим", "тўшак"; афг.жувар- “сув омбори”, “ҳовуз” [299, 181-бет].

Бу комоним сой (ариқ), ариқ бошида ёки яқинида жойлашган шундай ҳудудни билдиради.

Бу иккала **сар** ва **жӯй** аппелативлари тожик тилида сўз ясашда, жумладан, топонимикада кенг қўлланилади. **Сар** апеллативи одатда топонимикада метафора ролини ўйнайди.

Яккабоғ ҳақиқий топоним бўлиб, денотати Ўзбекистоннинг Қашқадарё вилоятидаги **Шаҳрисабз** шаҳрининг жануби-шарқида жойлашган. Комоним икки тожикча ўзакдан иборат: **як/ка** - “ёлғиз”, боғ – “боғ”, биргаликда ҳарфларни билдиради. Иккинчи компоненти "боғ" бўлиб, у аппелатив сифатида бутун эрон топонимиясида кенг қўлланилади.

Хулоса қилиб айтганда, Садриддин Айний асарларида Ўрта Осиёдаги комонимлар, жой номлари ва уларнинг келиб чиқиши, тарихи, асарларидаги қаҳрамонларнинг шу жой номлари билан боғлиқ воқиа ҳодисалар ҳақида фикр-мулоҳаза юритилган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ғафуров О. Шарҳи исму лақабҳо. – Душанбе: Ирфон, 1981.160 с.

2. Айнӣ Садриддин. Куллиёт. Ҷ.6, Душанбе, “Ирфон”, 1966, с. 7–191.

3. Досмухамедов Х.Д. Легенда о постройке медресе Когельташ в Бухаре.- – Тошкент: Фан, 1927.193-196 с.

4. Ғафоров Р. Нависанда ва забон. – Душанбе: Ирфон, 1977.206 с.

5. Айнӣ Садриддин. Куллиёт. Ҷ.7, Душанбе, “Ирфон”, 1966, с. 7–191.

МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРДА ТАСВИРИЙ ФАОЛИЯТ МАШҒУЛОТЛАРИГА ҚИЗИҚИШЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Сулайманова Камола Шосаид қизи

Боёвут тумани Навбаҳор маҳалласи 32-МТТнинг тарбиячиси

Аннотатция : Мақолада ҳозирги замон педагогик ва психологик тадқиқотларида мактабгача таълим ёшидаги болаларни эстетик, ақлий ривожланиши учун тасвирий фаолият машғулотлари зарурлиги ёритилган.

Калит сўзи: бадиий-эстетик, эмоционал-эстетик, Тасвирий фаолият, Аппликация,синтез.

Мактабгача таълимнинг мақсади болаларни мактаб таълимига тайёрлаш, болани соғлом, ривожланган, мустақил шахс сифатида шакллантириш, ижодий қобилиятларини очиб бериш, ўқишга, тизимли таълимга тайёргарлигини таъминлаш ва бу жараёнга бўлган иштиёқни тарбиялашдан иборат. Мактабгача таълим муассасаларининг бирламчи йўналиши мактабгача ёшдаги болаларни бадиий-эстетик тарбиялаш ҳисобланади. Бу йўналишнинг самараси эстетик йўналишнинг барча воситаларини (театр, мусиқа, бадиий адабиёт, расм чизиш, аппликация) комплекс тарзда қўлланилгандагина аниқ бўлади. Мактабгача таълим масканларида ўтиладиган Тасвирий фаолият машғулотлари болаларга бериладиган эстетик тарбия масалаларини ечишда катта аҳамиятга эга. Чунки тасвирий фаолият ўз хусусиятига кўра бадиий фаолият ҳисобланади. Бадиий фаолият машғулотларининг барча турлари қатори аппликация тури ҳам болаларда гўзалликни билиш учун, борлиққа эмоционал-эстетик муносабатни ривожлантириш учун кенг имкониятларни очиб беради. Мактабгача ёшдаги болалар шуғулланадиган бадиий фаолиятнинг ҳар бир тури ҳам умумий эстетик таъсирдан ташқари ўзининг махсус таъсир кучига эга. Мактабгача таълим муассасаларида ўтиладиган «Тасвирий фаолият» ўз таркибига кўра қуйидаги машғулот турларидан иборат: «Расм чизиш», «Пластилин(лой) билан ишлаш»,

«Аппликация» 607 ҳамда «Қуриш-ясаш» машғулотлари. Буларнинг ҳар бири болалар тасаввурларида атроф-оламнинг акс эттириш имконини беради. Асосий мақсадлардан яна бири замонавий тасвирий фаолият орқали болалардаги қобилият ҳамда имкониятларни аниқлаб, уларни тўғри шакллантириш ва юзага чиқаришдир. Тасвирий фаолиятнинг ўзига хос мураккабликларини тушуниб, унинг нозик қирраларини мактабгача ёшдаги болаларга улашиш маҳоратига эга бўла оладиган тарбиячиларни етиштириб чиқариш вазифаси турибди. Мактабгача таълим муассасаларида тасвирий фаолият воситасида болаларнинг эстетик қобилиятларини шакллантиришда тарбиячининг ўрни беқиёс. У чуқур билим ва юқори малакага эга бўлиши, бунинг учун мунтаззам равишда ўз устида ишлаши, ўзининг илмий назарий савиясини тинимсиз кўтариши, илғор тажрибаларга таяниши керак. Тасвирий фаолият бўйича мактабгача таълим муассасаси дастури ва мактабда тасвирий санъат дастури болаларда теварак-атрофга нисбатан эстетик муносабатни тарбиялаш, ижодий қобилият ва бадиий тасвирларни ривожлантиришни кўзда тутади. Мактабгача таълим муассасаси машғулотларида, мактабда муваффақиятли ўқиб кетишлари учун зарур бўлган вазифалар ҳал этилади. Расм, аппликация, лой ишлари жараёнида болаларда фикр юритишнинг таҳлил, синтез, такрорлаш, аниқлаштириш каби жиҳатлари шаклланади. Шунингдек, бу жараёнларда болалар жамоада ишлашга, ўз ҳаракатини ўртоқларининг ҳаракатига бўйсиндиришга ўрганадилар. Болалар боғчасида тасвирий фаолият машғулотлари болаларда, ўқув фаолиятида зарур бўлган қизиқишлар, малака ва кўникмаларни шакллантиради. Қизиқишнинг шаклланиши нафақат тасвирий фаолиятнинг хусусиятига, балки болалар ўртасидаги ижобий муносабатларнинг ривожланишига ҳам таъсир қилади. Қизиқарли, маълумот берувчи иш, жамоавий композицияларни яратиш уларни умумий ёрқин тажрибалар билан бирлаштиради, натижада болалар янада тартибли, дўстона, бир-бирига эътиборли бўлиб қолишади, тенгдошларининг ютуқларидан хурсанд бўлишади ва уларга ўз ташаббуси билан ёрдам беришади. Тасвирий фаолият болаларда ривожланаётган ижобий муносабатлар унга қизиқишни ривожлантириш учун

муҳим рағбатдир. Ўз навбатида, юқори мактабгача ёшдаги болаларда ушбу фаолиятга қизиқишни шакллантириш болалар ўртасида ўзаро тушунишни, ижобий муносабатларни ўрнатишга ёрдам беради, чунки болалар уларнинг ҳар бирининг натижаларини кўришади. Ҳозирги замон педагогик ва психологик тадқиқотларида мактабгача таълим ёшидаги болаларни эстетик, ақлий ривожланиши учун тасвирий фаолият машғулотлари зарурлиги исботланмоқда. Нафақат тасвирий фаолият машғулотлари, балки тасвирий санъатнинг аппликация турлари ҳам зарур. Чунки тасвирий фаолият машғулотларида бажариладиган аппликация ишлари бугунги кунда ўта долзарб машғулотлардан ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ҳасанбоева О.У. ва бошқалар. Мактабгача таълим педагогикаси. Т.: «Илм зиё». 2006.

2. Блащук Любовь Антоновна Формирование интереса к изобразительной деятельности у детей 5-7 лет на занятиях в детском саду. Автореферат Москва – 1985 г

3. Амирова. Г.А., Сулаймонов А.П., Джураева Б .Р. Мактабгача таълим муассасаларда аппликация машғулотлари. Т., 2014.

STAGES OF ORGANIZING PEDAGOGICAL RHETORIC WITH STUDENTS

Pakhratdinov Sultan Yunisovich

Researcher, Tashkent State Pedagogical University

Аннотация: Ўқитувчининг риторик маданияти, маънавий оламининг кенглиги муҳим аҳамиятга эга. Ўқитувчиларнинг педагогик риторикани ташкил этиш босқичларида педагогик риторика маданиятни мунтазам шакллантириб бориши, ўқитувчининг педагогик риторика этикаси ва одоб-ахлоқи, дилкашлиги, муошарат одобига алоҳида талаблари ўз аксини топган. Ўқитувчининг талабалар билан бўлажак риторикани моделлаштиришнинг муҳим шарти ўқитувчи ва талабаларнинг ўзаро эмоционал бирлигини таъминлаши ушбу мақолада ёритилган.

Kalit sózlar: Риторика, Коммуникатив, компетенция, импровизация, аудитория, моделлаштириш, атмосфера, метод.

Аннотация: Важна риторическая культура учителя, широта его духовного мира. На этапах организации педагогической риторики педагогов закономерно формируется педагогическая риторическая культура, находят отражение особые требования педагога к педагогической риторической этике и манерам, сердечности, коммуникативному этикету. Важным условием моделирования учителем будущей риторики с учащимися является обеспечение взаимного эмоционального единства между учителем и учащимися.

Ключевые слова: Риторика, Коммуникативность, компетентность, импровизация, аудитория, моделирование, атмосфера, метод.

Annotation: The teacher's rhetorical culture and the breadth of his spiritual world are important. In the stages of organizing the pedagogical rhetoric of the teachers, the pedagogical rhetorical culture is regularly formed, the teacher's special requirements for the pedagogical rhetorical ethics and manners, cordiality, communication etiquette are

reflected. An important condition for the teacher's modeling of the future rhetoric with students is the provision of mutual emotional unity between the teacher and students.

Key words: Rhetoric, Communication, competence, improvement, audience, modeling, atmosphere, method.

Taking into account the specific features of the content of preparation for teaching rhetoric, the teacher's professional ability to teach rhetoric, his wishes and opportunities to successfully teach rhetoric to students with appropriate professional training are taken into account. It should be noted that the teacher's rhetoric with students during the educational process has an important educational value. This requires increasing its spiritual content in the entire system of pedagogical rhetoric, because pedagogical rhetoric is aimed at forming the moral foundations of education. The complex unity of socio-psychological, educational and spiritual tasks places high demands on the teacher's communicative activity. Based on many years of theoretical and practical experience, we would like to emphasize that the teacher's pedagogical rhetoric can be implemented through the following stages:

1. Prognostic stage: Modeling any type of future rhetoric with the audience, students in the process of direct preparation for rhetoric by the teacher.

2. Early period of rhetoric: Taking the initiative in the process of organizing the initial rhetoric with students in the audience, directly using the methods of interaction.

3. Effective use and management of various forms of rhetoric in improving and developing pedagogical activity.

4. Modeling the rhetorical system to be carried out for further pedagogical activity and continuously analyzing the implemented system of rhetoric.

At the first stage of rhetoric, modeling, it is necessary to prepare to meet with students, to think not only about the content of the upcoming activity, but also about the possible methods and effective tones of rhetoric. It is necessary to think carefully in advance, imagining how important this initial stage of pedagogical rhetoric is. It

provides an opportunity to plan the communicative system of any training in a perfect, unique way.

At this prognostic stage, a complex process of transferring pedagogical tasks to the field of communicative tasks is carried out. Their compatibility is achieved. At the same time, the perception of the students, the new learning material being learned by the audience and the personality of the teacher are observed and evaluated.

The teacher can try to make his own communicative plan for the upcoming lesson. Certain methods of communicative tasks are suitable for each pedagogical task of training, and specific directions of its solution are shown in it.

An important condition for modeling the future rhetoric with students is the mutual emotional unity of the teacher and students, which gives the teacher the opportunity to foresee the following possible atmosphere of the lesson:

- to be able to anticipate various situations that may occur with the student team in the upcoming training;

- organization of various levels of democratic and free interaction with students, defining prospects for its development;машғулотда талабаларнинг билишга бўлган қизиқишини ва ижодий кайфиятини вужудга келтириш.

The analysis of the work experience of advanced teachers shows that it is very important to model the future rhetoric with students during the training, because this process comprehensively determines the didactic principles of the training, directs the teacher to creative activity, in which there is an opportunity to improve various models of rhetoric in relation to the perfect forms of interaction with students. Rhetoric modeling can be done quickly right before a new activity, and sometimes it takes on a permanent character. It creates an opportunity for the teacher to anticipate his communicative attitude and emotional behavior and feelings during the training process.

In the second stage of rhetoric - in organizing a direct relationship with the audience group, the teacher should take the initiative and communicative advantage, which will give him the opportunity to manage the continuous rhetoric in the next stages. Initiative in rhetoric ensures that the teacher always manages the educational

process wisely. As long as the teacher does not always have the opportunity to direct the rhetoric with the student body.

In the second stage, the conditions and system of the future rhetoric will be defined, and the pre-planned model of rhetoric will be implemented. In the first moments of the rhetoric, the teacher should clarify the possibilities of using the selected educational methods, feel the general mood of the students, their creativity and working mood.

Modern socio-psychological research shows that a person can be an initiator in rhetoric, and sometimes, depending on the situation, can participate as an active or passive subject of interaction. A characteristic feature of professional-pedagogical rhetoric is that the teacher's initiative in this place also controls the entire educational process as a means of managing rhetoric. It should be said that from the socio-psychological point of view, the management of the research aimed at gaining knowledge in the mutual creative activities of the teacher and the students during the training is carried out only as a result of properly organized rhetoric.

For example, it is necessary for the teacher to inculcate a new topic in the minds of students, to organize rhetoric with the class team when explaining new material or to create a problem situation, as a result of which the students become a cohesive team, they think and search for each other during the training and learning. The teacher's initiative in rhetoric provides an opportunity to find a solution to a number of strategic and tactical problems from an educational and socio-psychological point of view: the guiding role of the teacher in the educational process, the necessary socio-psychological environment that forms the good mood and emotions of students and ensures the effectiveness of educational activities. it is provided to direct the intense positive rhetoric that gives the opportunity to create, in accordance with the pedagogical purpose.

The initiative of the teacher in organizing rhetoric with the student team is manifested in the following situations:

- reasonable and careful organization of the initial interview process with the students;

- quick transition from organizational ceremonies and events (greetings, conducting students in an orderly manner, etc.) to official and personal rhetoric;
- easy to achieve socio-psychological cooperation with the students;
- not to allow any negative obstacles to appear in the organization and content of interaction with students;
- • to show his personal human qualities in interaction with students;
- elimination of negative attitudes towards certain students;
- to organize a holistic interaction with all the students;
- conscious setting of tasks and issues that can mobilize the student community to free rhetoric in the initial situations of mutual cooperation;
- not to apply the prohibited pedagogical requirements in the education and training system, on the contrary, to increase new, tested, technologically perfect pedagogical requirements;
- ensuring the external communicative appearance of the teacher (moderateness, orderliness, activity, politeness, social etiquette, etc.);
- using verbal and non-verbal means of interaction, actively engaging in a relationship through mimicry, pantomime, and a meaningful look;
- "showing" one's goodwill, inclination, friendship to the student community;
- to be able to set bright and attention-grabbing goals of pedagogical activity with students and show ways to achieve them;
- to be able to understand, take into account and show solidarity with students' inner moods and feelings in various situations.

In pedagogic training and manuals, education is interpreted as a collaborative activity of teachers and students, a means of mutual positive influence on each other. However, the socio-psychological system of this activity is not always taken into account. Here too, a number of problems arise that can negatively affect the content and methodical aspects of education. Mutual cooperation envisages the socio-psychological unity of the teacher and students. This is often lacking in training.

According to research conducted by pedagogic scientists, there are 25 to 150 cases of psychological mismatch between teachers and students during training. These are not consciously controlled, which means that a specific goal is not set by the teacher. On the contrary, a rhetorical system that is correctly found and used in training activates students, creates a desire for interested participation in educational activities. Thus, the socio-psychological aspect of educational activity is considered a practical resource for optimizing education. Sometimes it is necessary to look not for new methods of education, but for reliable socio-psychological support of existing methods.

The analysis of the psychological characteristics of withdrawals in the behavior of students who do not learn from classes shows that his negative feelings, passivity in the relationship with his peers, changeable behavior appear as a result of his dissatisfaction not only with his work, but also with his position in the student body and the rhetoric that lacks friendly relations with him. All these situations lead to a sharp change in the student's psychological mood.

In the system of pedagogical rhetoric of teachers, the perception and thinking of one or another student are often formed in one mold, and in the eyes of the teacher, they become objects of stable psychological rhetoric. Therefore, if the student becomes "bad-behaved" in the eyes of the teacher, this affects the teacher's rhetorical practice towards him. A.A. Leontev notes the following signs of such an attitude: during training, the teacher devotes less time to a "bad" student to answer a question related to the topic than to a "good" student, that is, he does not draw his attention to him, does not give him time to think. If the student answers incorrectly, the teacher does not return the question, directs the question, or immediately asks another student without giving feedback, or gives the correct answer himself. Sometimes, he can use the "liberal style" by evaluating the wrong answer positively. Meanwhile, the "bad" student is punished for the wrong answer. No praise for correct answers. The reaction of the teacher to any answer of the "bad" student is not noticeable, he calls another student to answer, sometimes even with "bad" students he does not conduct a completely effective pedagogical rhetoric.

At the third stage of rhetoric, the teacher effectively uses various forms of pedagogical communication and performs the following multifunctional tasks:

- during the training, the teacher solves many pedagogical methods and tools, as well as personal communicative competences;
- in fact, in different parts of the training process, the teacher is required to use specific systems of rhetoric in educational influence;
- an experienced teacher will find these systems almost easily, it may be difficult for teachers who have just started their teaching career.

Pedagogically correct organization of rhetoric in the teacher's professional activity requires serious demands on his communicative culture. Training and educational activities are the process that forms the system of teacher-student interaction, and it is in this activity that the teacher forms his personal pedagogical activity. From mutual conversations with experienced teachers, it is known that in order to choose the form of rhetoric with a group of students, the teacher in some sense is required to choose pedagogical methods for the new material being studied. Therefore, it is necessary to model the rich aspects of the rhetorical system when preparing to learn a new topic in training and when creating a plan of educational impact.

A young teacher, who is just beginning his pedagogical career, must know that in the process of interaction with students, especially in his professional pedagogical behavior, he will face specific psychological obstacles, that conflicts may arise in rhetoric with students, and he should prepare for this in every way, and have deep pedagogical and psychological knowledge.

A young teacher may not have rhetorical skills, which causes negative situations such as stuttering and confusion, inability to move freely. These teachers may have a lack of advanced expressive means of rhetoric, do not know how to use speech techniques, and inaccuracy in mime and pantomimic actions. Sometimes, as a result of the use of "authoritarian style" of rhetoric during the educational process, the teacher and the class team have negative consequences. Pedagogical activities in which educational tasks, various tasks and educational activities are carried out in

general due to the deep knowledge and skills of a young teacher may not be interesting for students, or they may be completely indifferent. Any pedagogical activities that the teacher thinks are interesting may not affect the students. Sometimes, as a result of the same pattern of negative rhetoric with the student body, the teacher does not "get along" with them, and as a result, he is forced to leave the student body. The new teacher learns the secrets of the mood of protest that happened in rhetoric with the previous teacher of the class team, tries to apply his own rhetorical position. However, it should not be forgotten that the mood of protest in the relationship of the student community with the teacher may also affect the teacher, who may not be able to remove the negative mood of the community towards him in rhetoric.

In the fourth stage of rhetoric, the rhetorical system for pedagogical activity is modeled and the realized system of rhetoric is analyzed. Pedagogical rhetoric from a teacher:

- quick and accurate psychological analysis in any changing conditions of interaction in the class team;
- well-planned implementation of the communicative system, and especially its most important branch - speech technique and the influence of public speaking;
- quickly and accurately find the "communicative competences" corresponding to the individual professional creativity of the teacher and the ability to communicate with students in different situations, as well as the personal characteristics of the student;
- at the same time, feeling that there is also an inverse relationship of rhetoric, demanding its modeling and support.

The teacher sometimes faces communicative problems that need to be solved quickly and precisely in the emergency situations that arise in his daily work, and he feels that he is not ready for unexpected situations of rhetoric. In such situations, the teacher's intelligence and pedagogical culture, professional thinking, the development of speech and the presence of lexical and professional-lexical vocabulary, general conversational culture, tendency to communicative activity with students play the

main role. Taking advantage of unexpected, unprepared communicative problems is a huge test in the teacher's professional activity and is of principle importance, because in such situations it is impossible to roughly plan all options of rhetoric. In this, the teacher must have the ability to develop skills in situations of pedagogical improvisation (without preparation) in rhetoric - quickly and truthfully assess the situation and students' behavior with a deep understanding, without any logical reasoning, based on his knowledge and skills, experiences, pedagogical skills and intelligence, based on his intuition, he should make a quick and clear decision, correct his attitude and personal pedagogical activity depending on the change of the situation, and organically apply this decision in the process of rhetoric with students. A young teacher, who has just started his professional career, must regularly analyze himself and have in-depth knowledge of:

- to have in-depth knowledge of his educational subject and to know the studied material thoroughly and perfectly;
- Pedagogical - psychological and methodical preparation for rhetorical relationship with students;
- to have studied the internal psychological characteristics of each student and team;
- be able to behave freely and control his mental and psychological feelings;
- acquisition of professional skills of rhetorical communication with the audience;
- ability to demonstrate high examples of pedagogical culture, development of pedagogical thinking and worldview;
- be able to create a technological map of training based on the criteria for choosing tools and methods suitable for the purpose, task and content of teaching subjects;
- to anticipate possible pedagogical situations and to take drastic measures against them.

The success of pedagogical training in rhetorical communication with students largely depends on the teacher's continuous acquisition of communicative skills and competences, and the ability to use them.

References:

1. Grudtsyna N.G. Rhetorical games in the lessons of rhetoric, Russian language, literature, extracurricular reading. - M., 2008. - 207 p.

2. Gilmeeva R.Kh. Professional competence of the teacher. (Educational program, guidelines). - Kazan, in the overhead: IP-KRO RT, 2000.-65 p.

3. Kornilova E.N. Rhetoric is the art of persuasion. - M., 2018. -205 p.

4. Kokhtev N.N. Rhetoric: a study guide. - M., 2014. - 206 p.

5. Lipatova V.Yu. Development of communication and speech skills based on knowledge of rhetoric. - Abstract. diss.... cand. ped. Sciences. - M., 2003. - 16 p.

6. Mikhalskaya A.K. Fundamentals of rhetoric. - M., 2006. - 415 p.

7. Pyatnitskaya N.A. The development of monologue speech in rhetoric lessons. // Elementary School. - 2016. -11.-p. 18-21.

КРОССФИТ КАК НАПРАВЛЕНИЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОЦЕССА ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В АКАДЕМИИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Мирзакулов Акром Гафуржанович
Преподаватель кафедры Боевой и физической подготовки МВД Академии Республики Узбекистан
akrom.mir1988@gmail.com

Аннотация: На сегодняшний день современная система высшего образования переживает сложный процесс реформирования. Это проявляется в серьёзных изменениях в области содержания педагогического процесса, оптимизации организационно-управленческих структур, постоянном поиске наиболее эффективных форм и методов организации учебной и методической работы, соответствующих современным требованиям к профессиональному уровню специалиста в области высшего образования.

Ключевые слова: функциональое многоборье, кроссфит, физическая воспитание, физическая культура, спорт, бёрпи.

В исследованиях ряда авторов делается акцент на то, что образовательная часть задачи процесса физического воспитания предполагает совершенствование двигательных качеств в избранном виде деятельности (виде спорта, комплексе каких-то двигательных действий, упражнений). Оздоровительная задача направлена на сохранение и укрепление при этом здоровья. Воспитательная задача способствует формированию нравственных убеждений и правил поведения. В целом же, данные задачи указывают на подготовку человека к жизни.

Сейчас, когда подрастающее поколение до весьма зрелого возраста освобождено от обязательного участия в общественно-полезном труде, своевременность постановки и злободневность этой задачи не вызывает

сомнений, как, пожалуй, не стоит сомневаться и в том, что решение её будет зависеть от массовости и качества физкультурного и спортивного движения.

Применение кроссфита на занятиях по физической культуре способствует комплексному развитию физических и психических качеств. Исследования ряда авторов показывают, что кроссфит как вид спорта имеет свои характерные особенности:

– разносторонний характер воздействия на организм и на развитие специальных профессионально-важных качеств. Чередование движений и действий, часто изменяющиеся по интенсивности, разносторонности и продолжительности двигательная деятельность оказывает общее комплексное воздействие на организм занимающихся, способствует развитию и совершенствованию у студентов основных физических качеств;

– внезапность изменения условий проведения приемов, быстрая смена обстановки, постоянно изменяющиеся условия заставляют занимающихся мгновенно оценивать ситуацию, действовать находчиво, быстро, инициативно, проявлять самостоятельность в действиях;

– высокая эмоциональность занимающихся и высокая активность выполнения движений поддерживается на фоне эмоционального напряжения (в этих условиях высокую оценку получают те занимающиеся, которые проявляют сдержанность, не теряют контроль за своими действиями);

– соревновательный характер, стремление превзойти соперника в быстроте и точности действий, в технической и тактической изобретательности приучает занимающихся мобилизовать свои возможности для действий с максимальным напряжением сил и преодолевать трудности.

Кроссфит представляет собой набор высокоинтенсивных упражнений выполняемых друг за другом сетами с максимальной отдачей. Упражнения не станут для вас новинкой, так как практически все они взяты из других видов спорта – тяжелая и легкая атлетика, бег, фитнес.

Основной целью кроссфита является развитие функциональных качеств человека, то есть сила, скорость, выносливость, резкость, координация и другие

и достигается это за счет изматывающих серий упражнений. Приведем пример такой серии: приседания со штангой на плечах 10 раз + 10 махов гири + 15 бёрпи (кроссфит упражнение, объединяющее в себе комплекс – отжимания с выпрыгиванием и хлопком над головой) + бег с максимальным ускорением. Поверьте, после такого сета вам больше не придет в голову мысль о том, что в кроссфите нет ничего сложного.

Данным видом спорта может заниматься любой человек, заинтересованный не только в больших объемах мышц, или рельефной мускулатуре, а все те, кому ежедневно нужна отличная спортивная форма, сила и выносливость. Это направление фитнеса становится популярным среди молодежи.

А какую пользу приносят занятия кроссфитом тем, что просто отрывают молодёжь от пагубного влияния «улицы». Учебные занятия по программе кроссфита, отвлекают студентов от мысли и экспериментов с курением, употреблением спиртных напитков, наркотиков и т. п. На занятиях по физическому воспитанию преподаватель предлагает занимающимся множество упражнений для их оздоровления, где вместо бесцельного времяпрепровождения они будут заниматься по целевой программе самосовершенствования; где вместо подлости будут учить благородству, а вместо рассказов о так называемых «подвигах», они услышат рассказы о здоровом образе жизни и его формировании; увидят на примере элементы различных видов спорта, да и сами со временем смогут продемонстрировать свое искусство и умение.

Резюмируя вышесказанное, мы пришли к выводу, что в литературе отсутствует единый методический подход к совершенствованию учебного процесса по физическому воспитанию студентов. Что не позволяет дать ясный ответ на вопрос: как в пределах строго лимитированных затрат времени на учебные занятия по физическому воспитанию студентов получать от них больший эффект, который был бы выражен в повышении общего уровня

работоспособности, крепком здоровье, разностороннем развитии и совершенствовании физических способностей.

Изучив научно-методическую литературу по данной теме, мы ещё раз убедились в том, что изменение структуры организации и содержания занятий по физической культуре имеет большое значение для формирования физических качеств учащихся высшей школы, укрепления и сохранения их здоровья и двигательной активности.

Список литературы:

1. Атилов А.А. Современный бокс. Серия «Мастера боевых искусств». Ростов н/Д: Феникс, 2003.

2. Куценко Г.И., Новиков Ю.В. Книга о здоровом образе жизни. М.: Профиздат, 2003.

3. Профессиональная подготовка специалистов по физической культуре и спорту: монография / А.З. Зиннатнуров [и др.]. М.: Изд-во «ТиПФК», 2011. 79 с.

4. Столяров В.И. Фундаментальные теоретические основы современной системы комплексного физического воспитания. // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. 2013. № 2. С. 2–7.

OQAVA SUVLARNI OQIZISH TIZIMLARIDA BOSIMLI TARMOQLARNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Xolmatov Ixtiyor Raxmatovich

Farg‘ona Politexnika Instituti 2-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Oqava suvlarni oqizish tizimlarida bosimli tarmoqlarning o‘ziga xos xususiyatlari, suv uzatish va taqsimlash tarmoqlari, oqava suvlar hosil bo‘lish usullari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: uzatuvchi va tarqatuvchi tarmoqlar, oqava suvlarni oqizish tizimlari, gravitasion (tabiiy) bosim, kombinatsiyalashtirilgan usullar.

ОСОБЕННОСТИ НАПОРНЫХ СЕТЕЙ В СИСТЕМАХ КАНАЛИЗАЦИИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются специфические характеристики напорных сетей, водопроводных и распределительных сетей, способы образования сточных вод в системах водоснабжения.

Ключевые слова: передающие и распределительные сети, системы сброса сточных вод, гравитационный (естественный) напор, комбинированные способы.

PECULIARITIES OF PRESSURE NETWORKS IN AND SEWAGE SYSTEMS

Abstract. This article examines the specific characteristics of pressure networks, water transmission and distribution networks, and methods of wastewater generation in wastewater discharge systems.

Key words: transmission and distribution networks, wastewater discharge systems, gravitational (natural) pressure, combined methods.

KIRISH

Mamlakatimizda aholining ortishi bilan ichimlik suvga bo‘lgan extiyoj ham kundan kunga ortib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasida ichimlik suvi ta’minoti va kanalizasiya tizimlarini kompleks rivojlantirish hamda modernizasiya qilish dasturi to‘g‘risidagi bir qator Farmon va Qarorlarida ta’kidlanganidek, aksariyat aholi maskanlarini sifatli ichimlik suvi bilan ta’minlashga oid qator muammolar xanuzgacha hal etilmagan. Yuqoridagi muammolarni hal etish borasida yuqori texnik-iqtisodiy ko‘rsatkichlarga ega suv oqizish tizimlarida bosimli tarmoqlaridagi qurilmalarning samarali variantlarini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

Suv ta’minoti tizimi tabiiy suvlarni manbadan olish, tozalash, zararsizlantirish va nasos agregatlari yordamida iste’molchilarga kerakli bosim ostida uzluksiz yetkazib berish uchun xizmat qiluvchi o‘zaro bog‘langan muhandislik inshootlari va qurilmalari majmuidir. Suv uzatish va taqsimlash tarmoqlari o‘z navbatida quyidagilarga-magistrallar, bo‘ylama, guruhli yoki tumanli va aholi yashash maskanlarining suv ta’minoti naporli suv tarmoqlariga bo‘linadi.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Uzatuvchi va tarqatuvchi tarmoqlar suvni iste’molchilarga yetkazib berish usullariga ko‘ra quyidagi turlarga bo‘linadi: nasos agregatlari yordamida (majburiy tarzda) uzatish, gravitasion (tabiiy) bosim ta’siri ostida va kombinasiyalashtirilgan usullar. Keng qo‘llaniladigan bunday tabiiy bosimli suv tamoqlari hisoblanib, ularning ayrim qismida nasoslar qo‘llaniladi, boshqa qismida esa joyning relyefiga mos holda mahalliy nishablik ostida tabiiy bosim bilan oqadi, odatda bunday holatlarda tarmoqning boshlang‘ich qismi ohirgi qismiga nisbatan yuqoriroq joylashgan bo‘ladi. Bundan tashqari, bunday suv uzatish tarmoqlari bir quvur tarmoqli yoki ko‘p quvur-tarmoqli bo‘lishi mumkin, ya’ni ikkita yoki undan ko‘p bo‘lgan liniyalardan iborat. Odatda, oldin bir yoki ikkita tarmoq quriladi keyin kerakli bosimda suvni uzatish choralari sifatida qayta qurish jarayonida qolgan tarmoqlar yotqiziladi.

Quvur materiali turiga qarab yopiq suv tarmoqlari po‘latdan, temir-betondan, cho‘yandan, asbestsementdan yoki plastmassa quvurlardan tashkil topishi mumkin. Quvur materialini tanlash uning ichki bosimiga qarab, grunt korroziya faolligiga va grunt suvlariga, quvurlarning sanitar sharoitlariga va ularning ishonchli ishlash talablariga qarab tanlanadi.

Kanalizasiya tizimlarida oqava suvlar insonlarning xo‘jalik-maishiy faoliyatlarida, sanoat korxonalarining texnologik jarayonlarida hamda yog‘ingarchiliklar (yomg‘ir yog‘ishi, qor erishi va sh.o‘.) oqibatida hosil bo‘ladi. Ularni nafaqat to‘plab masofaga uzatish, balki tozalash va utilizasiya qilish talab qilinadi. Ko‘pchilik holatlarda oqava suvlarni o‘zi-oqar tarmoqlar yordamida tozalash inshootlariga oqizishning iloji bo‘lmaydi. Shuning uchun ham bosim ostida ishlaydigan naporli tarmoqlar aholi yashash maskanlaring va sanoat korxonalari kanalizasiya tizimlarining muhim bo‘g‘ini hisoblanadi. Hozirgi kunda kanalizasiya tizimlarida xo‘jalik-maishiy, sanoat oqava suvlari, atmosfera oqavalari va ularni tozalashda hosil bo‘ladigan cho‘kmalarni naporli tarmoqlarda uzatish (gidrotransport qilish) keng ko‘lamda joriy etilmoqda. Ta’kidlash joizki, kanalizasiya tizimlarida o‘zi-oqar tarmoqlarning umumiy uzunligi naporli tarmoqlar uzunligidan bir-recha marta ortiq. Bundan tashqari keyingi davrlarda suv ob’yektlarini ifloslanishdan muhofaza qilishga oid talablar kuchaya borgan sari oqava suvlarni tozalash va ulardan turli maqsadlarda qayta foydalanish, sanoat korxonalarida “Yopiq zanjirli aylanma suv ta’minoti tizimlari”ni keng ko‘lamda joriy etish Davlat ahamiyatiga molik masalalardan biri bo‘lib qolmoqda.

TADQIQOT NATIJASI VA MUHOKAMA

Kanalizasiya tizimlarida oqava suvlarni uzatuvchi naporli tarmoqlar bir qator o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Jumladan:

- uzatuvchi tarmoqning uzunligi va trassirovkasi joyning relyefiga bog‘liq bo‘lib, turli –tuman bo‘lishi mumkin;

- Qurilish me’yerlari va qoidalari talablariga ko‘ra naporli tarmoqlar uchun metallmas (asbestsement, temir-beton, plastmassa) quvurlar, nasos stansiyalarida esa metall quvurlardan foydalanish tavsiya etiladi;

- oqava suvlar ichimlik suvlaridan farqli o‘laroq, o‘zlarining fizik-kimyoviy xususiyatlariga ko‘ra geterogen yoki ko‘p fazali muhit hisoblanib, ularning tarkibida suvdan tashqari, erigan va erimagan turli gazlar, hamda muallaq holatdagi qattiq dispers zarrachalar uchraydi;

- tarkibida qattiq jism zarrachalari va erimagan gazlar mavjud bo‘lgan oqim harakati bir jinsli suyuqlik oqimi harakatidan farq qiladi;

- oqava suv tarkibida mavjud dispers zarrachalarning o‘lchamlari va miqdori quvurlarda gidravlik qarshiliklarni ko‘paytirishi barobarida quvur devorining yemirilishiga ham sabab bo‘ladi;

- oqava suv tarkibidagi erigan va erimagan gazlar oqimning elastiklik xossalariga ta’sir etib, gidravlik zarba paytida gidrodinamik parametrlarini o‘zgartirib yuboradi.

XULOSA

Bundan tashqari, oqava suv tarkibidagi har bir unsur ham o‘ziga xos xususiyatga ega. Masalan, qattiq dispers komponentlar kelib chiqishiga ko‘ra mineral yoki organik xususiyatlarni namoyon qiladi, gazsimon moddalar esa havo pufakchalaridan tashqari, karbonat angidrid, serovodorod, metan va boshqa ko‘rinishlarda bo‘lishi mumkin. Oqava suvlar tarkibidagi unsurlar o‘zlarining fizikaviy holatiga ko‘ra eritma, suspenziya, emulsiya va kolloid holatlarda namoyon bo‘ladi.

Oqava suvlarning bunday xususiyatlari oqimning qovushoqlik ko‘rsatkichini oshiribgina qolmay, gidravlik parametrlariga ham ta’sir etib, gidravlik zarbani so‘ndirgich-qurilmalari va vositalarini tanlashda noqulayliklar tug‘diradi.

References:

1. Мадрахимов, М. М., Абдулҳаев, З. Э., & Ташпулатов, Н. Э. (2019). Фарғона Шаҳар Ер Ости Сизот Сувлари Сатҳини Пасайтириш. Фарғона Политехника Институти Илмий–Техника Журнали, 23(1), 54-58.

2. Мадрахимов, М. М., & Абдулҳаев, З. Э. (2019). Насос агрегатини ишга туширишда босимли сув узатгичлардаги ўтиш жараѐнларини ҳисоблаш

усуллари. Фарғона Политехника Институти Илмий–Техника Журнали, 23(3), 56-60.

3. Madraximov, M. M., Abdulkhaev, Z. E., ugli Inomjonov, I. I. (2022). Factors Influencing Changes In The Groundwater Level In Fergana. International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 30(2), 523-526.

4. Madraximov, M. M., Nurmuxammad, X., & Abdulkhaev, Z. E. (2021, November). Hydraulic Calculation Of Jet Pump Performance Improvement. (Vol. 2, pp. 20-24).

SIFATLI MATBUOT XIZMATI FAOLIYATNI SHAKLLANTIRISHDA SHTAT BIRLIKLARNING AHAMIYATI

Berdiyorova Sevinch Aliddin qizi
Buxoro davlat universiteti, filologiya fakulteti
Axborot xizmati va jamoatchilik bilan aloqalar ta’lim yo`nalishi
2-kurs talabasi

Annotatsiya: Jamiyatda ochiqlik siyosatini sifatli va ta’sirichan tarzda tashkil etish jarayonlarida matbuot xizmati shtat birliklari va ularning o‘rni haqida

Kalit so‘zlar: shtat birligi, matbuot xizmati, bo‘limlar, ochiqlik siyosati, ochiqlik darajasi.

Jamiyatda boshqaruv siyosatida ochiqlikni ta’minlash bu aholi bilan samarali va mustahkam aloqalar o‘rnatish demakdir. Buning barobarida esa mavjud muammolarning darajasi oydinlashadi va kerakli bo‘lgan yechimlarning ahamiyati kutilgan darajadan yuqoriroq saviyada tashkil topishiga olib keladi.

Bu o‘z o‘rnida esa jamiyatdagi shaxslarning fikran so‘z erkinligida faollashuviga va boshqaruv organlarining xalq bilan muloqotiga faol kirishishiga olib keladi.

Prezidentimizning “Xalq bilan muloqot, odamlarning orzu-intilishlari, dard-u tashvishlari bilan yashash davlat siyosati darajasiga ko‘tarilayotgan bugungi kunda har bir ommaviy axborot vositasi chinakam muloqot maydonchasiga, erkin fikr minbariga aylangan taqdirdagina biz o‘z oldimizga qo‘ygan maqsadlarga erisha olamiz”[18] - degan so‘zlari zamirida ham buning yaqqol misolini ko‘rishimiz mumkin.

Bu ochiqlik siyosatining mavjudligi xalq bilan muloqotni rivojlantira olmaydi. Mavjud tizimning samarali ko‘rinishigina uning maqsadlari ro‘yobini ta’minlay olishi zarur. Bunda esa ishchi kunchi va sohadagi harakatlarning bajarilish jarayonlari ham e’tiborlidir.

[18] Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. //Xalq so‘zi, 2016 y. 8 dekabr.

Ya’nikim, tashkil etilgan hokimlik, davlat muassalari va tashkilotlarining xalq yoki maqsadli auditoriyasi bilan samarali muloqoti uchun ularning mavjudligining o‘zi kifoya qilmaydi. Mavjud jarayonlar haqida xabar berish va holatga nisbatan qabul qiluvchining munosabatini o‘rganish jarayonida tizimli va e’tiborli guruh ishlashi lozim.

Bu esa tashkilot va muassasalarning shtat birliklariga borib taqaladi.

•“Davlat organlari va tashkilotlarining markaziy apparatlaridagi axborot xizmatlari xodimlarining soni tegishli idora faoliyatining o‘ziga xosligidan kelib chiqqan holda uning rahbari tomonidan belgilanadi.

•Davlat organlari va tashkilotlarining idoraviy va hududiy bo‘linmalari axborot xizmatlari faoliyatini tashkil etish tegishli idoralarning ehtiyojidan kelib chiqib belgilanishi mumkin”[19]. Mana shu qarordan kelib chiqqan holda joylardagi matbuot xizmati xodimlari soni belgilangandir.

Masalan Buxoro shahar hokimligi matbuot xizmatida Matbuot kotibi, operator, operator, matbuot xodimi faoliyat yuritib ulardan faqatgina 2 nafari matbuot xizmati bo‘limi shtat birligida qabul qilingan hisoblanadi. Qolgan xodimlar esa boshqa bo‘limlar tarkibidagi xodim sifatida matbuot xizmati faoliyatini bajaradi.

Bu esa matbuot xizmati faoliyatiga ta’sir ko‘rsatadi. Chunki matbuot xizmati xodimi o‘z navbatida maosh va imitiyozlar jihatdan e’tiborlidir. Mazkur bo‘lim tarkibida ishlaydigan xodim yuqori saviyadagi ishlash jarayonini amalga oshirsa, uning maoshiga qandaydir qo‘shimcha qo‘shiladi. Eng e’tiborli tomoni xodim bu bo‘lim tarkibida faoliyat olib borsa uning maosh birliklari uning faoliyatidan kelib chiqib yuqori darajada belgilanadi. Yaxshi haq esa yaxshi faoliyatni belgilaydi.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 27-iyundagi Ommaviy axborot vositalarini qo‘llab-quvvatlash va jurnalistika sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-294-son qarori ham buning yaqqol dalilidir.

[19] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. MIRZIYOYEV, Toshkent sh., 2019-yil 27-iyun, PQ-4366-son O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 27-iyundagi PQ-4366-son qarori

Shu bilan birga, shtat birliklari borasidan xalqaro maydondan ham e’tibor kattadir. “PR muhitini tashkil qilishda ish muhitini ham hisobga olish kerak.”(Alyoshina).

Masalan General Motorsda bu bo‘linmada 200 kishi ishlaydi. Bularning 100 nafari mutaxassis bo‘lsa, qolgan 100 nafari yordamchi xodim sanaladi. Vahonlanki, General Motorsning daromadi US $228.037 milliard hisoblanadi. Ishchilar soni esa 2019-yil dekabr oyi holatiga binoan 164,000 kishi. PRga bu darajada e’tibor beradigan kompaniya mahsulotining sifati bo‘yicha yuqori o‘rinda turadi. Bunday natija esa jamoatchilik bilan aloqa asosiga qurilgan hisoblanadi. Ya’niki kompaniyada PR bo‘limi faol ravishda aholining mahsulotga bo‘lgan munosabatini o‘rganib, ularga takomillashgan mahsulotni tadqim etadi. Shu bilan birga auditoriyani ishontirish maqsadida ishonchli axborot xizmatini yo‘lga qo‘ya olagan.

Buni holatni Rossiya Federasiyasining Primorskiy o‘lkasi Matbuot xizmati misolida ham ko‘rishimiz mumkin. Maydoni jihatdan 164 673 km3 bilan o‘lkada 23-o‘rinda turadigan aholisi jihatdan esa 11,9 kishi/km2 bilan o‘lkada 25-o‘rinda turadigan hududning Matbuot xizmatida 4 kishi faoliyat olib boradi[20]. Ularning bittasi huquqshunos bo‘lib, bo‘limning huquqiy masalalari bilan shug‘ullanadi. Qolganlari esa bo‘limning mutaxassislari sifatida faoliyat olib borishadi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, Matbuot xizmati xodimlarining shtat birliklarida bo‘lim tarkibida faoliyat yuritish bo‘lim samaradorligini va yo‘nalish kelajagi uchun ishlab beradi. Chunki, tashkilot yoki muassasa matbuot xizmati faoliyatini olib boradigan xodim yurt va yurt rahbari tomonidan berilayotgan e’tibordan foydalana olsa, hamda undan o‘zining e’tiborda ekanini his qilsa bevosita u ish koffientsientini barchasini shunga qaratadi. Hamda o‘zining davomchilarini oilasi uchun daromadli va e’tiborli kasb bo‘lgan ushbu sohaga yo‘nalitirasdi. Bu esa o‘z navbatida kelajakda xodimlar tanlvi boasida imkoinyatni oshiradi hamda raqobat yuzaga keltirib eng sifatli kadrlarni yaratish uchun zamin yaratadi.

[20] Rabota press-sekretarya i press-slujbы administrasii subyekta Rossiyskoy Federasii, Nikolayev A.Yu., Geraskin S.V, Borisov I.V., Kretinin A.Ye., Sыsoyev K.A Novosibirsk 1997

Men o‘z maqola orqali matbuot xizmati bo‘lmining shtat birliklari sonini oshirish taklifini bildiraman.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. //Xalq so‘zi, 2016 y. 8 - dekabr
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev, Toshkent sh., 2019-yil 27-iyun, PQ-4366-son qarori O'zbekiston Respublikasi PF-5618-sonli. 09.01.2019 yil.
3. Lex.uz sayti.
4. Rabota press-sekretarya i press-slujbы administrasii sub’yekta
5. Rossiyskoy Federasii, Nikolayev A.Yu., Geraskin S.V, Borisov I.V., Kretinin A.Ye., Sыsoyev K.A Novosibirsk 1997

OKKAZIONALIZM VA NEOLOGIZM HODISASI

Qurbonova Moxinur Abdusoli qizi
FarDu o‘qituvchisi
Samadov Odiljon Botiraliyevich
Bannobjonova Guljahon Odiljonovna
Rishton tumanidagi 10-umumta’lim maktabi o‘qituvchilari

Annotatsiya: maqolada okkazionalizm va neologizm hodisalarining o‘xshash hamda farqli jihatlari ochib berilgan. Olimlarning nazariy fikrlari asosida umumlashma xulosalar berilgan.

Kalit so‘zlar: okkazionalizm, neologizm, potensializm, til, nutq, lug‘at qatlam, semantic neolgizm, okkazional ma’no.

Okkazionalizm va neologizm hodisalariga to‘xtaladigan bo‘lsak, ikkalasida ham yangilik bo‘yog‘i mavjuddir. Bu hodisalarga o‘zbek tilshunosligida quyidagicha ta’riflar berilgan. Prof. S.Mo‘minov neologizm va okkazionalizm hodisalarini quyidagicha farqlaydi:

1.Neolgizm til birligi, okkazionalizm esa tilning lug‘at qatlamidan o‘rin olmagan yoki o‘rin olib ulgurmagan mutlaqo yangi nutq birligidir.

2.Ilgari mavjud bo‘lgan ayrim til birliklari individ tomonidan mutlaqo yangi, o‘ziga xos ma’noda qo‘llanishi ham mumkin.Bunday holda okkazional ma’no yoki so‘zning okkazional ma’nosi yuzaga keladi. Semantik neologizm esa til birligining yangi ma’noda ko‘pchilik tomonidan qo‘llanishidir.

3.Okkazionalizmlar – konkret nutq jarayonida individ tomonidan faqat bir martagina qo ‘llanadigan, ko‘pincha emotsional-ekspressiv bo‘yoqqa ega bo‘lgan nutq birligi ekanligi bilan ham keyinchalik turg‘un til birligiga aylanib ketadigan neologizmlardan farqlanadi.

4.Istalgan til birligi, jumladan, neologizmlar motivlangan bo‘lmasligi mumkin. Ammo istalgan okkazional so‘z motivlangan bo‘ladi.[1]

Albatta, biz ham ustozning fikrlariga qo‘shilamiz. Okkazionalizm bu nutq hodisasi, ma’lum bir muallif o‘z maqsadini ifoda etishda okkazional birliklardan qurol sifatida foydalanadi.

S.Toshaliyeva tadqiqotida okkazionallik va neologizm hodisalarini farqlash zarurligini aytadi. Neologizm va okkazionalizm tushunchalari odatda yangi so‘z maqomidagi birliklardir. Mazkur tushunchalarni farqlashda ikki xil yo‘nalishdagi munosabatning mavjudligini ta’kidlaydi. “Birinchi yo‘nalish uzuallik va okkazionallik, ikkinchi yo‘nalish esa eskilik va yangilik o‘rtasidagi oppozitsiya asosida fikr yuritishni taqozo etadi. “Yangi so‘z” tushunchasi uzuallik // okkazionallik munosabatiga bevosita daxldor; “uzual so‘z” va “okkazional so‘z” tushunchalarini quyidagicha tavsiflash mumkin: hozirgi o‘zbek tili lug‘at mulkiga mansub so‘zlar uzual so‘zlardir. Uzual so‘zlar til lug‘atining barqaror, turg‘un qismini tashkil etadi; umumxalq tili yoki adabiy til lug‘atiga mansub bo‘ladi. Adabiy uzual so‘zlar tarixiy, an’anaviy tanlash, saralash samarasi, maromli qo‘llanishlar majmui bo‘lib, barcha uchun umumiy va doimiy, takroriy qo‘llanish xususiyatiga ega. Okkazional so‘zlar umumxalq tili va adabiy til lug‘atida mavjud bo‘lmagan, nutq jarayonida muayyan shaxs tomonidan ayni shu vaziyat, mazmun ehtiyojidan kelib chiqib yasalgan va ishlatilgan g‘ayriodatiy-maromsiz yasalmadir.“[2] Biz ham olimning fikrlariga qo‘shilamiz. Uzual so‘zlarda ham, okkazional so‘zlarda ham yangilik bo‘yog‘i mavjuddir. Ikkalasi ham ma’lum muallif tomonidan ishlab chiqilgan. Asosiy farqi shundaki, okkazionallarni tilning lug‘at tarkibiga kirishi ma’lum darajada chegaralangan. Bizningcha, bunga butunlay chegara quyib bo‘lmaydi. Ular ham tilning lug‘at tarkibiga kirishi mumkin. Qachonki xalq uni qabul qilsagina. Shu bilan birga olima bu hodisalarni yuzaga kelish, nomlash, qo‘llanish, g‘ayriodatiy kabi belgilariga ko‘ra ham farqli hodisalar ekanligini ta’kidlaydi.[2]

O‘zbek tilshunosligida leksik okkazionalizmlar bo‘yicha ish olib borgan O.To‘xtasinova tadqiqotlarida neologizm va okkazionalizm hodisalarining o‘ziga xos xususiyatlariga to‘xtalib o‘tadi. “Okkazional so‘zlarning muhim belgilaridan biri uning biror muallifga taalluqligidir. Bunday so‘zlarning aksariyati xotirada qayta tiklanmaydi. Yangi so ‘zlar ham faqat ijtimoiy jihatdangina, ya’ni mazkur til egalari

bo‘lgan barcha kishilar jamoasiga qarashli mutloq egasiz birlik sifatida ahamiyatlidir. Tildagi barcha so‘zlar singari, keyinchalik egasi unutilgach, yangi so‘zlar umumlashtirilgan va ularning muayyan mualliflarga tegishli ekanligi esdan chiqarilgan.”[4] Biz ham olimaning fikrlariga qo‘shilamiz, muallifning bor yoki yo‘qligi asosiy belgilaridan biridir. Ikkala hodisa ham dastlab bitta muallif tomonidan yaratiladi.

Biz olimlarning ishlarini o‘rganish natijasida okkazionalizm va neologizm hodisalarini o‘ziga xos xususiyatlarini quyidagi jadval asosida yoritishga harakat qildik.

Neologizm	**Okkazionalizm**
Yangilik bo‘yog‘ining mavjudligi	
Til birligi	Nutq birligi
Ikkalasi ham ma’lum bir muallif tomonidan yaratiladi	
Tilning lug‘at tarkibida mavjud	Tilning lug‘at tarkibida mavjud emas
Bora-bora yangilik bo‘yog‘ini yo‘qotib, umumlashma so‘zlar qatoriga o‘tib ketadi	Nutq jarayonida individ tomonidan faqat bir martagina qo‘llanadi
Vaqat mezoni zarur	Emotsional-ekspressiv bo‘yoqqa ega
Ma’lum darajada so‘z yasash maromlariga amal qiladi.	So‘z yasash qoidalariga amal qilmaydi
Alohida olingan holatida ham uning ma’nosi anglashilib turadi.	O‘z matn konteksiga ega bo‘ladi

Shu o‘rinda oraliq maqomda turuvchi potensial so‘zlaga ham to‘xtalmoqchimiz. Bu hodisaga nisbatan olimlar quyidagicha ta’rif berishadi: “ Nutq jarayonida yuzaga keluvchi yangi yasalmalar mohiyat e’tibori bilan neologizmlardan farqlanib turuvchi o‘zaro zid bo‘lgan ikki xil nutqiy hodisadan iborat.Bular okkazionalizmlar va potensializmlardir. Potensial so‘zlar til qonuniyatlari va mezonlariga muvofiq tarda mahsuldor so‘z yasalish andozalari asosida yaratilgan, binobarin, ehtiyoj tug‘ilganda til lug‘atiga o‘tish imkoniyatiga ega bo‘lgan yangi yasalmalardir: zanjirqulf,

tunko‘ylak, oromkursi (kreslio), tagxona (podval), issiqxona (teplitsa), taomtaxta.”[2] Olima maqolasining keying o‘rinlarida potensial so‘zlar atamasini imkoniyatdor so‘zlar deb artaydi.” Bu xil yasalmalar tabiatan til qonuniyatlari tiomonidan “rejalashtirilgan” va neologizmlar sirasiga o‘tish imkoniyatiga ega, g‘ayriodatiylik, tasodifiylikdan holiroq. Shu bois, fikrimizcha, potensial yasamalarni imkoniyatdor so‘zlar deb atash mumkin.” [3]

Yuqoridagi ta’riflaridan ham ko‘rish mumkinki, neologizmlar til birli, potensializmlar va okkazionalizmlar esa nutq birligi, ularning hammasi ham ma’lum maqsad sabab yaratiladi. Uchala hodisada ham yangilik bo‘yog‘i mavjud. Keltirilgan misollardan ko‘rish mumkinki, g‘ayritabiiylik, maromsizlik belgilari okkazionalizmlarda kuchliroq. Potensializmlar va neologizmlarning yasalish jarayonida belgilangan qoida va normalarga amal qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мўминов С. Окказионал нутқий номинацияда мотивациянинг роли: Филол. фанлари номзоди ....дис. ─Т., 1990.

2. Тошалиева С. Ўзбек тилида окказионал сўз ясалиши: Филол. фанлари номзоди ... дис. –Т.,1998.

3. С.Тошалиева. Маромсиз ясамалар хақида. //Ўзбек тили ва адабиёти. – Т.1993.

4. Тўхтасинова О. Ўзбек тилида лексик окказионализмлар ва уларнинг бадиий-эстетик хусусиятлари: Филол. фанлари номзоди ... дис. –Т.,2007.

THE IMPACT OF THE DEVELOPMENT OF SCIENCE AND TECHNOLOGY SERVICE INDUSTRY ON ECONOMIC GROWTH

Peng Xinge

Researcher, Samarkand State university

Abstract: With the development of science and technology, the science and technology service industry has gradually become an important part of the modern service industry. It is an important support for promoting scientific and technological innovation and accelerating the transformation of achievements. We found that the technology service industry can promote economic growth by exerting the effect of technological innovation and industrial transformation and upgrading.

Keywords: science and technology service industry, innovation, industrial upgrading, economic growth.

With the continuous deepening and reshaping of the globalization pattern, the world economy is accelerating from the globalization of products and services to the globalization of innovation, and international competition is more prominently manifested in the competition of comprehensive national strength centered on scientific and technological innovation.

The science and technology service industry is a new engine that promotes technological innovation and the transformation and upgrading of the industrial structure of the times, and is crucial to achieving high-quality economic development. Since the financial crisis in 2008, the economic growth of all countries in the world has generally faced downward pressure, but the integration of technology into the service industry and the innovation and entrepreneurship activities it supports have been very active. Many scholars believe that the technology service industry has gradually become the driving force of economic development.

The promoting effect of science and technology service industry on economic growth is not only reflected in the direct promotion of investment and employment to

economic growth, but more importantly, through the roundabout process of production, it serves technological innovation and efficiency changes in other industrial sectors of the national economy, thereby indirectly promote economic growth.

The reason why the technology service industry can become a key industry that affects technological innovation and economic growth is closely related to the new characteristics of technological innovation. Different from traditional innovation, the new features of innovation activities are the complexity of the innovation environment, the synergy of innovation behavior, the socialization of innovation subjects and the platformization of innovation carriers.

As far as the industry level is concerned, the development level of the technology service industry on both sides of the international technology trade is the specific industry carrier of knowledge spillover and technology absorptive capacity. Therefore, the science and technology service industry is conducive to accelerating the accumulation of R&D human capital, enhancing technology spillovers and “learning by doing” in technological innovation activities, and then promoting original innovation, integrated innovation, and introduction, digestion, absorption, and re-innovation. Based on this, this paper proposes the following assumptions:

Accelerating the transformation of economic growth mode and promoting industrial transformation and upgrading has always been an important goal of macroeconomic policies. However, one of the important reasons for the slow industrial transformation and upgrading for a long time is that science and technology have not played a sufficient role in promoting the upgrading of industrial structure, especially as technology and knowledge are important. The supporting role of the carrier's science and technology service industry on the industry and the economy is not obvious. Under the trend of integrating science and technology into the service economy, the technology service industry is an important link for the transformation of traditional industries to advanced manufacturing and modern service industries (Zhong Xiaoping, 2014). The driving force for the transformation and upgrading of the main body of the enterprise, and the promotion of rationalization and upgrading

of the industrial structure will be the necessary conditions for promoting the transformation and upgrading of the industry in the future.

The role of the technology service industry in promoting industrial transformation and upgrading is to introduce technology into agriculture and traditional manufacturing through technology transfer services, realize the integrated development of traditional industries and modern technology, sharing economy, and service economy, and promote the transformation and development of traditional industries; 2 It is to promote advanced manufacturing and service industries to advance to higher-end fields through R&D services, continuously optimize the factor endowment structure of the middle market, and stimulate the vitality of innovation and entrepreneurship in the whole society, thereby continuously promoting the quality and upgrading of emerging industries. Based on the above analysis, this paper proposes the following assumptions:

According to our research results we offer following future policy formulation:

First, change the traditional industrialization development thinking and develop a new technology service ecosystem. In the face of changes in the competitive scenario of the new generation of technology and industrial revolution, forward-looking layout of new infrastructure represented by 5G, artificial intelligence, industrial Internet, and Internet of Things should also focus on the development of soft infrastructure centered on technological services. important meaning. Innovate and develop technology intermediary service agencies, build a closer production-university-research model, promote the effective connection between the innovation chain and the industrial chain, break through the "no-man's land" of basic research in the field of core technologies, make up for the shortcomings of core technologies, and grasp the core technologies as a whole In our own hands, we will open up the entire chain and process of the industrialization of science and technology.

Second, build a multi-level scientific and technological service system and develop a new innovative organizational model. Build a multi-level technology service industry system, focus on strengthening the four core service formats of research and development services, technology transfer services, business incubation

services and technology financial services, and form an organic soil to support innovation and entrepreneurship. Strengthen the leading role of research and development services in technological innovation, provide support for private capital to enter the research and development field, encourage the whole society to invest in research and development, especially support private capital in the field of basic research.

Third, strengthen the international technology introduction model of science and technology service interaction, and integrate it into the global unified science and technology innovation service system. Change the traditional international technology import model based solely on the introduction of hardware technology and technology contracts, and turn to the interactive technology import model with the intervention of domestic third-party scientific and technological service agencies, and continuously increase the investment in the digestion and absorption of imported technologies. It is not only conducive to improving the efficiency and success rate of international technology introduction, but also conducive to the establishment of a long-term mechanism for international technical cooperation, and to promote the real transformation of international technical knowledge into the accumulation of domestic technical knowledge. Relying on the global technology transfer market system, promote the integration of scientific and technological service institutions into the global unified scientific and technological innovation service system as soon as possible, and build a symbiotic and win-win industrial community with a shared future.

Fourth, to innovate the system and mechanism for the development of science and technology services, we should focus on strengthening the construction of the talent echelon for science and technology services. Focus on strengthening the echelon construction of various types of talents in science and technology, gather high-end R&D talents with innovation and service highlands, cultivate scientific and technological talents with standardized teachers, and standardize scientific and technological market management talents with vocational education, forming a multi-level scientific and technological service talent echelon. Relax the introduction of

R&D and innovative talents, reduce restrictions on the regional flow of scientific and technological talents, strengthen the incentive mechanism for scientific and technological R&D talents, encourage R&D personnel within the system to participate in enterprise R&D work, and promote the orderly flow of scientific and technological R&D talents between regions and inside and outside the system.

References:

1. Asikainen, A.Innovation modes and strategies in knowledge intensive business services [J]. Service Business, Vol. 9, No. 1, 2015.

2. Brenner T. Capasso, M., Duschl, M. Frenken, K. and Treibich T. Causal relations between knowledge －intensive business services and regional employment growth [J]. Regional Studies, Vol. 52, No. 2, 2017.

3. D’Antone, S. and Santos, J. B, When purchasing professional services supports innovation [J]. Industrial Marketing Management, Vol. 58, N. 5, 2016

.

4. Pina K. and Tether B.S. Towards understanding variety in knowledge intensive business services by distinguis- hing their knowledge bases [J]. Industrial Marketing Management, Vol. 58, No. 5, 2016

ИЖТИМОИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ «АРҒИМЧОҚ» МОДЕЛИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Kim Sun Suk

УзМУ мустақил изланувчиси

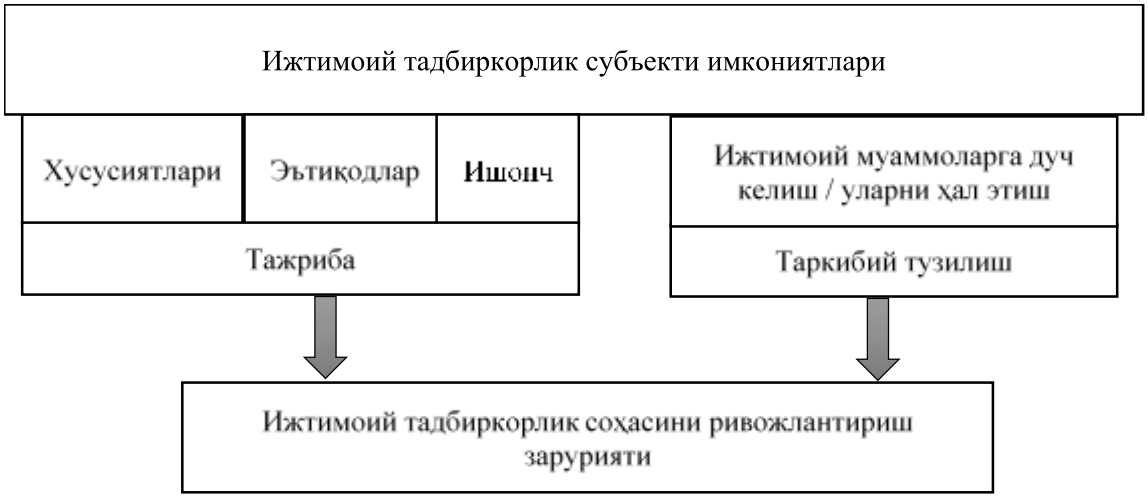
Жаҳон амалиётида XX асрнинг 80 йилларидан бошлаб ижтимоий тадбиркорлик соҳаси мамлакат миллий иқтисодиётининг янги, яъни тўртинчи соҳасида ривожланиб келаяпти. Сўнгги йилларда нафақат мамлакатлар миқёсида, балки глобал даражада ижтимоий муаммоларнинг кенг тарқалиб бораётганлиги сабабли ижтимоий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришга ҳар қандай мамлакат амалиётида зарурият кучайди. Натижада иқтисодий адабиётда ижтимоий тадбиркорликни ривожлантиришнинг жаҳон амалиётини қиёсий таққослаш асосида уни ривожлантиришнинг турли моделларини аниқлашга қаратилган илмий тадқиқотларга устуворлик қаратилди.

Жумладан, Бирмингем, Кембридж, Делфт технологиялар университетлари каби жаҳондаги етакчи олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчилари ҳам айнан ижтимоий тадбиркорлик соҳасида кўп сони илмий изланишлар олиб бормоқдалар. Ушбу олий таълим муассасалари базасида ижтимоий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш моделллари ва уни амалиётга жорий этишга қаратилган тадқиқотлар М. Ниссенс, П. Трейси, Дж. Мейра, Дж. Дефорни, Б.Р. Смит, Р. Спир, Т. Куни, Д. Уестли, Дж. Фергюссон, Ч. Триведи каби олимлар томонидан амалга оширилмоқда[1;2].

Ижтимоий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришнинг назарий асослари бевосита тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ бўлганлигини инобатга олган ҳолда, биринчи галда «тадбиркорлик» иқтисодий категориясининг мазмунига эътиборни қаратиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Иқтисодий адабиётга илк бор «тадбиркорлик» атамаси XVII асрда британ иқтисодчи олими Р. Кантильон томонидан киритилган бўлиб, унинг фикрича «тадбиркорлик – бу маълум бир рискли ҳолатлар амал қилиши

шароитида мустақил қарорлар қабул қилиш орқали ўз даромадини кўпайтиришга қаратилган хўжалик юритиш шакли ҳисобланади». Олим тадбиркорлик фаолиятининг моҳиятини тушунтиришда турли рискли ҳолатлар сабабли тадбиркорларнинг даромад олиш ёки тегишли бўлган миқдордаги зарар кўришлари мумкинлигига эътиборни қаратади.

Иқтисодий адабиётда ижтимоий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришнинг Джеффри Тиммонс томонидан ишлаб чиқилган «Арғимчоқ» модели ўзига хос аҳамият касб этади. Ушбу модел ижтимоий тадбиркорлик субъектлари имкониятлари билан уларнинг мавжуд ресурслари, жумладан, ҳамкорлари ўртасидаги ўзаро мутаносибликка асосланганлиги билан характерланади[3]. Бунда ижтимоий тадбиркорлик субъектлари фаолияти уларнинг мавжуд ресурслари ва ҳамкорлари имкониятлари билан ўзаро мос ҳолда таъминланиши асосида ушбу соҳани ривожлантириш самарадорлиги ортиб бориши илмий жиҳатдан исботланган. Бунда ҳар уччала кўрсаткичнинг бири бошқасига нисбатан мос бўлмаса, у ҳолда ижтимоий тадбиркорлик субъектлари фаолияти омадсизликка юз тутиши мумкинлиги таъкидлаб ўтилган.

1-расм. Ижтимоий тадбиркорликни ривожлантириш бўйича Дж. Тиммоснинг «Арғимчоқ» модели[4]

Дж. Тиммоснинг «арғимчоқ» моделининг таркибий тузилиши ижтимоий тадбиркорлик субъектларининг ички ва ташқи ривожланиш имкониятларини ўзаро мувозанатини таъминлашга асосланилганлиги 1-расмда келтирилган

чизма орқали яққол намоён бўлиб турибди. Ушбу моделнинг ижлюий тарафлари билан биргаликда, ўзига хос камчиликлари ҳам мавжуд ҳисобланади. Ушбу моделнинг катта камчилиги бозор иқтисодиёти шароитида ижтимоий тадбиркорлик субъектларининг бизнес соҳасидаги фаолияти натижалари умуман инобатга олинмаганлиги сабабли рақобат курашларида бу турдаги корхоналар фаолияти узоқ муддат самарали ҳисобланмайди. Бунда ижтимоий тадбиркорлик субъектларининг бошқа тадбиркорлик субъектлари сингари ўз давромдлари ҳажмини оширишга бўлган интилишлари эътиборга олинмаган.

«Арғимчоқ» модели асосида ижтимоий тадбиркорлик субъектлари фаолиятини ривожлантиришда давлат томонидан мазкур соҳада фаолият юритаётган тадбиркорлик субъектларига субсидия ва дотациялар ажратиш ҳажми ортиб, давлатнинг аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш харажатлари сезиларли даражада камаймайди. Шу билан биргаликда, ушбу модел асосида мамлакатда ижтимоий тадбиркорлик ривожлантириладиган бўлса, ижтимоий тадбиркорлик субъектларининг бюджет субсидиялари ва длтацияларидан фойдаланиш ҳолатларида турли бюрократик тўсиқлар пайдо бўлиши эътимоли юқори ҳисобланади. Бу эса ўз навбатида Ўзбекистон сингари бозор иқтисодиёти шаклланаётган ва ривожланаётган мамлакатлар амалиётида кутилган натижаларга эришиш имкониятларини буткул чеклаб қўйиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Беспалый С.В. Развитие социального предпринимательства в Казахстане: Анализ и факторы. Business and Administration: Problems and Solutions. Vol. 5, № 140. pp. 44-53;

2. Pierre, A., von Friedrichs, J. and Vincent, J. (2014). Review of Social Entrepreneurship Research: Book chapter. Social Entrepreneurship. International Entrepreneurship Studies, 29. pp. 43-69

3. Жохова В.В. Социальное предпринимательство: сущность и понятие // Известия ДВГУ. Экономика и управление. 2015. № 1. С. 87-88

4. Timmons, J. Spinelli, S. New Venture Creations: Entrepreneurship fir the 21st Century. N.Y.: McGray-Hill / Irwin, 2007. 588 p.

МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРДА ТАСВИРИЙ ФАОЛИЯТ МАШҒУЛОТЛАРИГА ҚИЗИҚИШЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Сулайманова Камола Шосаид қизи

Боёвут тумани Навбаҳор маҳалласи 32- боғчанинг тайёрлов гуруҳи тарбиячиси

Аннотатция : Мақолада ҳозирги замон педагогик ва психологик тадқиқотларида мактабгача таълим ёшидаги болаларни эстетик, ақлий ривожланиши учун тасвирий фаолият машғулотлари зарурлиги ёритилган.

Калит сўзи: бадиий-эстетик, эмоционал-эстетик, Тасвирий фаолият, Аппликация, синтез.

Мактабгача таълимнинг мақсади болаларни мактаб таълимига тайёрлаш, болани соғлом, ривожланган, мустақил шахс сифатида шакллантириш, ижодий қобилиятларини очиб бериш, ўқишга, тизимли таълимга тайёргарлигини таъминлаш ва бу жараёнга бўлган иштиёқни тарбиялашдан иборат. Мактабгача таълим муассасаларининг бирламчи йўналиши мактабгача ёшдаги болаларни бадиий-эстетик тарбиялаш ҳисобланади. Бу йўналишнинг самараси эстетик йўналишнинг барча воситаларини (театр, мусиқа, бадиий адабиёт, расм чизиш, аппликация) комплекс тарзда қўлланилгандагина аниқ бўлади. Мактабгача таълим масканларида ўтиладиган Тасвирий фаолият машғулотлари болаларга бериладиган эстетик тарбия масалаларини ечишда катта аҳамиятга эга. Чунки тасвирий фаолият ўз хусусиятига кўра бадиий фаолият ҳисобланади. Бадиий фаолият машғулотларининг барча турлари қатори аппликация тури ҳам болаларда гўзалликни билиш учун, борлиққа эмоционал-эстетик муносабатни ривожлантириш учун кенг имкониятларни очиб беради. Мактабгача ёшдаги болалар шуғулланадиган бадиий фаолиятнинг ҳар бир тури ҳам умумий эстетик таъсирдан ташқари ўзининг махсус таъсир кучига эга. Мактабгача таълим муассасаларида ўтиладиган «Тасвирий фаолият» ўз таркибига кўра қуйидаги

машғулот турларидан иборат: «Расм чизиш», «Пластилин(лой) билан ишлаш», «Аппликация» 607 ҳамда «Қуриш-ясаш» машғулотлари. Буларнинг ҳар бири болалар тасаввурларида атроф-оламнинг акс эттириш имконини беради. Асосий мақсадлардан яна бири замонавий тасвирий фаолият орқали болалардаги қобилият ҳамда имкониятларни аниқлаб, уларни тўғри шакллантириш ва юзага чиқаришдир. Тасвирий фаолиятнинг ўзига хос мураккабликларини тушуниб, унинг нозик қирраларини мактабгача ёшдаги болаларга улашиш маҳоратига эга бўла оладиган тарбиячиларни етиштириб чиқариш вазифаси турибди. Мактабгача таълим муассасаларида тасвирий фаолият воситасида болаларнинг эстетик қобилиятларини шакллантиришда тарбиячининг ўрни беқиёс. У чуқур билим ва юқори малакага эга бўлиши, бунинг учун мунтаззам равишда ўз устида ишлаши, ўзининг илмий назарий савиясини тинимсиз кўтариши, илғор тажрибаларга таяниши керак. Тасвирий фаолият бўйича мактабгача таълим муассасаси дастури ва мактабда тасвирий санъат дастури болаларда теварак-атрофга нисбатан эстетик муносабатни тарбиялаш, ижодий қобилият ва бадиий тасвирларни ривожлантиришни кўзда тутади. Мактабгача таълим муассасаси машғулотларида, мактабда муваффақиятли ўқиб кетишлари учун зарур бўлган вазифалар ҳал этилади. Расм, аппликация, лой ишлари жараёнида болаларда фикр юритишнинг таҳлил, синтез, такрорлаш, аниқлаштириш каби жиҳатлари шаклланади. Шунингдек, бу жараёнларда болалар жамоада ишлашга, ўз ҳаракатини ўртоқларининг ҳаракатига бўйсиндиришга ўрганадилар. Болалар боғчасида тасвирий фаолият машғулотлари болаларда, ўқув фаолиятида зарур бўлган қизиқишлар, малака ва кўникмаларни шакллантиради. Қизиқишнинг шаклланиши нафақат тасвирий фаолиятнинг хусусиятига, балки болалар ўртасидаги ижобий муносабатларнинг ривожланишига ҳам таъсир қилади. Қизиқарли, маълумот берувчи иш, жамоавий композицияларни яратиш уларни умумий ёркин тажрибалар билан бирлаштиради, натижада болалар янада тартибли, дўстона, бир-бирига эътиборли бўлиб қолишади, тенгдошларининг ютуқларидан хурсанд бўлишади ва уларга ўз ташаббуси билан ёрдам беришади. Тасвирий фаолият болаларда

ривожланаётган ижобий муносабатлар унга қизиқишни ривожлантириш учун муҳим рағбатдир. Ўз навбатида, юқори мактабгача ёшдаги болаларда ушбу фаолиятга қизиқишни шакллантириш болалар ўртасида ўзаро тушунишни, ижобий муносабатларни ўрнатишга ёрдам беради, чунки болалар уларнинг ҳар бирининг натижаларини кўришади. Ҳозирги замон педагогик ва психологик тадқиқотларида мактабгача таълим ёшидаги болаларни эстетик, ақлий ривожланиши учун тасвирий фаолият машғулотлари зарурлиги исботланмоқда. Нафақат тасвирий фаолият машғулотлари, балки тасвирий санъатнинг аппликация турлари ҳам зарур. Чунки тасвирий фаолият машғулотларида бажариладиган аппликация ишлари бугунги кунда ўта долзарб машғулотлардан ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ҳасанбоева О.У. ва бошқалар. Мактабгача таълим педагогикаси. Т.: «Илм зиё». 2006.

2. Блащук Любовь Антоновна Формирование интереса к изобразительной деятельности у детей 5-7 лет на занятиях в детском саду. Автореферат Москва – 1985 г

3. Амирова. Г.А., Сулаймонов А.П., Джураева Б .Р. Мактабгача таълим муассасаларда аппликация машғулотлари. Т., 2014.

XIZMAT KO‘RSATISH SIFATINI OSHIRISHDA RESURSLARDAN SAMARALI FOYDALANISH YO‘NALISHLARI

Xudoyarov Lochinbek Baxramovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, tadqiqotchi

Annotatsiya: Fan-texnika inqilobi ishlab chiqarish kuchlarining sifat tarkibining o‘zgarishi, xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashib borishi hamda ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatishning moddiy-texnika bazasini tubdan yangilanib, takomillashishiga olib keldi. Shu sababli, ushbu maqolada xizmat ko‘rsatish sifatini oshirishda resurslardan samarali foydalanish yo‘nalishlari tahlil etilgan hamda tegishli xulosalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: xizmat ko‘rsatish, resurs, fan texnika taraqqiyoti, axborot texnologiyalari, ishchi kuchi.

Xizmat ko‘rsatish sohasi jahon iqtisodiyotining asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarini ko‘p jihatdan belgilab beradi, yalpi ichki mahsulot hajmidagi ulushi bo‘yicha sanoat va qishloq xo‘jaligini ortda qoldiradi, yangi ish o‘rinlarini yaratish va ish bilan bandlarning ulushi bo‘yicha yetakchilik qiladi.

Xizmat ko‘rsatish sohasini respublikamiz iqtisodiyotida yetakchi o‘rin egallayotganligini e’tiborga olib, bugungi kunda ushbu sohani rivojlantirishga katta e’tibor qaratilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi “2022−2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston Taraqqiyot strategiyasining 34-maqsadi hududlarning muhandislik-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilma tizimini hamda xizmat ko‘rsatish va servis sohalarini rivojlantirish” belgilangan [1].

Zamonaviy sharoitlarda xizmat ko‘rsatish sohasining rivojlanishi iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi jarayonlari bilan bog‘liq bo‘lib, bu elektron xizmatlarning yangi bozorlarini shakllantirishga va an’anaviylarini modernizatsiya qilishga hamda jamiyat taraqqiyotining turli bosqichlarida axborot texnologiyalarini integratsiyalanishiga olib keldi.

Axborot, ma’lumot va bilimlarni yaratish va tarqatish bilan bog‘liq elektron xizmatlar, bu axborotning iste’mol xususiyatlarini va xizmat sifati tushunchasini integratsiya qilish zarurligiga olib keladi. Shu bilan birga, an’anaviy xizmat turlarini raqamlashtirish, funksionallik va xavfsizlik xususiyatlarini yaxshilashga ta’sir qiladi.

Mahsulot va xizmatlarning an’anaviy xususiyatlari va yangi "raqamli" iste’mol xususiyatlari o‘rtasidagi aloqalarning murakkab tuzilishi shakllanmoqda.

Bu esa mavjud yondashuvlarni sifatni boshqarish va elektron xizmat ko‘rsatuvchilarning sifati uchun javobgarlikni davlat tomonidan tartibga solishga moslashtirishni murakkablashtiradi.

Hozirgi vaqtda dunyo mamlakatlarida iqtisodiyotning rivojlanish tendensiyasi va bosqichlari asosan xom ashyo va industrial iqtisodiyotdan zamonaviy xizmat ko‘rsatish sohalari va tarmoqlari iqtisodiyotiga o‘tishi bilan tavsiflanadi. Bu jarayonda muhim e’tibor intellektual resurslar va inson kapitalidan foydalanishda fan-texnika va axborotlar texnologiyalari sig‘imi yuqori bo‘lgan sohalar va tarmoqlarni rivojlantirishga qaratilgandir. Ijtimoiy taraqqiyotdagi bu holat iqtisodiyotning boshqa sohalariga nisbatan xizmat ko‘rsatish sohasini keng ko‘lamda rivojlanishini zarurat etmoqda.

Bugungi kunda respublikada xizmat ko‘rsatish sohasi korxonalarini muntazam ravishda barqaror rivojlanishi, ularning xo‘jalik faoliyati intensivligini ta’minlashning muhim omili hisoblangan iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga alohida ahamiyat qaratilmoqda.

Rivojlangan mamlakatlarda xizmat ko‘rsatish sohasining kengayib borishi bilan mehnat jarayonida amalga oshadigan faoliyat samaradorligini baholash masalalari tadqiqotiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bizning tadqiqotimizda ham ushbu muammoga e’tibormizni qaratamiz. Shuning uchun dastlabki tadqiqot jarayonda «samaradorlik», «iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligi» kategoriyalariga va ularning mohiyatiga e’tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.

Xizmat ko‘rsatish faoliyati turli xil ko‘rinish va yunalishlarda xizmat ko‘rsatish natijasida iste’molchilarning moddiy va ma’naviy ehtiyojlarini kondirishga

yo‘naltirilganligi bilan tavsiflanadi. Ushbu faoliyat pirovard natijalarga erishishda iste’molchilarning bevosita yoki bilvosita ishtirok etishi asosida amalga oshiriladi.

Tadbirkorlik faoliyatining turli sohalarida resurslardan samarali foydalanishni tashkil etish usullari bir-biridan farq qilib, ko‘p hollarda xizmat ko‘rsatish korxonalarining katta-kichikligiga hamda qanday darajadagi makroiqtisodiy shart-sharoitlar mamlakatda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishga qodirligiga bog‘liqdir.

Ko‘pincha iqtisodiy adabiyotlarda yirik xizmat ko‘rsatish korxonalarida resurslardan samarali foydalanish masalalariga e’tibor qaratilgan bo‘lib, bu vaqtda sohada faoliyat yuritayotgan kichik korxonalarga yetarlicha ahamiyat berilmagan.

Ko‘pchilik iqtisodchi olimlar tasdiqlaydilarki, biznes-strategiyaga muvofiq holda mehnatni tashkil etishning o‘zaro bog‘liq amaliyoti turli xil va noyob aloqalarining rivojlanishiga xizmat ko‘rsatish korxonalarining qodirligi uning barqaror raqobat ustunligini ta’minlovchi manba hisoblanadi [3].

Xizmat ko‘rsatish korxonalarida resurslardan samarali foydalanish strategik rivojlanishning hozirgi bosqichida barcha korxonalarning muvoffaqiyati uchun muhim hayotiy zarurat hisoblanadi. Ayniqsa, bu mamlakat iqtisodiyotida jiddiy ulushga ega bo‘lgan kichik tadbirkorlik faoliyatiga tegishlidir.

Resurslarni jalb qilish, motivatsiyalash va ushlab turishi uchun kichik firmalar korxonaning unumdorligi bilan bog‘liq raqobatbardosh ish haqi va muvofiq mukofotlash tizimini taklif etadi va odatda ular personalni boshqarishning norasmiy amaliyotidan foydalanishni tanlaydi. Shuning uchun tadbirkorlik subyektlari faoliyatini samarali shakllanishini ta’minlash uchun ikki asosiy shart-sharoitga, ya’ni mehnatni tashkil etishning tashkiliy tarkibini optimal shakllantirish va personalni boshqarish tizimini takomillashtirishga rioya qilishi zarur. Jahon amaliyotida xizmat ko‘rsatish korxonalari shakllanishi uchun turli xil yondashuvlardan foydalanilmoqda[4].

Resurslarni boshqarish samaradorligiga korxonada mavjud bo‘lgan resurslar, resurslar bilan ishlash usullari va tartiblarini tashqi muhit talablariga to‘liq muvofiqlashtirilgan holda erishiladi. Resurslarni boshqarish tizimining ishlash

samaradorligiga qarab, uni yangilash (qayta tashkil etish) yoki takomillashtirish zarurligi to‘g‘risida qaror qabul qilinadi.

Biznesni samarali rivojlantirish uchun resurslarni boshqarish tizimini takomillashtirish zarur, bu esa boshqaruv tizimining maqsadga muvofiq holda o‘zgarishi va uning yangi sifatga o‘tishi bilan erishiladi. Resurslarni boshqarish tizimining rivojlanishi – bu resurslarni boshqarish texnologiyalari, usullari va tamoyillarining sifat jihatidan o‘zgarishi bo‘lib, tashkilotning boshqaruv tizimining tashqi va ichki muhitining hozirgi muammolariga javobidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvar PF-60-sonli “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni // www.lex.uz.

2. Пардаев М.Қ., Исроилов Ж.И., Ғаппаров А.Қ. Хизмат кўрсатиш соҳасида иқтисодий таҳлилни такомиллаштириш муаммолари. Рисола. Самарқанд. «Зарафшон», 2009. - 66 б.- 4,1 б.т.

3. Бухалков М.И. Управление персоналом, Москва, ИНФРА-М, 2005 г.; Валова Т.Д. Обучение - универсальная технология управления персоналом // Справочник по управлению персоналом. - 2011. - №11. - С. 85-90; Гончаров В.В. В поисках совершенства управления: руководство для высшего управленческого персонала. – М.:МНИИПУ, 2007. – 126 с.

4. Синявец Т. Д. Теоретико-методологические основы контроллинга системы управления персоналом // Дисс. на соиск. ученой степени доктора экон. наук. – 08.00.05. – Екатеринбург, 2012. – 368 с.

MAKTABGACHA TA’LIMDA SIFATLI TA’LIM VA TARBIYA

Shodiyorova Sevara

Qashqadaryo viloyati Koson tumani 32-DMTT tarbiyachisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim muasssasida sifatli ta’lim va tarbiyaning ahamiyati misollar asosida ko‘rsatib o‘tilgan. Qolaversa, sifatli ta’lim va tarbiyaning yoshlar hayoti hamda kelajagiga ta’siri xususida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha ta’lim muasssasi, ta’lim, tarbiya, yosh davri, barkamol avlod, komil inson, ijtimoiy muhit

Yurtimizda bugungi kunda ta’lim tubdan isloh etilib, ertangi kunimizning munosib davomchilari bo‘lgan barkamol avlodni voyaga yetkazishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Maktabgacha ta’lim tashkiloti bolalarni yangi hayot pog‘onasiga tayyorlashdek muhim vazifani bajaradi. Bolaning ijtimoiy hayotga kirib borishining dastlabki bosqichi, tabiiyki, oson kechmaydi. Chunki bola faqatgina ota-onadan iborat bo‘lgan tor doiradan tashqariga chiqadi va jamoa hayotiga kirib boradi. Abdulla Avloniyning fikricha, odam tug‘ilishidan yomon xulq bilan tug‘ilmaydi. Muayyan bir sharoitda yomon tarbiya natijasida ularda yomon xulq paydo bo‘ladi va shakllanib boradi. Insondagi qobiliyatni kamolga yetkazish tarbiya bilan amalga oshadi. Agar inson yaxshi tarbiya topib, yomon xulqlardan saqlansa, go‘zal xulqlarga odatlanib, voyaga yetsa, u barchaning hurmati va e’tiboriga sazovor bo‘ladi. Aksincha bo‘lsa, har qanday buzuq ishlarni qiladigan, nodon, johil, yovuz bir odam bo‘lib yetishadi. Shu bois ham bolaning ilk davridan boshlab, uni qamrab olgan muhitga e’tiborli bo‘lish darkordir. Ayniqsa, bolaning tarbiyasida maktabgacha ta’limning o‘rni nihoyatda kattadir.

Tadqiqotchi N.Abdullayevaning maktabgacha ta’limni kreativ yondashuv asosida takomillashtirishga bag‘ishlangan dissertatsiyasida maktabgacha ta’lim sifatini oshirish uchun o‘quv dasturlarda bolaning yoshi, psixologik va intellectual jihatlarni inobatga olish, ta’limni individuallashtirish va differensiyalashga

asoslangan texnalogiyalardan ta’lim-tarbiya jarayonida yetarli darajada foydalanish, bolalarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish, mustaqil fikrlashni shakllantirishga qaratilgan metodik ta’limotini ishlab chiqish va amalda joriy etish zaruriyatini asoslab bergan.

Maktabgacha davr – bu bolaning o‘sib, rivojlanish, o‘zini namoyon etishga intilish, o‘rganishga, bilishga ishtiyoqi kuchli bo‘lgan davrdir.

Bugungi kunda bizning 32-DMTTda sifatli ta’lim va tarbiyani kengroq va samaraliroq tashkil etish maqsadida oila, mahalla va yondosh maktablar bilan hamkorlik yo‘lga qo‘yilgan. Bundan tashqari har haftada mahoratli tarbiyachilarimiz tomonidan ochiq mashg‘ulotlar tashkil etildi. Bundan ko‘zlangan maqsad bolajonlarni yangillikka intilishga va yangilik yaratishga bo‘lgan iqtidorlarini shakllantirishdir. Mazkur yilning “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim” deb nomlanishi bejiz emas. Sifatli ta’lim va tarbiya birinchi bo‘lib shakllanadigan maskan maktabgacha ta’lim tashkiloti hisoblangani bois hozirgi kunda maktabgacha ta’lim tashkilotiga bola qamrovini oshirish bo‘yicha juda ko‘p amaliy ishlar amalga oshirilmoqda. Maktabgacha ta’lim tashkilotida qamrab olingan bolalarga, ya’ni 3 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan o‘gil-qizlarga puxta bilim berish va komil inson sifatida tarbiyalashni maqsad qilingan. Chunki, bir tomondan, bola 7 yoshida boshlang‘ich sinfga borganda 3 yoshdan 7 yoshgacha egallashi kerak bo‘lgan bilimni egallamagan bo‘lsa, tengdoshlariga yetib olishi qiyinlashadi. Ikkinchi tomondan esa bolalarning eng zo‘r qabul qilish xotirasi mana shu davrga to‘g‘ri kelgani bois, ushbu davrni zoye qilgan bo‘lishadi hamda ta’lim olishda tengqurlariga qaraganda anchayin ortda qolib ketishadi.

Shuning uchun ham barcha hududlarda maktabgacha ta’lim tashkilotlari tashkil etilib, qamrab olinmagan bolajonlar qamravi ko‘paytirilmoqda. Shundan kelib chiqib, bizning ushbu maskanimizda ham hozirgi kunda 186 nafar bolalarga malakali tarbiyachilar tomonidan sifatli ta’lim va tarbiya berib kelishyapti.

Ta’lim va tarbiyaga ozgina kechikish, ertaga ko‘plab muammolarni keltirib chiqarishi aniq. Shuning uchun ham bolalarni yoshligidan tarbiyalash barkamol avlodni yetishtirishda asosiy omillardan biri bo‘lishi, shubhasiz. Zero, vatanimiz kelajagi yoshlar qo‘lidadir. Shu bois maktabgacha ta’lim tashkilotida sifatli ta’lim va tarbiya muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. Barkamol avlod - O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. -T.: SHarq, 1997.

2. R.Mavlonova, O.To‘rayeva, K.Xoliqberdiyev. Pedagogika. -T.: O‘qituvchi, 2001.

3. P.Yusupova. Maktabgacha pedagogika. -T.: O‘qituvchi, 1993

MAKTABGACHA TA’LIM YO‘NALISHI O‘QITUVCHILARINI INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA KASBIY TAYYORLASH TIZIMI

Xasanova Gulnoza Ilxom qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi.

Annotatsiya: oliy ta’lim tizimi doirasida barkamol shaxs va malakali mutaxasislarni tarbiyalab voyaga yetkazish jamiyat taraqqiyotini taminlovchi strategik maqsad sifatida belgilangan.Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim yo‘nalishi o‘qituvchilarini integrativ yondashuv asosida kasbiy tayyorlash tizimi xaqida so‘z borgan.

Kalit so‘zlar: Integratsiya , pedagog, kadrlarni tayyorlash, zamonaviy talab, strategik maqsad, mutaxasis, tiklash, to‘ldirish, ta’lim mazmunining yaxlitligi, fanlararo aloqalarni, ta’lim dasturlari.

Abstract: within the framework of the higher education system, educating competent individuals and qualified specialists is a strategic goal that ensures the development of society. This article talks about the system of professional training of preschool teachers based on an integrative approach.

Key words: Integration, pedagogue, personnel training, modern demand, strategic goal, specialist, restoration, filling, integrity of educational content, interdisciplinary relations, educational programs.

Аннотация: в рамках системы высшего образования подготовка компетентных личностей и квалифицированных специалистов является стратегической целью, обеспечивающей развитие общества В данной статье говорится о системе профессиональной подготовки педагогов дошкольного образования на основе интегративного подхода.

Ключевые слова: интеграция, педагог, подготовка кадров, современный спрос, стратегическая цель, специалист, восстановление, наполнение, целостность содержания образования, межпредметные связи, образовательные программы.

Bugungi kunda oliy ta’lim sifatini oshirishda yangi zamonaviy talablarga javob beradigan pedagog kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish muhim hisoblanmoqda. Uzluksiz ta’lim tizimini shakllantirish, oliy ta’lim tizimi doirasida barkamol shaxs va malakali mutaxasislarni tarbiyalab voyaga yetkazish jamiyat taraqqiyotini taminlovchi strategik maqsad sifatida belgilangan. Shu boisdan ham oliy ta’lim muassasalari, shuningdek, maktabgacha ta’lim yo‘nalishi zimmasiga bir qator muhim vazifalarni ijobiy xal etish, zamon talablariga to‘liq javob bera oladigan mutaxasislarni tayyorlab berish kabi ma’suliyati yuklanmoqda.

Integratsiya atama va uslubiy nuqtayi nazardan hodisa sifatida nima ekanligini ko‘rib chiqaylik. “Integratsiya” lotincha integratio- tiklash, to‘ldirish, integer-butun so‘zlaridan kelib chiqqan. Integratsiya fanlararo va fanlararo aloqalarni, turli ta’lim dasturlari o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni o‘rnatish orqali ta’lim mazmunining yaxlitligiga erishish jarayoni va natijasidir. Bu so‘z mohiyatidan kelib chiqqan holda integratsiyani ikki xil jarayon sifatida anglashimiz mumkin.

-tizim, organizmning alohida tabaqalashtirilgan qism va vazifalarning bog‘liqlik holatini bildiruvchi tushuncha va shu holatga olib boruvchi jarayon.

-tabaqalashtirish jarayonlari bilan birga amalga oshirilayotgan fanlarni yaqinlashtirish jarayoni.

Fanlararo aloqadorlik asosida tanlangan muayyan o‘quv fanining mazmuni u yoki bu fanga aloqador bo‘lgan ba’zi umumiy ifodalardan iborat. Bizning davrimiz uchun fanlar integratsiyasi olamning umumiy holati haqida yanada izchilroq tasavvurga ega bo‘lish odatiy hol. Bu muammoni bir fan doirasida hal etish mumkin emas. Shuning uchun ta’lim tizimida o‘quv fanlarining birlashtirish va umumiy mazmunini yaxlit modellarda ifodalash jarayoni davom etmoqda.

Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi o‘qituvchilarni integrativ yondashuv asosida kasbiy tayyorlash ta’lim tizimi oldiga birqancha muammolarni qo‘ymoqda. Mazkur vazifalarni yechish uchun o‘quv fanlararo aloqadorlikni taminlashning ilmiy jihatdan asoslash maqsadida har bir o‘quv fanining fanlararo aloqadorlikda mazmunini tanlash ta’lim jarayonida qo‘llanilayotgan so‘nggi pedagogik texnologiyalardan foydalangan

holda o‘quv fanlarining bir biri bilan o‘zaro bog‘langan tizimini shakllantirish lozim. O‘quv fanlarining o‘zaro bog‘lab o‘rganish talabalarga olamni bir butunlikda anglashga imkon beradi. Bunday kompetentga ega bo‘lgan o‘qituvchi maktabgacha ta’lim tashkilotlarida markazlar faoliyatini integrativ holatda tashkil eta oladi va maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini tizimlarning o‘zaro bog‘langanligi haqidagi bilimlar bilan boyitadi.

Shun ta’kidlash joizki, maktabgacha ta’lim yo‘nalishi o‘qituvchilarni integrativ tarzda fikrlash imkoniyatlarini vujudga keltirish zarur. Bunday yondashish talabalar tomonidan bilimlarni izchil o‘zlashtirishga yordam beradi, ya’ni bir holatdan ikkinchi holatga ko‘chirib qo‘llash ko‘nikmasini tarkib toptiradi. O‘qituvchilarga fanlar bo‘yicha o‘zlashtirgan bilimlarini hozir o‘rganilayotgan bilimlar bilan birlashtirish fanlararo aloqadorlikni ta’minlashga yordam beradi. Integratsiya ta’limdagi muhim innovatsion hodisalardan biridir. Ta’lim jarayoniga integratsiyalashgan yondashuv rivojlangan mamlakatlarda ta’lim sifatini oshiruvchi muhim vositadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora tadbirlar to‘g‘risida” gi qarori 2018 yil 5 iyun.

2. Erkaboeva N. Pedagogik mahorat / O‘quv qo‘llanma. – Qo‘qon: Qo‘qon DPI nashriyoti, 2020. – 143 bet.(12-bet)

3. R.Mavlonova, D.Abdurahimova. Pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma.- T ., ≪Fan va texnologiya≫, 2009, 176 bet. 43,35b

DARSLARNI TASHKIL QILISHDA QO`LLANADIGAN USULLAR

Ozoda Hasanova Alijonovna
Namangan viloyati To`raqo`rg`on tumanidagi 46-maktabning
ona tili va adabiyoti fani o`qituvchisi

Annotatsiya- Ushbu maqola o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini kengaytiradi. Ularda ijodiy tafakkurini oshiradi. Og'zaki nutq madaniyati shakllanadi. Darslarda faol ishtirok etishlarini ta'minlaydi.

Kalit so‘zlar: DTS, guruh, ot, sifat, interfaol, "Tanishuv usuli", "Qora quti" usuli, ta‘lim,grammatik va hakazo

Yosh avlodni umuminsoniy va milliy qadriyatlarga hurmat tuyg`usini shakllantirishda, ularda milliy iftixor tuyg`usini tarkib toptirishda ona tilining o`rni beqiyos.Ona tili fani o`qituvchilari ilg`or tajriba , fan yutuqlari bilan qurollangan bo`lishi kerak. Ona tili darslarida o`quvchilarni mustaqil va ijodiy fikrlashga yo`naltirish , ularning ongiga ma`naviy-ma`rifiy inqilob hosil qilishga urinish DTS da belgilaganidek davom etmoqda. DTS i belgilanganidan buyon dastur va darsliklarda Grammatik qoidalarini yodlatishdan voz kechilib, asosiy e`tiborni ijodiy tafakkurni shakllantirish, o`quvchilarning nutqiy malakasini o`stirishga qaratish maqsad qilib olindi. Ta`lim usuli , asosan, induktivdir.Shuning uchun mashg`ulotda faol ishlovchi o`quvchining o`zidir. Induktiv usulda o`quvchilarga til hodisalarini kuzatish, taqqoslash, guruhlarga ajratish, umumlashtirish kabi talablar qo`yiladi. Bu hodisalarni bajarishda o`quvchilarning aqliy faoliyati charxlanadi va o`quv materiallarini tushunishi osonlashadi.

Shu o`rinda darslarda qo`llanadigan interfaol usullarga to`xtalib o`tmoqchimiz. Interfaol usullar o`quvchilarning mustaqil fikrlashida , darsda faol bo`lishlarida , o`tilgan mavzular bo`yicha bilimlarni chuqur va mukammal o`zlashtirib olishlarida katta samara beradi.

1.“Guruhlarga bo`lish” usuli.

Til ta`limida o`quvchilarni guruhlarga bo`lib ish olib borishning samarali ekanligi o`z isbotini topgan. Guruhlarga bo`lishni turli shakllarda amalga oshirish mumkin.

Jumladan; bir xildagi kichik qog`ozlarga mustaqil so`z turkumlarining nomlari yoziladi. So`z turkumlari o`quvchilar soniga qarab 4 yoki 5 tadan bo`lishi lozim. Bu qog`ozlar, albatta, stolga teskari holda aralashtirib qo`yiladi. O`quvchilar birin-ketin qog`ozlardan bittadan oladilar. Hamma o`quvchilar qog`ozlarni olib bo`lgandan so`ng qog`ozlardagi so`z turkumlariga qarab guruhlarga birlashadilar.

MASALAN:

“OT” guruhi “Sifat” guruhi

Lobar Javlon

Yulduz Durjamol

Avaz Azamat

Ozoda Nafisa

O`quvchilarni guruhlarga bo`lishda “Rasmni tiklash”, “Sanash ohangi”, “Ranglarni ajratish” usullaridan ham foydalanish mumkin.

2. “Tanishuv ” usuli

Bu usulni sinfga kirgan paytingizda amalga oshirishingiz samarali bo`ladi. O`quvchilarning xotirasi mustahkamlanadi, siz esa o`quvchini tez tanib olasiz, o`rganasiz.

O`qituvchi o`z ismini aytib, ismining birinchi harfi bilan boshlanadigan bitta sifatni aytadi. 1-o`quvchi o`qituvchining aytganlarini takrorlab, shu tarzda o`zining ismi va o`ziga xos xarakterini qo`shib aytadi. Usul shu tarzda davom etib, sinfda 20 nafar o`quvchi bo`lsa, 20 nafar o`quvchi o`qituvchining aytgani bilan qo`shib, 21 ta ism va sifatni birin-ketin tartibi bilan aytadi.

Bu usuldan “Sifat-so`z turkumi” mavzusini o`tishda foydalanilsa ham yaxshi natija beradi.

MASALAN:

Iroda ilmli.

Iroda ilmli, Zamira zukko.

Iroda ilmli, Zamira zukko, Xakimjon xushyor.

Madina maftunkor, Surayyo sirli, Ikrom ishchan, Akmal aqlli,

Gavhar go`zal, Bahodir botir, Kamola kamtar, Ergash epchil.

3. “Qora quti ” usuli

Bu usuldan ko`proq adabiyot va ona tili darslarida qo`llash mumkin.

“Qora quti ” usulida bir o`quvchi chiqib, o`tilayotgan mavzuga doir biror atamani yozuv taxtasiga yozadi. Ikkinchi o`quvchidan mana shu atamaga doir ma`lumot so`raladi. 2-o`quvchi yozilgan atamani to`g`ri izohlay olsa, 1-o`quvchi joyiga o`tiradi., 2-o`quvchi yuqoridagi tartibda ishni davom ettiradi.Shu tariqa barcha ma`lumotlar “Qora quti” ga yig`iladi.

MASALAN:

1-o`quvchi: Atoqli ot.

2-o`quvchi: Biror shaxs, narsa yoki joyga atab qo`yilgan nomlar.

2-o`quvchi: Mavhum ot

3-o`quvchi: Sezgi a`zolarimiz orqali idrok qilinadigan narsalarni bildiradigan otlar.

Bu usullar o`quvchilarning fikrlashga, izlanishga va maqsad sari olg`a qadam tashlashga o`rgatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Nargiza Erkaboyeva Ona tili 1 - qism. Toshkent. 2021

2. Ona tili darsligi 5 sinf. Toshkent 2022

BOLALARGA INGLIZ TILINI O‘RGATISHDA QO‘SHIQLARNING AHAMIYATI

Shahlo Jumayeva

Qashqadaryo viloyati Koson tumani 32-DMTTning Ingliz tili o‘qituvchisi

Barchaga ayonki, bugungi sifatli ta’lim davrida xorijiy tillarni o‘rganishga va o‘rgatishga bo‘lgan sa’y - harakatlar jadallashib bormoqda. “Chet tillarni o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi Prezident qarori va ushbu qaror ijrosini taminlash borasidagi ishlar sifatida umum ta‘lim maktablarining birinchi sinflarida, qolaversa, maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida ham ingliz tili mashg‘ulotlarining uzluksiz o‘qitilishi bunga isbotdir. Tilni o‘rganish, o‘zlashtirish insonning yosh davrlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Shuning uchun ham bolaning yoshligidan unga chet tillarini, xususan, ingliz tilini o‘rgatish yaxshi samara beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ingliz tiliga o‘rgatishning asosiy maqsadlariga quyidagiularni keltirish o‘rinli:

1) bolalarda ingliz tilida boshlang‘ich muloqot qobiliyatlarini shakllantirish;

2) o‘z maqsadlariga erishish, hayotiy aloqa sharoitida fikr va hissiyotlarini ifoda etish uchun ingliz tilidan foydalanish qobiliyati;

3) chet tillarini yanada o‘rganishga ijobiy munosabat yaratish;

4) boshqa mamlakatlar hayoti va madaniyatiga qiziqishni uyg‘otish.

Metodika to‘g‘ridan-tog‘ri ta’lim tadbirlarini o‘tkazish bolalarning til qobiliyatlari tuzilishining yoshi va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda qurilishi va ularning rivojlanishiga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak. Chet tilida muloqot motivatsiya va yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak. Bolada chet tiliga nisbatan ijobiy psixologik munosabatni yaratish kerak va bunday ijobiy motivatsiyani yaratish usuli qo‘shiqdir. Qishloq joylardagi boshlang‘ich maktab yoshgacha bo‘lgan bolalar odatda ingliz tili muhitidan ancha uzoq bo‘lgan sharoitda o‘sishadi va bolalarning fikrlashi mavhum shaklda qolaveradi. Bolalarning yangi bilimlarni o‘zlashtirish jarayoni

doimo hissiyotlarga tayangan holda kechadi. Shuning uchun, bog‘cha yoshidagi bolalarga ingliz tili o‘qituvchilari o‘qitishda qo‘shiqdan foydalanishadi. Buning uchun qo‘shiq va she’rlarni o‘rgatishda harakatlar bilan o‘rgatish maqsadga muvofiq. Qo‘shiq va she‘rlarni o‘rgatishda harakatlar jo‘rligida o‘rgatish bolalarning so‘zlarni harakatlar bilan mantiqiy bog‘lay olishiga yordam berib, yodlash qobiliyatlarini osonlashtiradi. Qo‘shiq va she'rlar orqali tushunish yoki eslab qolish qiyin bo‘lgan so‘zlarni musiqaga solib kuyash ham maroqli, ham zavqli bo‘ladi. Jumladan, quyidagi “Finger family” (Barmoq oila) qo‘shig‘ining matni juda sodda, takroriy so‘zlarga boy va bolalarning kuylashi uchun qulaydir:

Daddy finger, Daddy finger
Where are you?
Here I am, here I am
How do you do?

Daddy finger, Daddy finger
What do you do?
Play guitar, play guitar
That's what I do

Mommy finger, Mommy finger
Where are you?
Here I am, here I am
How do you do?

Mommy finger, Mommy finger
What do you do?
Exercise, exercise
That's what I do

Brother finger, brother finger
Where are you?
Here I am, here I am
How do you do?

Brother finger, brother finger
What do you do?
Building things, building things
That's what I do

Sister finger, sister finger
Where are you?
Here I am, here I am
How do you do?

Sister finger, sister finger
What do you do?
Draw and paint, draw and paint
That's what I do

Baby finger, baby finger	Baby finger, baby finger
Where are you?	What do you do?
Here I am, here I am	Play with friends, play with friends
How do you do?	That's what I do

Bunda yangi so‘zlarni eslab qolish bilan birga, bolaning og'zaki nutqi ham rivojlanadi. Qo‘shiqlarning samarali usul ekanligini yana bir misol orqali dalillash mumkin. Xususan, bolalarning ingliz tili alifbosini qo‘shiq qilib o‘rganishlari shunchaki yodlashdan ko‘ra samaralidir. Qolaversa, mashg‘ulotlar jarayonida bolalarning charchog‘ini yozish uchun turli jismoniy daqiqalardan foydalanganda, chet tilidagi so‘zlarni ishlatish ham tilni o‘rganishda ijobiy natija beradi. Mutafakkirlarni ta’kidlashicha: “Odam nechta tilni bilsa, shuncha olamni taniydi”. Shunday ekan bolalarga ona tili bilan bir qatorda chet tillarini qulay usullar orqali o‘rgatish ularning tilni o‘zlashtirishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va uni tezda o‘rganib oladi. Hazrat Navoiy ham o‘z asarlarida “Til bilgan el bilar” deb xalqni til o‘rganishga, dunyoqarashini boyitishga da’vat etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrdagi ―2017-2021 yilllarda maktabgacha ta‘lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi PQ-2707-sonli Qarori.

2. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga qo‘yiladigan Davlat talablari. T., 2018 yil

THE KINDS OF TABOOS AND EUPHEMISM CONTROLLING OR RULING OVER THEM

Xolbayev Xushbek Ashirbekovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
“Tillarni o‘qitish kafedrasi” ingliz tili fani o‘qituvchisi
xolboyevxushbek@mail.ru

Annotation: This article pays great attention to the methods of teaching as well as learning how to speak the English language politely and some kinds of taboo words as dirty expressions Several dirty words and some euphemistic terms are described widely and exactly in this article and also the teacher tries to give samples from his experience which are considered to be very important for both teachers and learners.

Key words: taboo words, dirty words, cultural, religious, food, euphemistic term, sweet words, polite, rude, cultural shock, isolated, community, relations, politeness.

The links of the communication development look like that society itself presupposes the existence of communication and the existence of the life of irreplaceable communications. People who do not want to be isolated or out of community relations try to be polite. Mostly educated persons represent as a symbol of politeness and other parents should teach their children to learn from them in every situation. In fact, people everywhere and usually tried to look for the word less negative, less awkward, to say, instead of them which were offensive, shocking and awkward. Since our early history parents have been respectful for substituting some taboos to other equivalents, the language study called it as euphemisms. Children’s skills to be able to avoid using dirty words or be able to change them to sweet ones considered as parents’ intelligence or artistic attitude towards their children’s care. As our wise ancestors cited “Qush inida ko‘rganini qiladi” The translation is “The bird

(child) can do whatever it (s/he) see at home" The child is the subject of teaching and education not only at home but also at schools, lyceums or institutions of higher education as well. While Uzbek children are showing one's intelligence or politeness in abroad, the above mentioned representers may also take into consideration. The ethnography of euphemisms are poorly explored in Uzbek and other languages therefore there is no clear idea of what area of linguistics it is, its level of language, its language unit, its speech phenomenon, its subject matter, its visual object. In this report I am going to describe kinds of taboos and euphemism. The vital problem is to understand or to be aware of taboos and then try not to use them not only in public places but also in one's speech. Students should know types of taboos to follow the direction given above. In this report taboos are divided into three main types such as: cultural taboos, religious taboos and food taboos. Every student must be aware of the examples of them and of course meaning or etymology of taboos.

The term taboo is of Polynesian origin (the words "tabu" or "tapu" in the Tongan language) and was introduced to the English language only in the eighteenth century. The original Polynesian term has a specific religious association—see also the famous book Totem and Taboo (Sigmund Freud 1955). 2 According to Encyclopedia Britannica, taboo is defined as "the prohibition of an action based on the belief that such behavior is either too sacred and consecrated or too dangerous and accursed for ordinary individuals to undertake." Mostly taboos are specific term for fulfilling high ranked people's wish. Time to time they serve as special way or direction for society to follow on. In the history of humanity while having no written rules some taboos can be changed or demand to be obeyed without hesitation.

A taboo is an implicit prohibition on something (usually against an utterance or behavior) based on a cultural sense that it is excessively repulsive or, perhaps, too sacred for ordinary people. Such prohibitions are present in virtually all societies. On a comparative basis, taboos, for example related to food items, to seem make no sense at all, as what may be declared unfit for one group by custom or religion may be perfectly acceptable to another.

According to the Polynesian : People may be born with one divine strength, but not slaves. It might affect others if they approached to it. The history of taboos is varied day by day and while serving on some rulers or chiefs disposal they classified into three groups: (According to the report by Nikita Calcutta University) Religious Taboo Cultural Taboo Food and Drink Taboo Religious taboos are one of the strict and basic samples of taboos. Nearly every religious representer has their own rules of activity. For example: According to Indian religious prohibitions, people must respect cows. Even eating their meat is also fiercely banned. Indian people walk with bare legs not to harm other living creatures on the earth. For Muslim people many activities are prohibited based on Koran. They are drinking alcohol, eating pig meat, staring at strange women. Respecting elderly is main aim and there are so many directions that Muslims must follow. Examples of Religious or Cultural Taboos. Many taboos are associated with religion or culture. Some of these tend to be specific to particular countries, including both developing countries and fully developed nations. Birth control — In some religions, such as Catholicism, it is considered taboo to use birth control medications or devices. Blood transfusions -Jehovah Witnesses are forbidden to undergo blood transfusions or use certain blood products. Eating beef Cows are recognized as sacred animals in India. The Hindu faith, which is the predominant religion in India, forbids consuming beef. Eating pork — Consuming pork is forbidden in some religions, including Judaism and Islam. Eating cold foods during pregnancy - Per traditional Chinese medicine, eating cold foods is off-limits for women who are pregnant.

Cultural Taboo from this term we are able to be aware of cultural differences among the society. To my mind of view the above mentioned idea is shaped from the smallest point of community as a family. All parents try to follow their children some directions that they made. Gathering and collaborating them continuously the cultural taboos are appeared in the world. Every country has their colorful unrepeated taboos , which lead to the term of "cultural shock" . Here is some examples : In New Zealand: Do not press the horn; In Japan: Do not give a tip; In France: Do not ask or talk about anything about money;

Food and Drink Taboo Many food taboos and other prohibitions forbid a specific animal's meat, including mammals, rodents, reptiles, amphibians, fish, mollusks, crustaceans and insects, which may be associated with a reaction to disgust. During certain religious occasions (e.g., Lent), at certain stages of life (e.g., pregnancy), or for certain groups of people (e.g., priests), certain food might be forbidden, even though food is otherwise allowed. On a comparative basis, within the same culture or through various cultures, what may be declared unfit for one category may be perfectly appropriate to another. Currently, food taboos usually appear to Food taboos generally seem to be meant, spiritually or physically, to protect the human being from harm, but there are several other explanations given for their presence within cultures. In several, including those who are seen as religious or spiritual in nature, an ecological or medical history is evident. Food taboos can help to make more productive use of a resource, but when applied to only a resource A food taboo accepted as part of their way by a specific community or tribe allows the group's solidarity, helps that particular group to stand out and preserve its identity in the face of others, and thus provides a sense of belonging. Teachers should teach them to be careful in using like these words in their speech while talking English and American speaking people in order not to come across to the inconvenient situations.

In UK Do not ask the income or salary of others; In fact, many intelligent or polite people try to avoid making conversation about one's salary or income. Sometimes questions like these can hear in the street as an ordinary way. For making a long and farewell communications with others never ask about their earning life status, if it is British people, it must be always out of topic. Especially, students targeting to become an interpreter want to have a nice conversation with foreigners. In this case being awareness of cultural rules may help them.

It considered bad luck for a building to have a 13th floor in the United States Education should not be limited only one network it must extend its branches to other areas of life. As our president cited "Our candidates should be competitive around the world with their opponents" Abovementioned idea is useful for builders or others specialists in this network. Even the best communication symbols of non –

verbal have some differences and not knowing them can lead to inconvenient situations as well.

For instance: America: Peace. It also used to mean “V for Victory.” China, Japan, South Korea, Taiwan, Thailand: Cute pose when being photographed. United Kingdom, South Africa, Australia, New Zealand, Ireland: It is an insult when the same gesture is made except with the back of the hand facing outward. For Arab people to say the names of their wives in front of a stranger. In this context, she (idem) explains: In addition, Edward and Guth further maintain that when they are linked to honor and honor, those neutral terms become taboo as we can see themselves. In order to further clarify this notion, they add that: the gaze of both women and sacred places is forbidden to outsiders and both are assumed to require strong male security, while they are a sign of collective and public identification in different places, women are more private property and are identified with the social identity of men.(3)

List of used literature:

1. A Comparative Study of English Taboos and Euphemisms YANG HUA* Department of Foreign Languages, Sichuan University of Science and Engineering, Zi Gong 643000, China no. 3, 2020,

2. A SOCIOLINGUISTIC ANALYSIS OF TABOOS AND EUPHEMISMS IN AN ARAB COMMUNITY IN IRAN Seyyed Hatam TAMIMI SA’D Urmia University & Iran Language Institute (ILI), Iran*∗ Shtamimi90@gmail.com Received 1 January 2015. Accepted 16 March 2015.

3. A Sociolinguistic View of Taboo Language and Euphemisms in the Algerian Society: Attitudes and Beliefs in Tlemcen Speech Community

Presented by Under the Supervision of Mrs. Nadia GHOUNANE Dr. Ilhem MORTAD -SERIR Academic Year 2012-2013

TOPONEGIZLAR SHAKLLANISHINING LINGVISTIK OMILLARI

Gadayev Oybek Yaxshiboyevich
SamDU tadqiqotchisi
oybekgadayev76@gmail com

Annotatsiya: Maqolada Samarqand viloyatining Ishtixon va Payariq tumanlaridagi toponegizlar shakllanishining lingvistik omillari haqida qisqacha ma’lumot berildi. Inson gapirishni boshlagandan to bugungi kungacha o‘zini boshqalardan farqlab nomlagani kabi o‘zi yashayotgan joylarni o‘zga joylarga qiyoslab atagan, mavjud lingvistik hamda ekstralingvistik sharoitlardan kelib chiqqan holda nomlaganligi tabiiy holdir. “Kishilik jamiyatining ilk davrlaridanoq inson uchun o‘zi yashayotgan hududga nom qo‘yish ehtiyojini sezgan, shu davrdan boshlab shaxsning o‘zidan tortib, istalgan har qanday obyekt o‘z nomiga ega bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: Toponim, toponegiz, topoasos, onomastika, toponimlashuv, joy nomlari, topoformant, toponimik indikator.

Toponimlar, ya’ni geografik nomlarning paydo bo‘lishi o‘ta qadim zamonlar bilan bog‘lansa-da, ular o‘z kelib chiqish tarixini, ya’ni o‘ta qadimiyligini hozirgi davrgacha saqlab qolgan. Toponimlarni yaratishda, u obyektiv borliqning qaysi va qanday uzvi (daryomi, tog‘mi, ko‘lmi) bo‘lishidan qat’i nazar, inson bir joyni boshqasidan ajratish zaruratiga asoslanib, nomlagan”[1]. Bilamizki, nomlar ehtiyoju talablarsiz o‘z-o‘zidan shakllanavermaydi. Buning uchun nomlarga insonlar va ularning jamoalari o‘rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyoj va talab kerak bo‘ladi. V.Nikonov ta’kidlaganidek: “shaharlar vayron qilinmoqda, davlatlar yemirilib bormoqda, tillar va hatto, xalqlarning o‘zi yo‘qolib ketmoqda, lekin ularning joy nomlari saqlanib qolmoqda. Nozik so‘zlar granitdan ham mustahkam bo‘lib chiqqan. ...O‘tmishning ma’nodor guvohlari bo‘lgan geografik nomlar qimmatli tarixiy yodgorliklar orasida alohida davrlarning tirik aks-sadosi sifatida eng faxrli o‘rinni egallaydi”[2]. Bugungi kunda joy nomlarini ishonchli dalillar bilan ilmiy-nazariy,

ilmiy-amaliy asoslarga tayanib ommaga talqin qila bilish lozim bo‘ladi. Odatda, narsani ikkinchi bir narsadan farqlovchi belgilarni topish bu – nomlash ehtiyoji sanaladi. Bir narsani ikkinchi bir narsadan ajratib turish esa ularning yashashi uchun hayotiy talab hisoblanadi. Har bir narsaning nomining so‘z(lar) qa’rida yashiringan qandaydir ma’no nozikliklariga egaligini asoslab ko‘rsatish esa talqinu tahlil etishdir. Fikrimizcha, lingvistik omillarning o‘zagi bo‘lgan quyidagilar: 1) fonetik omillar; 2) leksik omillar; 3) leksik-semantik omillar; 4) grammatik omillar. Ularni quyiroqda kuzatamiz: Toponimlarning fonetik xususiyatlarini o‘rganayotganda ularning tovush tarkibi, tovushlarning turi, bo‘g‘in tuzilishi, toponimik nom tarkibidagi undoshlarning jarangli-jarangsizligi hamda urg‘usiga alohida e’tibor qaratilishi lozimligi A.Ishayev tomonidan aytib o‘tilgan[3]. Agar tahlil qilish uchun tanlangan toponimlar qanchalik tarixiy bo‘lsa, ularni tashkil qilib turgan so‘z, bo‘g‘in va nutq tovushlari ham ma’lum ma’noda miqdor hamda sifat o‘zgarishlariga uchragan bo‘ladi. Bunday holatlar toponimlarning aytilishida va yozib olinishi jarayonida ro‘y beradi. Shuningdek, so‘z bilan so‘zni semantik va sintaktik munosabatga kirituvchi ohang ham fonetik omillar majmui tegishli hisoblanadi. Ushbu fonetik o‘zgarishlarning jami fonetik omillar majmuiga aloqadorlik xususiyatiga egadir.

Har bir tilning nutq tovushlari kompleksida ma’no bo‘lgani kabi so‘zlarda, xususan, toponimlarda ham nutq tovushlarining majmuasi bilan bir butun holatda ma’no anglashiladi. Mana shu holat toponimlarning tahlili jarayonida qo‘llanadigan fonetik omillarda e’tiborga olinadi. Mazkur omillarda toponimni tashkil qilgan so‘zlarning qanday fonemalardan tuzilgani va ularning talaffuz jarayonida turli fonetik o‘zgarishlarga uchrashi kuzatiladi. Bunga misol qilib Ishtixon va Payariq tumanlari toponimlarining tahlilini ko‘rsatish mumkin. Demak, fonetik omil toponimlarning etimologik tadqiqida zarur bo‘ladigan omillar tarkibiga kiradi. Fonetik omillar ta’sirida yuzaga kelgan toponimlarga quyidagilarni misollar sifatida keltirib, ulardan ba’zilarini izohlashga intildik: Oxmonovul (I.t., Haqiqat MFY q.), Sortoqchi (I.t., Zarband MFY q.), So‘g‘at (I.t., Dagar Ochilov MFY q.), Soharji (I.t., Haqiqat), S’hog‘ol (I.t., Haqiqat), Janggat (I.t., Haqiqat MFY q.).

S’hog‘ol (I.t., Haqiqat MFY.q.) – toponimida ham fonetik omillardan biri bo‘lgan sh/ h undoshlarining og‘zaki nutqda almashinib qo‘llanishi o‘z ifodasini topgan.Toponim aslida Shog‘ol shaklida bo‘lishi kerak edi, ammo aholi vakillari toponimni S’hog‘ol tarzida talaffuz etib, undoshlarning o‘rin almashinishi fonetik omillarning biri ekanligini asoslamoqda. Undagi topoasosning o‘zi ham toponegizni, ham topoasosni anglatib turibdi.

Oxmonovul (I.t., Haqiqat MFY q.) – ushbu toponimdagi x undoshi kishining e’tiborini tortib turadi. Chunki x undoshi ikkinchi undosh sifatida toponimlar tarkibida ko‘p qo‘llanmaydi. Bu x undoshi sheva fonetikasiga xos xususiyatni, ya’ni ma’noni ifodalaydi. Shevashunoslikda bunday so‘zlar fonetik-leksik yoxud fonetik dialektizmlar sanaladi. X undoshining biron-bir undosh bilan almashtirib bo‘lmasligi fonetik omilning shu toponimda voqelanganini ifodalaydi. Toponimning ma’nosi, kishilarning aytishicha, Oxmon degan kishi bo‘lgan. U ulg‘ayib ovulga bosh bo‘lgan. Keyinchalik uning nomi ovuliga nom sifatida qo‘llanadigan bo‘lgan: Oxmon-ovul > Oxmon ovul > Oxmonovul. Bu yerda Oxmon nomi sheva vakillariga xos dialektal nomlardan biri deyish o‘rinliroq. Unda ikki o‘zakning birikishi natijasida qo‘shma so‘z paydo bo‘lgani (oxmon-ovul > oxmonovul) kabi ikki negizning birikishidan qo‘shma toponegiz (Oxmon-ovul > Oxmon ovul > Oxmonovul) hosil bo‘lgan.

Bizningcha, kishining ismi bo‘lgan Abdurahmonning qisqarib Axmon// Oxmon holiga kelishi sabab bo‘lgan. Bunda tarixan olib qaralganda qo‘shma so‘z negizida jiddiy qisqarish ro‘y bergan: Abdurahmon > Abduahmon > Abahmon > Ahmon > Oxmon. Bu qisqarish tovush tushish hodisasi hisoblanadi. Toponim Abdurahmonning ovuli ma’nosida nomlangan bo‘lib, hozirgi holati Oxmonovul hisoblanadi. Payariq toponimini yasalishiga e’tibor qaratsak. Tuman nomi fonetik o‘zgarish natijasida shu variantga kelgan. Payariq dastaval Samarqand viloyatidagi qadimiy ariq bo‘lgan. Qadimgi turkiy tilda boy/bay/poy/pay/moy/umay ariq - bosh ariq, ulkan anhor. Ariq nomi toponimlashuv natijasida tuman nomiga o‘tgan. Qadimiy shakli - Boyariq/Moyariq.[5] Payariq Somoniylar davrida viloyatning eng muhim ma’muriy markazlaridan biri sanalgan Ishtixon tumaniga yaqin joylashgan.

Hududdagi Chelak toponimi ham fonetik o‘zgarishlar natijasiga ko‘ra yuzaga kelgan. Ko‘pchilik toponimni chelak, ya’ni "paqir" deb tushunadi va Chelak shaklida talafuz qiladi. Aslida so‘zning chelakka hech qanday aloqasi yo‘q. Toponim forscha chalak, ya’ni "yuqori, baland" degan so‘z bilan bog‘liq bo‘lib, [6] fonetik o‘zgarish natijasida Chelak tarzida talaffuz qilinadi. Payariq tumanidagi Cho‘rash toponimi ham fonetik o‘zgarish natijasida yuzaga kelgan: Garchi Zarafshon vodiysidagi o‘zbek qipchoqlarning bir urug‘i cho‘rash deb atalgan bo‘lib, etnonim oykonimga o‘tgan bo‘lsada, qishloq axolisi Cho‘rash deb nomlanishi haqida boshqacha fikr bildirishadi. Qishloqqa 4-5 otliq mehmonlar kelganda, mahalliy aholi ularga osh tayyorlab ziyofat berishgan. «Pishirilgan osh sho‘r bo‘lgan ekan, mehmonlar ketishayotganida osh rosa sho‘r bo‘libdi, sho‘r osh yedik», - deb aytishgan ekan. Shu sababli, qishloq qariyalari yuqoridagi rivoyatga asoslanib, qishloq nomi Sho‘rosh yoki Cho‘rash bo‘lgan deyishadi. Ta’kidlash joizki, aksariyat toponimlar fonetik tuzilishi jihatidan tilimiz fonetik qurilishi qoidalariga mos kelsa-da, ammo atrofdagi yoki ta’sir doirasi kuchli bo‘lgan boshqa qardosh va noqardosh tillar ta’sir o‘tkazganligini ham ko‘rish mumkin. Lingvistik omillarning ikkinchi bir ko‘rinishi, turi bu leksik omillar sanaladi. Bu omillarga topoleksemalar, ya’ni o‘zak, qo‘shma so‘z, juft so‘zlar kiradi. Ularga yana o‘z, o‘zlashgan qatlam so‘zlari ham dahldordir. Mana shu omilda joy nomini yuzaga keltirgan lug‘aviy asoslar hamda ularning qaysi qatlamga oidligi masalasi e’tiborda turadi. Toponimlar amalda bir yoxud bir necha lug‘aviy asosdan, shu jumladan, topoformantlardan tashkil topadi. Ularning qaysi tilga oidligini asoslash leksik omilning vazifasi hisoblanadi.

Leksik omilda toponim(lar) tarkibidagi ma’nosi noma’lum ma’noli qism(lar) jiddiy tarzda e’tiborga olinadi. Toponimlar tarkibidagi ma’nosi noma’lum qismlarga: a) jiddiy o‘zgarishlarga uchragan tarixiy; b) arxaik; v) dialektal so‘zlar oiddir. Ularga quyidagilarni namuna sifatida keltirish mumkin: Payshanbiariq (I.t., Azamat MFY., ariq), Rasul kamar (I.t., Shexlar mfy uchastka), Rasulkamar (I.t., O‘rtaqishloq MFY Ulug‘qishloq hududida joylashgan dala), Qo‘lota (I.t., Zarband MFY q.),Qulchara (I.t., Chordara MFY, q.) va boshqalar.

Leksik-semantik omillar toponegizlar bilan birgalikda toponimlar etimologik tahlilining talqinlariga xos chalkashliklarning oldini ma’lum ma’noda oladi.

Misollar: Qo‘riq Bodoq (I.t., Xalqobod MFY q.), Eshmurodtepa(I.t., Xalqobod MFY q.), Yuzurug‘ (I.t., Azamat MFY q.), Olqortepa (I.t., Xazar bobo MFY q.), Oyjuvoz (I.t., Xazar bobo MFY q.).

Toponimlarning jamiyat ehtiyoju talablari asosida shakllanishini lingvistik jihatdan ishonchli dalillar bilan o‘rganish ularni ommaga talqin qilish imkoniyatini yaratadi. Bunda tabiiy hamda ijtimoiy-iqtisodiy mazmundagi voqea-hodisalarning yuzaga kelishi, oqibati, sababi va natijalari majmui sifatida umumlashadigan ekstralingvistik va lingvistik omillarning ta’sirini tadqiq qilish bugungi kun ilshunosligining dolzarb masalasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Турдибеков М.Т. Шимолий Тожикистон топонимларининг тарихий-лингвистик хусусиятлари: Филол фан д-ри дис. – Тошкент, 2022. -Б.31.

2. Никонов В.А. Введение в топонимику. – М.: Наука, 1965. – С. 15.

3. Каримов С.А., Бўриев С.Н. Ўзбек топонимикаси тараққиёт босқичида. – Тошкент: Фан, 2006. – Б. 26.

4. Nafasov T., Nafasova V. O‘zbek tili toponimlarining o‘quv izohli lug‘ati - Toshkent «Yangi asr avlodi» 2007.- B. 46.

5. Дусимов З., Егамов Х. Жой номларининг қисқача изоҳли лугати. - Т. 1977.-Б.144.

6. Qorayev S. Toponimika. – Toshkent: O`zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2006. – B.156.

JIZZAX VOHASI ETNIK GURUXLARI O‘RGANILISHI TARIXIDAN (QIRQLAR MISOLIDA)

Eshonqulov Umurzoq Absamat o‘g‘li
Jizzax davlat pedagogika instituti ijtimoiy-gumanitar fanlarda masofaviy ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada o‘zbek xalqi tarkibidagi eng katta etnik guruhlardan Qirq urug‘ining o‘rganilish tarixi, qirq atamasining kelib chiqishi, qirq urug‘ining shahobchalari, ularning geografik joylashuvi bo‘ycha mulohazlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Urug‘, qabila, aymoq, elat, el, xalq, millat, etnoganez, etnik tarix, qirqyuz, oq-qo‘yli, qora-qo‘yli, qorasirak, qoracha, olmasa-un, chaparashli, balki, jang‘g‘aa (yangi), chekli, ko‘chchekli, chuvulloq, boylar to‘pi, kavush to‘pi, Oyuv (ayiq) to‘pi, beklar to‘pi.

Annotation:This article describes the history of the study of the Qirq tribe, one of the largest ethnic groups of the Uzbek people, the origin of the term Qirq, the author's views on the origin of the Qirq tribe and its geographical location.

Keywords: Tribe, region, people, nation, ethnogenesis, ethnic history, Kirkyuz, Ok-ko‘yli, Kora-ko‘yli, Karasirak, Karacha, Olmasa-un, Chaparashli, Balki, Jangaa (new), Chekli, Kochchekli, Chuvullok, Boylar tupi, Kavush tupi, Oyuv (bear) to‘pi, Beklar tupi.

Аннотация: В данной статье описывается история изучения племени кырк, одного из крупнейших этносов узбекского народа, происхождение термина кырк, взгляды автора на происхождение племени кырк и его географическое положение.

Ключевые слова: Племя, регион, народ, нация, этногенез, этническая история, Киркюз, Ок-койли, Кора-койли, Карасирак, Карача, Олмаса-ун, Чапарашли, Балки, Джангаа (нов.), Чекли, Коччекли, Чувуллок, Бойлар тупи, Кавуш тупи, Оюв (медведь) то'пи, Беклар тупи.

O‘zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixini o‘rganish tarix fanining murakkab masalalaridan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, bu hozirgi kunning muhim muammolaridan biri hamdir. O‘zbekiston mustaqilligi va o‘zbek xalqining etnoma`daniy jihatdan tiklanishi sharoitida uning milliy o‘zligini anglashini kuchaytirish uchun teran tarixiy bilim va tarixiy jarayonning etnik rang-barangligida xalqning o‘z munosib o‘rnini aniq-ravshan idrok etishi katta ahamiyatga ega.[21] Mustaqilik yillarida vatanimiz tarixiga bo‘lgan qiziqish ortib bormoqda ayniqsa xalqimizing etnik tarkibi, o‘zbek xalqi kelib chiqishi, etnoganezi, urug‘ va qabilalar tarixi, tarkibi, tuzulishi, o‘zbek urug‘lari geografik jolashuvi kabi masalalarni o‘rganishga intilish xalqimiz orasida tabora ortib bormoqda. Dunyoda hech bir millat yagona bir urug‘ yoki qabiladan tashkil topagandek o‘zbek xalqi ham bundan mustosno emas.Tarixiy manbalarda o‘zbeklar 92 yirik urug‘dan iborat ekanligi qayd etib o‘tilgan xususan XVII asrda ijod qilgan o‘zbek mumtoz adabiyoti yirik namoyondasi Turdi Farog‘iy ushbu urug‘larni birlika inoqlika chorlab shunday deydi:

Tor ko‘ngullik beklar, manman demang,
kenglik qiling,
To‘qson ikki bo‘li (qarindosh) o‘zbek yurtidur,
tenglik qiling.
Birni qipchoqu xitoyu birni yuz,
nayman demang,
Qirqu yuz, ming son bo‘lub, bir xon
oyinlik qiling[22]

Qirqlar o‘zbek xalqi tarkibidagi 92 urug‘ qabilalardan biri bo‘lib . Tarqoq holda Samarqand atrofida, Panjikent, hozirgi. G'allaorol, Jizzax, Zomin va O‘ratepa hududlarida yashaganlar. Ko‘pincha o‘zbek xalqi tarkibiga kirgan qabilalardan biri — yuzlar bilan aralashgan holda yashaganlar. Shuning uchun ham ko‘pchilik manbalarda «qirqyuz» nomi bilan ham ma'lum. Qirq, yuz va ming qabilalari marqa

[21] Shoniyozov K. O'zbek xalqining shakllanish jarayoni . — Toshkent: 2001.- B. 3.
[22] Elmurodov N. Zarafshon vohasi O’zbek xalqi etnik guruhlari - Smarqand 2008: B. 4.

degan umumiy nom bilan atalgan. Qirqlarning etnogenezi Dashti Qipchoq o‘zbeklari bilan bog'liq. Qirqlar o‘tmishda bir qancha urug'larga bo‘lingan. Shulardan eng yiriklari: oq-qo‘yli, qora-qo‘yli, qorasirak, qoracha, olmasa-un, chaparashli va boshqalar. Ular XX-asirning boshlariga qadar yarim o‘troq holda yashab, chorvachilik bilan, bir qismi tog' yon bag'rida, adirlarda yashab lalmikor va sug'orma dehqonchilik bilan shug'ullangan[23]. Takidlash joyizki, ananaga ko‘ra, jangga otlangan turk-mog‘ul suvoriysi o‘z oila va urug‘ aymoqlarini birga olib yurgan. Shoyboniyxon Movarounnahrga qo‘shin tortib kelganda, uning lashkarida 92 qavm suvoriysi xizmat qilgan[24]. J Begimqulov o‘zning “O‘zbek urug‘lar o‘rganilish tarixidan (yuzlar misolida) maqolasida quydagicha ma`lumot keltiradi: “Yuz” atamasining kelib chiqishi to‘g‘risda xalq o‘rtasida keng tarqalgan rivoyatda keltirilishicha, Xitoy (Turk) podshosi G`arb tomonga qarab avval qirq nafar, keyin, yuz nafar otliq jangchilarni yuborgan ular esa bu yerga o‘troqlashib qolganlar va ularning avlodlar qirqlar va yuzlar dep atalgan[25] bugungi kunda Jizzax vohasida yashovchi yuz, qirq urug‘iga manusb odamlar orasida shunga o‘xshash rivoyatlar mavjud. Qirqlar 92 bovli o‘zbek elatiga kiruvchi urug‘ va qabilalar ichida ming va yuzdan keyingi uchinchi katta son bo‘lib, hisoblanadi. Qariyalar uni yuzning ukasi deb hisoblaydi laydilar. Aslida mingni ham, yuzni ham va qirqni ham siyosiy birlashmalar (uyushmalar) natijasida yuzaga kelgan etnik birlashmalar deb atash haqiqatga mos bo‘lsa kerak. Hozircha biz ularni «qabila» deb ataymiz. Qirq asosan Samarqand oblastining G‘allaorol va Bulung‘ur rayonlari hamda Sirdaryo oblastining Jizzax va Zomin rayonlarida, qisman Bekobod va O‘ratepa tomonlarida ham yashaydi.Qirq avvalo 6 ta katta bo‘lakka (urug‘ga) bulinadi. Bular: qoraqo‘yli, qoracha, moltop, mulkush, chaprashli va chortkesardir. Qirqning qoracha bo‘lagi G‘allaorol rayonining Uzun buloq qishlog‘ida yashovchi Xolbo‘ta boboning ma'lumotiga ko‘ra 4 ga b’linadi: balki, jang‘g‘aa (yangi), chekli, ko‘chchekli, chuvulloq. Qirqning moltop bo‘lagi ham G‘allaorol rayonining Moltop Qishlog‘ida yashovchi Sayfin boboning

[23] O‘zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil 155-b

[24] Asqarov A. O’zbek xalqining etnogenezi va etnik tarxi Toshkent 2007 229-b

[25] J.Begimqulovi J., Xushboqov J. O’zbek urug’larining o’rganilishi tarixidan ilmiy maqolalar toplami – Toshkent: 2016. B. 25

ma'lumotigako‘ra 4 ga bo‘linadi: boylar to‘pi, kavush to‘pi, Oyuv (ayiq) to‘pi va beklar to‘pi. Bulardan tashqari, G‘allaorol, Jizzax, Bulung‘ur rayonlarida yashovchi qirqlar orasida quya bosh, ko‘k gumboz qirq, Sug‘unboy, quyonquloqli, qoshiq buloq, to‘qcho‘ra, uch qiz, qo‘sh qavut qirq, qora chivar, uyuvli (bu qirqga kirmaydi), tangili singari etnonimlar ham uchrab turadi[26].

Vohada son jihatidan eng ko‘p bo‘lgan qabilalardan ikkinchi o‘rindagisi Qirq qabilasidir**.** Qirq qabilasi asosan Samarqand viloyatinnig Bulung‘ar, Jizzax viloyatining G‘allaorol, Jizzax, Baxmal, Zomin, Sirdaryo viloyatinnig Sardoba, Boyovut va Toshkent viloyatinnig Bekobod va Tojikiston respublikasining O‘ratepa tumanida yashaydilar[27]. M.Virskiy tadqiqotlarida qirqlar beshta bo‘g‘inga bo‘linib, ularning eng kattasi qoracha va eng kichigi kaltay bo‘g‘inlari bo‘lganligini keltiradi. Agarda qoracha bo‘g‘ini tarkibiga kiruvchi kishilar Balxi, YAngiqishloq, CHaulaq, Zambar, Zautash, Mulla Abdukarim, Zulfiqor, Uzunbuloq, SHatraqo‘tan, Avliyo qishloqlarida yashagan bo‘lsa, kaltaylar faqatgina o‘z bo‘g‘ini nomi bilan ataluvchi qishloqda istiqomat qilgan. Kaltay bo‘g‘inining umumiy soni 182 tani tashkil etgan bir vaqtda qoracha etnik guruhining jami miqdori 1799 ta bo‘lgan. SHuningdek, YAngi Qo‘rg‘on volostining Qoraqo‘yli, Gaday, Qoraqishloq, Udumali qishloqlarida yashagan qoraqo‘yli etnik guruhi tarkibiga kiruvchi kishilar ham ko‘pchilikni tashkil etib, ularning umumiy soni 1157 taga etgan. Aksincha, qirq urug‘ining lafak bo‘g‘ini aholisi miqdori boshqa bo‘g‘inlarga qaraganda kamchilikni tashkil etib, ular jami 191 kishidan iborat bo‘lgan. XX asr boshlarida ularni faqatgina Lafak qishlog‘ida uchratish mumkin bo‘lgan. Mazkur davrda 289 erkak va 216 ayoldan (jami 505 kishi) iborat bo‘lgan qirq urug‘ining chubar bo‘g‘ini CHubar va Toqli qishloqlarida istiqomat qilgan. SHu bilan birgalikda, N.Virskiy hech qanday bo‘g‘inga bo‘linmagan va Qirq urug‘i nomi bilan yuritilgan etnik guruh to‘g‘risida ham ma’lumot keltirib o‘tadi. Ushbu guruh YAngi Qo‘rg‘on volostining O‘ymaut,

[26] Doniyorov X, O‘zbek xalqining shajara va shevalari. - Toshkent, 1968. – B. 86.

[27] Бобобеков А. Сангзор-Зомин минтақаси аҳолисиннинг этник таркибига доир // Ўзбекистон археологияси ва этнологиясининг долзарб муаммолари. 2012. 47 б.

Xo‘jabuloq, Baxmal, CHillimozor, Kuchum, Almasuvan, O‘rta, Gulqishloq, Sug‘unboy, YAvang va Obiz qishloqlarini o‘zlariga makon qilgan[28].

Arxiv materiallari tahlili shuni ko‘rsatadiki, XX asr boshlarida Jizzax uezdida istiqomat qilgan qirq urug‘i asosan O‘zbek va Sauryuk volostlari hududida joylashgan bo‘lib, uning Olma-suvon va arishli, jizak-qirq, Ko‘za-bosh, Oq-tenga, bay-to‘bi va chajalak, Ko‘sa, Qora-qo‘yli, kalta, qora, mulla-to‘bi, o‘damalik, xisari, chibor, Qoracha, Balxi, jag‘achakli, ko‘sa, kutichakli, cho‘loq, o‘ta-sori, moltob, beglar-to‘bi, jarg‘oq, tangri-berdi, chalbor, chor-kundi kabi urug‘lari Qirqqishloq, Mo‘g‘ol, Sartyuz, Oyqor, Bog‘ishamol kabi qishloqlarda, yana Sangzor vodiysidagi G‘o‘bdun, Ko‘kbuloq, Mirzabuloq va boshqa qishloqlarda, G‘allaorol tekisligidagi G‘allakor, Gulshan, CHorvador, Omongeldi, Qizilqum, Qoraobod, Eshbuloq singari bir qancha qishloqlarda joylashgan. Voha aholisining tarkibida ko‘pchilikni tashkil etuvchi qirqlar yuqorida qayd etilgan hududlardan tashqari bugungi kunda Zomin tumanidagi Pishag‘or qishlog‘ining Morguzar tog‘iga tutash mintaqalarida va SHarof Rashidov tumanidagi bir qancha qishloqlarda yashab kelmoqda.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkunki qadimiy xalqlardan biri bo‘lgan o‘zbeklar juda ko‘p etnik guruhlardan tashkil topgan Bulung'ur tumanida xalqimizning o‘n ikki nomdagi etnik guruhi uchraydi. Tarixiy manbalarda o‘zbeklar 92 yirik urug‘dan iborat ekanligi qayd etib o‘tilgan bo‘lib bu urug‘lar o‘z navbatida yirik shaxobchalarga, shaxobchalar yana mayda bo‘laklarga, bo‘laklar to‘plarga, to‘plar ota va sulolalarga bo‘linib ketadi. Maqolamizning xotimasida shuni alohida ta'kidlab o‘tmoqchimizki , xalqimizning etnik guruhlarini aniqlash bilan bir qatorda, uning etnik tarixini o‘rganib, yoshlarimizni ajdodlarimizning jahon sivilizatsiyasiga qo‘shgan hissasini bilan yoritib berish bugunning dolzarb vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shoniyozov K. O‘zbek xalqining shakllanish jarayoni . — Toshkent: 2001.- B. 3.

[28] Вирский М. Очерк Яны-Курганской волости Джизакскаго уезда Самаркандской области. Справочная книжка Самаркандской области. Вып. X. Самарканд, 1912. – С. 11-12.

2. Elmurodov N. Zarafshon vohasi O‘zbek xalqi etnik guruhlari - Smarqand 2008: B. 4.

3. O‘zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil 155-b

4. Asqarov A. O‘zbek xalqining etnogenezi va etnik tarxi Toshkent 2007 229-b

5. Doniyorov X, O‘zbek xalqining shajara va shevalari. - Toshkent, 1968. – B. 86.

6. Bobobekov A. Sangzor-Zomin mintaqasi aholisinning etnik tarkibiga doir // O‘zbekiston arxeologiyasi va etnologiyasining dolzarb muammolari. 2012. 47 b.

7. Virskiy M. Ocherk Yani-Kurganskoy volosti Djizakskago uezda Samarkandskoy oblasti. Spravochnaya knijka Samarkandskoy oblasti. Vip. X. Samarkand, 1912. – S. 11-12.

ХИЗМАТ КЎРСАТИШДА ИҚТИСОДИЙ МУНОСАБАТЛАР ТИЗИМИ

Жураев Навруз Жураевич ўқитувчи

Бухоро Давлат Университети

Аннотация;Замонавий иқтисодиёт - бу у ёки бу тарзда ўзаро боғланган, бир-бири билан ўзаро алоқада бўлган ҳар хил турдаги ва даражадаги иқтисодий тизимлар тўплами. Иқтисодий тизимлар иқтисодий муҳитда ва асосан унинг асосий таркибий қисми - хизмат кўрсатиш соҳасида ишлайди. Хизмат кўпинча, бир томондан, жараён ёндашуви нуқтаи назаридан, айниқса менежмент ва маркетингда кўриб чиқилади. Ҳар қандай иқтисодий тизимда асосий, асосий ролни ишлаб чиқариш, тақсимлаш, айирбошлаш ва истеъмол қилиш бўйича иқтисодий субъектлар ўртасидаги ишлаб чиқариш муносабатлари ўйнайди. Барча иқтисодий тизимларда ишлаб чиқариш иқтисодий ресурслардан хизмат кўрсатиш шаклида фойдаланишни тақозо этади, хўжалик фаолияти натижалари эса пировард маҳсулот сифатида ишлаб чиқарилган хизматлар шаклида истеъмол қилинади.

Калит сўзлар: Хизмат кўрсатиш соҳалари, хизмат кўрсатиш турлари, инсон капитали.

Хизмат кўрсатиш иқтисодиётининг шаклланиши ва ривожланиб бориши ривожланган бозор иқтисодиётига асосланган мамлакатларнинг ялпи ички маҳсулот таркибини ҳам ўзгаришига ўз таъсирини кўрсатмоқда. Ҳозирги вақтда муайян мамлакатни ривожланган мамлакатлар қаторига қўшиш учун яратилаётган ялпи ички маҳсулот таркибида хизмат кўрсатиш соҳаси ҳиссасининг 65 фоиздан юқори бўлиши асосий мезон ҳисобланади. Масалан, АҚШ иқтисодиётида яратилган ялпи ички маҳсулот таркибида хизмат кўрсатиш соҳасининг улуши 78,0 фоизни ташкил этади ва унда ишлаб чиқариш фондларининг 40,0 фоизи мазкур соҳа ҳиссасига тўғри келади. Европа Иттифоқи мамлакатларида эса ялпи ички маҳсулотнинг 65,0-70,0 фоизи,

Японияда 62,0 фоизи хизмат кўрсатиш соҳаси ҳиссасига тўғри келади. Шунингдек дунё бўйича тўғридан-тўғри инвестициялар ҳажмининг 40,0 фоизи хизмат кўрсатиш соҳасига йўналтирилган[29].

Халқаро валюта фонди маълумотларига кўра, XXI асрнинг бошларида барча турдаги хизматлар ҳажми 1500,0 трлн. АҚШ долларини (бу кўрсаткич жаҳон ялпи ички маҳсулотининг 70,0 фоизини ташкил этади) ташкил этган. Халқаро савдо хизматлари эса, жаҳон хўжалигининг барқарор ривожланувчи секторини ташкил этади.

Бугунги кунда мамлакатимизда хизматлар соҳасини ривожлантиришга катта аҳамият берилмоқда. Мазкур соҳанинг мамлакатимиз иқтисодиётидаги улушини кўпайтириш учун жойларда хизматлар соҳасидаги мавжуд имкониятларни тўлиқ ишга солиш лозимлиги ҳам устувор вазифалардан биридир. Айниқса, замон талабидан келиб чиқиб, хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш, унинг самарадорлигини ошириш чора-тадбирларини изчил амалга ошириш ниҳоятда муҳимдир.

Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 11 майда “Хизматлар соҳасини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори қабул қилиниб, унга асосан “хизматлар соҳасининг мамлакатимиз иқтисодиётидаги улушини кўпайтириш, жойларда хизматлар соҳасидаги мавжуд имкониятларни тўлиқ ишга солиш, хизматлар турларини кенгайтириш ва сифатини ошириш бўйича ўз ечимини кутаётган муаммоли масалаларни ҳал қилиш, мазкур йўналишда тадбиркорлик субъектларини янада қўллаб-қувватлаш, уларнинг ғоя ва ташаббусларини рағбатлантириш” масалалари қўйилган эди”[30].

Хизмат кўрсатиш соҳаси иқтисодиётнинг таркибий қисми сифатида иқтисодий муносабатлар тизимида ўз ўрнига эга бўлиб, жамиятдаги иқтисодий қонуният ва қонунларга бўйсунади. Тармоқларнинг халқаро таснифида уч секторни ажратиш қабул қилинган: бирламчи (қишлоқ хўжалиги, қазиб олиш

[29] О. Изряднова Раздел 4. Реальный сектор экономики // Российская экономика. Тенденции и перспективы. 2017. №39. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/razdel-4-realnyy-sektor-ekonomiki-2 (дата обращения: 23.01.2023).
[30] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 11 майида имзоланган “Хизматлар соҳасини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” Қарори.// “Халқ сўзи” газетаси. 2021 йил 2 май. 1-2-бетлар.

саноати), иккиламчи (қайта ишлаш саноати), ва учламчи (хизмат кўрсатиш соҳаси ёки ижтимоий соҳа)[31].

Биринчидан, маҳсулотлар белгиланиши бирлиги нуқтаи назаридан хизмат соҳаси маҳсулоти қийин ва қарама-қарши тушунчадир. Истеъмол фондини кўпайтиришга йўналтирилган хизматлар ижтимоий соҳа маҳсулоти сифатида кўрилиши мумкин.

Иккинчидан, истеъмол қилинадиган ресурслар хилма-хиллиги нуқтаи назаридан ушбу ўхшашлик «номоддий маҳсулотлар» истеъмол қилинадиган ресурслардаги ўхшашлик харажатларнинг ўз структурасида ҳам намоён бўлади, улар бир биридан кескин фарқ қилади.

Учинчидан кадрлар таркибининг ўзига хос белгисига кўра хизмат кўрсатиш соҳасида бу биринчи навбатда шунда намоён бўладики, ундаги асосий ишловчилар ўрта ва олий маълумотли мутахассислар ҳисобланади.

Мамлакатимиз иқтисодиёти реал тармоқлари ва ижтимоий соҳаларининг барқарор ривожланиши уларга кўрсатилаётган хизматларнинг инновацион турларини жадал татбиқ қилиш ва самардорлигини оширишга чамбарчас боғлиқ бўлиб бораётганлигини алоҳида таъкидлаш жоиз.

Шу туфайли хизматларнинг бугунги кунда мамлакат иқтисодиётидаги ўрнига баҳо бериш мақсадга мувофиқ. Бунинг учун қуйидаги жадвал тавсия қилинади (1- жадвал).

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, 2010 йилда жами кўрсатилган хизматлар ҳажми 27,1 триллион сўмни ташкил қилган бўлса, 2020 йилга келиб 218,9 триллион сўмга тенг бўлган. Шу даврда хизматлар 8,1 баробар ўсган. Аҳоли жон бошига кўрсатилган хизматлар ҳажми 7,1 мартага ошган. Хизмат кўрсатиш соҳасининг мамлакат ЯИМдаги улуши 2010 йилда 41,1%ни ташкил қилган бўлса, 2020 йилга келиб 36,3 %гача камайган. Камайиш тенденцияси 0,88 коэффициентни (36,3/41.1) ташкил қилади. Ушбу ҳолат

[31] Бурменко Т.Д. Экономика сферы услуг (Вводный курс) / Т.Д.Бурменко. –Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2004. – С.37-38.

мамлакатимизда саноат ва қишлоқ хўжалигининг мазкур соҳага нисбатан жадал ривожланганлигидан далолат беради.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатиш соҳаси асосий кўрсаткичларининг ўсиш суръатлари, 2015-2020 йиллар[32].

Хизматлар тури	Йиллар					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Жами кўрсатилган хизматлар ҳажми, трлн. сўм	78,5	97,1	118,8	150,9	193,7	218,9
Ўсиш суръати,%	289,7	358,3	438,4	556,8	714,8	807,7
Аҳоли жон бошига кўрсатилган хизматлар ҳажми, млн. сўм	2,5	3,0	3,7	4,6	5,8	6,4
Ўсиш суръати,%	277,7	333,3	411,1	511,1	644,4	711,1
Хизмат кўрсатиш соҳасининг мамлакат ЯИМдаги улуши, %	39,7	39,4	38,1	35,9	36,1	36,3

Республикамизда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг асосий йўналишларидан бири хизматлар соҳасига асосланган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, улар ёрдамида янги иш жойларини яратиш, меҳнат ресурсларидан самарали ва оқилона фойдаланишни ташкил этишдир. Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек: “Хизматлар соҳасида фаолият юритишга ихтисослашган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик иқтисодиётнинг тез ўзгариб турадиган бозор талабларига жавоб беришини таъминлайдиган замонавий тузилмаларини шакллантиришда янги иш

[32] Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси маълумотлари. www.stat.uz

ўринларини ташкил қилишда ва аҳоли даромадларини оширишда қанчалик ўта муҳим рол ўйнашини албатта чуқур англашимиз зарур”[33].

Жаҳон иқтисодиётидаги ўзгаришлар Ўзбекистон иқтисодиётининг бошқа соҳалари сингари хизматлар соҳасини ҳам устувор даражада ривожлантиришни тақозо етмоқда. Шу сабабли мамлакатимизда ислоҳотлами чуқурлаштириш шароитида хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш устувор вазифалардан бири ҳисобланади. Хизмат кўрсатиш соҳасини мамлакатимиз ички имкониятларидан келиб чиқиб, ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш долзарблигича қолмоқда.

Хизматлар бу истеъмолчиламинг (юридик ва жисмоний шахслар) ҳолатини ўзгартирадиган ёки товарлар, хизматлар ёки молиявий активлами айирбошлашда кўмаклашадиган ишлаб чиқариш фаолияти натижасидир. Хизматлар соҳаси - корхоналар, ташкилотлар ҳамда жисмоний шахслар томонидан кўрсатиладиган турли хизмат турларини такрор ишлаб чиқаришни о ъз ичига олган жамланма соҳа ҳисобланади. Бошқача айтганда, хизматлар соҳаси тижорат, касбий ва маиший хизматлами кўрсатишга ихтисослашган мамлакат иқтисодиётининг тармоқлари ҳисобланади[34].

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, хизматлар соҳасининг Республика иқтисодиёти учун кўплаб наф келтирувчи томонлари мавжуд:

- ЯИМ таркибида катта ҳажмни эгаллайди;
- моддий ва номоддий неъматлар ишлаб чиқарувчи кичик бизнес субъектлари сифатида шаклланади;
- аҳоли турмуш даражасини ошишига хизмат қилади;
- мамлакатда товар ва пул айланишини тезлаштиришга хизмат қилади;
- минтақада янги хизматлар бозорини шакллантиради;
- аҳолининг иш билан бандлиги даражасини оширади;
- ҳудудий инфратузилманинг ривожланишига катта ҳисса қўшади;
- хизмат кўрсатиш обйектлари ислоҳ қилинади;

[33] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Миромонович Мирзиёевнинг Конституциямизнинг 25 йиллигига бағишланган тантанали тадбирдаги нутқи, 2017-йил 8-декабр

[34] Shodibekova D.A. O‘zbekistonda xizmatlar sohasini rivojlantirish: muommolar va echimlar (monografiya). – T.: TDIU, 2020. – 145 b.

- мамлакатдаги инвестиция ички ва ташқи инвестиция ҳажмини оширади ва ҳоказо.

Сервис фаолияти иқтисодий актив фаолиятнинг бир тури бўлиб, бозор муносабатлари шароитида турли хил хизматлар кўрсатиш билан шуғулланади. Ушбу фаолият хизмат кўрсатишнинг ихтисослаштирилган структуралари орқали амалга оширилади, улар ўз навбатида ушбу тизимнинг субъектлари ҳисобланади. Мавжуд субъектлар ижтимоий эҳтиёжларнинг миқёси ва мазмунини баҳолаш орқали барча хохловчиларга ўз хизматларини таклиф этади ва уларни қондиришга ҳаракат қилади. Сервис тизимига қарашли бўлган субъектлар жумласига тадбиркорлар ёки сервис ташкилотларининг жамоалари киради. Юқорида қайд қилинган ташкилотлар қуйидаги шаклларда бўлиши мумкин:

- ихтисослаштирилган фирмалар – масалан сайёҳлик, меҳмонхона, даволаш;
- ихтисослаштирилган корхоналар, савдо, транспорт, таъмирлаш ва бошқалар;
- бюро, идоралар - юридик, ахборот, реклама, турар жой.
- муассасалар - қонунни қўриқлаш ва маданият муассасалари бўлиб ҳисобланадиган милитсия бўлимлари, театрлар, музейлар, кутубхоналар;
- ташкилотлар - банк, суғурта, қўриқлаш ва ҳокозолар.

Инсонларнинг бир-бирларига беғараз ва ихтиёрий хизмат кўрсатишларидан фарқли равишда сервис фаолияти субъектлари фаолияти тўлиқ ёки қисман бозор айрбошлашлари принтспларига асосланади. Жумладан, хизмат кўрсатиш соҳасидаги бизнес тўлиқ тижорат принтсплари асосида амалга оширилади. Бу ерда шуни таъкидлаш жоизки, кўпчилик Давлат муассасалари аҳолига хизмат кўрсатишни аралаш асосида амалга оширади, яъни қисман тижорат асосида, қисман ижтимоий неъматларни беғараз қайта тақсимлаш механизми базасида. Умумий ҳолатда сервис фаолияти аҳолининг кенг маънодаги ижтимоий ва якка тартибдаги эҳтиёжларини қодириш имкониятини

беради, ва шу билан бир қаторда ҳозирги турдаги иқтисодий ва ижтимоий муносабатларни самарали ривожлантиради.

Юқорида қайд қилинганлардан шундай хулоса келиб чиқадики, айрбошлашнинг бозор муносабатлари доирасида ҳаракат қилиб, сервис фаолияти ушбу муносабатлар билан тартибга солинади, уларнинг талабларига таалуқли равишда шаклланади. Лекин сервис бўйича фаннинг дастлабки даврларида хизмат кўрсатишда меҳнат тавсифи бозордан ташқари элементларга бой эди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4947 сонли фармони. Тошкент ш., 2017 йил 7 февраль. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда, 20-сон, 354-модда, 23-сон, 448-модда, 37-сон, 982-модда.

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 55-сон қарори. Тошкент ш., 2016 йил 26 февраль. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 9-сон, 89-модда, 27-сон, 326-модда; 2017 й., 15-сон, 257-модда, 33-сон, 863-модда.

3. Якобсон Л.И. Экономика общественного сектора. М.: Юрайт, 2015.

4. Зиявуддинова А. Инвестиции в образование: международный опыт.// Экономический вестник Узбекистана, 1999г., №4;

5. Хакимова М.А. Реформиравие и развитие социального сектора Узбекистана в условиях перехода к рынку. Автореф. дисс. на соис. уч. ст. д.э.н. – Т.: 2000.;

6. Рахмонов Д.А. Ўзбекистонда ижтимоий соҳани молиялаштиришнинг методологик асосларини такомиллаштириш: и.ф.д. ... автореферати: - Т.: БМА, 2018, - 72 бет.

TASVIRIY SAN’ATDA XALQ AMALIY BEZAK SAN’ATINING O’RNI

Utepov Qalbay Ibraymovish
NDPI stajyor o’qituvchisi

Annotatsiya: Tasviriy san’atda xalq amaliy san’atining o’rni va bunda amaliy san’atning ifodaviy vositalari uning xususiyatlariga qarab turlicha ekanligi, amaliy san’atda ritm, simmetriya, shakl va rangdan asosiy tasviriy vosita sifatida foydalanilinishi haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so’zlar: Tasviriy san’atda, xalq amaliy san’ati, ritm, simmetriya, shakl, rang, naqqoshlik.

Mamlakatimizda kompetenciyaviy yondashuvga asoslangan standartning joriy etilishi umumta’lim maktab o’qituvchilarining oldiga katta vazifalarni qo’ymoqda. Ushbu vazifalarni bajarish uchun o’quvchilarni ilmli, bilimli, ma’lumotlarni tez qabul qila oladigan etib ta’rbiyalashimiz za’rur. Shuning uchun o’qituvchilar dars jarayonini har xil usulda tashkil etishi kerak. Tasviriy san’at darslarida nazariy ma’lumotlar amaliyot bilan bog’liq holda etkazilishi samarali hisoblanadi. Amaliy bezak san’ati haqida tushunchalar berilsa, nazariy ma’lumot bilan birga, rang xususiyatlari haqida, ularni ijodiy ishda foydalanish haqida amaliy bajarib borish maqsadga uvofiqdir.

Amaliy san’atning ifodaviy vositalari uning xususiyatlariga qarab turlicha bo‘ladi. Amaliy san’atda ritm, simmetriya, shakl va rangdan asosiy tasviriy vosita sifatida foydalaniladi. Masalan, naqqoshlikda asosiy vosita sifatida rang muhim rol o‘ynasa, yog‘och o‘ymakorligida yog‘och, miskarlikda sariq va qizil mis metall, kulolchilikda loy, kashtachilikda ipak iplar, zardo‘zlikda baxmal bilan zar iplardan asosiy tasviriy vosita sifatida foydalaniladi. Ularning barchasi uchun xos bo‘lgan asosiy vosita – bu kompozitsiya. Amaliy bezak san’ati juda qadim zamonlarda paydo bo‘lib, xalq hunarmandchiligi tarzida rivojlandi. Amaliy san’at naqqoshlik, ganchkorlik va badiiy bezakning boshqa ko‘rinishlarida namoyon bo‘ladi.

Qadimdan ota-bobolarimiz naqqoshlik san’ati bilan shug‘ullanib, shuhrat qozonishgan. O‘zbek ustalari faqat uy-ro‘zg‘or buyumlari bilan cheklanib qolmay, balki uy-joy va jamoat binolarining devor va shiftlarini ham mohirona bezab kelganlar. San’atning bu turida har bir xalq o‘zicha ijod qiladi. Masalan, rus amaliy san’atida tekislangan yog‘ochga usta o‘simlik shaklidagi naqsh rasmini tushiradi, keyin unga maxsus bo‘yoqlar beradi. U bir oz quriganidan so‘ng bo‘yog‘i o‘chib ketmasligi uchun ustidan bir necha bor tiniq lok surtiladi. O‘zbek ustalarining ish uslubi boshqacharoq. Eskiz asosida duradgor tayyorlagan yog‘och qutichaga yelim surtiladi. Jilvir qog‘oz bilan tozalangan materialga bronza rang beriladi. Bronza ustidan ulgi asosida kompozitsiya tasviri tushiriladi. Uning ustiga qora bo‘yoq surtib, naqsh ishlanadi. Naqshlar o‘chib ketmasligi uchun bir necha bor toza lok surtiladi. Naqqosh ustalardan A. Qosimjonov, Y. Raufov, T. To‘xtaxo‘jayev, A. Boltayev, S.Norqo‘ziy ev va J.Hakimovlar san’atning bu turida samarali mehnat qilib, shuhrat qozonishgan. Amaliy san’at turlarida simmetriya muhim rol o‘ynaydi. Simmetriya deyarli hamma janrlarda ishlatiladi va uni amaliy ko‘rish mumkin. Simmetriya so‘zi – aynan o‘xshashlik (lotin. iden so‘zidan olingan bo‘lib, o‘shaning o‘zi, aynan ma’nolarini ifodalaydi) degani. Aynanlik o‘zaro bir-biriga to‘la muvofi qligini ifodalaydi. Simmetriyaning bir necha turlari mavjud bo‘lib, ularning ichida eng soddasi aks simmetriya hisoblanadi. Simmetrik kompozitsiyaning alohida bir ko‘rinishi esa naqshlardir. [1,256-b]

Tasvirni o‘q bo‘ylab biroz surilsa, naqshning barcha elementlari bir-birining ustiga tushadi. Amaliy bezak san’atida bunday simmetriyaning ikki turi ko‘p tarqalgan. Ular tasmali, halqali va aylana (masalan, likopcha cheti naqshi) naqshlardir. Naqqoshlikda simmetriyalar ko‘p ishlatiladi. Simmetriya – yunoncha so‘z bo‘lib, «symmtria» – o‘lchovdoshlik degan ma’noni bildiradi. Simmetrik – biror narsa, naqshning markaz chizig‘i (o‘q chiziqqa)ga yoki tekislikka nisbatan aynan muqobil joylashuvi, o‘zaro o‘xshashlik. Naqqoshlikda simmetriya turlari mavjud. Ko‘zguda aks etgan simmetriyani ko‘zgusimon simmetriya deyiladi. Ko‘zgusimon simmetriya amaliy san’atda muhim o‘rin tutadi. Amaliy san’atda bezaklarning ko‘pchiligi ko‘zgusimon simmetriyaga asosan ishlanadi.

Kompozitsiyadagi takrorlanish ritm naqsh kompozitsiyasidagi bir butunning tarkibiy qismini bir necha marta davriy takrorlanishidir. Ritmning turli-tumanligi har xil sharoitda elementlarning shakli va orasidagi masofaning kattaligiga bog‘liq. Davriy takrorlanishning uch ko‘rinishi mavjud: oddiy takrorlanish, murakkab takrorlanish, juda murakkablashgan takrorlanish. Oddiy takrorlanish bitta element takrorlanishidan hosil bo‘ladi. Murakkab takrorlanish ikkita har xil elementlarning ma’lum tartibda takrorlanishidan hosil bo‘ladi. Juda murakkablashgan takrorlanish bir necha elementlarning ma’lum tartibda takrorlanishidan hosil bo‘ladi. [2,34-b]

O‘zbekistonning eng qadimiy madaniyat o‘choqlari hisoblangan Buxoro va Samarqand so‘zanalari o‘zining yorqin rangi, shakllarining turli-tumanligi va nihoyatda nozik tikilishi bilan farqlanadi. Shahrisabzlik ayollar tikkan kashtachilik buyumlari esa, ko‘proq gilamni eslatadi. O‘zbek kashtachiligida do‘ppi alohida o‘rin egallaydi. Shahrisabzning gilam do‘ppisi, Buxoroning zar do‘ppisi, Farg‘onaning chust do‘ppisi, iroqi, duxoba va boshqa do‘ppilar O‘rta Osiyo xalqlari orasida keng tarqalgan. Do‘ppi nusxalari ichida eng mashhuri chust do‘ppilaridir. Qora atlas (yoki satin) ustiga ipak bilan tikilgan bodom guli (yoki qalampir), kizakka tushirilgan gullar do‘ppiga nafi slik baxsh etadi. [3, 21-b]

Demak, umumta’lim maktablarida tasviriy san’at darslarida amaliy bezak san’ati bo’yicha DTS va o’quv dasturlarida o’quvchilarning o’zlashtirishi lozim bo’lgan bilim, ko’nikma va malakalari belgilab berilgan, bular barchasi dars jarayonida o’qituvchining mahorati va kasbiy bilimi ila innovacion texnologiyalar orqali etkazib beriladi. Shuning uchun fan o’qituvchilari o’z ustida tinmay izlanishini, qo’shimcha ma’lumotlar orqali bilimlarini oshirib borishi talab etiladi.

Adabiyotlar

1. Bulatov S.S., Shabaratov P.P., Rasulov M.A. Naqqoshlik. Toshkent, 2010

2. Sh.R.Qobilov. Tasviriy san’at o‘qitish metodikasi. –T.: «Fan va texnologiya», 2014

3. Kuziyev, Tursunali va boshqalar. Tasviriy san’at darsligi 5-sinf. Toshkent, 2015

TASVIRIY SAN’AT DARSLARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

J.A.Darmenov
NDPI dotsenti
E.S.Qalbaev
NDPI magistrantı

Annonatsiya: Maqolada tasviriy san’at darslarida innovatsion texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari va tasviriy san’at o’qituvchisining pedagogik jarayonining mohiyati, o’qituvchi hamda o’quvchining birgalikdagi faoliyati mazmunida aks etishi haqida bayon etilgan.

Kalit so’zlar: Tasviriy san’at, dars, zamonaviy ta’lim texnologiyalari, innovatsion texnologiyalar, o’qituvchi, o’quvchi.

Ta’limdagi innovatsion texnologiyalar o’rganishni tartibga solish va uni to’g’ri yo’nalishga yo’naltirish imkonini beradi. Yangiliklar yoki innovatsiyalar har qanday kasbiy inson faoliyatiga xosdir va shuning uchun tabiiy ravishda o’rganish, tahlil qilish va amalga oshirish ob’ektiga aylanadi. Innovatsiyalar o’z-o’zidan paydo bo’lmaydi, ular alohida o’qituvchilar va butun jamoalarning ilmiy izlanishlari, ilg’or pedagogik tajribasi natijasidirInsonni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash, xalqimizning azaliy orzusi bo’lib, ajdodlarimiz ma’rifat, ma’naviyat va madaniyatni qanday qilib yosh avlodga o’rgatish - ularni komillikka etaklash yo’llarini, qonun - qoidalarini muttasil izlaganlar. Bu esa pedagogika fanlari qatorida tasviriy san’at fanini maydonga kelishiga sabab bo’lgan. Chunki, insonni ma’rifatli va ma’naviy komillikka erishishi pedagogika fanlari qatorida tasviriy san’at fanining etakchiligida amalga oshiriladi.

Ta’lim maqsadi, mazmuni, shakl, uslub va vositalari ta’lim jarayonlari mazmunini tahlil qilish uchun qo’llaniladigan an’anaviy kategoriyalar bo’lib hisoblanadi. Aynan shu kategoriyalar ma’lum predmet, mutaxassislik yoki ihtisoslik

bo’yicha o’quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil qiluvchi pedagog faoliyatining predmeti sifatida yuzaga chiqadi. Qayd etilgan pedagogik kategoriyalarni maqsadga muvofiq ravishda yo’naltirilgan pedagogik faoliyatning qonuniyat va mezonlarini tizimlashtiruvchi omil vazifasini bajaradi.

Uzoq yillar mobaynida qayd etilgan pedagogik kategoriyalar jamiyat ijtimoiy talabi darajasidagi maqsadlarni ro’yobga chiqarish uchun etarli bo’lib kelgan. Muayyan davrlarda bir guruh pedagoglar tomonidan barcha davrlarda amalga oshirilgan pedagog faoliyatining darajasi deya baholaganlar. Ular, xususan, pedagogik tushunchalarga berilgan ta’rif va tavsiflarning noaniqligi, ta’lim jarayonlarini tavsiflovchi ba’zi kategoriyalarning etishmasligi, ta’lim maqsadi, mazmuni, shakli, uslubi va o’qitish vositalari o’rtasida o’zaro uzviylikning mavjud emasligi kabi holatlarni doimiy ravishda tanqid qilib kelganlar. Ular tomonidan “metodika” tushunchasi yuqori darajadagi sub’ektivlikka ega ekanligi ta’kidlanadi. Haqiqatda esa ta’lim natijalari o’quvchining pedagogik jarayonlardan muvafaqqiyatli o’tganligi bilan belgilanadi.

Tasviriy san’at o’qituvchisining pedagogik jarayonining mohiyati -o’qituvchi hamda o’quvchining birgalikdagi faoliyati mazmunida aks etadi, mazkur jarayonda pedagog o’quvchida yuzaga kelgan qiyinchiliklarni engishga yordam beradi. Pedagogik yordamning asosiy mohiyati pedagogik jarayonning tavsifi, uning ma’lum maqsadga yo’naltirilganligi, shuningdek, shaxsni shakllantirish va tarbiyalash borasida hal etiladigan vazifalar bilan ifodalanadi. Zamonaviy o’qitish texnologiyalari - majmuaviy integral (butun, uzviy tizim bo’lib, unda ta’lim maqsadlari asosida belgilangan ko’nikma va malakalar o’quvchilar tomonidan nazariy bilimlarni o’zlashtirish, ularda muayyan ma’naviy-ahloqiy sifatlarni tarbiyalashga yo’naltirilgan pedagogik faoliyat elementlarining ma’lum bir tartibga solingan ko’rinishi sifatida aks etadi. Bu o’rinda tasviriy san’at o’qituvchisi ta’lim maqsadlarining belgilanishi, mazmunni tanlash va ishlab chiqish, ta’lim jarayonlarini tashkil qilish, ta’lim metol va vositalarining belgilanishi, shuningdek, o’qituvchilar malaka darajasi, erishilgan natijalarni baholash metodi inobatga olinshi lozim.

Keltirilgan mezonlarning majmuaviy tarzda qo’llanilishi o’quv jarayonining mohiyati va texnologiyasini belgilab beradi.

Tasviriy san’at o’qituvchisi ta’lim texnologiyasini loyihalash jarayonida pedagogik vazifani qo’yadi va uni hal etishga alohida e’tibor berishi zarur. Pedagogik vazifalarning hal etilishini ta’minlovchi o’qitish texnologiyasini loyihalashga qaratilgan o’qituvchi faoliyatining mazmuni metod, shakl va vositalar asosida shakllantiriladi. Tasviriy san’at o’qituvchisining pedagog faoliyati mazmunini belgilovchi asosiy omillar: boshqarish turi, axborot almashish jarayonlarining turi, axborot uzatish vositalarining tiplari va bilish faoliyatini boshqarishdir.

O’qitish jarayoniga faoliyat nuqtai nazaridan yondashish kontseptsiyasiga asoslanib, uni tashkil etish quyidagi mantiqiy ketma-ketlikka asoslanishi mumkin: dastlab o’quv materiali mazmunining tavsifi, uni o’rganishdan ko’zlangan maqsad (o’zlashtirish darajalari), shuningdek, pedagogik vazifaning shartlari tahlil etiladi.

Bugungi kunda zamonaviy ta’lim tatbiqiy asosini shaxsiy faoliyatli yondashuv, tanqidiy-ijodiy fikrlash, muammolarni hal etish, qaror qabul qilish va jamoada hamkorlikni qaror toptirishga oid pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish ehtiyoji yuzaga kelmoqda. Ayni vaqtda ta’lim muassasalari amaliyotida zamonaviy ta’lim texnologiyalardan samarali foydalanilmoqda.

Demak, avvaldan loyihalashtirilgan ta’lim—tarbiya jarayonining zamonaviy ta’lim texnologiyasi va innovatsion texnologiyalari o’zida metodlar tizimi, ta’lim metodik usullari, maqsad, vositalari, o’qituvchi va o’quvchilarning birgalikda faoliyat ko’rsatish imkoniyatlari hamda yakuniy natijalarga erishish borasidagi majmuani mujassamlashtiradi. Bularning barchasi barkamol avlod tarbiyasida, yoshlarning ma’naviy dunyoqarashini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. J. Yo’ldoshev ”Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish”-T., 2008

2. Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To’raev A.B. Innovatsion ta’lim texnologiyalari – T.: “Sano standart” nashriyoti, 2015

O‘QUVCHI-YOSHLARDA FAOL FUQAROLIK POZITSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING TARIXIY-MILLIY TARAQQIYOTI

Abdullayev Dilshodbek Yuldashali o‘g‘li
Namangan davlat universiteti o‘qituvchisi
abdullayevdilshodbek1992@mail.ru
+99897-214-48-08

Annotatsiya: Maqolada o‘quvchi-yoshlarda faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning tarixiy-milliy taraqqiyoti bosqichlari, o’quvchilarning ijtimoiy-siyosiy faolligi va ularning aqliy, axloqiy salohiyatining rivojlanishi xususida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: fuqaro, fuqarolik, vatanparvarlik, fuqarolik pozitsiyasi, ijtimoiy-siyosiy faollik, ommaviy madaniyat, iqtisodiy soha, siyosiy soha, ijtimoiy rivojlanish sohasi, ma’naviy-mafkuraviy soha.

ИСТОРИКО-НАЦИОНАЛЬНЫЙ ПРОГРЕСС РАЗВИТИЯ АКТИВНОЙ ГРАЖДАНСКОЙ ПОЗИЦИИ У УЧАЩЕЙСЯ МОЛОДЕЖИ

Аннотация: В статье рассматриваются этапы историко-национального развития активной гражданской позиции у учащейся молодежи, социально-политическая активность учащихся, развитие их психического и нравственного потенциала.

Ключевые слова: гражданин, гражданственность, патриотизм, гражданская позиция, общественно-политическая активность, массовая культура, экономическая сфера, политическая сфера, сфера общественного развития, духовно-идеологическая сфера.

HISTORICAL AND NATIONAL PROGRESS IN THE DEVELOPMENT OF ACTIVE CITIZENSHIP AMONG STUDYING YOUTH

Annotation: The article examines the stages of historical and national development of active citizenship among students, socio-political activity of students, the development of their mental and moral potential.

Keywords: citizen, citizenship, patriotism, civic position, socio-political activity, mass culture, economic sphere, political sphere, sphere of social development, spiritual and ideological sphere.

Mamlakatimizda 2016-yilda «Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida»gi Qonunning qabul qilinishi o‘quvchi-yoshlarni ijtimoiy jihatdan shakllantirish va ularning intellektual, ijodiy va boshqa yo‘nalishdagi salohiyatini kamol toptirish uchun shart-sharoitlar yaratilishini nazarda tutadigan ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy va huquqiy chora-tadbirlar tizimini yanada takomillashtirish va yangi bosqichga ko‘tarish uchun asos bo‘ldi. Qonunda yoshlarni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg‘usi, bag‘rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta’sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo‘lgan qat’iy ishonrch va qarashlarga ega qilib tarbiyalash; yoshlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirish yoshlarga oid davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari tarkibiga kiritildi[1].

Insoniyat tarixidan ma’lumki, har qanday jamiyatning ravnaqi, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy jihatdan barqarorligi fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faolligi, aqliy va axloqiy salohiyatining yuksak darajada rivojlanganligiga bog‘liqdir.

O‘zbekiston Respublikasining davlat Mustaqilligi qo‘lga kiritilgach, yosh avlodni tarbiyalab voyaga etkazishga qaratilgan jarayonda quyidagi vazifalarni hal etish zaruriyati yuzaga keldi:

a) yoshlarni ijtimoiy hayotga tayyorlash, ularda keng dunyoqarashni tarkib toptirish, o‘z shaxsiy turmushiga maqsadli yondashish, reja va amal birligi hissini uyg‘otish;

b) o‘quvchilarni milliy va umuminsoniy qadriyatlardan ogoh etish, chuqur bilimga, tafakkurga ega yoshlarni tarbiyalash malakalarini tobora boyitish;

v) huquqiy va axloqiy me’yorlarga hurmat ruhida yondashish, o‘quvchilarda fuqarolik tuyg‘usini, ijtimoiy burchga mas’ullikni qaror toptirish;

g) vatanparvarlik va baynalminallik tuyg‘usini shakllantirish, o‘zga millat va xalqlar qarashlariga hurmatni, huquq va burchlarni kamsitmaslik tuyg‘usini qaror toptirish;

d) mustaqil davlat – O‘zbekiston Respublikasining ichki va tashqi siyosatiga to‘g‘ri baho berishga o‘rgatish;

e) insonni oliy qadriyat sifatida qadrlash, uning sha’ni, or-nomusi, qadr-qimmati, huquq va burchlarini himoya qilishga o‘rgatish va boshqalar[2].

Fuqarolik shaxsning muayyan jamiyatga mansubligini ifodalovchi holat bo‘lib, u turli davrlarda hamda ijtimoiy hayotda etakchi o‘rin tutgan qarashlar nuqtai nazaridan baholab kelingan. Ijtimoiy tuzumning eng yuqori shakli bo‘lgan huquqiy jamiyatda fuqarolik shaxs qadr-qimmatini ta’minlash, uning sha’ni, or-nomusi va haq-huquqlarini himoyalanishining huquqiy kafolati sanaladi.

O‘zbek xalqi o‘zining uzoq yillik milliy taraqqiyot tarixiga ega millat hisoblanadi. O‘tmishda ota-bobolarimiz, buyuk mutafakkirlarimiz, ma’rifat sohiblari millat taqdiri va kelajagini ozodlik, erkinlikda deb bilganlar, Vatan va xalq istiqboli, baxtiyor turmush kechirish uchun fidoyi bo‘lish, jipslashish zarur deb hisoblaganlar.

Tadqiqotimizda yosh avlodda fuqarolik tarbiyasining turli tarixiy davrlardagi o‘ziga xosligi, mazmuni, shakllariga yondashuvni tahlil qilish zarur deb hisobladik.

1-jadval

Tarixiy davr bosqichlari	Yoshlarda vatanparvarlik va fuqarolik tuyg‘usini shakllantirish g‘oyalari va ta’lim-tarbiya jaryoni
VII asrdan XIV asrgacha bo‘lgan davr	Islom dinida vatanparvalik g‘oyasi. Buyuk muhaddislarning merosi. Sharq Uyg‘onish davrida etuk inson muammosining talqin etilishi.
XIV-XVI asrlar	Sohibqiron Amir Temur, Muhammad Tarag‘ay Ulug‘bek, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti va faoliyatida Vatanga sadoqat, uni asrash va vatanparvarlik g‘oyalari

XVII-XVIII asrlarda va XIX asrning birinchi yarmi	Buxoro, Xiva va Qo‘qon xonliklari davrida maktab, fan, ta’lim va madaniyat taraqqiyoti
XIX asrning II yarmi va XX asr boshlari	Turkiston o‘lkasida ta’lim-tarbiya va pedagogik fikrlar taraqqiyoti. Jadadchilik ma’rifati g‘oyalarida Vatan taraqqiyoti masalalari. Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidjon o‘g‘lining jadidchilik faoliyati.
Sho‘ro hokimiyatining dastlabki yillari	Turkistonda maorif tizimining tashkil etilishi. Ishoqxon Ibrat, Saidahmad Siddiqiy, Abdulla Avloniy va Abdurauf Fitratning pedagogik qarashlari
Ikkinchi jahon urushi va urushdan keyingi yillar	Urush yillarida o‘zbek xalqining front va front ortidagi qahramonliklari. Turli millat vakillarining O‘zbekistonda boshpana topishi.
XX asrning II yarmidan 80-90 yillargacha bo‘lgan davr	Sobiq Sho‘rolar davrida pedagogik g‘oyalar, qayta qurishning axloqiy va g‘oyaviy-siyosiy negizlari.
XX asrning 90-yillaridan XXI asr boshlari, 2016 yilgacha bo‘lgan davr	O‘zbekiston Respublikasi Mustaqilligining e’lon qilinishi, milliy g‘oya va milliy mafkuraning yaratilishi va targ‘iboti. Yoshlarni turli tahdidlardan himoyalash maqsadida g‘oyaviy immunitetni shakllantirish masallari.
2016-2022 yillar	Yoshlarga oid davlat siyosatini izchil va samarali amalga oshirilishi. O‘quvchi-yoshlarda jamiyat taraqqiyoti uchun dahldorlik tuyg‘usining shakllantirish chora-tadbirlari va uni amalga oshirish mexanizmining ishlab chiqilishi. Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi muvofiq umumta’lim maktablarining o‘rta va yuqori sinflari o‘quvchilarida fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish maqsad va vazifalarining belgilanishi.

Yosh avlodda fuqarolik his-tuyg‘usini shakllantirishning negizi Vatanga muhabbat vatanparvarlikni tarbiyalashdan boshlanadi.

Insonning qaysi millatga mansub ekanligi haqidagi tasavvuri faqat g‘oyagina emas, balki tuyg‘u hamdir. Bu tuyg‘u kishida millatning tarixi, ruhiyati, hozirgi holati va xususiyatini tushunish, his qilish, shaklida mujassamlashgan bo‘ladi. Insonda milliy ong va g‘urur, Vatanparvarlik bo‘lmasa, u o‘zining qaysi millatga mansubligini his etmasa, uning milliy qadriyatlarni anglashini tasavvur qilish qiyin. Toki, millatlar, milliy mafkuralar mavjud ekan, milliy munosabatlar ham, milliy his-tuyg‘ular ham, milliy qadriyatlar ham saqlanib qolaveradi. Millatni milliy qadriyatlardan mahrum qilishga urinish tarix va insoniyat oldidagi eng katta jinoyatdir.

Vatanparvarlik – kishining o‘zi tug‘ilib o‘sgan, kamol topgan joy, zamin, o‘lkaga bo‘lgan mehr-muhabbatini, munosabatlarini ifoda etadigan ijtimoiy va ma’naviy-axloqiy xislatlari, fazilatlaridir. Vatanparvarlik aniq muhitda, zaminda va mavjud ma’naviy-axloqiy qadriyatlar asosida shakllanadi shaxs vatanparvarlik tuyg‘usini yaratmaydi, balki uni tayyor holda qabul qiladi, chunki vatanparvarlik uzoq tarixiy rivojlanish jarayonida shakllanadigan ijtimoiy tuyg‘udir[3].

Vatanparvarlik yuksak ma’naviy-axloqiy fazilat sanaladi va u ota-bobolardan meros qolgan Vatanni sevish, ardoqlash, urf-oatlar, qadriyatlarni e’zozlash, el-yurt ravnaqi uchun chin dildan halol mehnat qilish, Vatanni himoya qilish, uning ozodligi va mustaqilligi uchun jon fido qilishda namoyon bo‘ladi.

Vatanparvarlikning chinakam ko‘rinishi fidoyilikdir. Fidoyilik Vatanga bo‘lgan sadoqat va muhabbatning ifodasi bo‘lib, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy va ma’naviy-madaniy taraqqiyoti, fuqarolarning farovon hayotga erishishi uchun mehnat qilish va izlanishni talab qiladi. Inson qaerda yashashi, qaysi sohada faoliyat ko‘rsatishdan qat’i nazar vatanparvarlik tuyg‘usining qay darajada shakllanganligini namoyon qiladi. Bu milliy urf-odat va an’analarga hurmat, Ona-tabiatni asrab-avaylash, atrofdagilarga insonparvarlik bilan munosabatda bo‘lish kabilarda ifodalanadi.

Vatan (arabcha «vatan» - Ona yurt) kishilarning yashab turgan, ularning avlod va ajdodlari tug‘ilib o‘sgan joyi, hududi, ijtimoiy muhiti, mamlakati[4]. Vatan insonning ruhiyati, turmush tarzi, ongi va tafakkuri, o‘tmishi, buguni va kelajagi mujassam bo‘lgan tushunchadir. Vatan tushunchasi tarix davomida ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot munosabati bilan o‘zgarib, kengayib, rivojlanib, boyib borgan.

Ibtidoiy jamoa tuzumi sharoitida muayyan qabila yashagan joy o‘sha qabilaning vatani sanalgan. Jondosh va tildosh qabilalarning uzviy ittifoqidan elat paydo bo‘lgan, elat yashagan hudud el deb atalgan. Masalan, o‘zbek xalq dostonlarida Chambil eli iborasi ko‘p uchraydi. Muayyan hudud doirasida markaziy boshqaruvning paydo bolishi bilan Vatan tushunchasi elat, ya’ni xalq va davlat tushunchalarini qamrab olgan.

Vatan ostonadan, o‘zi tug‘ilib o‘sgan go‘shadan boshlanadi. SHuning uchun u yashab, nafas olib turgan xonadonga, ulg‘ayib voyaga etishishida muhtasham va qudratli makon bo‘lgan ona zaminga mehr-muhabbat va sadoqat abadiy bo‘lmog‘i zarur. Har bir insonning Vatanga bo‘lgan muhabbati ona suti, ona allasi va ota-ona mehri bilan uning vujudiga singib boradi. O‘z ota-onasi, avlod-ajdodlari, ularning an’analari, urf-odatlari, kasb-korini sevmaydigan farzand o‘zgalarni ham sevmaydi. SHuningdeq millati, xalqi adabiyoti, san’ati, dini va madaniyatidan g‘ururlanib, o‘zi o‘sgan yurt tabiatidan ilhomlanib, uning muqaddas tuprog‘i qadrini anglab etmaydi.

Vatanga muhabbat - vatanparvarlikning asl mohiyatidir. Vatanni yurakdan his qilmoq va sevmoq kerak. Buning uchun sog‘lom, aqlli va o‘tyurak boimoq lozim. Ingliz shoiri J. Bayron: «Kimki o‘z yurtini sevmasa, u hech nimani seva olmaydi»,- degan edi.

Vatanni qalbdan chuqur his qilish uchun ham, xalqning vatanparvarlik namunalarini ko‘rsatish uchun ham Vatan hur, mustaqil bo‘lishi shart hisoblanadi. O‘zbekiston mustaqilligi e’lon qilingach, Vatanning qadri ortdi, xalqimizning qadri tiklandi. Shu bois mustaqillikning qadriga etishimiz, uni e’zozlashimiz, mustahkamlab borishimiz kerak.

Vatan mehrini, Vatan tuyg‘usini, uning mo‘tabarligi-yu ulug‘vorligini so‘z bilan ifodalash qiyin. Har bir barkamol inson Vatan uchun hamma narsani, hatto jonini

ham ayamaydi. Mavlono Fuzuliyning: «Mening bitta hayotim bor, bordi-yu mingta hayotga ega bo‘lgan taqdirimda ham hammasini Vatan uchun sarflagan bo‘lur edim», - degan so‘zlari Vatanni his qilish zaruriyatini anglatadi.

Vatanparvarlik g‘oyalarini yoshlarimiz ongiga singdirish, avvalombor oiladan boshlanadi. Ona Vatan, Vatanga muhabbat, Vatan tuyg‘usi kabi ilk tushunchalar ham avvalo, oila muhitida shakllanadi. Bu jarayon bobolar o‘giti, ota ibrati va mehri orqali amalga oshadi. Inson o‘zligini anglashi, nasl-nasabini bilgani sari yuragida Vatanga muhabbat tuyg‘usi ildiz otib, yuksala boradi. Bu ildiz qancha chuqur bo‘lsa, tug‘ilib o‘sgan yurtga muhabbat ham shu qadar ortadi. Vatanparvarlik g‘oyalarni yoshlar qalbi va ongiga singdirishda ta’lim va tarbiyaning turli shakllari ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Vatanparvarlik - bu Vatanimiz xalqiga, uning an’analariga, tili va madaniyatiga muhabbat va hurmat bilan qarash hamda uni rivojlantirishga o‘z xissasini qo‘shish, uning haqiqiy jonkuyari bo‘lish, Vatan oldidagi mas’uliyatli, millat manfaati bilan yashash, vatan taraqqiyoti, millat obro‘siga obro‘ qo‘shish, xalqning shon-shuhrati va manfaatini o‘ylash, insonparvar bo‘lish demakdir.

Vatanga nisbatan sadoqat, unga xizmat qilish, yurt tinchligini asrash, Vatan ravnaqi uchun faol bo‘lishga undaydigan ijtimoiy ma’naviy-ahloqiy fazilat sanalib, uning mazmuni Vatanga mehr-muhabbatli va sodiq bo‘lishdan, yurtning o‘tmishi va hoziri uchun fahrlanishdan, mamlakat manfaatlarini himoya qilishga intilishdan iborat. Vatanparvarlik ota bobolardan me’ros qolgan zaminni sevish, xalq urf-odatlarini, qadriyatlarini asrash va rivojlantirish, o‘z ona Vatanini dushmanlardan, yot va begona g‘oyalardan himoya qilish, uning ozodligi va mustaqilligi uchun jonini ham ayamaslikni nazarda tutadi.

O‘zbek xalqining faxri va g‘ururi hisoblanmish SHiroq, To‘maris, Muqanna, Spitamen, Amir Temur, Najmiddin Kubro, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik kabi vatanga e’tiqodli, vatan uchun jonini ayamagan insonlarning tarixiy xotirasini o‘rganish va vatanparvarlik maktabi tarbiyasidan o‘rnak olishni yo‘lga qo‘yish bugungi davr talabidir.

Buyuk Vatandoshlarimiz jasorat, mardlik timsoli sifatida o‘zbek xalqining milliy g‘ururi va iftixoriga aylanganlar. Ularning bosib o‘tgan yo‘li bugungi yoshlarda milliy o‘zlikni anglash, milliy yuksalish g‘oyalarini targ‘ib qilish, Vatan tinchligi va osoyishtaligi uchun o‘zini fido qilish uchun ibrat bo‘la oladi.

Tarixdan ma’lumki, millatlarning xalqlarning yuksalishi ularning ma’naviy, g‘oyaviy birlashuvidan boshlangan. Ular aynan milliy g‘oya asosida murakkab sinovlardan muvaffaqiyatli o‘tgan. Milliy g‘oya ularni Vatanga bo‘lgan sadoqati, ma’naviyati va madaniyatini yuksaltirib, buyuk maqsadlar sari safarbar etgan.

Globallashuv jadal sur’atlarda ro‘y berayotgan, xalqaro rqobat kuchayayotgan, G‘arb ommaviy madaniyati tez tarqalayotgan hozirgi sharoitda milliy o‘zligimizni, ma’naviy-madaniy merosimizni asrab-avaylash, rivojlantirish masalasi dolzarb masalalarga aylanmoqda. Bugungi kunda G‘arbning o‘zida ommavmy madaniyatga nisbatan ijobiy aholashdan tortib, mutlaq qoralashgacha bo‘lgan turlicha qarashlar yuzaga kelgan.

O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov bu haqda shunday degan edi: “Ommaviy madaniyat” degan niqob ostida axloqiy buzuqlik va zo‘ravonlik, individualizm, egshsentrik g‘oyalarni tarqatish, kerak bo‘lsa, shuning hisobidan boylik orttirish, boshqa xalqlarning necha ming yillik an’ana va qadriyatlari, turmush tarzining ma’naviy negizlariga bepisandlik, ularni qo‘porishga qaratilgan xatarli tahdidlar odamni tashvishga somay qo‘ymaydi. Insoniyat tarixida madaniyat ikki turga: elitar (yuksak) va ommaviy (tuban) madaniyatga bo‘lish an’anasi yuzaga keldi.

Muallif A.Erkayev ommaviy madaniyatning ijtimoiy-ma’naviy loqaydlik qatorida milliy an’analar, milliy madaniyat, yanada kengrq qarlsa, milliy manfaatlarga nisbatan befarqlikni shakllantirishini, natijada vatanparvarlik, faol fuqarolik, xalqchillik va milliy o‘zlik tuyg‘ulari kishida zaiflashib ketishini, u o‘zini, nari borsa, dunyo fuqarosi, butun insoniyat farzandi deb hisoblay boshlaydi, amalda ko‘pincha bunday o‘y-fikrlar ham unga yot bo‘lishini, bunday inson endi infantil, konformist, befarq va loqayd, shijoati, tashabbusi so‘ngan bo‘lishi, o‘zining ijtimoiy holatini o‘zgartirishga intilmasligi, oldiga yuksak maqsadlarni qo‘ya olmasligini ta’kidlaydi[5].

Mustaqillikni mustahkamlash sharoitida yoshlarni ma’naviy jihatdan etukligini ta’minlashga asosiy e’tibor qaratildi, chunki, jamiyatda fuqarolar ma’naviy etuklik bo‘lmaguncha, yangi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar mohiyatini tushunmaguncha, amalga oshirilishi kerak bo‘lgan islohotlarni siyosiy, huquqiy, ma’naviy va ijtimoiy ehtiyoj darajasida anglamaguncha, jiddiy o‘zgarishlarni, tub yangiliklarni kutish mumkin emasligi umumta’lim maktablarida fuqarolik tarbiyasini muvaffaqiyatli amalga oishrish zarurligini anglatadi[6].

“Ommaviy madaniyat” XXI asrda o‘quvchi-yoshlar g‘ar tomomnlama rivojlanishiga, jumladan, ularda faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga to‘qinlik qiluvchi omillardan biriga aylandi.

Buning uchun har bir o‘quvchi-yoshlarning, har bir fuqaroning taqdiri shu davlat va jamiyat taraqqiyotiga, kelajagiga bog‘liq ekanini chuqur anglatish, bu tuyg‘uni ularda amaliy harakatga, hayot tarziga aylantirish ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarning eng muhim vazifasiga aylanishi zarur.

Bugungi kunda fuqarolik faolligi jamiyatning barcha sohalarida namoyon bo‘ladi.

2-jadval

JAMIYAT SOHALARI	JAMIYAT SOHALARDA FUQARO FAOLLIGINING NAMOYON BO‘LISHI
Iqtisodiy soha	Iqtisodiy sohada fuqarolik faolligi mulkdorlik huquqi va tadbirkorlik erkinligini himoya qilish va qo‘llab-quvvatlash, mehnatga doir nizolarni hal qilish, o‘zaro foydali bitimlar tuzish va sherikchilik munosabatlarini rivojlantirish, tovarlar ishlab chiqarish va tovarlarni taqsimlashga nisbatan davlat monopoliyasini cheklash tarzida amalga oshiriladi.
Siyosiy soha	Siyosiy sohadagi fuqaroviy faollik davlatni boshqarishda fuqarolar bevosita va vakillik demokratiyasi mexanizmlari

	(saylov, referendum va boshqalar), ixtiyoriy ijtimoiy-siyosiy birlashmalar va uyushmalar faoliyati, mahalliy o‘zini-o‘zi boshqarishni rivojlantirish ko‘rinishida amal qiladi.
Ma’naviy-mafkuraviy soha	Fuqarolarning ma’rifiy, ilmiy va badiiy faoliyatining muqobil shakllarida namoyon bo‘ladi.
Ijtimoiy rivojlanish sohasi	Fuqarolarning sohasida sog‘lom turmush tarzi, tabiat va atrof-muhitni muhofaza qilish, oilani mustahkamlash, onalik va bolalik huquqini himoya qilish, qariyalarga madad berishi ko‘rinishida namoyon bo‘ladi.

Yosh avlodda o‘z millatidan faxrlanish tuyg‘usini shakllantirish, Vatanning muqaddasligini chinakam iymon-e’tiqodga aylantirish buyuk mamlakatimizning buguni, ertasi va istiqbolini porloq bo‘lishi, jahonhamjamiyatida o‘z o‘rni va nufuzini mustahkam egallashiga kafil bo‘la oladi.

Vatanparvarlik aniq bir hayotiy muhitda, ijtimoiy zaminda va mavjud ma’naviy-axloqiy qadriyatlar asosida shakllanadi. Uning to‘la va to‘g‘ri shakllanishi, yuksak namunalarni ko‘rsatish uchun ham xalq va Vatan mustaqil bo‘lishi lozim. Ana shu sababdan, mustaqillikni e’zozlashimiz, qadriyaga etishimiz, uni qadam-baqadam mustahkamlab borishimiz zarur. Shu yo‘ldagi oliyjanob fazilat va ezgu intilishlar bugungi kunda haqiqiy vatanparvarlik namunasidir.

Xulosa o’rnida shuni aytish mumkunki umumta’lim maktab o‘quvchilarini fuqarolik pozitsiyasini tarbiyalash Vatan tuyg‘usini shakllantirishdan boshlanadi. Insondagi eng oliy tuyg‘u - Vatan tuyg‘usidir. O‘zi tug‘ilib-o‘sgan ona yurtini jon qadar sevadigan, o‘zga yurt tabiatidan o‘z yurti tabiatichalik zavq ola olmaydigan, diyoridagi katta-kichik yutuqlardan faxrlanadigan, hatto mitti chumoli harakatidan zavqlanadigan butun aql-zakovati, qalb qo‘ri, kuch va imkoniyatini shu jamiyat va tabiat go‘zalligi, rivojiga baxshida eta olgan insondagina bu tuyg‘u namoyon bo‘ladi.

Maktab o‘quvchilarida Vatan tuyg‘usini, vatanparvarlikni tarbiyalashda uning o‘tmishi, madaniyati, tarixi, jahon miqyosidagi mavqei, ajdodlarimizning jahon fani

va madaniyatiga qo‘shgan hissasi haqidagi tasavvurlarini kengaytirish umumta’lim maktablarida ma’naviy-ma’rifiy ishlarning asosiy markazida bo‘lishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2016-yil 14-sentyabrdagi «Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida»gi O‘RQ-406-sonli Qonuni

2. Hasanboyev J., Sariboyev H., Niyozov G. va boshqalar. Pedagogika. – T.: «Fan nashriyoti», 2006 y. -56-b. (282 bet).

3. Mustaqillik: Izohli ilmiy-ommabop lug‘at // Mualliflar: M.Abdullayev, M.Abdullayeva, G.Abdurazzoqova va boshq.; A.Jalolov va Q.Xonazarov umumiy tahriri ostida /. –T.: «Sharq», 2000. – 34 b.

4. Mustaqillik: izohli-ommabop lug‘at. Toshkent, “Sharq”, 1998, 33-bet.

5. Erkayev A. Ommaviy madaniyat va ma’naviy tarbiya. –T.: «Ma’naviyat», 2015 y. 17-b.

6. Jo‘rayev N. G‘oyaviy immunitet yoki ma’naviy xaloskorlik tuyg‘usi. – T.: «O‘zbekiston», 2001 y. 21-b. (-64-b).

SURXON VOHASINING AGRAR VA SOLIQ TIZIMI HAQIDA

Qarshiyev Ahmad Abdulazizovich
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o`qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Surxon vohasidagi bekliklarda soliq to`lash tartibi, qishloq xo`jaligi ekinlaridan turlariga ko`ra soliqlarning undirilishi ularning miqdorlari hamda Buxoro amirligi mulozimlari va vohadagi beklarning yuritgan siyosatiga aholining munosabati aks etgan.

Kalit so’zlar: Buxoro Qo`shbegi, kafsan solig’i, muhrona solig’i, maktab puli solig’i, mann, Buxoro amiri Muzaffarxon (1860-1885), Hisor bekligi, Dehnav bekligi, Ko`lob bekligi Baljuvon bekligi, Boysun bekligi, Sherobod bekligi

Surxon vohasining agrar (qishloq xo`jaligi) tizimidagi o`ziga xos xususiyatlar, ya’ni aynan vohadagi bekliklarda soliq to`lash tartibi, qishloq xo`jaligi ekinlaridan turlariga ko`ra soliqlarning undirilishi Buxoro Qo`shbegi arxiv materiallari va tarixiy manbalar bilan tahliliy jihatdan o`rganilishi adabiyotlarda kam uchraydi, shu bois vohaning bekliklar davridagi soliq tizimi va turlarini o`rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu mavzu uchun birlamchi ma’lumotlar O`zbekiston Milliy arxivining I-126 - jamg‘armasi (fond) dagi hujjatlar tashkil etadi. Buxoro amirligi davrida Surxon vohasi xo`jaligi to`g‘risida E.A. Qobulov [7, B. 392], janubiy O`zbekistonning tarixiy geografik o`rni va aholisi, ma’muriy boshqaruv va ijtimoiy-siyosiy hayoti, XIX-XX asr boshlarida Surxon vohasining iqtisodiy ahvoli borasida F. Ochildiyev va Buxoro amirligida soliq tizimi va soliq boshqaruvida rasmiy hujjatlarning o`rni, zakot undirish tartiblari va uning amaliyoti, yerdan olinadigan daromad solig‘i va boshqa to`lovlar haqida I. Azizov [1, B. 18] kabi olimlarning tadqiqotlarida uchratamiz.

XIX asr oxiri - XX asr boshlarida Buxoro amirligi shaharlarida aholining ortib borishi, tovar-pul munosabatlarining kuchayishi savdo-sotiq ishlarining rivojlanishiga sabab bo`lgan. Buxoro amirligi, xususan, Sharqiy bekliklarning Rossiya imperiyasi va boshqa chet el davlatlari bilan savdo aloqasining kuchayishi mahalliy hunarmandchilik ishlab chiqarishga ta’sir etib, bekliklarning jahon bozoriga integratsiyalashuv rivojiga turtki berdi [2, B. №2]. Bu esa soliq tizimida ham bir qator o`zgarish va rivojlanishga sabab bo`ldi.

Buxoro amirligida soliq tizimini boshqarishda muayyan toifadagi davlat mulozimlarigina emas, balki, amirlik mulozimlarining deyarli barchasi ishtirok etgan. Amirlikdagi mulozim va amaldorlarning nomlanishi va asl xizmat lavozimlari boshqa sohaga qaratilgan bo`lishi bilan birga soliq tizimini boshqarishda ham bevosita va bilvosita xizmat vazifalari bo`lgan. A.Olsufev va V.Panayevlarning ma’lumotiga ko`ra, hokimning boshqaruvi asosan amirlik xazinasi va viloyat uchun soliq

yig‘ishdan iborat bo`lgan. Odatda soliqlar aholidan natural ko`rinishda yig‘ilgan. Hokim ham o`z o`rnida yig‘ilgan soliqlarni to`n, ot, bug‘doy kabilarni o`z holicha natural ko`rinishda yuborgan. Naqd pul ko`rinishidagi soliqlarni odatda savdogarlar to`lagan [1, B. 18].

XIX asrda bekliklarda turli xil soliqlar nihoyat darajada ko`p bo`lib, amirlik belgilangandan tashqari beklar ham o`z lavozimlari va huquqlaridan foydalanib, xalqni qo`shimcha soliqlarga majburiy tarzda tortgan. Surxon vohasida dehqonlardan kelishuv asosida yig‘iladigan soliq turi kafsan bo`lib, uning miqdori dehqon va yer egasi kelishuvi asosida belgilangan. Yer egasi tomonidan xirmonni muhrlash uchun-muhrona solig‘i yig‘ilgan. Mehnatkash xalq zimmasidagi soliq turlaridan yana biri mahalliy oqsoqollar tomonidan olingan mushtak (kichik musht) solig‘idir. Har bir dehqon hosildan 2 kg miqdorida to`lagan.

Surxon vohasi bekliklarida maktab puli ota-onalar farzandlarining o`qishi uchun o`quvchilarga qo`shbegi hujjatlari asosida 15-20 tanga to`lashi qayd etilgan. Xalq ommasi ariq puli, tegirmon puli, maysa puli va xashak puli yig‘imlari kabi soliqlar ortiqcha olinganidan ancha jabr ko`rgan va amirga murojaat qilishgacha borib etgan [6, B. 106].

Soliqda ko`rsatilgan maxsulotlardan haq olish doimiy o`zgarib turgan. Buxoro amirligi Qo`shbegi mahkamasining xujjatlarida keltirilgan ma’lumotlarga ko`ra, Dehnav bekligida soliq xarajatlari yig‘ilgan hosilga nisbatan 15% miqdorda belgilangan. Masalan, Dehnav bekligida har bir mann (1M = 25600 misqol = 128 kg)dan 20 funt (1F.=0,40951241 kg =1/40 pud), ya’ni 15 barobar olingan [7, B. 27]. 1885-yilda Dehnav bekligida Buxoro Qo`shbegisi xujjatlarda ko`rsatilgandan ortiqcha soliq olingan. Ayniqsa, bog‘ solig‘i va meva solig‘i kabi soliqlar ham bo`lgan. Masalan, 1 tanob (1t.= 39,9 m) yer 18 tangaga baholangan [3, B. 118]. Buning natijasida zulmga va ortiqcha soliqqa qarshi 1885-1886-yillarda Dehnav bekligida xalq g‘alayonlari bo`lib o`tgan [5, B. 147]. Buxoro amiri Muzaffarxon (1860-1885) ushbu qo`zg‘alonni shafqatsizlarcha bostirdi.

Dehnav qozisi Mir Imomiddin amirga yozgan hisobotida haqiqatdan ham amaldorlar aholini vijdonsizlarcha talagani, eng hosildor yerlarga biror ekin ham ekilmay qolayotgani, og‘ir soliqdan qiynalgan kishilar o`z joylarini tashlab ketayotganligi haqida yozadi [5, B. 147].

Darhaqiqat, 1903-1904 yillarda Buxoro bekliklarida unumdor yer va suv bo`lishiga qaramay, Hisor, Dehnav, Ko`lob va Baljuvon bekliklarida aholi qishloqlarni tashlab, Afg‘onistonga o`tib ketganligi haqida ma’lumotlar keltirilgan [9, B. 10].

D.N. Logofet’ Sharqiy Buxorodagi bekliklarning davlatga to`laydigan soliqlarning miqdori (rubl) hisobidani quyidagicha keltirib o`tadi.:

Ko`lob bekligi 350,000 r, Hisor bekligi 600,000 r, Boysun bekligi 150,000 r, Sherobod bekligi 150,000 r, Denov bekligi 200,000 r, miqdorida soliq to`lagan [4, B. 65].

Xulosa, amirlikdagi barcha hududlari singari Surxon vohasi bekliklarida ham soliq yig‘ish ishlari va uni nazorat qilishda amirlikning deyarli barcha mulozim va amaldorlari bevosita ishtirok etgan. Soliq tizimini qonuniy va amaliy jihatdan mutanosibligini amir boshchiligida qo`shbegi va viloyat hokimlari va unga bo`ysunuvchi amaldorlari nazorat qilgan. Shu bilan birga qo`shbegi va viloyat hokimlari bevosita soliq yig‘ish amaliyotiga ham aralashgan. Bekliklarda soliq ijrosini amalga oshiruvchi amaldorlar amlokdor va zakotchilar hisoblangan. Ushbu amaldorlarga o`z sohalariga ko`ra soliq obyektlari biriktirilgan. Soliq miqdorini amirlikda belgilanib, aholiga e’lon qilishdan to xazinaga topshirilgungacha bo`ladigan amaliyot hujjatlarda qayd etilgan. Viloyatdagi soliq ma’murlarining ishlari nazorat organlarining arizalari asosida maxsus jo`natma xatlar orqali amirga yozma hisobot berilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizov I.SH. XIX asrning so`nggi choragi XX asr boshida Buxoro amirligida soliq tizimi.: Tarix fan. nom. ... dis. – Toshkent, 2018.
2. Ashurovich A. S. Craft and trade relations in eastern beks of the bukhara emirate //ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL. – 2021. – T. 11. – №. 2.
3. Baljuvoniy M.A. Tarixi nofeiy (Foydali tarix). –Toshkent: Akademiya, 2001.
4. Логофет.Д.Н. Бухарское ханство подъ русскимъ протекторатомъ. Т.II.С.-Петербургъ, 1911.
5. Tursunov S., Turdiyev T. Denov. – Toshkent: Fan, 2009.
6. Qabulov E.A. Surxon vohasi xo‘jaligi. –Toshkent: Akademnashr, 2012.
7. ازم آ,ا -۱۲۶- سرمایه, ۱- لیست , ۱۰۸۰- کار, ۲۷- ورق. O‘zMA. I-126-jamg‘arma. 1-ro‘yxat. 1080-ish. 27-varaq.
8. ازم آ,ا -۱۲۶- سرمایه, ۱- لیست , ۱۰۵۸- کار, ۲- ورق. O‘zMA. I-126-jamg‘arma. 1-ro‘yxat. 1058-ish. 2-varaq.
9. ازم آ,ا -۲- سرمایه, ۱- لیست , ۲۵۱- کار, ۱۰- ورق. O‘zMA. I- 2-jamg‘arma. 1-ro‘yxat. 251-ish. 10-varaq orqa tomoni.
10. Ochildiyevna, N. P. (2022). The Role of International Relations in Improving the Quality of Higher Education (On the Example of Activities of Surkhandarya Higher Education Institutions). Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 8, 178-182.
11. Nazirov, B. S. (2021). The first horse clubs in surkhan oasis.

ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL, 11(2), 1228-1231.

MANGULIKKA DAXLDOR SHAXS

Ahmedova Bekposhsha
UrDU huzuridagi fizika -matematika va informatika fanlariga
ixtisoslashtirilgan maktabning Ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi
Qadamova Hayotxon
UrDU huzuridagi fizika -matematika va informatika fanlariga
ixtisoslashtirilgan maktabning 9-B sinf o‘quvchisi

Mashhur adabiyotshunos va jonkuyar olima Munavvara Salayeva hozirgi kunda dunyo bo‘yicha Oliy ta’lim sohasidagi nufuzli universitetlardan biriga aylanib borayotgan Urganch davlat universitetining filologiya bo‘yicha birinchi ayol fan nomzodi hisoblanadi. Bunday darajaga yetishish Munavvara Salayeva uchun umri davomida qilgan tinimsiz mehnati va izlanishlarining samarasi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Chunki u o‘z hayoti davomida ilm o‘rganish va harakat qilishdan hech ham to‘xtamagan. Munavvara Salayeva 1943-yilda Toshhovuzdagi ikki yillik O‘qituvchilar institutini bitkazib, shu institutda o‘qituvchi bo‘lib, 1949-yil oxirigacha shu yerda faoliyat ko‘rsatgan. O‘sha davrda Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika institutining o‘zbek tili va adabiyoti fakultetida sirtdan o‘qib, imtiyozli diplom bilan tugatgan. Keyinchalik esa Moskva va Sankt-Peterburg shaharlarida o‘qib, so‘ngra yo‘llanma bilan Xorazm davlat pedagogika institutiga ya’ni hozirgi Urganch davlat universitetiga ishga joylashgan. Umrining oxirigacha shu dargohda ta’lim bergan. Uning shu qadar bilimga chanqoq va tirishqoq ayol bo‘lganligini bilish biz yoshlarda bilimga bo‘lgan ishtiyoqni yanada oshiradi. Bundan tashqari Munavvara Salayeva o‘zbek ayollari orasidan chiqqan birinchi adabiyotshunos olima hisoblanadi. Uning “Alisher Navoiy va Xorazm shoirlari” nomli monografiyasi hozirgi kungacha ham yosh olimlar uchun manbaa bo‘lib xizmat qilib kelmoqda. Taniqli ustozimiz bu faoliyatlari orqali, hayoti davomida Xorazm tarixida o‘chmas nom qoldirgan.

Bu xizmatlari uchun o‘z davrida ustozimiz “Ishdagi a’lo yutuqlari uchun“ ko‘krak nishoni, “Mehnatdagi alohida xizmatlari uchun“ medali, 1985-yilda Qori Niyoziy nomidagi ko‘krak nishoni va 1994-yilda “Shuhrat“ medali kabi bir qator unvonlar bilan taqdirlangan. Munavvara Salayeva bu ishlari orqali barcha o‘zbek ayollariga o‘rnak bo‘la oldi desak adashmagan bo‘lamiz.

Mustaqillik sharofati bilan 1993-yilda olimaning “ Navoiy va Xorazm shoirlari ” risolasi chop etilgan. Bu kitob o‘z ichiga ulug‘ ajdodlarimiz Ogahiy, Munis, Komil Xorazmiy, Avaz O‘tar kabi buyuk allomalarimizning ijodini maktablarda o‘rgatish masalalarini qamrab oladi. Bu esa Xorazm xalqining ko‘p yillik armoni bo‘lgan Xorazm maktablarida vohamiz qalam ahlining ijodini o‘rgatish orzusini amalga oshirgan. Bu ishlarining samarasi hali bugungacha bizdek shogirdlarga shuningdek, barcha ilim ahliga asqotib kelmoqda.

Biz bunday buyuk ustozning shogirdlari ekanligimizdan faxrlanamiz. Chunki undagi ilmga bo‘lgan muhabbat bizni juda ruhlantiradi. Olima nafaqat bilimli va aqlli ayol bundan tashqari, mehribon ona va sadoqatli umr yo‘ldosh ham bo‘la olgan. Munavvara Salayeva ikkita qiz va bitta o‘g‘ilning onasidir. O‘g‘li Qadamboy Salayev ham Urganch davlat universitetida tahsil olgan va shu yerda faoliyat yuritgan. Hozirgi kunda ustozimizning faoliyatini farzandlari, nevaralari va shogirdlari davom ettirmoqda .

Ustozimiz nafaqat ilm yo‘lidagi izlanishlari bilan balki, xushfelligi, shirin so‘zligi va oqko‘ngilligi bilan ham atrofidagi insonlar qalbidan abadiy joy egallagan. Bundan ko‘rinib turibdiki, u har tomonlama mukammal va beqiyos ayol bo‘lgan. Adabiyotshunos olima nafaqat bizning balki, butun Xorazm ahlining qalbidan fidoiy olima, jonkuyar ustoz va mangulikka daxldor shaxs sifatida o‘chmas iz qoldirgan. Biz yoshlar Munavvara Salayevaning har bir ishidan ilhomlanib ustozimizning yo‘lini davom ettirishga bel bog‘laganmiz. Bu yo‘lda ustozimizga munosib shogird bo‘lish uchun qo‘limizdan kelganicha yuksak cho‘qqilarni egallashga harakat qilamiz va ajdodlarimizga munosib avlod bo‘lishni o‘z burchimiz deb bilamiz.

LINGUISTIC-CULTURAL PROBLEMS AND THE PROBLEM OF DEPICTING NATIONAL REALITIES IN LITERARY TRANSLATION

Qodiriy Mahzuna Shavkataliyevna
teacher of the integrated English course N3, UzSWLU

Abstract. In view of the rapid development of our civilization, an increasing number of people will meet in the field of intercultural contacts and ties. This fact helps to increase the relevance of issues, there is a translation, since translated literature is read as one of the main ways of obtaining information in other cultures.

Key words: culture, linguistics, phenomena, specificity.

Introduction. It is not uncommon for information about another culture to appear distorted in translation. The main reason for the appearance of this kind of distortion is the intercultural and linguistic differences that are distinguished by the contrast of the original text and the translation. The input of such a comparison is separated by non-matching elements, under the name "realities". Thus, the realities have a national and historical flavor.

The concept of "language picture of the world" was introduced by the scientific terminological system of Leo Weisgerber. According to L. Weisgerber, the linguistic picture of the world has the following characteristics:

1. It includes all possible contents: spiritual, which determine the specifics of the culture and mentality of the language community, and linguistic, which determine the functioning of the language.

2. On the one hand, the linguistic picture of the world is a consequence of the historical development of a certain nation and language, and on the other hand, it is the cause of a specific path for their further development [Weisgerber, 1993, p. 35].

Among the domestic researchers involved in the study of the linguistic picture of the world, there are such scientists as E.S. Yakovleva, V.A. Maslova, G.V. Kolshansky, D.Yu. Apresyan and others. According to G.D. Tomakhina: “Languages

articulate the world in their own way, that is, they have their own ways of conceptualizing it” [Tomahin, 1988, p.20]. From this we can conclude that each language has a special picture of the world, and the content of the statement should correspond to this picture. And this is the specific perception of the world by a person, encoded in language.

Language is the main mode of formation and existence of human knowledge in the world. As a result of the reflection of the objective world in the process of activity, the results of cognition are fixed in the word. The totality of this knowledge, according to G.D. Tomakhin receives several names, namely: "linguistic intermediate world", "linguistic representation of the world", "linguistic model of the world", or "linguistic picture of the world" [Tomahin, 1988, p. 33]. We will choose the latter term because it is more common.

The basis of the concept of the language picture of the world is the study of human ideas about the arrangement of the world. If we consider the world as an interaction between man and the environment, then the picture of the world is the result of processing information about the environment and man. Thus, the statement of Sekirin P. is fair. Here is the fact that our conceptual system, reflected in the form of a linguistic picture of the world, depends on physical and cultural experience and has a direct connection with it [Sekirin, 1990, p. 210].

In the human mind, the phenomena of the external world appear as a kind of internal image. As N.N.Leontiev asserts: "There is a "fifth quasi-dimension" in which the reality surrounding the human being is formed. It bears the name "meaning field"" [Leontiev, 1947, p. 112]. In this case, we can say that the picture of the world is a system of images. The picture of the world can be represented using spatial, quantitative, ethical and other parameters. It is formed under the influence of language, traditions, nature and landscape, upbringing, education and other social factors [Vereshchagin, Kostomarov, 1973, p. 150].

The linguistic picture of the world forms special pictures of the world (chemical, physical and others), which is due to the ability of a person to understand the world of himself thanks to the language in which the universal human and national socio-

historical experience is fixed [Weinreich, 1979, p. 133]. National experience captures the specific features of the language at all its levels. As a result of these features, a certain linguistic picture of the world is formed in the mind of a native speaker, through which a person sees the world [Vereshchagin, Kostomarov, 1983, p. 145].

According to V.B. Kasevich: "The picture of the world, due to its encryption by means of linguistic semantics, can turn to some extent into a vestigial one. It can only traditionally reproduce former oppositions due to the natural inaccessibility of other language tools, with the help of which new meanings are created, for which the old ones are some kind of building material" [Kasevich, 1997, p. 165]. In other words, discrepancies arise between the archaic and semantic system of the language and the mental model that is valid for a certain language community, which manifests itself in the texts it creates, as well as the patterns of behavior of this team.

The linguistic picture of the world determines the norms of human behavior in the world and attitude to the world. All natural languages reflect certain ways of perceiving and organizing the world. The meanings that are expressed in it are combined into a single system of views, a kind of collective philosophy, which must necessarily be supported by the language itself. Therefore, the function of language is not only to transmit messages, but first of all to the internal organization of what belongs to the message. The so-called "space of meanings" is formed, that is, the fixed language of knowledge in the world, where the national-cultural experience of the collective language is reflected. A world of speakers of a given language is being created, that is, a linguistic picture of the world as a complex of cognitions fixed in vocabulary, grammar and phraseology. [Anisimova, 2010, from 30].

The term "linguistic picture of the world" is a citywide metaphor, such as the validity of a particular national language, which is fortified by a social and historical experience of a national community of people, not created for the bearers of this language of a particular picture of the world, which is different from the subjectively existing, They create a very specific picture of the world, dictated by the national significance of the subject's manifestations, elective relations with the name, which is

called the specificity of activity, the image of the life of the national culture of the people [Aksenova, 1990, p. 400].

List of used literature:

1. Aksenova G.N. Language, culture and the existential picture of the world. Ufa: RIO Goskomizdata BASSR, 1990. - 543 p.

2.Anisimova.G. Methodology of translation of English-language terms of the humanities and socio-political sciences: Abstract. D.F.N. M., 2010. – 49s.

3. Barkhudarov L.S. Language and translation. M., LKI Publishing House, 2010. – 240s

4. Berkov V. P. Questions of bilingual lexicography. Dictionary. L.: publishing house-Volga, 1973. – 210 p.

5. Brutyang. A. The linguistic picture of the world and its role in cognition // Methodological problems of language analysis. – Yerevan: Publishing House of Yerevan. State University, 1976. – pp. 53-69.

MASOFAVIY TA`LIM TIZIMI VA UNING TARKIBIY ELEMENTLARI

Nurmaxmatov Lutfulla
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Pedagogika fakulteti Boshlang`ich ta`lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada masofaviy ta`lim tizimining o‘ziga xos xususiyatlari hamda modellari keltirib o‘tilgan. Masofaviy ta`lim resurslari va uning ishtirokchilari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: AKT, masofaviy ta`lim, konsorsium, validatsiya, avtor, metodist, administrator, dokumentoved va h.k.

Axborot kommunikatsiya texnologiyalarining shiddatkor rivoji natijasida o‘qitishning masofali shakli ham ta`lim tizimiga keng yoyilmoqda. Ayniqsa, oliy ta`limga masofali ta`lim texnologiyalarining keng tatbiq etilishi o‘zining bir qator afzalliklariga ega. Bu borada respublikamizda bir qator islohot va yangilanishlar olib borilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi PD-3775-sonli “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g`risida”gi Farmonini misol qilib keltirish mumkin.O‘zbekiston sharoitida masofaviy ta`limni tashkil qilish o‘z samarasini beradi. Hozirgi axborot asrida ta'limning bu turidan keng miqyosda foydalanish lozim.

Masofaviy ta'lim modellari.

Masofaviy ta'lim (MT) - bu o‘qituvchi va o‘quvchi bir biri bilan masofa yoki vaqt orqali ajratilgan sababli, axborot texnologiyalaridan fodalanilgan ta'lim turi. Bu ta'lim turining bir necha modellari mavjud, ular masofaviy ta'lim tashkil qilinishiga sabab bo‘lgan vaziyatlari bilan farqlanadi: geografik sabablar (mamlakat maydoni, markazlardan geografik uzoqlashgan regionlar mavjudligi), mamlakatni kompyuterlashtirish va informatsiyalashtirish darajasi, transport va

kommunikatsiyalar rivojlanish darajasi, masofaviy ta'lim uchun mutaxasislar mavjudligi, ta'lim sohasida informatsion va kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish darajasi, mamlakatning ta'lim sohasidagi odatlari.

Birinchi model. Ushbu model faqat masofaviy o‘quvchilar bilan ishlash uchun yaratiladi. Ularning har biri virtual o‘qituvchiga biriktirilgan bo‘ladi. Konsultatsiyalar va yakuniy nazoratlarni topshirish uchun esa hududiy bo‘limlarga kelishlari shart. Bu modelga misol qilib Buyuk Britaniyaning Ochiq Universitetidagi ta'limni olish mumkin.

Ikkinchi model. Ushbu model masofaviy va kunduzgi ta'lim o‘quvchilar bilan ishlash uchun yaratilgan bo‘lib, ikkala guruhda bir xil o‘quv dasturi va darslar jadvali, imtihonlar va ularni baholash mezonlari mavjud. Shunday o‘quv muassasalarda kunduzgi kurslarning soni masofaviylarga qaraganda ko‘p bo‘ladi. Ushbu masofaviy kurslar pedagogikadagi yangi yo‘nalishlar izlanishlarida qo‘llanadi. Misol tariqasida Yangi Angliya va Avstraliya Universiteti ta'limini keltirish mumkin.

Gibrid model. Ushbu model masofaviy va kunduzgi ta'lim turlarini integratsiyalash uchun yaratiladi. O‘quvchilar o‘quv kursning bir qismini kunduzgi, boshqa qismini esa masofadan o‘qiydi. Shu bilan birga bu ta'lim turiga virtual seminar, prezentatsiyalar va lektsiyalar o‘tkazish ham kiradi. Bu modelga sifatida Yangi Zelandiyadagi Massey Universiteti ta'limini olish mumkin.

Konsortsium. Ushbu model ikkita universitetni bir biri bilan birlashishini talab etadi. Ushbu muassasalardan biri o‘quv kurslarni tashkil qilsa, ikkinchisi esa ularni tasdiqlab, kurslarga o‘quvchilarni ta'minlaydi. Shu bilan birga bu jarayonda butun universitet emas, balki bitta kafedra yoki universitet o‘rnida ta'lim sohasida ishlaydigan korxonalar ham qatnashishi mumkin. Ushbu modelda o‘quv kurslarni doimiy ravishda nazorat qilish va muallif xuquqlarini tekshirish zarur bo‘ladi. Kanadadagi Ochiq O‘quv Agentligidagi ta'lim aynan shu modelga misol bo‘la oladi.

Franchayzing bu – ikkita universitetlar bir biri bilan O‘zlari yaratgan o‘quv kurslar bilan almashishadi. Masofaviy ta'lim sohasida yetakchi bo‘lgan o‘quv muassasa bu sohada ilk qadam qO‘yadigan muassasaga O‘zining o‘quv kurslarni

taqdim etadi. Ushbu modelda ikkala muassasa o‘quvchilari bir xil ta'lim va diplomlar olishadi.

Validatsiya – universitet va uning filiallari bilan bo‘lgan munosabatlariga o‘xshash. Bu modelda bitta universitet o‘quv kurs, diplomlarni kafolatlasa, qolgan bir nechta universitetlar o‘quvchilarni ta'minlaydi.

Masofaviy ta'limning texnologiyalari va unda qatnashuvchilari. Masofaviy ta'limning asosiy texnologiyalariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- Internet masofaviy ta'lim portali.
- Video va audio konferentsiyalar.
- Elektron pochta orqali ta'lim.
- Internet orqali mustaqil ta'lim olish.
- Uzoqdan boshqarish sistemalar.
- Onlayn simulyator va o‘quv dasturlar.
- Test topshirish sistemalari.
- Video, audio va bosmaga chiqarilgan materiallar.
- Televizion va radio ko‘rsatuvlar.
- Disklarda joylashgan dasturlar.

Masofaviy ta`lim ishtirokchilari:

- **Avtor** - masofaviy kursni yaratuvchi, uni yangilatuvchi va taxrirlovchi shaxs.
- **Metodist** - masofaviy kurs avtoriga konsultatsiyalar beruvchi va kursni taxrirlovchi shaxs.
- **O‘qituvchi** - o‘quvchilar bilan o‘qish jarayonida muloqotda bo‘luvchi va ularga yordam beruvchi hamda ularning bilimlarini tekshiruvchi shaxs.
- **Ruhshunos** - o‘qish jarayonining psixologik monitoringni tashkil qiluvchi shaxs.
- **Administrator** - o‘quvchilarni qabul qilish va o‘qishdan chetlash masalalarini echuvchi va malakali o‘qituvchilarni jalb qiluvchi shaxs.
- **Dokumentoved** - hujjatlar bilan ishlovchi shaxs.

- **Telekommunikatsiya va dasturiy ta'minot gruppasi** -dasturlar va telekommunikatsiya resurslar ishini ta'minlovchi shaxslar.
- **O‘quvchilar** - o‘quv jarayonida qatnashuvchi shaxs.

Xulosa qilib, masofaviy ta`lim tizimi bir necha modellarda, o‘z tarkibiy elementlari vositasida tashkil qilinishini ta`kidlash lozim. Har bir ta`lim muassasining o‘ziga xos xususiyatlariga ko‘ra, mos modeldan foydalangan holda masofaviy o‘qitishni tashkillash muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi PD-3775-sonli “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g`risida”gi Farmoni.

2. N.Duseinov, B.Ahmedov, “Masofaviy ta’lim tizimi” ilmiy maqola, researchgate.net, 2021.

3. S.QO‘chqorova, A.Norbekov “Masofaviy ta’lim texnologiyasi”, ma’ruza matni, Navoiy, 2020.

4. Z.F.Sharopova “Ta’lim texnologiyalari”, “Navro‘z”, Toshkent, 2019.

5. М.Ефимовна, В.Сысоева “Методика дистанционного обучения.” Учебное пособие для вузов. 2017.

6. Distance Education for Teacher Training: Modes, Models, and Methods Mary Burns Education Development Center, Inc. Washington, DC 2011

ORGANIZM O’SISH VA RIVOJLANISHINING YOSHGA BOG’LIQ XUSUSIYATLARI

O’taboyeva Zamira Rasuljonovna
Beshariq Abu Ali ibn Sino nomidagi
Jamoat salomatligi texnikumi o’qituvchisi

Anotatasiya: Odam organizmida u tug‘ilganidan toki o‘limiga qadar uning hayotining turli davrlarida tuzilishning maxsus xususiyatlari, biokimyoviy jarayonlar, organizmning to‘liq yoki uning ayrim tizimlarining funksiyalarini o‘zgarishi qayd qilinadi. Bu o‘zgarishlar ma’lum darajada o‘sish va rivojlanishning bosqichlarini aniqlovchi irsiy omillar bilan ta’min etiladi.

Kalit so’z: o’sish, hayot, rivojlanish, omillar irsiyat.

Irsiy omillarning namoyon bo‘lishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga, yoshga oid xususiyatlarni shakllanishida oziqlanish va odamlarning ijtimoiy hayotini mohiyatini tashkil qiluvchi o‘qitish va tarbiyalash hayotning gigiyenik sharoitlari, bolaning odamlar bilan muloqoti, jismoniy va mehnat faoliyati va boshqa omillar egadir. Odamning hayoti – bu rivojlanishning uzluksiz jarayonidir. Dastlabki qadam va harakat funksiyalarining kelgusi rivojlanishi, bolaning boshlab gapirgan so‘zi va nutq funksiyasining rivojlanishi, bolaning ovqat hazmi va o‘smirlik davrida jinsiy yetilish, markaziy asab tizimining tinimsiz rivojlanishi, reflektor faoliyatning murakkablashuvi, bularning hammasi organizmning uzluksiz o‘zgarishidan keltirilgan ayrim misollardir. Bola organizmining o‘sish jarayoniga taalluqli xususiyatlardan bo‘lib uning notekisligi yoki geteroxronizm va to‘lqinsimonligi hisoblanadi. O‘sishning tezlashgan davrlari uning biroz sekinlashishi bilan almashadi. Bola organizmining o‘sish dinamikasini grafik kuzatishlarda bu qonuniyat juda yaqqol namoyon bo‘ladi. Bola o‘sishini ancha jadallashgan davri hayotining birinchi yilida va jinsiy yetilish davrida, ya’ni 11-15 yoshlik bo‘lgan paytlarga to‘g‘ ri keladi. Endi tug‘ ilgan bolaning bo‘yi 50 sm bo‘lgan bo‘lsa, bir yoshning oxiriga kelib 75-80

sm. ga yetadi, ya’ni 50 % dan ortishi kuzatiladi, gavda og‘ irligi esa uch martaga – ya’ni yangi tug‘ilgan bola bor yo‘g‘i 3,0-3,2 kg bo‘lsa, birinchi yil oxiriga kelib 9,5-10,0 kg gacha yetadi. Keyingi yillarda jinsiy voyaga yetish davrigacha o‘sish tempi pasayadi va o‘rtacha yiliga 1,5-2,0 kg qo‘shilsa, bo‘y uzunligi 4,0-5,0 sm. ga o‘sadi. O‘sish tempining ikkinchi marta sakrashi jinsiy yetilish davrining boshlanishi bilan bog‘liq bo‘lib, bo‘y uzunligi bir yilda 7-8 sm. ga hatto 10 sm. gacha ortadi. Vaholanki 11-12 yoshda qizlar o‘sish bo‘yicha o‘g‘il bolalardan bo‘ydorroq bo‘ladilar. 13-14 yoshda ularning bo‘ylari deyarlik bir xil bo‘lsa, 14-15 yoshga borib esa bo‘yi bo‘yicha o‘g‘il bolalar qizlardan o‘tib ketadilar va bu ortiqlik butun hayot davomida saqlanib qoladi.

Yangi tug‘ilish davridan to to‘lig‘icha voyaga yetish yoshigacha tana uzunligi – 3,5 marta, gavda uzunligi –3 marta, qo‘llar uzunligi –4,5 marta oyoqlar uzunligi esa – 5 marta ortadi. Yoshga qarab tana proporsiyasi ham kuchli almashadi. Yangi tug‘ilgan bola voyaga yetgan odamlarga nisbatan oyoqlarning kaltaligi, gavda va boshining kattaligi bilan farq qiladi. Yangi tug‘ilgan bola boshining balandligi gavda uzunligining 1/2 qismini, 2 yoshli bolada 1/5, 6 yoshda 1/6, 12 yoshda 1/7 va voyaga yetgan odamlarda –1/8 qismini tashkil qiladi, yosh o‘tishi bilan bosh o‘sishi sekinlashib, oyoqlariniki esa tezlashadi. Jinsiy yetilish davri boshlanguniga qadar (pubertat oldi davri) gavda proporsiyalarida jinsiy farqlar kuzatilmaydi, jinsiy yetilish davrida esa (pubertat davri) o‘smirlarning oyoq qo‘llari qizlarnikiga nisbatan uzunroq, gavda kaltaroq, chanoq suyagi torroq bo‘ladi. Gavdaning uzunligi bilan kengligi orasidagi proporsiyalar farqini uch davrga bo‘lish mumkin: 4 yoshdan 6 yoshgacha; 6 yoshdan 15 yoshgacha va 15 yoshdan voyaga yetgan holatgacha bo‘lgan davrlar. Agarda pubertatoldi davrida umumiy o‘sish asosan oyoqlarni o‘sishi hisobiga ortsa, pubertat davrda esa – gavdaning hisobiga ortadi. Tananing ayrim qismlarini hamda ko‘plab boshqa organlarning ham o‘sish tasviri tananing uzunligini o‘sish chizig‘ i bilan mos keladi. Lekin, ayrim organlar va tananing qismlarida o‘sish boshqacha tipda bo‘ladi, masalan, jinsiy organlarning o‘sishi jinsiy yetilish davrida tezlik bilan yuz beradi, limfatik to‘qimalarning o‘sishi bu davrda tugagan bo‘ladi. 4 yoshli bolalarda boshning o‘lchamlari voyaga yetgan odamlar bosh o‘lchamining 75-

90 % ga yetadi. Skeletning boshqa qismlari 4 yoshdan keyin ham jadal o‘sishda davom etadi. Jinsiy yetilish davrida faqatgina jadal o‘sishgina yuz bermay, balki ikkilamchi jinsiy belgilarni shakllanishi ham jadal davom etadi. Organizmning ayrim tizimlarining o‘sish jarayonida geteroxroniya hodisasi faqatgina ularning o‘sish tempini oshirish paytida kuzatilmaydi. Fiziologik tizimlarning ayrim qismlari ham notekis yetiladilar.

Asab tizimi doimo yaxlit bir butun singari faoliyat ko‘rsatadi, lekin uning ayrim qismlari turli muddatlarda va turli templarda rivojlanadi va shakllanadi. Masalan, asab tizimining markazga intiluvchi yoki afferent tolalari, ya’ni tananing periferik qismidan impulslarni markaziy asab tizimiga olib boruvchi qismi bola tug‘ilishidayoq yetarlicha shakllangan bo‘ladi va 6-7 yoshda to‘liq va oxirigacha yetiladi. Shu bilan birga asab tizimining markazdan qochuvchi, yoki efferent ya’ni markaziy asab tizimidan impulslarni ishchi organlar – muskullar va bezlarga olib boruvchi qismi faqatgina 23-25 yoshgacha kelib to‘lig‘icha yetiladi. ‘sishning notekisligi – bu evolyusiya davomida shakllangan moslashishdir. Hayotning birinchi yilida tananing uzunasiga juda tez o‘sishi tana og‘irligining ortishi bilan bog‘liq bo‘lsa, kelgusi yillarda o‘sishning sekinlashishi organlar, to‘qimalar, hujayralarning faol tabaqalanish jarayonlarini namoyon bo‘lishi bilan ta’minlanadi.

Yuqorida qayd qilganimizdek, rivojlanish morfologik va funksional o‘zgarishlarga olib kelsa, o‘sish esa to‘qimalar, organlar va butun tananing og‘irligining ortishiga olib keladi. Bola mutadil rivojlanganda bu jarayonlar bir-biri bilan uzviy bog‘langan bo‘ladi. Ammo, o‘sishning jadal davri tabaqalanishning jadal davrlari bilan mos kelmasligi mumkin. Kuchli tabaqalanish o‘sishning sekinlashishini chaqiradi. Bosh va orqa miyalarning massasining o‘sishi asosan bola 8-10 yoshga yetganida deyarlik voyaga yetgan odamnikiga tenglashib tamomlanadi, asab tizimining funksional jihatdan takomillashishi yana ancha uzoq muddat davom etadi. Harakat analizatorlarining yetilishi qator harakat funksiyalarini takomillashishi bosqichlarini bosib o‘tganidan keyin asosan 13-14 yoshda tugaydi. Shu bilan birga 15-18 yoshlar davomida muskul to‘qimalarining yana jadal o‘sishi va tabaqalanishi yuz beradi. Rivojlanishning geteroxroniyasi tezlashgan va tanlangan o‘sishning va

ontogenezning aynan shu bosqichida barcha organlarga nisbatan organizm uchun zarur bo‘lgan tuzilmalarning va ularning funksiyalarini tabaqalanishini ta’min etadi. Ayrim morfologik hosilalarning yoki funksiyalarning rivojlanishini qiyosiy jihatdan o‘rganishda kuzatiladigan geteroxronizm, bola organizmining, uning hayotining ayrim bosqichlaridagi gormonik rivojlanishni yo‘qolishini yoki buzilishini ko‘rsatkichi hisoblanmaydi. Har bir yosh davrlariga xos bo‘lgan xususiyatlar bilan bir qatorda rivojlanishning shaxsiy xususiyatlari ham tipik hisoblanadi. Bu xususiyatlar salomatlik, hayot sharoiti asab tizimining rivojlanish darajasiga bog‘liq holda o‘zgarib turadi. Rivojlanishdagi keskin xususiy o‘zgarishlar odatda hayotning birinchi yilida, qachonki ular tug‘ma xususiyatlar va tarbiyalash sharoiti bilan birga bo‘lganda namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Solixo’jaev S. S. , Iskandarova Sh. T. , Do’stjanov B. D. Umimiy gigiyena. Toshkent, 2003 y.

2. Sodiqov B. , Suchkarova L. Bolalar va o’smirlar fiziolognyasi va gigienasi. O’zbekiston milliy entsiklopediyasi davlat nashriyoti. T. - 2005-y.

3. N. K. Axmedov. “Normal va patologik anatomiya bilan fiziologiya” Toshkent. Abu Ali Ibn Sino nomidagi tibbiy nashriyot. 2004 yil.

DAVLAT XOKIMIYATI ORGANLARIDA KADRLARNI TO‘G‘RI TANLASHNING HUQUQIY AHAMIYATI

Shoxida Maxsumovna Jiyanova

Farg’ona viloyati yuridik texnikumi, maxsus fan o’qituvchisi

3-darajali huquqshunos, magistr

Annotatsiya: Ushbu maqolada davlat fuqarolik xizmatida kadrlar zaxirasini shakllantirishning ustuvor yo‘nalishlari o‘rganilgan. Shuningdek, davlat fuqarolik xizmatida kadrlar zaxirasini shakllantirish texnologiyasini amalga oshirish bosqichlari tahlil qilingan hamda kadrlar zaxira bilan ishlash tizimini takomillashtirishga doir taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: davlat fuqarolik xizmati, kadrlar zaxirasi, kadrlar menejmenti, zaxiraga kiritish mezonlari, boshqaruv kadrlari.

Annotation: This article examines the priorities of the formation of the personnel reserve in the civil service. Also, the stages of implementation of the technology of formation of the personnel reserve in the civil service were analyzed, and suggestions and recommendations were made to improve the system of work with the personnel reserve.

Keywords: civil service, personnel reserve, personnel management, reserve criteria, management personnel.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisida so‘zlagan nutqida amaldagi kadrlar tizimi faoliyatiga tanqidiy baho berib, “Hozirgi vaqtda davlat va hokimiyat idoralarida ko‘p hollarda kadrlar salohiyatidan foydalanish, ularning vazifa va vakolatlari taqsimoti oqilona va samarali yo‘lga qo‘yilmagani sezilmoqda. Eng yomoni, bu holat ishimizga xalaqit bermoqda. Bir idorani qarasangiz, yuzlab odam nomiga ishlab o‘tiribdi. Boshqa idorani qarasangiz, ish ko‘p, vazifa ko‘p, lekin ishlaydigan

odam, kadr yetishmaydi. Bunday noto‘g‘ri ish taqsimotiga mutlaqo chek qo‘yishning vaqti yetdi”[1] degan fikrni bildirdi.

Bundan ko‘rinadiki, kadrlarning amaliy zaxirasini shakllantirish, ularni tayyorlash va qayta tayyorlashning muhim masalalarini o‘z ichiga oladigan maqsadli dasturni ishlab chiqish bugungi kunning asosiy talablaridan biri hisoblanadi.

2017 - 2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasining “Davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishi”da davlat xizmatiga zamonaviy fikrlaydigan, tashabbuskor, mas’uliyatli, kasbiy tayyorlangan kadrlarni jalb etish vazifasi belgilangan. Shundan kelib chiqib, kadrlar zaxirasini shakllantirish tizimidagi islohotlarning ijtimoiy zaruriyatidan kelib chiqib, birinchidan kadrlar zaxirasini shakllantirishning huquqiy asoslari yetarli darajada shakllantirish; ikkinchidan kadrlar zaxirasi uchun nomzodlarni tanlash va zaxiraga kiritish tizimida yagona uslub va yondashuvni joriy etish lozim.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida “Bugun hayotning o‘zi bizdan professional, tezkor va samarali davlat xizmati tizimini shakllantirish, yangicha fikrlaydigan, tashabbuskor, el-yurtga sadoqatli kadrlarga keng yo‘l ochish bo‘yicha samarali tizim ishlab chiqishni talab etmoqda” [2]. degan fikrlari davlat fuqarolik xizmatida kadrlar zaxirasini shakllantirishning ustuvor yo‘nalishlarini ilmiy-amaliy jihatdan tadqiq etishni taqozo etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 3 oktabrdagi «O‘zbekiston Respublikasida kadrlar siyosati va davlat fuqarolik xizmati tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PF-5843-son Farmonida davlat fuqarolik xizmati masalalari bo‘yicha vakolatli organning mavjud emasligi davlat organlari va tashkilotlarida yagona kadrlar siyosatini olib borishga, xodimlarni samarali boshqarish va inson resurslarini rivojlantirishga, malakali kadrlar zaxirasini raqobat asosida shakllantirishga hamda ular tomonidan davlat fuqarolik

xizmatchilarining vakant lavozimlari o‘z vaqtida egallanishiga yo‘l qo‘yilmayotganligii ta’kidlangan.

Shundan kelib chiqib, milliy, respublika, tarmoq va hududiy darajalarda professional tayyorlangan samarali kadrlar zaxirasini shakllantirish, davlat fuqarolik xizmatiga eng malakali nomzodlarni saralab olish uchun xususiy bandlik agentliklarini faol jalb etish va zamonaviy autsorsing shakllaridan foydalanish, milliy kadrlar zaxirasini boshqarish, davlat fuqarolik xizmati lavozimlarining davlat reyestrini yuritish, shuningdek, davlat fuqarolik xizmatchilari vakant lavozimlarining yagona ochiq portalini tashkil etish va yuritishni muvofiqlashtirish buyicha mas’ul organ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Huzuridagi Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi tashkil etildi.

Farmon asosida O‘zbekiston Respublikasida kadrlar siyosatini va davlat fuqarolik xizmati tizimini tubdan takomillashtirishga oid birinchi navbatdagi chora-tadbirlar dasturi ishlab chiqilib, milliy kadrlar zaxirasi, vakant lavozimlar va ularga tayinlash uchun o‘tkazilayotgan tanlovlar, davlat organlari va tashkilotlarining son va sifat tarkibi to‘g‘risida axborot ma’lumotlar bazasini shakllantirish uchun davlat fuqarolik xizmatining yagona elektron axborot-tahlil tizimini yaratish vazifasi belgilangan. Shuningdek, istiqbolli kadrlarni milliy kadrlar rezerviga qo‘shish uchun tanlov saralashlarini tashkil qilish. Tanlov saralashlari natijalari hamda davlat organlari va tashkilotlarining kadrlar zaxirasini integratsiyalash asosida milliy kadrlar zaxirasini shakllantirish. Istiqbolli davlat fuqarolik xizmatchilari hamda milliy kadrlar zaxirasiga kiritilgan shaxslarning, shu jumladan xorijiy stajirovkalarini tashkil etish bo‘yicha milliy va tarmoq dasturlarini amalga oshirish vaziflari belgilangan.[3]

Davlat fuqarolik xizmatida mutaxassis kadrlarni qidirish, tanlash, o‘rganish, baholash, tayyorlash va nomzodlarini ko‘rsatish boshqaruv kadrlari tarkibini shakllantirishning asosiy bo‘g‘inlaridan biri hisoblanadi. Davlat fuqarolik xizmatida kadrlar zaxirasi bilan ishlashni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish, yosh istiqboli kadrlarni davlat boshqaruviga jalb etish imkonini beradi.

Davlat fuqarolik xizmatida kadrlar zaxirasini shakllantirish tartibi, shakllari va usullariga doir qator tadqiqotlar o‘tkazilgan.

Tarixiy nuqtai anazardan alloma Abu nasr Forobiyning “Fozil odamlar shahri” va Amir Temurning “Temur tuzuklari”da bu borada qator qarashlar va yondashuvlar mavjud.

O‘zbekistonlik olimlardan A.To‘xtaboyev[4], Q.X.Abdurahmanov Sh.R.Xolmo‘minov, N.K.Zokirova[5] va D.S.Qosimova[6]lar personalni boshqarish, kadrlar zaxirasini shakllantirish masalalarini tadqiq etishgan.

Xorijlik olimlardan V.V.Travin, V.A.Dyatlov[7], Richard Daft[8], T.Y.Bazarova[9] kabi olimlar o‘rgangan. Shunigdek, P.V.Juravlyov [10], A.Y.Kibanov., I.B.Durakovalar [11] kadrlar ma’muriyati va ishlab chiqarish munosabatlarini, Uondel French[12] kadrlarni boshqarish jarayonida inson resurslari ma’muriyatini, D.Mayster[13] va Fernandes-Araos, Klaudiolar[14] kadrlar ma’muriyatining prinsiplari va amaliyoti kabi masalalarini tadqiq etishgan.

Yosh tadqiqotchi J.Q.Yusubov ta’kidlashicha “davlat hokimiyati organlarining kadrlar zaxirasi bilan ishlash faoliyati kadrlarni tanlash va zaxirani shakllantirish kabi ishlardan boshlanib, ularni qayta o‘qitish muddatlari va uslublarini aniqlash, boshqaruv faoliyatiga bevosita tayyorlash va zaxiradagi nomzodni rahbarlik mansabiga tavsiya etishgacha bo‘lgan bir nechta bosqichlarda amalga oshirib boriladi. Umuman, rahbarlik mansablariga kadrlar zaxirasini tayyorlashning quyidagi usullari shakllandi: amaldagi kadrlar zaxirasi; istiqbolli (yaqin va uzoq istiqboldagi) kadrlar zaxirasi” [15].

Rahbar kadrlar tanlash va saralash borasida tadqiqot olib borgan olim F.R.Ravshanov «kadrlar zaxirasi - bu tegishli maqsadli tayyorgarlikdan so‘ng rahbarlik lavozimiga tavsiya etilishi nazarda tutilgan xodimlarning guruhidir. Zaxira bo‘lajak rahbarlarni rejali tayyorlash va ularning tayyorgarligini oldindan tekshirish uchun anih asos bo‘lib xizmat qiladi hamda rahbarlik lavozimiga nomzodlarni tanlash jarayonining doimiyligi va ularning moslashish davrini qisqartirish imkonini beradi» [16] degan fikrini ta’kidlaydi.

Tadqiqotchi T.Sagatov tomonidan mustaqillik yillarida kadrlarni boshqarish tamoyillari va strategiyasini amalga oshirish borasida erishilgan pozitiv o‘zgarishlar manzarasini totalitar tuzum davri bilan qiyosiy tahlili amalga oshirilgan [17].

Iqtisodchi olim I.Toirov kadrlarni tanlash texnologiyasi xususida tadqiqot o‘tkazib, nomzodlarni tanlashdagi to‘g‘ri tanlov kadrlar bilan ishlashda eng muhim jarayon sanalib, o‘z vaqtida o‘tkazilgan attestatsiya va rotatsiyalar ish samaradorligini ta’minlab beruvchi muhim omillar ekanligini ta’kidlaydi [18].

Tadqiqotning metodologik asosini menejment va personalni boshqarish fanining fundamental qonunlari, kadrlar zaxirasini shakllantirish tizimlari, shuningdek, davlat fuqarolik xizmatida kadrlar zaxirasini shakllantirishning ustuvor yo‘nalishlariga doir tadqiqot olib borgan xorij va O‘zbekistonlik olimlar, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning ma’ruza va nutqlari tashkil qiladi. Mazkur tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, institutsional tahlil, kontent tahlil, funksional tahlil, qiyosiy tahlil, analiz va sintez kabi ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot natijalarning amaliy ahamiyati mahalliy davlat hokimiyati organlarida kadrlar zaxirasini shakllantirish, kadrlar va inson resurslardan oqilona foydalanish bo‘yicha aniq mezon va tartiblarni joriy etishga doir chora- tadbirlar ishlab chiqishda joriy etish mumkin.

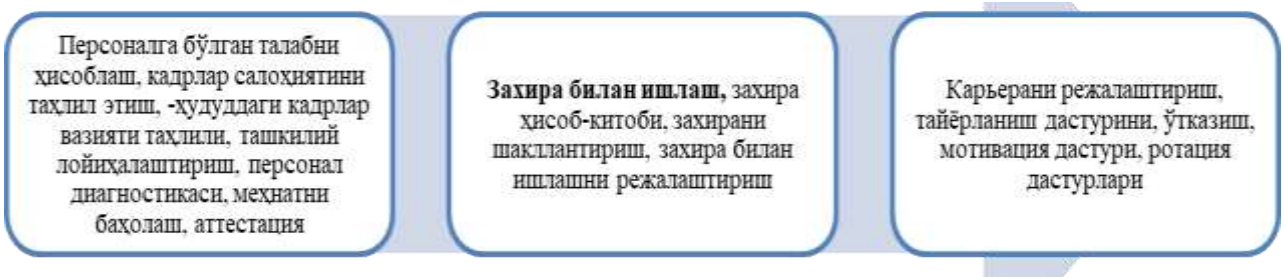
Tadqiqot natijalarning nazariy ahamiyati shundaki, dissertatsiyada ilgari surilgan taklif va tavsiyalardan “Strategik menejmenti”, “Kadrlar menejmenti”, “Mahalliy boshqaruv”, “Liderlik asoslari” kabi fanlarni o‘qitishda foydalanish mumkin.

Tahlil va natijalar

Kadrlar zaxirasini shakllantirish texnologiyasi insonlarni o‘z-o‘zini ko‘rsata olishiga, intelektli va professional ekanligini amalga oshirishiga layoqatini takomillashtirishga qaratilgan bo‘lishi lozim.

Davlat fuqarolik xizmatida kadrlar zaxirasini shakllantirishda personalni boshqarishning demokratik tamoyillarini joriy etish maqsadga muvofiq. Bunda

kadrlar menejmenti va zaxira bilan ishlash yo‘nalishining o‘zaro aloqadorligini hisobga olish muhim (1-rasm).

1-rasm. Davlat fuqarolik xizmatida kadrlar menejmenti va zaxira bilan ishlash yo‘nalishining o‘zaro aloqasi

1. Davlat fuqarolik xizmatida kadrlar zaxirasi – bu istiqbolli davlat xizmatchilari, professional mahoratga ega nomzodlar, ishchan, va axloqiy-psixologik sifatlarga ega, turli lavozimlarda o‘zini yaxshi tomonlama ko‘rsata olgan, kerakli tayyorgarlikdan o‘tgan va navbatdagi lavozimni egallashga qodir, maxsus shakllantirilgan va belgilangan tartibda mezonlarga asoslangan guruh. YA’ni, kadrlar zaxirasi - bu u yoki boshqa taklif etilgan lavozim talablariga javob beradigan, tizimli maqsadli malakaviy tayyorgarlikdan o‘tgan tanlangan boshqaruv faoliyatini boshqarish qobiliyatiga ega bo‘lgan rahbarlar va mutaxassislar guruhidir.

2. Kadrlar zaxirasining bir necha turlarga ajratish mumkin (faoliyat turlari, lavozimlarni almashtirish tezligi, tayyorgarlik darajasi va hakozo). Davlat fuqarolik xizmatida kadrlar zaxirasining maqsadidan kelib chiqib quyidagi yo‘nalishlarga ajratish mumukin:

Faoliyat turi bo‘yicha. Rivojlanish zaxirasi - yangi yo‘nalishlar doirasidagi ishga tayyorgarlik ko‘radigan mutaxassis va rahbarlar guruhi (ishlab chiqarishni diversifikatsiyalashda, yangi tovar va texnologiyalarni ishlab chiqishda). Ular karyera yo‘nalishining kasbiy yoki rahbarlik bo‘yicha ikkitasidan bittasini tanlashlari mumkin. Faoliyat yuritish zaxirasi - kelajakda tashkilotning samarali faoliyat yuritishini ta’minlovchi mutaxassis va rahbarlar guruhidir. Bu xodimlar rahbarlik karyerasiga yo‘naltirilganlar hisoblanadi.

Tayinlash vaqti bo‘yicha.

A guruhi- hozirgi vaqtda yuqori lavozimga tayinlanishi mumkin bo‘lgan nomzodlar;

B guruhi - ko‘tarilishi yaqin 1-3 yilda rejalashtirilayotgan nomzodlar.

Davlat fuqarolik xizmatida kadrlar zaxirasini shakllantirishdan asosiy maqsad bu, demokratik o‘zgarishlarni amalga oshirish jarayonida davlat xizmatida tayyor bo‘lgan, tanlov, saralash, joy-joyiga qo‘yish, kadrlarni tayyorlash va lavozim bo‘yicha ko‘tarish, davlat xokimiyati xizmatiga mos vazifa va masalalarni samarali, professional imkoniyatli amalga oshirishdir. Bunda davlat fuqarolik xizmatida zaxira instituti funksiyalarini to‘liq bajarilishi muhim ahamiyat kasb etadi (2- rasm).

2-rasm. Davlat fuqarolik xizmatida zaxira instituti funksiyalari

Kadrlar zaxirasining shakllantirilishi quyidagi tamoyillarga asoslanadi: 1) zaxira dolzarbligi - lavozimni almashtirishga bo‘lgan ehtiyoj real bo‘lishi lozim; 2) nomzodning lavozim va zaxira turiga mos kelishi - ma’lum bir lavozimdagi ishga qabul qilinadigan nomzod malakasiga bo‘lgan talabga javob berish; 3) nomzodning istiqboli - kasbiy o‘sishga yo‘naltirilganligi, ma’lumotiga bo‘lgan talab, yoshi, umuman, lavozimdagi ishlash staji, sog‘ligining holati va karyerasining dinamikligi (karyera dinamikligi- xodimning iyerarxik zinapoyadan qanchalik darajada tez ko‘tarilganligi to‘g‘risida ma’lumot beruvchi kasbiy yo‘lining indikatordir).

Davlat fuqarolik xizmatida kadrlar zaxirasini shakllantirishning tashkiliy-huquqiy asoslarini takomillashtirishda quyidagi jihatlarga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq: 1) vakant lavozimlarni to‘ldirish tanlovini o‘tkazish tartibi; 2) kadrlar zaxirasini shakllantirish tartibi; 3) kadrlar rotatsiyasi; 4) kadrlar malakasini va kasbiy mahoratini oshirish; 5) yagona idoralararo «Kadrlar» zamonaviy axborot

tizimini yaratish; 6) hududlar rahbarlarini lavozimga qo‘yishda oshkoralik, samaradorlik, xolislik va haqqoniylik ta’minlash.

Davlat fuqarolik xizmatida kadrlarni yuqori lavozimlar uchun zaxiraga olish, mazkur sohada tizimli islohotlarni amalga oshirishni taqazo etadi. Shu maqsadda kadrlar doimo o‘rganib borilishi talab etiladi, zaxiraga qobiliyatli, tashabbuskor, bilimdon istiqbolli kadrlarning kiritilishi ta’minlanishi talab etiladi. Lavozimlarga tayinlashda birinchi navbatda zaxira ruyxatlari inobatga olinishi talab etiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 3 oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Huzuridagi Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-4472-son qarori asosida Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi va uning filiallari asosiy vazifalari hamda funksiyalari biri sifatida milliy kadrlar zaxirasini boshqarish, davlat fuqarolik xizmati lavozimlarining davlat reyestrini yuritish, shuningdek, davlat xizmatchilari vakant lavozimlarining yagona ochiq portalini tashkil etish va yuritish vazifasi belgilangan. Mazkur vazifalarni amalga oshirish davlat fuqarolik xizmatida kadrlar zaxirasini shakllantirish mezonlarini ham hisobga olish lozim (1-jadval).

1-jadval

Zaxiraga kiritish mezonlari

Zaxira turi	**Mezonlar**	**Zaxirani shakllantirish mezonlari ko‘rsatkichlari**
Salohiyat	Ijtimoiy- demografik talablar	Ta’lim darajasi, amaliy ish tajribasi va insonlar bilan ishlash tajribasi, yoshi (shaxsiy hujjat bo‘yicha)
Dastlabki	Boshqaruv sifati	Nomzodni zaxiraga kiritishda professional va shaxsiy sifatlarini ekspert bahosi (so‘rov va test o‘tkazilish natijalari)
Yakuniy	Ish natijasi	Ishlab chiqarish faoliyatida yakuniy natijalari (belgilangan vazifalarni bajarilish natijasi bo‘yicha), nomzodni ma’lum rahbar lavozimni egallashi uchun roziligi

Davlat fuqarolik xizmatida kadrlar zaxirasini shakllantirish asosini quyidagilar tashkil etadi: 1) Kadrlar zaxirasi katta va ko‘p qirrali masalalarni xisobga olishi va buning uchun katta hajmdagi axborotni yig‘ish; 2) Kadrlar zaxirasini yaratish murakkab jaryon bo‘lganligidan ko‘zlangan maqsad o‘zgaruvchan xususiyat kasb etadi, buni hisobga olish lozim; 3) Kadrlar zaxirasini yaratishda professional kishilar, ya’ni ishbilarmon, ma’lum tajribaga ega bo‘lgan va maxsus tayyorgarlik ko‘rgan mutaxassislarga tayanish; 4) Kadrlar zaxirasini shakllantirish texnologiyasi insonlarni o‘z-o‘zini ko‘rsata olishiga, intelektli va professional ekanligini amalga oshirishiga layoqatini takomillashtirishga karatilgan bo‘lishi lozim; 5) Kadrlar zaxirasini shakllantirishda kasbiy malaka va kunikmalarni muttasil rivojlantirib borishga karatilgan keng kulamli ishlarni shu ishga mas’ul bo‘lgan shaxslar (korxona raxbariyati, kadrlar bo‘limi boshliqlari va mas’ul xodimlar) tomonidan tizim sifatida ishlab chiqilgan bo‘lishi kerak; 6) tashkilot, korxona va davlat muassalarida hodimlar saolihiyati va faoliyat samaradorligini muntazam baholab borish.

Kadrlar zaxirasini yaratishda Yaponiya tajribasiga qiyosiy solishtiradigan bo‘lsak, O‘zbekistonda davlat xizmatchilarini umrbod yollash prinsipi natijasi sifatida tashqi kadrlar zaxirasi to‘laqonli tizimi yaratilgan emas, ammo elementlari bor, ya’ni lavozimda ko‘tarilish imtihonlaridan muvaffaqqiyatli o‘tgan nomzodlar alohida ro‘yxatga olinadi va undan tegishli muassasa o‘ziga kerakli xodimni tanlab olishi mumkin. Lavozimga tayinlash sinov muddati bilan yuz beradi – bu muddat o‘tkach, natijalar yaxshi bo‘lsa rasman lavozimga tayinlanadi.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning “kadrlar bilan ishlash holatini ham tanqidiy tahlil qilish zarur” [19] degan fikrlari rahbar va boshqaruv kadrlarini tayyorlashning mavjud tizimini o‘rganishni, uni sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarishni talab etadi.

Mazkur sohada amalga oshirilgan ishlarni tizimli tashkil etish, davlat va jamiyat boshqaruvi, ijtimoiy-iqtisodiy, sud-huquq va boshqa sohalarda istiqbolli boshqaruv kadrlarining tizimli asosda tanlab olish, shuningdek, davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari tizimida ularning kasbiy malakasini uzluksiz oshirib borishga ko‘maklashish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 30 maydagi "Istiqbolli boshqaruv kadrlarini tanlov asosida tanlab olishning zamonaviy

tizimini yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PQ-3755-sonli qarori qabul qiligan bo‘lib, unga muvofiq "Taraqqiyot" respublika tanlovi tashkil etildi. [20]

Xulosa va takliflar

1. Davlat fuqarolik xizmatida yuqori malakali kadrlar ta’minotiga erishish uchun kadrlar zaxirasi institutini samarali qo‘llash lozim. Davlat fuqarolik xizmatida kadrlar zaxirasi bilan ishlash tizimini takomillashtirish bo‘yicha quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

2. Davlat fuqarolik xizmatida zaxiradagi boshqaruv kadrlarida boshqaruv kompetensiyalarni, korporativ qadriyatlarni (fuqarolarga, tashkilotlarga bo‘lgan munosabat) shakllantirish va mustahkamlash borasida amalga oshirilayotgan ishlarni tizimli va tanqidiy tahlil qilish lozim;

3. Davlat fuqarolik xizmatida kadrlarning ishlariga chin dildan berilish, jamoaga mansublik va sadoqat hissini kuchaytiradi, korporativ vatanparvarlik, tashkilot manfaatlarini shaxsiy manfaatlaridan ustun qo‘yishga bo‘lgan xohish, korporativ muammolarni hissiy qayg‘urish, jamoa manfaatlariga nisbatan sotqinlikni ongli ravishda qoralash kabi xislatlarni shakllantiradi;

4. Davlat boshqaruvining barcha bo‘g‘inida kadrlarni tanlash hamda zaxirani shakllantirish tizimini raqamlashtirish, xodimlarning malaka darajasini, ularning ishbilarmonlik, shaxsiy va boshqa sifatlarini o‘rganish va baholashni kompleks amalga oshirish tizimini joriy etish;

5. Barcha ijro hokimiyati organlari uchun segmentlashgan masofaviy o‘qish platformasini joriy etish, yosh rahbar kadrlarning mansab pog‘onalarida o‘sish istiqbolini prognozlashtirish, ularni o‘zluksiz mustaqil malakasini oshirish tizimini joriy etish orqali zaxira kadrlar bankini yaratish;

6. Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasi prezidenti huzurida Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi tomonidan davlat fuqarolik xizmatchilarining siyosiy-huquqiy, iqtisodiy, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ma’naviyat sohasidagi bilim darajasini aniqlash, shuningdek, ularning “psixologik portreti”ni yaratish maqsadida – “davlat xizmatchilarining sinovdan o‘tkazish moduli” – maxsus test tizimi (https://test.argos.uz/uz) ishlab chiqilgan, biroq mazkur

tizim istiqbolli rahbar kadrlar salohiyati va faoliyatinini kompleks baholashga qaratilmagan;

7. Kadrlar zaxirasi ma’lumotlari bazasiga kiritilgan mutaxassislar sohalar bo‘yicha o‘qitish va malaka oshirish uchun tegishli o‘quv va qayta tayyorlash muassasalariga yuborish;

8. Zaxiradan lavozimlarga tayinlangan rahbarlarning monitoringi asosida ularni kelgusida yuqori lavozimlarga o‘tkazish rejalari, “mansab trayektoriyasi”ni ishlab chiqish;

9. Rahbarlik lavozimiga tayinlangan va zaxiraga kiritilgan kadrlarning doimiy monitoringini olib borish tizimini raqamlashtirish;

10. Bozor iqtisodi va demokratik rivojlanish talablariga mos salohiyatli rahbar kadrlar zaxirasini yaratish, tanlash, tayyorlash va rahbarlik lavozimlariga tavsiya qilish borasida yaxlit tizimni tashkil etish lozim;

11. Global pandemiya sharoitida davlat fuqarolik xizmatida kadrlar zaxirasini shakllantirishda innovatsiyalarni joriy etish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi // Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. / http://uza.uz/oz/politics/erkin-va-farovon-demokratik-zbekiston-davlatini-mard-va-olizh-14-12-2016

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi // http://uza.uz/oz/documents/zbekiston-respublikasi-prezidenti- shavkat-mirziyeevning-oliy-22-12-2017

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 3 oktabrdagi PF-5843-son Farmoniga 1-ilova // https://lex.uz/docs/4549998

4. To‘xtaboyev A. Ma’muriy menejment.T.,Moliya, 2003 y.174 b

5. Abdurahmanov Q.X., Xolmo‘minov Sh.R., Zokirova N.K. Personalni boshqarish – T.: O‘qituvchi, 2008

6. Qosimova D.S.Boshqaruv nazariyasi – T.: Aloqachi, 2009. – B. 38

7. Travin V. V., Dyatlov V. A. Osnovi kadrovogo menedjmenta.-M.: Delo Ltd. - 1995. -287 s

8. Daft R. L. Menedjment / L. Daft. Sankt-Peterburg : Piter,. 2012. 863 s

9. Upravleniye personalom: uchebnik dlya stud. uchrejdeniy sred. prof. obrazovaniya / T.Y. Bazarov. - 8-ye izd., ster. - M.: Izdatelskiy sentr «Akademiya».

10. Juravlyov P.V. Upravleniye chelovecheskimi resursami: opit industrialno razvitix stran. Uchebnoye posobiye. — M.: „Ekzamen", 2003.

11. Kibanov A.Y., Durakova I.B. Upravleniye personalom organizatsii: otbor i otsenka pri nayme, attestatsii: Uchebnoye posobiye dlya studentov vuzov. — M.:

12. „Ekzamen", 2003.

13. French W. The Personnel Menegement Process: Human Resonrses Administration. Boston . 1970. P.46

14. Mayster, D. Perviy sredi ravnix: Kak rukovodit gruppoy professionalov

15. / Devid Mayster, Patrik Makkenna; per. s angl. M. S. Ivanova i M. V. Ferbera. — 2-ye izd., ispr. — M.: Mann, Ivanov i Ferber, 2007. — 336 s

16. Fernandes-Araos, Klaudio. Vibor silneyshix. Kak lideru prinimat glavniye resheniya o lyudyax / Klaudio Fernandes-Araos; [perevod s angliyskogo]. — Moskva: Mann, Ivanov i Ferber, 2016.

17. J.Q. Yusubov. Boshqaruv kadrlarini tayyorlash tizimining shakllanishi va rivojlanishi masalalari. // https://xabarnoma.adu.uz/arxiv/2017/2017-1.pdf

18. F.R.Ravshanov. O‘zbekiston Respublikasida rahbar kadrlar tanlash asoslari.

19. // Siyosiy fanlar doktori ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya. Toshkent-2009. 136-bet.

20. T. Sagatov. Kadrlarni boshqarishda maqbul qarorlar qabul qilishning axamiyati.-T.: Toshkent, 2016. 34-bet.

21. I.Toirov. Kadrlarni boshqarishning zamonaviy texnologiyasi. // https://uzjournals.edu.uz/proacademy/vol1/iss1/8/

22. MirziyoyevSH.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. –T.: O‘zbekiston, 2017.

23. Prezidentining 2018 yil 30 maydagi "Istiqbolli boshqaruv kadrlarini tanlov asosida tanlab olishning zamonaviy tizimini yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PQ-3755-sonli qarori // https://lex.uz/docs/3755274

“АЛ-КИФОЯ ФИ ШАРҲИ-Л-ҲИДОЯ” АСАРИДА МАСАЛАЛАРНИНГ БАЁН ҚИЛИНИШ УСЛУБИ

Илҳомжон Муроталиевич Ғофуров
Ўзбекистон халқаро ислом академияси таянч докторанти
Тошкент ислом институти ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада Жалолиддин Хоразмийнинг қаламига мансуб “ал-Кифоя фи шарҳи-л-Ҳидоя” асари ҳақида сўз боради. Бу асар имом Марғинонийнинг “Ҳидоя” китобига ёзилган шарҳлардан бири бўлиб, муаллиф унда масалаларни турли услублар орқали очиб бергани мисоллар ёрдамида изоҳлаб ўтилган. Жумладан, никоҳ тушунчаси, ундан кўзланган мақсад, никоҳнинг нафл ибодатлардан афзал экани, бу борада мазҳаблар орасидаги ихтилофар ва бундан бошқа масалалар атрофлича баён қилинган.

Калит сўзлар: мазҳаб, никоҳ, ийжоб-қабул, нафл ибодат, узлат, ҳукм, мулкият, ҳаж, вожиб, суннат.

Жалолиддин Хоразмий (ваф. 767/1366 й.) “Ҳидоя” асарида келтирилган ҳар бир китоб ёки ҳар бир боб ёхуд фаслларга алоҳида муқаддималар тузиб, айрим ҳолатларда уларнинг луғавий ва истилоҳий таърифларини баён этиш билан кифояланса, гоҳида мавзудан кўзланган мақсад, унинг шарт ва рукнларини жорий қилиниш сабалари ва бундан бошқа жиҳатларга тўлиқ тўхталиб ўтади. Луғавий ва истилоҳий маъноларига тўхталиб сўнгра матнни шарҳлашга ўтганига “Ҳаж” китобини мисол қилиб келтириш мумкин. Унда олим: “Ҳаж луғатда – “қасд қилиш” маъносини билдирса, истилоҳда – махсус вақтда махсус маконга махсус қасд қилишни англатади”,[35] деб, ундан сўнг “ал-Ҳидоя” асарини шарҳлашга ўтиб кетаверган.

Никоҳ китобида эса унинг луғавий ва истилоҳий маъносидан ташқари унинг рукнлари, ҳукми, ундан кўзланган мақсад, никоҳ узлатдан афзал экани ва бу борадаги ихтилофлар, никоҳга тарғиб қилувчи ҳадислар ва шу каби мавзуга алоқадор маълумотларни мукаммал келтириб шундай дейди:

“Никоҳ” луғатда “бирлаштириш, қўшиш” деган маънода келади. Сўнгра мазкур маъно борлиги учун ундан ватий иши тушиниладиган, никоҳ эса ватийга сабаб бўлгани учун ундан никоҳ ақди тушиниладиган бўлиб кетган. Никоҳ битими содир бўлиши учун унинг рукнлари, никоҳланувчиларнинг никоҳга лаёқатли бўлиши, никоҳланаётган аёлнинг никоҳга маҳал бўлиши лозим бўлади. Никоҳнинг рукни – ийжоб ва қабул, никоҳга лаёқатлилик –

[35] Жалолиддин Хоразмий // Муҳаммад Аҳмад Ҳаққоний таҳқиқи. Ал-Кифоя фи шарҳи-л-Ҳидоя. – Байрут: Дору-л-кутуби-л-илмия, 2019. – Ж. II. – Б. 177.

бошқа битимларда талаб этиладиган лаётқатлилик, никоҳга маҳал бўлиш – унинг ҳукмини қабул қила оладиган шахс бўлиши. Никоҳнинг ҳукми – мулкият ва ҳалолликдир.

Инсон никоҳланиш орқали ўзидан насл қолдириши ундан кўзланган мақсад ҳисобланади ва шу маънода никоҳланиш нафл ибодатлар учун ўзини бағишлашдан кўра афзал амалдир. Имом Шофеъий раҳматуллоҳи алайҳ: “Никоҳланмасдан юришга сабр қила оладиган инсон нафл ибодатлар учун ўзини бағишлаши никоҳланишидан яхшироқдир. Чунки никоҳланиш муомалат тасарруфларидан бири бўлиб, кофирнинг ҳам никоҳланиши саҳиҳ бўлаверади. Ибодат эса муамалотдан кучли туради. Зеро, ибодатлар Аллоҳ таъоло учун машруъ қилинган бўлса, муомалатлар биз бандалар учун жорий этилган”, деган.

Бизнинг гапимизга Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг: “Ким мен ва Довуднинг динида бўлса, бас оила қурсин. Агар бунга йўл топа олмаса, Аллоҳнинг йўлида жиҳод қилсин”, деган сўзлари далил бўлади. Ҳадиси шарифдан маълум бўлганидек, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам никоҳни диндан деб қарор бердилар ва бу никоҳни жиҳоддан муқаддам қўйдилар.

Дарҳақиқат, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзлари ҳам неча адад аёлларга уйланишга рухсат берилган бўлсалар барчасини бажарганлар ва нафл ибодатга машғул бўлишдан кўра никоҳланишни устун қўйганлар. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг бу ишларидан никоҳланиш ибодат учун ажралиб чиқишдан афзал эканлигини кўрсатади. Зеро, У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам дин ишларидан афзалини қилар эдилар. Ўша вақтда айрим инсонлар аёлларини талоқ қилиб ибодат учун узлатни ихтиёр этмоқчи бўлганларида Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам: “Никоҳланинглар ва кўпайинглар, қиёмат кунида сизларнинг кўплигингиз билан бошқа умматларга фахрланаман”, дея уларни қасдларидан қайтарганлар.

Мазкур ҳадиси шарифдаги “Никоҳланинглар” деган буйруқ вожибликни ифода қилиши ёки қилмаслиги мумкин. Агар вожибликни билдиради десак, никоҳ бошқа нафл ибодатлардан устунлиги келиб чиқади. Чунки вожиб амал нафл амалдан устун эканлигига барча уммат ижмоъ қилган. Агар ҳадисдаги буйруқни вожиб демайдиган бўлсак, унда никоҳланиш суннатлиги келиб чиқади. Чунки никоҳ мустаҳаб ёки мубоҳ иш эмаслиги Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг “Албатта, никоҳ суннатимдир. Ким менинг суннатимга рағбат қилмаса, мендан эмас” деган сўзлари орқали маълум бўлган. Маълумки, суннат ҳам нафлдан устун туради.

Агар бирор шахс тарафидан: “Аллоҳ таъоло Яҳё алайҳиссаломни **“...**(ўз қавмига) **пешво бўлиб,** (шаҳватлардан) **ўзини тиядиган...”,** дея мақтаган.

Ваҳолбуки Яҳё алайҳиссалом қодир бўла туриб никоҳланмаганлар. Агар никоҳланиш афзал бўлганида, Яҳё алайҳиссаломнинг тутган йўли мадҳ этилмаган бўлар эди”, деган савол тушадиган бўлса, унга жавоб тарзида шундай деймиз: “Тўғри, бу ерда аёлларга уйланмасдан сабр қилиб ўзини тоатга бағишлаш мақталмоқда. Биз бундай ҳолатни қоралаётганимиз йўқ. Лекин барча шартларни бажарган ҳолда никоҳланиш ундан афзал ҳисобланади. Балки Яҳё алайҳиссалом шариатида узлат афзал бўлиб, кейин бизнинг шариатда насх қилинган ва оила қуриб яшаш узлатдан афзал қилинган бўлиши ҳам мумкин. Бундан ташқари никоҳланишда инсон ўзини зинодан сақлаши, аёл кишини таъминотини қилиши, уни турли хил нохушликлардан сақлаши, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг умматини кўпайтириши каби дину дунё манфатлари мужассам”[36].

Жалолидидин Хоразмий “ал-Кифоя фи шарҳи-л-Ҳидоя” асарини ёзишда тафсирга алоҳида эътибор қаратганини гувоҳи бўлиш мумкин. Жумладан, асарнинг бир неча ўринларида Замахшарийнинг “ал-Кашшоф” ва Самарқандийнинг “Баҳрул улум” тафсирларидан фойдаланган. Бунга бир мисол “Ҳужурот” сурасининг و جعلناكم شعوبا وقبائل لتعارفوا **“Эй, инсонлар! Дарҳақиқат, Биз сизларни бир эркак** (Одам) **ва бир аёл** (Ҳавво)**дан яратдик ҳамда бир-бирларингиз билан танишишингиз учун сизларни** (турли-туман) **халқлар ва қабила** (элат)**лар қилиб қўйдик”** ояти борасида Замахшарийнинг “ал-Кашшоф” асарида шундай дейилган: شعب [шуъабун] арабларда мавжуд бўлган олти қабиланинг аввалгиси ҳисобланади. Улар: шаъб, қабила, имора, батн, фахз ва фасилалардир.

Шаъб – бир неча қабилалар жамланмаси. Қабила – бир неча имора (уруғ) жамланмаси. Имора – бир неча батн (кичик уруғ)лар жамланмаси. Батн – бир неча фахзлар (уруғ аймоғнинг сўнги бўғини) жамланмаси. Фахз – бир неча фасила (бўлинма)лар жамланмасидир.

[36] Жалолиддин Хоразмий // Муҳаммад Аҳмад Ҳаққоний таҳқиқи. Ал-Кифоя фи шарҳи-л-Ҳидоя. – Байрут: Дору-л-кутуби-л-илмия, 2019. – Ж. II. – Б. 393,394.

PROCEDURE FOR MEDIA RECEIVING INFORMATION FROM STATE AUTHORITY AND ADMINISTRATIVE BODIES

Mirsultanova Khamida

1st stage basic doctoral student (PhD) of Journalism and mass communications university of Uzbekistan

hamidau@mail.ru

Аннотация: Ушбу мақолада ахборот фойдаланувчиларининг давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларидан ахборот олиши борасидаги ҳуқуқлари ўрганилган. Бунда мурожаат ва сўровнинг қонунчиликда кўрсатилган турлари ва унга қўйилган талаблар, муддатлари ҳақида сўз юритилади.

Аннотация: В статьей рассматриваются права пользователей информации на получение информации от органов государственной власти и управления. В данном случае речь идет о видах обращений и запросов, указанных в законодательстве и требованиях и сроках.

Annotation: In the article examines the rights of information users to receive information from public authorities and administration. In this case, we are talking about the types of appeals and inquiries specified in the legislation and the requirements and deadlines.

Калит сўзлар: Давлат ҳокимияти органи, ҳуқуқ, сўров, мурожаат, ариза, муддат, қонунчилик, журналист, ахборот фойдаланувчиси.

Ключевые слова: Орган государственной власти, право, запрос, обращение, заявление, срок, законодательство, журналист, пользователь информации.

Keywords: Public authority, law, request, appeal, application, term, legislation, journalist, information user.

Journalism acts as a bridge between the state and society. For this reason, one of the reliable and often-applied sources of information for the field worker is the state

authorities and administrative bodies (hereinafter - SAAB - the emphasis is ours K.M.). That is, if the SAAB provides the journalist with timely information, the audience also gives their suggestions and objections about the journalistic work and other typical problems.

According to the legislation of the Republic of Uzbekistan, mass media and citizens receive information from SAAB in the form of appeals and requests.

Types of appeals to state authorities and management bodies as the main information source of the mass media	
Media appeal to SAAB: A) application; B) complaint; C) proposal.	Media inquiry about SAAB activities.

The mass media have the right to apply orally, in writing, and in the form of an electronic document when they want to receive information from SAAB through an application or request [1].

№	Type of application	Application form
1.	Media appeal to SAAB: A) application; B) complaint; C) proposal.	1) oral; 2) written; 3) electron.
2.	Media inquiry about SAAB activities.	

Methodological manual of the Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan entitled "How to send an appeal and a request to state bodies?" [2] states that there are three types of appeals: application, complaint and proposal. According to it, an application is an appeal stating a request for the realization of rights, freedoms and legal interests; proposal - an appeal containing recommendations for further improvement of the state and society's activities; complaint is an appeal sent by citizens requesting protection of interests and restoration of violated rights and freedoms [3]. A request for information about the activities of the SAAB is a verbal,

written and electronic request of the information user to this body or their officials in order to receive information about the activities of the SAAB [4].

A journalist's request, in particular, an appeal to organize an interview of officials, is considered within a maximum of seven days [5]. In contrast to the mass media, the period for consideration of citizens' appeals is slightly different [6]. Their request should be answered no later than fifteen days from the date of receipt of the request, unless otherwise provided by law [7]. The presence of the applicant's email address in the written request confirms that the request can be answered electronically. A verbal request should be answered immediately, if possible [8]. At this point, some inconsistencies in the legislation are also noticeable. That is, is the verbal request answered on a case-by-case basis, or does the requester need immediate gratification? The fact that conflicting situations are defined in the legislation causes an increase in the number of conflicting situations not only for the mass media, but also for citizens to receive information from state authorities and management bodies. If the content of the article provides for prompt response of the requested body using all possibilities, "An oral request should be answered immediately after collecting information." Unfortunately, this situation does not justify itself in practice, because if the requester applies again for the purpose of obtaining information, the responsible staff of the SAAB may repeatedly make an excuse that they did not have time to collect information, and that they will respond immediately as soon as they have the opportunity.

Hence, when asked about information related to the activities of SAAB, a request is made. If there is a situation, it is addressed with an application, proposal and complaint. Although "request" and "appeal" are interpreted differently in law, a request can be said to be a component of an appeal. Because it is written in the legislation "when applied with a request", that is, it is possible to apply both with an application and with a request. However, since a citizen who goes to the organization with a request can be called a "petitioner", it is logical to add a request to the types of requests. Also, most of the laws related to journalists mention only appeals, that is, applications, complaints, and proposals, and requests are only mentioned in the new

edition of "On Mass Media", in the Law "On Protection of Journalistic Activity" [9] and "State Power and "On the openness of the activities of management bodies" is provided in the laws. It follows from this that the request exists in the laws adopted in recent years, the fact that the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan and the Codes on Administrative Responsibility in this regard do not specify responsibility is a clear proof of our opinion. The law "On openness of activities of state authorities and management bodies" only states that "Persons guilty of violating the legislation on openness of activities of state authorities and management bodies shall be held accountable in the prescribed manner [10].

In the article of Sevara Orinboeva, head of the information service of the Ministry of Justice, entitled "Receiving and distributing information and its use must be within the law" [11], the following question is raised: "If experts of a certain organization or state body do not answer the journalist's questions or do not answer completely, or do not answer the question at all If the answer is no, what action will be taken according to the law?". In response to him, the press secretary says that failure to ensure the implementation of the decision taken in connection with the appeal is punishable by a fine of up to 25 times the BHM or up to 300 hours of compulsory community service or up to 2 years of correctional work. Here, too, there is confusion: is it a question or an appeal, a request or a clarification of facts? The confusion of terms in the legislation and the lack of simplification of the legislation on journalists, the different deadlines for the mass media to receive information from the SAAB, cause conflict situations between journalists and the source of information. Because the question is about "journalist's question", not about his "application", "complaint", "proposal". If we include the question in the "appeal", according to the law, the journalist will receive a written and electronic answer to his question within fifteen days. If we include it in the "request", information will be provided within seven days, but there is no responsibility for this. This confusion affects not only journalists, but also the activities of SAAB in the field of information.

So what is being done or improved in terms of accountability for journalists' inquiries into SAAB operations? Amendments to some legal documents on the

establishment of liability for obstructing the professional activity of a journalist, for not providing information, including documents, on time or at all to his request, or for knowingly providing false or incorrect information, for obstructing his activity, for harassment, for interfering with his journalistic activity the project was developed [12]. According to it, citizens will be fined from one to three times the minimum wage, and officials will be fined from five to ten times. It is set to enter into force from the date of its official announcement [13]. However, the law was not officially promulgated, and no amendments or additions were made to the Code of Administrative Responsibility. As a result, the responsibility of state authorities and management bodies in relation to the journalist's request was not fully legalized. For this reason, our next learned source states that in the Code of Administrative Responsibility, there is no liability for violation of the legislation on the openness of SAAB activities, in particular, complete or complete non-disclosure of information designated as public information, violation of the period and order of publication, or incorrect presentation of information [14]. The bill of this content has been submitted to the Legislative Chamber of the Oliy Majlis for consideration.

Although the issue of responsibility for the journalist's inquiry about the activities of state authorities and management bodies has not been legalized, punishment measures have been established for his appeal. In the article titled "Uzbekistan, the officials who unreasonably refused to answer the journalist's question were told what responsibility they have" [15], the responsibility for unlawfully refusing to accept and consider the appeals of individuals and legal entities, delaying the deadlines without good reason, and not sending a written or electronic response existence is given. It will also be useful to make changes and additions to the activities of field workers in terms of preventing them from obtaining information. For example, Article 197 of the Code of Administrative Responsibility contains Articles 1971 and 1972, such as "Obstruction of the professional activity of a lawyer", "Obstruction of the performance of the professional duties of a notary". In the draft cited above, which has not officially entered into force, Article 1975 was proposed to be called "Hindering the lawful professional activity of a journalist" [16].

A journalist has the right to conduct an investigation, record information using the necessary technical means, and a number of other rights while carrying out activities related to his profession. But it is desirable for a journalist to know how to use these rights in his place. In particular, journalist Polatova M. The following case related to can be a proof of our opinion. After the publication of the journalist's article entitled "Donations for Broadcasting" in "Navoiy Ziyosi" newspaper, Pardaev M. comes to the journalist's apartment and accuses the author of not fully investigating the story. The journalist says that he wrote down the information only in his notebook according to the wishes of the interviewees. Then, in order to gather evidence, the journalist secretly records their conversation and proves that he is right [17]. M. Polatova, the author of the article, expressed her opinion about this situation for our research. He said that the journalist finds out that a low-income family living in his neighborhood is not provided with social assistance. When interviewing family representatives, he does not use a dictaphone at their request, but transcribes the information in a notebook. The reason for the article published by him is that there is a meeting in the district and the activities of the chairman of the neighborhood are condemned because the residents are not informed about their social situation. After that, disagreements arise between the chairman of the neighborhood and the journalist's family members, and even the journalist's father is beaten up. The journalist will contact the prosecutor's office regarding the incident. The prosecutor's office does not accept the drafts in the journalist's notebook as evidence and decides the case in favor of the neighborhood chairman. In addition, the representatives of the family interviewed by the journalist say that they did not provide such information to the journalist and accuse the journalist of spreading false information. And the journalist secretly records the conversations of his neighbors on a dictaphone in order to gather evidence for himself. As a result, the case was re-examined by the prosecutor's office of Navoi region, and the chairman was accused of improper performance of his duties and was acquitted. As we noted above, a journalist has the right to record information using the necessary technical means while performing the activities related to his profession. In this sense, the journalist has the right to record

audio and video recordings while preserving the anonymity of the applicant. In this sense, journalist Polatova M. to record his interview using the necessary technical devices, explaining that the interviewee would remain anonymous if he did not wish to do so. In this case, a question may arise whether a journalist should obtain permission from the source of information when using technical devices. According to the legislation, special technical means (audio- and video-recording, as well as photography) may be used during the private reception of a state body, head of an organization or other official, provided they are informed about it [18]. In our opinion, this situation limits the journalist's activity. It is advisable for him to record any interview using the necessary technical devices. In this case, an official or a citizen should only request that it be used anonymously. That is, there is a need to make the provisions of the legislation more strict. When conducting a journalistic investigation, it is appropriate for a journalist to use technical devices, which are his modern work tools, and not drafts in a notebook without confirmation. Otherwise, any respondent may refuse to give an interview to a journalist. If it is not possible to use technical devices, it is also possible to write down the content of the conversation in full and sign it to the source of information. It takes a lot of time, so this method is not justified today.

Citizens' access to information can be restricted only in accordance with the law. Information is not provided only for the purpose of protecting the rights and freedoms of people, ensuring the foundations of the constitutional system, protecting the moral values of the society and the spiritual, cultural and scientific potential of the country [19]. The state protects the right of citizens, especially journalists, to seek, receive, and perform other related actions. It is forbidden to restrict their right to receive information based on their personal and social position, social origin, as well as gender, race, nationality, language, religion and belief [20].

Journalists should verify the accuracy of information from sources [21]. Because they, together with the source of information, are responsible for its correctness [22]. However, if the information can only be obtained from one information source, then the responsibility for the information falls on the information source. That is, the

editor-in-chief, as well as the journalist, will not be responsible for taking untrue materials and publishing them through the press services of SAAB, as well as their official websites [23]. In this case, the persons who received untruthful information at their request have the right to be compensated for the material damage caused to them or to be compensated for moral damage in accordance with the law [24].

In order for journalists to work effectively with SAAB, it is necessary to systematize and simplify the relevant legislation. It is also important to retrain journalistic personnel, to increase the legal literacy of young people studying in this regard, and to increase the responsibility of SAAB in relation to journalists' inquiries and appeals.

References:

1. Law of the Republic of Uzbekistan "On Mass Media", Article 351. Source: https://lex.uz/docs/1106870 (Date of application: 21.02.2022).

2. How to send an application and request to state bodies? // Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan (methodological manual). - Tashkent., 2021. -11 p. Source: https://www.minjust.uz/upload/iblock/2021yil /september /25/ UZ.pdf (Date of application: 28.02.2022).

3. Law of the Republic of Uzbekistan "On Appeals of Natural and Legal Entities", Article 3. Source: https://lex.Uz/docs/3336169 (Date of application: 28.02.2022).

4. Law of the Republic of Uzbekistan "On openness of activities of state authorities and management bodies", Article 18. Source: https://lex.uz/docs/2381133 (Date of application: 23.02.2022).

5. Law of the Republic of Uzbekistan "On Mass Media", Article 351. Source: https://lex.uz/docs/1106870 (Date of application: 21.02.2022).

6. Law of the Republic of Uzbekistan "On Openness of Activities of State Power and Management Bodies", Article 19. Source: https://lex.uz/docs/2381133 (Date of application: 03.03.2022).

7. Law of the Republic of Uzbekistan "On Principles and Guarantees of Freedom of Information", Article 9. Source: https://lex.uz/acts/52268 (Date of application: 23.02.2022).

8. The same source: Article 9. Source: https://lex.uz/acts/52268 (Date of application: 23.02.2022).

9. Law of the Republic of Uzbekistan "On Protection of Journalistic Activities", Article 14. Source: https://lex.uz/docs/9540 (Date of application: 25.02.2022).

10. Law of the Republic of Uzbekistan "On openness of activities of state authorities and management bodies", Article 22. Source: https://lex.uz/docs/2381133 (Date of application: 03.03.2022).

11. https://uza.uz/uz/posts/akhborot-olish-va-tarqatish-hamda-undan-foydalanish-konun-doirasida-bolishi-shart_263925 (Date of application: 25.02.2022).

12. https://www.norma.uz/nhh_loyihalari/blogerlar_huquqlarini_kanoun_bilan_mustahkamlash_planning (Application date: 26.02.2022).

13. https://regulation.gov.uz/uz/document/5679 (Date of application: 25.02.2022).

14. https://daryo.uz/k/2022/01/14/ozbekistonda-ochiq-korsatilishi-kerak-bolgan-malumotlarni-elon-qilmagan-mansabdorlar-javobgarlikka-tortilishi-mumkin/ (Date of application: 25.02.2022).

15. https://bugun.uz/2021/05/05/ozbekistonda-zhurnalist-savoliga-zhavob-berishdan-asossiz-bosh-tortgan-masullarga-kandaj-zhavobgarlik-borligi-ajtildi/ (Date of application: 24.02.2022 .).

16. https://regulation.gov.uz/uz/document/5679 (Date of application: 03.03.2022).

17. https://yuz.uz/news/rossiyada-mehnat-migrantlari-uchun-avans-soligi-zoriy-etilizi-mumkin (Application date: 04/17/2022).

18. Law of the Republic of Uzbekistan "On Appeals of Natural and Legal Entities", Article 9. Source: https://lex.Uz/docs/3336169 (Date of application: 04/21/2022).

19. Law of the Republic of Uzbekistan "On Principles and Guarantees of Freedom of Information", Article 4. Source: https://lex.uz/acts/52268 (Date of application: 23.02.2022).

20. The same source: Article 8. (Date of application: 03.03.2022).

21. Law of the Republic of Uzbekistan "On Protection of Journalistic Activity", Article 5. Source: https://lex.uz/docs/9540 (Date of application: 25.02.2022).

22. Law "On Principles and Guarantees of Freedom of Information", Article 7. Source: https://lex.uz/acts/52268 (Date of application: 23.02.2022)

23. Law "On Mass Media", Article 40. Source: https://lex.uz/docs/1106870 (Date of application: 21.02.2022).

24. Law of the Republic of Uzbekistan "On Principles and Guarantees of Freedom of Information", Article 10. Source: https://lex.Uz/acts/52268 (Date of application: 23.02.2022).

MUNDARIJA / TABLE OF CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

1.	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR RIVOJLANISHIDA DIDAKTIK O'YINLAR VA ULARNING AHAMIYATI Xo‘jayeva Kamola Otabek qizi	4
2.	NUTQNING SHAKLLANTIRISH OBYEKTIDA AYOLLARNING O‘RNI Akramova Shohista Islom qizi	8
3.	CRITICAL PERIOD HYPOTHESIS OF LANGUAGE DEVELOPMENT Qutbiddinova Gulhumor	14
4.	ERGASH GAPLI QO’SHMA GAPLARNI TAHLIL QILISH USULL Jo’rayeva Dilfuza Raxmatullayevna	17
5.	TRANSPORT VOSITALARI VA ATROF MUHIT Mamajonov Mirkamol, Murodov Mirshohid	22
6.	ASSESSMENT OF THE WEARING PROCESS IN THE DETAILS OF THE GAS DISTRIBUTION MECHANISM Qurbonov B.B	26
7.	THE ROLE OF THE PAMPHLET GENRE IN LITERARY CRITICISM Gulshoda Khusniddinova	30
8.	TAKRORIY EKIN SIFATIDA YETISHTIRILADIGAN KUNGABOQARNING XALQ XO’JALIGIDAGI AXAMIYATI, KELIB CHIQISHI, TARQALISHI, HOSILDORLIGI Xabibullayev Xoljo‘ra Abduxalil o‘g‘li, Shaxnoza Xudoyberdiyeva Davlatovna Mirzabdullaev G’olibjon Nurali o’g’li	33
9.	TURKISTON QISHLOQ XO’JALIGI JAMIYATINING TASHKIL ETILISHI Narziyeva Maftuna Adhamovna	37
10.	GILOSNI ZARARKUNANDALARDAN ASRAYLIK Xolmirzayeva Zulfizarxon Baxodirjonovna	42
11.	AEROPORTLARNING MINTAQADA TURIZMNI RIVOJLANTIRISHGA TA’SIRI: SAMARQAND XALQARO AEROPORTI MISOLIDA Xamroyeva Muxayyo Baxrilloyevna	48
12.	KOLLEMBOLALARNING KEMIRUVCHI TUXUMLARIDA ORALIQ XO'JAYINI SIFATIDA ISHTIROK ETISHI Atoyeva Dilsora Odil qizi	53
13.	ABDULLA AVLONIYNING PEDAGOGIK QARASHLARI Axrorov Ixtiyor Donyorovich	56
14.	“BAHTIM SHUL, O‘ZBEKNING ZULFIYASIMAN” Rahmatova Gavhar	60
15.	ZAMONAVIY LINGVISTIK TERMINLAR TAVSIFI G`ofurova Barchinoy Xursanboy qizi	64
16.	INCENTIVE TRAVEL MANAGEMENT: THEORITICAL PERSPECTIVES Latofat Tolibovna Yuldosheva	68
17.	ZAMBURUG’LI KASALLIKLAR QO’ZG’ATUVCHILARINING RIVOJLANISHI UCHUN IMKON BERUVCHI XAVF OMILLARI Qirg’izov Shaxobiddin Mirzaraimovich, Ismailova Madinaxon Kozimjon qizi	73
18.	ABU NASR FAROBIY ILMIY ME’ROSINING MILLIY MA’NAVIYATIMIZGA TASIRI Jumayev Abdim‘min Fayziyevich, Sultonov Abdullaziz Jamshid o`g’li	77
19.	“NUTQIY KOMPETENSIYALARNI OSHIRISH YO’LLARI” Djo‘rayeva Jamila Toxirovna	82
20.	CHO'LLANISHNI OLDINI OLISH OROL DENGIZI MISOLIDA Abdulloyeva Go`zal Xidirboy qizi	86
21.	THE ROLE OF HOTEL BUSINESS IN DEVELOPMENT OF TOURISM	91

	INDUSTRY Mardonova Dilrabo Shirinboyevna	
22.	UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARIDA ZAMANOVIY RAQAMLI TEXNOLOGIYALARI SHAROITIDA PEDOGIGIK LOYHALASHTIRISH Allamuratova Venera Ziuatdinovna	100
23.	BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA KO'RGAZMALI O‘YIN MASHG'ULOTLARIDAN NAMUNALAR Tog'ayeva Fariza Fayzullo qizi	106
24.	EKOLOGIK TURIZMNI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI Toyirova Shohista Bobobekovna	109
25.	O‘ZBEK QISSALARI TAHLILINING INNOVATSION USULLARI Saburova Gulruh Ravshanbekovna	115
26.	NASRIDDIN AFANDI OBRAZIGA OID AYRIM MULOHAZALAR Xaitov Xamza Axmadovich	118
27.	MILLIY ADABIYOTDA KULGI MADANIYATI MASALASI Xaitov Xamza Axmadovich	123
28.	YANGI INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING PEDAGOGIK JARAYONDAGI ROLI Gulbahor Yuldasheva, Mohlarbegim Yo‘ldosheva	127
29.	ГЛОБАЛЛАШУВ ВА РАҚАМЛАШТИРИШ ДАВРИДА ИҚТИСОДИЁТ Насирова Наргиза Шарофдиновна	132
30.	САДРИДДИН АЙНИЙ АСАРЛАРИДА КОМОНИМЛАРНИНГ ЛЕКСИК ТАҲЛИЛИ Рўзиқул Холиқулович Жумаев	136
31.	МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРДА ТАСВИРИЙ ФАОЛИЯТ МАШҒУЛОТЛАРИГА ҚИЗИҚИШЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ Сулайманова Камола Шосаид қизи	140
32.	STAGES OF ORGANIZING PEDAGOGICAL RHETORIC WITH STUDENTS Pakhratdinov Sultan Yunisovich	143
33.	КРОССФИТ КАК НАПРАВЛЕНИЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОЦЕССА ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В АКАДЕМИИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН Мирзакулов Акром Гафуржанович	153
34.	OQAVA SUVLARNI OQIZISH TIZIMLARIDA BOSIMLI TARMOQLARNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI Xolmatov Ixtiyor Raxmatovich	157
35.	SIFATLI MATBUOT XIZMATI FAOLIYATNI SHAKLLANTIRISHDA SHTAT BIRLIKLARNING AHAMIYATI Berdiyorova Sevinch Aliddin qizi	162
36.	OKKAZIONALIZM VA NEOLOGIZM HODISASI Qurbonova Moxinur Abdusoli qizi, Samadov Odiljon Botiraliyevich Bannobjonova Guljahon Odiljonovna	166
37.	THE IMPACT OF THE DEVELOPMENT OF SCIENCE AND TECHNOLOGY SERVICE INDUSTRY ON ECONOMIC GROWTH Peng Xinge	170
38.	ИЖТИМОИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ «АРҒИМЧОҚ» МОДЕЛИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ Kim Sun Suk	175
39.	МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРДА ТАСВИРИЙ ФАОЛИЯТ МАШҒУЛОТЛАРИГА ҚИЗИҚИШЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ Сулайманова Камола Шосаид қизи	179
40.	XIZMAT KO‘RSATISH SIFATINI OSHIRISHDA RESURSLARDAN SAMARALI FOYDALANISH YO‘NALISHLARI	182

	Xudoyarov Lochinbek Baxramovich	
41.	MAKTABGACHA TA’LIMDA SIFATLI TA’LIM VA TARBIYA Shodiyorova Sevara	186
42.	MAKTABGACHA TA’LIM YO‘NALISHI O‘QITUVCHILARINI INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA KASBIY TAYYORLASH TIZIMI Xasanova Gulnoza Ilxom qizi	189
43.	DARSLARNI TASHKIL QILISHDA QO`LLANADIGAN USULLAR Ozoda Hasanova Alijonovna	192
44.	BOLALARGA INGLIZ TILINI O‘RGATISHDA QO‘SHIQLARNING AHAMIYATI Shahlo Jumayeva	195
45.	THE KINDS OF TABOOS AND EUPHEMISM CONTROLLING OR RULING OVER THEM Xolbayev Xushbek Ashirbekovich	198
46.	TOPONEGIZLAR SHAKLLANISHINING LINGVISTIK OMILLARI Gadayev Oybek Yaxshiboyevich	203
47.	JIZZAX VOHASI ETNIK GURUXLARI O‘RGANILISHI TARIXIDAN (QIRQLAR MISOLIDA) Eshonqulov Umurzoq Absamat o‘g‘li	208
48.	ХИЗМАТ КЎРСАТИШДА ИҚТИСОДИЙ МУНОСАБАТЛАР ТИЗИМИ Жураев Навруз Жураевич ўқитувчи	214
49.	TASVIRIY SAN’ATDA XALQ AMALIY BEZAK SAN’ATINING O’RNI Utepov Qalbay Ibraymovish-	221
50.	TASVIRIY SAN’AT DARSLARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI J.A.Darmenov, E.S.Qalbaev	224
51.	O‘QUVCHI-YOSHLARDA FAOL FUQAROLIK POZITSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING TARIXIY-MILLIY TARAQQIYOTI Abdullayev Dilshodbek Yuldashali o‘g‘li	227
52.	SURXON VOHASINING AGRAR VA SOLIQ TIZIMI HAQIDA Qarshiyev Ahmad Abdulazizovich	238
53.	MANGULIKKA DAXLDOR SHAXS Ahmedova Bekposhsha, Qadamova Hayotxon	242
54.	LINGUISTIC-CULTURAL PROBLEMS AND THE PROBLEM OF DEPICTING NATIONAL REALITIES IN LITERARY TRANSLATION Qodiriy Mahzuna Shavkataliyevna	244
55.	MASOFAVIY TA`LIM TIZIMI VA UNING TARKIBIY ELEMENTLARI Nurmaxmatov Lutfulla	248
56.	ORGANIZM O’SISH VA RIVOJLANISHINING YOSHGA BOG’LIQ XUSUSIYATLARI O’taboyeva Zamira Rasuljonovna	252
57.	DAVLAT XOKIMIYATI ORGANLARIDA KADRLARNI TO‘G‘RI TANLASHNING HUQUQIY AHAMIYATI Shoxida Maxsumovna Jiyanova	256
58	“АЛ КИФОЯ ФИ ШАРҲИ Л ҲИДОЯ” АСАРИДА МАСАЛАЛАРНИНГ БАЁН ҚИЛИНИШ УСЛУБИ Илҳомжон Муроталиевич Ғофуров	269
59.	PROCEDURE FOR MEDIA RECEIVING INFORMATION FROM STATE AUTHORITY AND ADMINISTRATIVE BODIES Mirsultanova Khamida	272

Eslatma! Konferensiya materiallari to‘plamiga kiritilgan maqolalardagi raqamlar, ma’lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to‘g‘riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

Mas’ul muharrir

I.I.Abdumannonov

Nashrga tayyorlovchi

R.I.Abdullayev

““Ilm-fan muammolari yosh tadqiqotchilar talqinida” mavzusidagi 6-sonli respublika ilmiy-onlayn konferensiyasi materiallari to‘plami, 28-fevral, 2023-yil. – Farg‘ona viloyati: talqinvatadqiqotla.uz – 285 bet.